

GOTLANDS
KONSTHISTORIA

AF

C. G. BRUNIUS.

TREDJE OCH SISTA DELEN

MED FÖRKLARING ÖFVER KONSTORD
OCH ÖFVERSIGT AF BIFOGADE PLANCHER.

LUND,
TRYCKT UTI BERLINGSKA BOKTRYCKERIET,
1866.

GOTLANDS
KONSTHISTORIA

AF

C. G. BRUNIUS.

. cestus artemque repono.
VIRGILIUS.

TREDJE DELEN.

LUND,
TRYCKT UTI BERLINGSKA BOKTRYCKERIET,
1866.

Förord.

Sedan jag omsider hunnit med denna del afsluta Gotlands konsthistoria, anser jag, som tre årtionden sökt enligt förmåga granska och beskrifva Sveriges konstverk och redan ingått i mitt sjuttiondefemte lefnadsår, mig böra nu nedlägga ett sådant sträfvande. Detta sker under den lifliga önskan, att en och annan skall med samma intresse, som oafslätligen lifvat mig, fortsätta och bekantgöra noggranna forskningar af fäderneslandets forntida byggnadsverk, på det att desamma måtte, innan de ytterligare vanställas genom godtyckliga infall eller förstöras genom bristande underhåll och nödiga ombyggnader, ej gå förlorade för vår konsthistoria. Denna min önskan föranledes deraf, att jag tror det vara ej mindre hedrande än gagneligt, att Sverige liksom flere andra länder får en konsthistoria; helst en sådan skulle omsider sprida en välbehöflig kunskap om våra förfäders högre byggnadskonst och förekomma mången tanklös förändring och oöfverlagd förstöring af våra föga påaktade men högst märkvärdiga nationalmonument. Sedan man långliga tider

med ospard möda och både enskild och allmän uppoffring undersökt bekantgjort och beskyddat våra hedniska fornlemningar; tyckes det isanning vara mer än billigt, att våra christliga konstverk ej med likgiltighet betraktas.

Med fägnad har jag funnit, att en och annan tidning i landsorten med välvilja anmält detta mitt arbete. Ett sådant förhållande gläder mig isynnerhet derföre, att jag förmärkt, det man småningom börjar att fästa något allvarligare aktgifvande på våra forntida konstverk, hvilka beklagligtvis varit alltför länge vårdslösade. Jag har deremot sett, att tvenne af hufvudstadens mest lästa tidningar omnämmt samma arbete såsom ett försök, som röjer väsendtliga brister. Denna företeelse har för min egen del varit hvarken oväntad eller nedslående. Jag har nemligen genom mångårig erfarenhet funnit, att de såkallade fria konsterna äro på sina egentliga stambåll minst fria. Om någon företager sig att på egen hand studera och ännu värre om någon fördristar sig att derjemte praktisera i någon gren af de fria konsterna, så blir en sådan förmäthenhet föga väl upptagen af sackmännen. Men den, der förkrossas af ett dylikt missöde, är isanning icke värd något bättre. Följande verser, hvilka i min ungdom gjorde ett mindre behagligt men alldeles outplånligt intryck på mitt begrepp om konstnärers förhållande till hvarandra, har jag på äldre dagar funnit ganska träffande.

*Καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτωνι τέκτων,
Καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονεῖ, καὶ αἰοιδὸς αἰοιδῷ.*

Om den lika vältänkande som snillrike Hesiodus för inemot tretusen år sedan så yttrat sig om det ungdomsfriska och frisinnade Greklands konstnärstämning

mellan enskilda, hvad skulle han uttala om den nyare tidens ofördragsamma skrävasende och förhatliga bönhasjagt?

Om jag således känner mig för egen del obesvärad af de anmärkningar, hvilka man framställt mot ifrågavarande arbete, smärtar det mig deremot, att, då man sökt genom sådana visa sin öfverlägsenhet, man ej framkommit med några mera öfvertygande; ty en sådan företeelse röjer, att det ingalunda är, såsom sig borde vara, rätt bevändt med konsthistoriens studium. Man har nemligen enligt mitt förmenande upphäft sig till domare uti en sak, hvaröfver man ej hållit en nöjaktig undersökning och hvaröfver man utan anförande af antagliga skäl afkunnat utslag.

Enär det, som uti den ena af berörda tidningar mot mig anföres, blott angår den första delen af Gotlands konsthistoria och redan blifvit i korthet besvaradt uti förord till den andra; så anser jag mig här endast böra i lika korthet gemmäla hvad, som uti den andra af samma tidningar yttras om detta mitt arbete.

Det säges, "att orden konsthistoria, konsthistorisk af Brunius begagnas i en för honom alldeles egendomlig betydelse. De beteckna nemligen ungefär: kyrkobeskrifning, kyrkobeskrifvande; ty hans konsthistoriska arbeten innehålla egentligen ingenting annat än mycket utförliga och pålitliga arkitektoniska beskrifningar på kyrkobyggnader i flera delar af vårt land." Det tyckes, som man ingalunda bort betvifla, att jag, som varit nära feuntio år språklärare vid ett universitet, väl visste hvad konsthistoria vill säga, isynnerhet då jag öfver trettio år sysselsatt mig med författande af konsthistoriska skrifter. Att mina arbeten i denna väg inne-

hålla egentligen ingenting annat än kyrkobeskrifningar, är en alldeles oriktig uppgift. Jag har nemligen ej allenast beskrifvit kyrkobyggnader utan jemväl dithörande konstsaker samt deromkring belägna konstverk. Huru skulle t. ex. min beskrifning om Lunds domkyrka blifvit en volym på $38\frac{1}{2}$ ark, om jag endast beskrifvit hennes byggnad? Men då närvarande fråga egentligen angår min framställning af Gotlands konstverk, så torde det tillåtas mig att i afseende härför i korthet anföra följande. Jag har icke blott beskrifvit Wisby domkyrka och alla kyrkoruiner utan jemväl dess märkvärdiga ringmur och förstörda slott samt gamla boningshus tillochmed dess nya föga konstmässiga skolhus. Jag har å landsbygden ej allenast beskrifvit kyrkobyggnader utan äfven der befintliga konstsaker samt alla i dithörande socknar varande byggnadsverk, hvilka förtjenat att omnämnas. Således har jag beskrifvit alla kasteller samt fasta stenhus och lemningar af sådana. Jag har derjemte beskrifvit de många stenkors, som utmärka denna konstrika ö. Kortligen jag har icke förbigått något konststycke, hvilket jag kommit i tillfälle att granska och hvilket jag ansett ha något konstvärde. Då jag alltså framställt alla slags konstverk på Gotland, torde jag väl varit fullt berättigad att kalla detta mitt arbete konsthistoria; såvida man icke vill påstå, det nämnda ö, som ovedersägligen har vida flere forntida konstverk än något annat så litet landskap i hela Norden, icke förtjenar till följe af brist på materialier en sådan. För öfrigt skulle ett dylikt påstående vara alldeles oriktigt; ty de allrafflest konstverk, hvilka tillkommit under medeltiden, ha onekligen varit kyrkobyggnader och dithörande konstsaker. Dessutom ha

den konstperiodens slott och försvarsverk samt offentliga och enskildta hus af konstvärde jemförelsevis blifvit vida mer genom förändringar vanställda och för ombyggnader tillintetgjorda än dithörande helgedomar. Det är således helt naturligt, att en konsthistoria för medeltiden måste ovilkorligen handla ojemförligt mera om kyrklig än om borgerlig byggnadskonst.

Vidare yttras, "att Brunius begagnar en genomförd, men till större delen nyskapad terminologi, som betydligt försvårar läsningen af hans verk, särdeles som han aldrig lemnat någon tydlig förklaring af sina konstord." Då man skrifer rörande en vidtomfattande vetenskap på ett språk, hvilket helt och hållet eller till betydlig del saknar en därför nödvändig terminologi, bör väl ingen sakkunnig klandra, det man söker i någon mån afhjelpa en dylik brist. Enär våra allmänna konstord i arkitekturen äro till största delen lånade från främmande språk och alldeles otillräckliga för vetenskapliga skrifter i denna riktning; måste, såvida detta kunskapsfält skall i Sverige liksom i andra länder odlas, en sådan brist ovilkorligen afhjelpas. Att läsningen genom nybildade rentaf nödvändiga konstord försvåras, kan jag ingalunda medge. Beskrifningar på ovanligare konstverk skulle i saknad af nödvändiga konstord bli ej sällan dubbelt längre och vida obestämdare än de kunna och böra vara. Att ett sådant missförhållande skulle i brist på en behöflig terminologi drabbat Gotlands konsthistoria lider intet tvifvel. Då det påstås, att jag aldrig lemnat någon tydlig förklaring af mina konstord, framkommer ännu en grundlös uppgift. Jag har nemligen för hela sexton år sedan till Skånes konsthistoria bifogat en förklaring öfver deri

begagnade konstord. Enär de skånska konstverken äro i många afseenden enklare än de gotländska, som dessutom framte flere egendomligheter; så har jag funnit mig nödsakad till undvikande af lika tröttande som förvillande omskrifningar att betydligt öka och närmare bestämma min förra förklaring öfver konstord.

Slutligen bör följande mening icke med tystnad förbigås. "Oaktadt detta Brunii arbete ej kan lemna någon för en större krets njutbar läsning, och ej heller erbjuder konstvännen någon med klarhet ordnad eller med talang utförd historisk överblick af den märkvärdiga öns medeltidskonst, innehåller det likväl ett utförligt bearbetadt och genom sjelfva sin afskräckande vetenskaplighet pålitligt material för blifvande forskare i och behandlare af vår intressanta byggnadskonst under medeltiden." I förord till första och andra delen uppgifves grunden för det sätt, hvarpå jag genomfört samma arbete, hvadan det är öfverflödigt att derför här redogöra. Att man icke söker genom ett vetenskapligt arbete bereda en stor allmänhet en njutbar läsning, ligger i sakens natur, och jag har i förord till andra delen visat obefogenheten af en dylik fordran. Men att konstvännen ej skulle kunna af mitt arbete fatta en klar föreställning om Gotlands medeltidskonst är ett påstående, hvilket jag endast kan förklara deraf, att anmärkaren gjort sig lika liten reda för betydelsen af konstvän som för orden konsthistoria och konsthistorisk. Den, der med uppmärksamhet läser inledningen till merberörda arbete, hvari öfversigt af Gotlands forntida konstverk innehålles, och den, der sedan gör sig mödan att oaktadt den "afskräckande vetenskapligheten" genomgå det hela och likväl ej förmår

med klarhet uppfatta den märkvärdiga öns byggnadskonst under medeltiden, kan ej rimligtvis kallas konstvän. För öfrigt torde det förlåtas mig, att jag anser, det en himmelsvid åtskilnad finnes emellan vetenskaplighet och talang; ty dessa egenskaper kunna mer än väl undvara hvarandra.

Med synnerlig fågnad erkänner jag mig uti en ganska väsendtlig punkt hysa samma öfvertygelse som anmärkaren, nemligen deri, att utan tidsödande och pålitliga undersökningar och grundliga beskrifningar af ett lands särskildta konstverk kan dess konsthistoria icke med någon säkerhet författas.

Lund i Juni 1866.

C. G. BRUNIUS.

Innehåll.

Sidan.

Vall	1.
Hogren	9.
Atlingbo	17.
Hväte	24.
Heide	33.
Etelhem	42.
Garde	49.
Alskog	57.
Lye	67.
Lau	80.
När	91.
Burs	99.
Stånga	110.
Hemse	122.
Alfva	128.
Rone	133.
Eke	143.
Grötlingbo	147.
Fide	157.
Öja	163.
Hamra	177.
Vamlingbo	189.
Sundre	199.
Näs	206.
Hafdhem	211.
Hablingbo	216.
Silte	226.
Sproge	231.
Eista	235.
Levide	241.
Gerum	248.
Fardhem	253.
Linde	259.
Loista	267.

	Sidan.
Froiel	274.
Klinte	282.
Sanda	290.
Vestergarn	299.
Mästerby	303.
Eskelhem	312.
Tofta	319.
Stenkumla	327.
Träkumla	335.
Vesterheide	341.
Förklaring öfver konstord	347.
Öfversigt af bifogade plancher	363.

Vall.

Söderut $1\frac{1}{2}$ mil från Wisby är denne helgedom belägen å den bördigaste slätten i den stora dalgången mellan Klinte- och Slitehamn. Kyrkan, hvilken har aflångfyrkantigt skepp, temligen bredt men ganska kort kor med sakristia vid norra sidomuren och halfrundt utsprång i öster samt fyrkantigt torn i vester, är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som invändigt håller i söder och norr 25.6 i vester och öster 32.6 samt i murtjocklek 4.5, har låga skråkantiga socklar och grunda rundbågiga gesimser utan kragstenar. En midtkolonn, hvilken upp- bär fyra korshvalf med lika många skiljebågar, har följande anordning. Grundstenen är skråkantig, basen attisk med tunna olikartade skyddsblad, skaftet består af hela rundstycken och har 7.7 i omkrets, kapitälet är lågt inåtsvängdt med yfvigt löfverk och kransen hålkälad. Södra norra och östra skiljebågarne, som äro skarpkantiga och breda samt lågspetsiga, hvila på tunna kragstenar med hålkälade kransar. Vestra skiljebågen är en smal rundstaf, hvilken i form af kvartcir- kel kastar sig mot vestra gafvelmuren. På midten af kransens vestra sida hvilar ett hufvud, hvarifrån denne rundstaf uppgår. Kapporna äro rundbågiga och föga uppåtgående. De två vestra korshvalfven ha kragste- nar, men de två östra sakna sådana; deremot äro de förras slutstenar såsom vanligt släta, men hvardera af de sednare har en åttkantig nära klotformig och ned-

hängande slutsten. Skeppets höjd från golfplanen till slutstenarna utgör 31.0.

På södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång, hvars portal har följande anordning. Mellan yttre murhorn och inre poster, som alla äro mycket breda, står en kolonn å hvarje sida. Baserne äro atiska med skyddsblad och kapitälerna tärningformiga. Hvarje afrundning å kapitälerna framter ett hjertformigt blad. Kransarne ha staf och hålkål. På murhörnen, hvilka uppgå från socklarna, hvilat en slät rundbåge. Af kolonnerna uppbäres en grof rundbåge, som prydes med en halfstaf. På posterna, hvilka ha hög tröskel och utgöras af flere qvaderstycken, uppstår en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig, men betäckningen, som tvifvelsutant varit lågrakspetsig, har genom förfuskning blifvit stickbågig. Å den södra sidomuren och öster om ingången ha två fönster blifvit utvidgade och å den norra två uppbrotta.

I skeppets nordöstra hörn ses två kragstenar, hvilka ofelbart tillika med en motsvarande hörnkolonn uppburit ett korschvalf öfver ett altarbord; ty lemnigar både efter de förre och det sednare märkas. Triumfbågen är lågspetsig och 12.8 bred. Vederlagskransarne ha uppnedvända skråkanter.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 20.4 och i vester och öster 12.8 samt murtjocklek 4.2, uppbär ett rundbågigt korschvalf med något uppåtgående kappor och är vida lägre än skeppet. Socklarne bestå liksom skeppets af en låg skråkant, men gesimser saknas. Den södra sidomuren nära vestra ändan har en ingång. Yttre omfattningen bildas af yttre murhorn och inre poster, hvilka alla utgöras

af flere qvaderstycken, men de förre hvila på socklarna och de sednare på låg tröskel. Liksom murhörnen så uppbära posterne en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är likadan som skeppets. Öfver ingången märkes ett fönster, som blifvit i sednare tid förfuskadt.

En rätvinklig ingång med rundbågig betäckning inleder å norra sidomuren till sakristian, hvilken invändigt sträckande sig i söder och norr 11.2 samt i vester och öster 10.9 har ett korshvalf med rundbågiga och vågräta kappor. Socklarne, som bestå af en mindre skråkant och en finare rundstaf, äro vida högre än skeppets och korets. Å östra muren ses ett utvidgadt fönster.

Utsprånget, hvars inre bredd uppgår till 15.5, betäcket med ett halft hjelmhvalf. Socklarne äro liksom skeppets och korets skråkantiga, men der finnas inga gesimser. Det tyckes, som utsprånget fordom saknat fönster. Åt söder ses ett fönster, hvilket påtagligen är en nyare uppbrytning. Åt söder liksom åt norr märkes ett fyrkantigt väggsåp.

Tornet, som har till det yttre skeppets bredd, innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne bestå af en hög skråkant med en temligen stor rundstaf derpå. Första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 18.7 i vester och öster 19.0 samt i murtjocklek 5.5, betäcket med ett korshvalf. Kapporna äro rundbågiga och föga uppåtgående med en liten kragsten i hvarje hörn. En yttre ingång, som är raksluten och snedsmygig, leder till ett litet rum i södra sidomuren. En liten fyrkantig och snedsmygig ljusöppning jemte ingången ger rummet en svag belysning. Å norra sidomuren midt deremot märkes en stor in-

gång, hvori ett fyrkantigt fönster blifvit nyligen insatt. Å hvarje sida af denna portal står en smärt kolonn emellan två stora murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad för kolonnerna, kapitälerna äro bägarlika, den vestra med löfverk och två människohufvuden och den östra med bladslingor, kransarne äro hålkälade. Kolonnerne uppbära en rundstafvig, men yttre murhörnen en skarpkantig rundbåge. Inre hälften af ingången, som är igenmurad, har troligtvis haft rätvinkliga poster med vanlig tröskel och rakt dörrfält, hvilka blifvit för insättande af ofvanberörda fönster bortbrutna. På midten af vestra sidomuren finnes ett rundbågigt samt till det yttre och inre snedsmygigt fönster, som haft en midtpost, hvilken blifvit för anbringande af ett fyrkantigt fönster bortbruten. Midtposten har uppburit två trebladiga rundbågar och derpå fyra sådana vända mot hvarandra. Alla dessa bågar, som äro i behåll, omfatta målade rutor, hvilka äro skamlöst öfverkalkade. Tornbågen, som är 45.8 bred med motsvarande höjd, har lågspetsig betäckning och rundstafviga dynstenar.

På midten af vestra sidomuren öppnar sig inifrån en raksluten ingång till en trappa, hvilken derigenom uppför åt norr och sedan från vester åt öster till andra afdelningen, som utanför den södra liksom den norra sidan har ett galleri. Trappan, hvilken betäcket med afsatsvis förskjutna sträckstenar, inleder till det norra galleriet, på midten hvaraf en rakspetsig genomgång inför på första afdelningens takhvalf och en sådan utgår derifrån till det södra. Mycket grofva pilastrar, som framstå både å södra och å norra sidomurens yttre hörn, uppbära en ganska stark spetsbåge

och derpå en vågrät påmurning. På detta sätt bildas för hvarje galleri en fast underbyggnad, hvilken omsluter en mycket ansenlig nichfördjupning. Vestra liksom östra sidomuren, som naturligtvis saknar nichfördjupning, har deremot vid galleriernas höjd en temligen stor skråkantig indragning. Hvardera af gallerierna har utåt två öppningar, hvilka åtskiljas af en midtpelare, som motsvaras af sidopilastrar. I midten af hvarje öppning stå tvenne kopplade kolonner, hvilka uppbära tvenne rundbågar och omgifvas af en något mer än dubbelt större sådan. Kolonnerne ha attiska baser med skyddsblad, smärta skaft, slätta bågrika kapitäl och tunna hålkälade kransar. Midtpelaren och de motsvarande pilastrarne ha blott kransar, som likna de nyssberörda. Åt vester finnes i hvarje galleri en temligen stor rundbågig glugg. Kransarne sträcka sig åt vester till gluggarna, men icke åt öster, der inga sådana finnas. Öfver gallerierna märkas rundstafviga gesimser, hvilka uppbära deras luttak. Andra afdelningen betäckes med ett korshvalf, som liknar första afdelningens betäckning, men det saknar kragstenar. På midten af östra sidomuren inleder en rakspetsig ingång på skeppets takhvalf. Åt vester finnes för andra afdelningen en rund och skarpkantig ljusöppning. Omfattningen är inåt fyrkantig med lågrakspetsig betäckning.

Från andra afdelningen uppgå stegar. Öfver gallerierna vidtager tredje afdelningen, hvilken å hvarje sida inrymmer två gluggar. En midtkolonn uppbär i hvarje glugg två små rundbågar. Norra gluggen i vestra sidomuren har förlorat sin midtkolonn och fått en sådan af trä; men de öfriga ha sina i behåll. Yttre och inre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga.

Hvarje yttersida har jemns under gluggarna en skråkantig indragning. Gluggarne prydas med hålkälade vederlagslister, som motsvara kapitälernas kransar och sträcka sig såsom bandlister rundt om yttre mursidorna. Hvarje sidomur uppbär ett spetsigt röste, hvare två gluggar stå jemte hvarandra och en sådan midt öfver desamma. I gluggarna ha midtkolonner, af hvilka ingen är öfrig, uppburit små spetsbågar, som qvarstå. De yttre och inre omfattningarne äro spetsiga och rätvinkliga. Vid röstenas början jemns under deras nedra gluggar märkes jemväl en skråkantig indragning å hvarje sida. Tornet uppbär en hög spira, hvilken till följd af röstenas afstympning fått en ganska ful anordning.

Kyrkan har enligt en uppgift från medeltiden tillkommit 12 . . det vill säga på trettonde århundradet¹⁾. Då kyrkan företer rundbågs- med någon öfvergång till spetsbågsstil, lär hon blifvit uppförd omkring midten af trettonde seklet. Det vissa är, att byggnadens hufvudelar äro samtida, och att sakristian är något yngre än desamma.

Altarbordet består af huggen kalksten. Skifvan är ovanligt tjock och skråkantig. Altartaflan, som 1684 är arbetad af sandsten, föreställer Adam och Eva vid kunskapens träd och deröfver Christi uppståndelse. Allt röjer dåligt rococomaner.

Kyrkan har en dopfunt, hvilken till foten och skålen är rund och består af sandsten. Foten utgöres af en stor hålkäl och derpå en rundstaf. Skålen har skråkantig botten och raka sidor. Fotens bildverk äro

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

förstörda. Skålens botten siras med en bladfläta. Å skålens sidor ses bildverk mellan två repringar. 1. En man med gloria vänder sig till Maria med gloria och bok och från den förre till den sednare flyger en dufva. 2. Två qvinnor med glorior kyssa hvarandra, nemligen Maria och Elisabeth. 3. Marias barnsäng samt oxen och åsnan. En del är borthuggen för att få dopfunten 0.2 närmare väggen, en högst skamlig vandalism. 4. En konung på en tron upplyfter ett svärd troligtvis Herodes. 5. Tvenne af de vise männen frambära skänker till Maria, som sitter krönt och håller barnet på venstra knäet. 6. Å ena sidan framgår en man till ett altare, hvarpå en kalk står, och hvaröfver en dufva nedflyger; å andra sidan ses två qvinnor med glorior, af hvilka den ena framräcker öfver altaret ett barn med gloria. 7. Derpå framgår en qvinna, som håller ett barn, begge med glorior. 8. Sedan ses Christus med korsgloria sitta inom en oval på regnbågen och upplyfta högra handen till välsignelse och hålla en bok i venstra. Å ovalen läses *Magnvm: nomen: domini: emanuel: amen.* Vid sidorna af ovalen nederst till höger ses Lucas, öfverst Johannes, nederst till venster Marcus, öfverst Mattheus inom ringar. Lucas och Marcus ha böcker, de öfriga språkband, och alla äro sinnebilder. Till venster om ovalen svänger en engel med gloria ett rökelsekar. Bildverken äro mycket rena och väl bibehållna. Å öfra kanten äro fyra kors på lika afstånd från hvarandra inhuggna. Dopfunten, hvars hela höjd är 3.0 och yttre tvärmått 2.5, visar sig här-röra från midten af trettonde århundradet.

Få helgedomar på Gotland ha i sednare åren blifvit på ett så vandaliskt sätt behandlade som denne.

Man har gifvit de inre dörromfattningarna stickbågiga betäckningar, förändrat två fönster å skeppets södra och uppbrutit två sådana å dess norra sidomur, bortskämt korets fönster och upptagit ett nytt å utsprånget, vanställt tornets vestra fönster och förderfvat dess norra ingång med ett nytt, och utstyrt alla med träkarmar och träbågar samt glasrutor såsom i vanliga boningshus. Ett sådant beteende röjer den gröfsta okunghet om våra förfäders höga byggnadskonst. Det är öfverraskande, att sådant skett under prosten och kyrkoherden i Vall samt ledamoten af vasaorden, magister **A. J. Hallenbergs** embetstid.

Hogren.

I sydvest $\frac{3}{8}$ mil ifrån Vall ligger dess annex Hogren i en bördig och skoglös trakt. Sistnämnda kyrka utgöres af ett skepp, ett mindre kor med sakristia vid norra sidomuren samt ett torn i vester. Skeppet koret och sakristian äro aflångfyrkantiga, men tornet är fyrkantigt och ofullbordadt. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som håller i inre bredd 53.5 och i längd 44.1, betäckes med två korshvalf. Från skeppets socklar, hvilka utgöras af en stor skråkant och derpå en öfverfalsad rundstaf, uppgår på midten af hvarje sidomuren en rätvinklig pilaster, som är 1.8 bred och 0.7 tjock. Dessa pilastrar, hvilka intaga tvåtredjedelar af skeppets murhöjd, ha hålkälade socklar och avslutas med skråkantér. Inre pilastrar, som motsvara de nysberörda, äro tresidiga och hålla 2.0 i tvärmått och 13.2 i höjd. Sistberörda pilastrar ha vinkelräta grundstenar, skråkantiga socklar, temligen höga och grundt hålkälade kapitäl och vida lägre och djupare hålkälade kran-sar. På samma pilastrar, hvilka i skeppets hvarje hörn motsvaras af en rund spetsig och bladprydd kragsten, hvilas en spetsig skiljebåge, som är tresprångig med afskurna hörn. Korshvalfven äro spetsiga med raka och föga uppåtgående kappor.

En stor ingång finnes å södra sidomuren i vestra hvalffadningen med någon dragning åt öster. Portalen har å hvarje sida tre smärta kolonner och deremellan små murhörn. Innerst står ett större murhörn

och ytterst framspringer en grof skarpryggig halfkolonn. Grundstenarne, hvilka ligga på tvenne brustna bottenhällar, äro låga och lodräta. Derpå följa sammantryckta attiska baser, som sakna öfre randlister. Vestra baserne prydas å nedra torerna med små rundbågiga gesimser, hvilka saknande kragstenar ha små omgifvande borrhål. Östra baserne äro alldeles släta. Kapitälerna äro skråkantiga och löfprydda samt ha hålkälade kransar. På kolonnerna hvila rundstafviga och på murhörnen skarpkantiga spetsbågar. De framspringande halfkolonnerne uppbära en likadan spetsbåge, och derpå höjer sig ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Starka poster på hög tröskel ha uppåt inåtlutning och uppbära en båge, som siras med sex blad och har å hvarje sida en mindre och två större rullika knoppar samt i midten en stor femflikig knopp. Derpå utbreder sig en sexbladig båge, hvilken motsvarar de innersta murhörnen. Denna båge har fem runda likstora knoppar. Bladen äro mycket platta. Svicklorna äro fördjupade, och två fasettband äro dragna öfver de mellersta bladen och en dubbel ros intager den öfversta svicklan. Grundstenarne baserne skaften murhörnen kapitälerna och kransarne bestå hvar för sig af hela block och likaså posterne; men några få stycken ha blifvit insatta i murhörnen. Skaften murhörnen och posterne äro slipade. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

På midten af östra hvalfafdelningen åt söder finnes ett stort spetsbågigt fönster, som till det yttre och inre är snedsmygigt och har temligen hög bröstning. En midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar och deröfver märkes en stor ring, hvilken innehåller tre små

sådana. Triumfbågen är lika bred som koret och framter en spetsig betäckning med hålkälade dynstenar.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 23.6 och i motsatt riktning 31.0 och håller i murtjocklek 5.0, betäcks med ett korsbvalf, hvilket har skråkantiga kragstenar i öster men inga i vester och är liksom skeppets spetsigt med raka och föga uppåtgående kappor. Korets socklar äro likadana som skeppets.

Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Portalen, som hvilar på en söndersprucken bottenhäll, har å hvarje sida två kolonner, hvilka inåt sluta sig till en tjockare post på hög tröskel samt åtskiljas af ett större murhorn och utåt stöta till ett sådant, hvarutanför en skarpryggig halfkolonn bildar en pilaster. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska, kapitälerna bukiga med skarpkantiga ringar och kranarne hålkälade. Kapitälerna prydas med bladslingor. På posterna uppstår en fyrbladig båge med tre rullika knoppar, och deröfver är en likadan båge med knoppar lindrigt inhuggen. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga, murhornen af skarpkantiga och halfkolonnerne af en halfstafvig spetsbåge. På denna sednare höjer sig ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Grundstenarne baserne skaften murhornen halfkolonnerne kapitälerna kranarne och posterne bestå af hela block. Kolonnerne halfkolonnerne och posterne äro slipade. Å vestra posten åt genomgången mot midten är en fyrbladig ros inhuggen och en sådan å yttre sidan af östra posten något lägre. Hvardera af dessa rosor står öfver horn och är 0.25 bred, 0.5 hög. Inre omfattningen är snedsmyggig och lågrakspetsig.

Södra sidomuren närmare östra ändan framter ett stort fönster, som haft midtpost med trebladiga bågar derpå. Deraf märkas få lemmingar. Man har nemligen der insatt träkarm och träbågar. Å alturväggen finnas tre enkla höga och spetsbågiga fönster, hvilka alla äro lika smala, men det mellersta något högre än de öfriga. Såväl det södra som de östra fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. I den södra sidomuren ses ett fyrkantigt väggskåp. I den norra märkes ett större väggskåp med rakspetsig betäckning. Detta sednares dörrar, som bestå af ek, härröra från den sista medeltiden, och gångjernerna prydas med enkla blad. Dörrarnas omfattning har ett bladprydt röste och vid hvarje sida derom uppstår en genombruten och bladprydd fial samt en större sådan å spetsen.

Å korets norra sidomur närmare vestra ändan finnes en ingång till sakristian. Den yttre omfattningen är rätvinklig och rundbågig, men den inre snedsmygig och lågrakspetsig. Poster på hög tröskel uppå bära en rak betäckning. Dörren prydes med gångjern, hvilka ha fina vidt utgrenade bladverk, och den är tvifvelsutan lika gammal som koret. Sakristian, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 12.5 samt i vester och öster 15.5, betäcket med ett tunnhalv på vederlag i söder och norr. Socklarne, hvilka bildas af en föga framspringande skråkant med en liten qvartstaf derpå, äro lägre än skeppets och korets. Åt öster ses ett större fönster, som till det yttre varit spetsbåigt men till det inre stickbåigt och nyligen fått träkarm med jerngaller. I vestra liksom i norra muren nära nordvestra hörnet märkes ett rakspetsigt väggskåp, af hvilka det förra är vida mindre än det seduare.

Tornet, som endast fått den första afdelningen och hälften af den andra och höjer sina mursidor vidpass 6.0 öfver skeppets takfot, uppbär en hög spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant. Socklarne äro skråkantiga. Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 24.2 i vester och öster 19.8 samt i murtjocklek 5.2, har nära vestra ändan af norra sidomuren en ingång. Portalen prydes med en kolonn å hvarje sida emellan stora murhörn och breda men tunna poster. Grundstenarne äro såsom socklarne skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna tärningformiga utan kransar. Posterne stå på hög tröskel. Kolonnerne murhörnen och posterne uppbära enkla rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. En motsvarande och likadan ingång har funnits midt deremot å södra sidomuren. Tornbågen, som håller 16.4 i bredd, men är jmförelsevis ej synnerligen hög, saknar vederlagskransar och har rundbågig betäckning. Å vestra sidomurens norra ända märkes en raksluten ingång, hvarifrån en trappa uppför till dess södra och inleder der på ett bjelklag. I den halfva afdelningen finnes å södra vestra och norra sidomuren en glugg med förtryckt betäckning. Dessa gluggar ha påtagligen i sednare tid blifvit upptagna.

I skeppets östra gafvelmur strax ofvanom sockeln märkes nära ingången till koret ett rakspetsigt väggskåp, som håller 4.8 i bredd och 2.6 i höjd samt 1.5 i djup. Uti skeppets vestra gafvelmur föga öfver sockeln finnes nära ingången till tornet ett likadant men vida större väggskåp.

Flere rundbågar äro utvändigt insatta i skeppets södra sidomur. Dessa rundbågar, hvilka framtill pry-

das med stalvar och bladverk, äro så stora, att de troligtvis tjenat till fönsterbetäckningar, helst de äro utåt snedsmygiga.

Uti en förteckning från medeltiden uppgifves, att kyrkan blifvit 1200 uppförd ¹⁾). Tornet, som troligtvis aldrig fått sin tillärnade höjd, röjer enkel rundbågsstil och har förmodligen uppstått på nyssuppgifna tid; men skeppet koret och sakristian, hvilka förete sen spetsbågsstil, äro vidpass tvåhundra år yngre. Der ha tvevelsutan legat ett äldre skepp och kor, som blifvit nedrifna för uppförande af de nuvarande, då nyssberörda rundbågar, hvilka visa sig tillhöra ren rundbågsstil, blifvit på ofvannämnda sätt begagnade.

Altarbordet är muradt af tuktad kalksten med huggna hörnstycken. Skifvan, som har hålkälade kanter, består af huggen kalksten. På midten af bordets framsida ses ett litet fyrkantigt hål, hvilket är tomt. Å altartaflan, som är arbetad af fin sandsten, föreställes nattvarden. Till höger står Moses, till vänster Christus. Uppsatsen innehåller två vapen, och på hvarje sida derom ligger en engel. Öfverst märkes en krönt sköld och derå C med innesluten 4, Christian IV:s namnchiffer. Taflan är utförd uti idel barockstil, och enligt den tidens sätt ingalunda dålig. Derå läses: *Annó 1634 lod h: Hans Strelow provest offver medeltreding dette altere bygge.* Nämnde prost utgaf 1633 Den Guthilandiske Cronica och blef 1647 befordrad till superintendent på Gotland med bibehållande af Vall och Hogren och med tillträdande af Wisby pastorat såsom prebenden.

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

I kyrkan står en dopfunt af kalksten. Foten är rund med en större och en mindre afsats samt öfverst en ring. Skålen är åttkantig med skråkantig botten och lodräta sidor. Hvardera af de sju sidorna prydes med ett vanligt fält, men den åttonde är alldeles slät. Fälten åtskiljas af mycket låga kolonner och betäckas med rundbågar. Svicklorna fyllas med spetsiga stafvar emellan treflikiga blad. I dessa fält märkas följande föreställningar. 1. Jemte ett träd sitter en man, hvilken håller högra handen på näsan och upplyfter venstra benet. 2. En engel, som har gloria, står med utslagna vingar. 3. En engel med gloria och utslagna vingar nalkas en man, hvilken jemväl har en gloria. 4. Af tvenne män med glorior för den ene en korsstaf och den andre en sköld. 5. En man med gloria och sköld sitter till häst. 6. En man rider ett lejon. 7. En man rider en drake. Dopfuntens står på ett stort uppnedvändt kapital, som har rika bladprydnader och som troligtvis tillhört en midtkolonn i ett äldre skepp. Dopfuntens hela höjd utgör 2.6.5 och skålens yttre tvärmått 2.5.5.

På korets norra sidomur hänger ett triumfkors i naturlig storlek. Korsets ändar prydas med fyrkantiga stycken, af hvilka hvardera har en målad sinnebild af evangelisterna. Christus, som är ganska illa skuren i fullrund figur, har törnekrona och åtskiljda fötter. Då Christi fötter äro fästade jemte ej öfver hvarandra, härrör detta bildverk från den äldre medeltiden.

Enär skiljebågen mellan skeppets korshvalf håller 33.5 i spännvidd, så ha, såsom vi ofvanföre omnämmt, dess vederlag blifvit förstärkta med yttre och inre pilastrar. Sidomurarne ha likväl i anseende till denna

ovanliga spännvidd utåtsjunkit, så att skeppets begge korshvalf fått remnor.

På kyrkogården till venster om ingången till skeppet ligger en skadad grafsten, å hvars undra sida fyra halfrunda ränder förmärkas. Denne sten har troligtvis varit uti en aflägsen forntid begagnad till slipning af stenredskap.

Atlingbo.

Ungefär $\frac{3}{4}$ mil i sydost från Hogren ligger Atlingbo å en bördig slättbygd. Denna kyrka, som saknar annex, består af aflångfyrkantigt skepp och fyrkantigt kor med spetsigt utsprång i öster samt nära fyrkantigt och ofullbordadt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 26.0 i motsatt riktning 35.7 samt hvars murtjocklek är 4.9, betäckes med två korshvalf, som ha spetsiga raka uppåtgående kappor och en tvåsprängig skiljebåge. Skeppets socklar äro skråkantiga och rundstafviga. Stora fenkantiga kragstenar, af hvilka den södra har hålkäl och rundstaf och den norra hålkäl och klufven platt, uppbära skiljebågen, som i vinklarna prydes med rundstafvar.

Den södra sidomuren vid vestra ändan har en ingång, hvars portal å hvarje sida innehåller tre kolonner mellan murhörn och en framspringande pilaster, som alla äro hålkälade i kanterna. Grundstenarne äro skråkantiga med spetsiga och trebladiga bågar, hvilka äro uppnedvända. Baserne äro attiska med afrundade plinter, kapitälerna hägarlika med yfviga blommor och fasettband. Å den vestra sidan äro dessa blommor mera yfviga än å den östra. Den vestra kransen har en rundstaf emellan två platter, men den östra en hålkäl med fin rand och platt. Poster, som bestå af hela block, uppbära på hög tröskel ett sexflikigt dörrfält, och derå utbreda sig sex afkantade rundbågar med

runda knoppar och öfverst en likartad ring. På kolonnerna, af hvilka två skaft saknas, hvila rundstafviga och på murbörnen skarpkantiga spetsbågar. Från pilastrarna uppstår ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Den inre omfattningen, som är snedsmygig och lågrakspetsig, har å östra sidan en framstående skålformig vigvattensten, hvilken till största delen innefattas i muren och till den öfriga hvilar på en spetsig konsol. Denne sten, som håller 4.3 i tvärmått och 4.0 i djup, betäckes med ett halft och något spetsigt kupolhvalf.

På södra sidomuren i midten af östra hvalffadningen finnes ett spetsbågigt fönster, hvaruti en midtpost med motsvarande karm uppbär två enkla spetsbågar under en stor rundbåge, och öfver densamme förmärkes en öppen trekant. Detta fönster är till yttre liksom till inre omfattningen samt posten karmen och bågarna snedsmygigt. I sydöstra hörnet står ett helgonaltare, hvarpå predikstolen hvilar. Ett helt litet rakspetsigt väggskåp märkes i södra sidomuren nära ingången. Triumfbågen, hvars bredd utgör 20.4 med ansenlig höjd, har åt skeppet två språng, af hvilka det vestra, som är hälften svagare än det östra, saknar vederlagskransar, men det sistberörda har sådana, hvilka utgöras af en hälkäl och en rundstaf.

Koret, som håller till sin inre sträckning i söder och norr 22.9 samt i motsatt riktning 20.9 och i murtjocklek 4.6, betäckes med ett korshvalf på små skråkantiga kragstenar. Detta korshvalf har spetsiga raka och föga uppåtgående kappor. Socklarne likna skeppets. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. En kolonn emellan inre mycket breda

poster och yttre stora murhörn inrymmes på hvarje sida af portalen. Posterne ha hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga såsom korets socklar men utan rundstafvar, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna bågformiga och veckprydda. Kransar saknas. På kolonnerna posterna och murhörnen hvila skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öster om ingången på midten af södra sidomuren ses ett fönster, hvilket företer en nyare utvidgning. Å norra sidomuren finnes en i sednare tid upptagen ingång till en illa byggd sakristia med platt trätak.

Utsprånget, hvars inre bredd utgör 18.8, betäcket med ett halft kupolhvalf och har tre smala temligen höga fönster, som äro rundbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga. I södra liksom i norra sidomuren finnes ett fyrkantigt väggskåp. Tribumbågen, hvilken varit halfrund, har genom sättning blifvit något tryckt, och en dålig ankarbjelke är deri inlagd.

Tornet innehåller tvenne afdelningar öfver hvarandra. Socklarne likna skeppets och korets. Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 19.7 samt i motsatt riktning 15.9 och hvars murtjocklek är 5.6, har utvändigt skeppets bredd. Ett korshvalf, som betäcker afdelningen, liknar skeppets. Härvid bör dock märkas, att samma korshvalf har en ganska bred och spetsig kantbåge åt norr, men ingen sådan åt vester söder eller öster. Orsaken härtill är lättförklarlig. Södra sidomuren, hvilken innehåller ett rum och en trappa, har ovanlig tjocklek, till följd hvaraf berörde kantbåge var nödvändig för att i öfra afdelningen kunna ej allenast indraga den södra utan

äfven den norra sidomuren till beredande af utrymmen för gallerier. Det lilla rum, som ligger i södra sidomuren och troligtvis betäckes med ett tunnvalf på vederlag i söder och norr, har utifrån en raksluten ingång, hvilken är ornamentslös, och åt skeppet en liten rund ljusöppning, som är igenmurad. En ingång finnes å norra sidomuren. Yttre omfattningen har å hvarje sida två kolonner med omgifvande murhörn och inre poster. Grundstenarne äro hålkälade, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna bågformiga och bladprydda. Alla de bågar, hvilka uppgå från kolonnerna och murhörnen, äro skarpkantiga och spetsiga. Posterne, som äro tjocka och stå på hög tröskel, utgöras af hela block och uppbära ett rakt dörrfält. Inre omfattningen har sneda smygar och lågrakspetsig betäckning. På midten af vestra sidomuren ses ett rundfönster, hvilket innehåller en fyrbladig ros i våg- och lodrät ställning. Fyra rundbågar, som sluta sig med hjertformiga spetsar till rosens vinklar, fasthålla densamma vid karmen. Yttre omfattningen består af en stor skråkant och derinnanför ses ett rätvinkligt hörn. Inre omfattningen är snedsmygig. Tornbågen, hvilken håller 16.4 i bredd, är spetsig med hålkälade dynstenar. Denne båge uppgår vid norra ändan från en bred pilaster, som motsvarar takhvalfvets kantbåge, men vid södra från sidomuren, hvars ansenliga tjocklek bildar ett lika stort framsprång. På detta sätt har tornbågen fått en regelbunden ställning i afseende på skeppet.

En rakbetäckt ingång å första afdelningens vestra sidomur vid södra ändan inleder på en trappa, som uppgår genom södra sidomuren öfver dervarande rum åt öster till den öfra afdelningen, hvarest spår märkas

efter tillärnade gallerier. Andra afdelningen, hvilken är ofullbordad, uppbär en åttkantig spira.

Hela byggnaden visar sig ha samtidigt uppstått; ty såväl i tornet som i skeppet och koret råder äldre öfvergångsstil. Utsprånget, som i stället för en half-rund bildar en lindrigt spetsig grundform, är mindre vanligt. En dylik grundform förekommer icke i ren rundbågsstil. Skeppets portal, hvilken är vida yngre än de öfriga, har tillkommit minst hundra år efter kyrkans byggnad. Man plögade under den sednare medeltiden med dylika förändringar stundom förherrliga äldre helgedomar. Skeppets fönster, som förmodligen varit rundbågigt, har troligtvis för vinnande af mera belysning och prydlighet fått sin nuvarande anordning på samma gång, som nyssnämnde portal blifvit ombyggd. Tvifvelsutan har koret haft ett litet rundbågigt fönster. Det nuvarande röjer en grof vandalism. I detta nya fönster märkes ett stort missförhållande mellan dess bredd och höjd och i många afseenden ett uselt fuskteri. Der ses träkarm och träbågar samt rutfack såsom i vanliga boningshus. Dylika utvidgningar, hvilka ådagalägga vår tids okunnighet i kyrklig byggnadskonst, äro tyvärr ej sällsynta på Gotland, men ännu vanligare i flere andra landsorter.

Om kyrkans ålder finnes ingen underrättelse från medeltiden. Det tyckes dock kunna med skälig säkerhet sägas, att denne helgedom uppstått omkring år 1250.

På altarbordet, som står i utsprånget och är muradt samt framtill har ett fyrkantigt hål, ligger en hålkälad skifva af slipad kalksten. Altartaflan, hvilken är arbetad af trä i dåligt rococomaner, föreställer nattvarden i oljemålning.

I kyrkan står en dopfunt af sandsten. Grundstenen är kvadratisk och skråkantig, foten rund och skålen niokantig. Foten prydes med ett mans- och ett kvinno- samt ett vädurs- och ett hundhufvud. Botten är skråkantig och alldeles slät. Sidorna, som äro lodräta, ha nio fält, hvilka utgöras af kolonner och derpå rundbågar. Dithörande svicklor fyllas med vanliga stafvar och blad. I fälten föreställas 1. ett lam med gloria och korsfana, 2. ett springande lejon, 3. en kentaur med vingar och gloria, 4. en stor lilja, 5. ett fyrfotadjur med vingar och gloria, 6. en fågel med ofantlig svans och hästhufvud, 7. en engel med gloria till venster samt ett kors och ett altare med kalk till höger, 8. en engel med gloria och språkband, 9. en sammanflätad bladslinga. Dopfuntens hela höjd med grundstenen utgör 5.6 och skålens yttre tvärmått 2.7.

Det lilla rum, som finnes i första afdelningens södra sidomur, är onekligen samtidigt med tornet. Ehuruväl vi trenne särskilda gånger undersökt kyrkan, ha vi beklagligtvis icke inkommit i samma rum, emedan nyckeln dertill förvarades af en man, hvilken bodde långt borta i socknen. En sägen förmäler, att detta rum under katolska tiden varit en fristad. Det är af Gotlandslagen bekant, att Atlingbo liksom Fardhem och Tingstäde såväl i prestgården som på kyrkogården voro tillflyktsorter för dråpare, och att deromkring bestämdes en fredskrets¹⁾. Det strider rentaf mot allt begrepp om en såkallad barfred, hvartill uti en metropolitankyrka viss plats bestämdes framför hennes högaltare, att en sådan skulle bestå uti en landskyrka af det

¹⁾ Gotlandslagen 13 kap. om dråp.

ohyggligaste fängelsehål. Denne sägen om ifrågavarande lilla rum i södra tornmuren uti Atlingbo är påtagligen tillkommen af sednare tids grofva okunnighet om våra förfäders stadgar; ty en sådan fristad kunde ej betraktas på annat sätt än såsom det mest afskräckande fängelse, enär der finnes högst svag belysning och ringa luftvexling. Härtill kommer, att Fardhem och Tingstäde, som äfven haft skydds rätt, sakna dylika små rum, men att deremot flere andra bland Gotlands helgedomar, hvilka ej haft någon sådan, dock fått likadana rum. Det är uppenbart, att alla dessa små rum tillkommit för att fordom liksom nu begagnas till förvarande af kyrkornas inventarier.

Hväte.

Söderut och nära $\frac{1}{2}$ mil ifrån Atlingbo ligger Hväte, som är annex till Heide, å en bördig slättbygd. Hväte består af ett aflångfyrkantigt skepp och ett likadant men mindre kor med en sakristia vid norra sidomuren. Der saknas torn; men å vestra ändan af skeppets kroppåstak uppstår en hög fyrkantig takryttare. Skeppets och korets södra sidomurar äro uppförda af huggen kalksten i mycket olika skiften, men deras norra sido- och alla gafvelmurar liksom hela sakristian af huggen och tuktad sådan.

Skeppet, hvars inre bredd utgör 38.8 och längd 64.9 samt murtjocklek 6.0, har skråkantiga och rundstafviga socklar. I skeppet stå fyra kolonner, som bilda en mellan- och två sidogångar, af hvilka den förre är nära dubbelt bredare, men föga högre än de sednare. Kolonnernas afstånd från hvarandra utgör i söder och norr 15.4 samt i vester och öster 18.3; deras afstånd från den södra liksom från den norra sidomuren 9.4. De vestra äfvensom de östra kolonnernas afstånd från den närmaste gafvelmuren uppgår till 19.3. Kolonnerne ha följande anordning. Grundstenarne, som äro fyrkantiga och lodräta samt höga, ha skråkantiga socklar. Baserne, hvilka hvila derpå, öfverskjuta plinterna med nedra torerna och ha i hörnen fyrkanter för blifvande skyddsblad. Kapitälerna äro låga och hålkälade med stora yfviga blad. De vestra kapitälerna ha åt söder och norr samt vester och öster framspringande konsoler, men de östra inga sådana.

Kransarne å de vestra kapitälerna äro hålkälade och bilda fyrkanter med halfrunda framsprång å alla sidor. Å de östra kapitälerna äro kransarne fyrkantiga och hålkälade. Skaften, som hålla 7.2 i omkrets, äro slipade. Kapitälerna motsvaras å sidomurarna af kragstenar, hvilka nedtill äro spetsiga och upptill bägarformiga med stora blad. Kransarne äro rundstafviga och hålkälade. Kragstenarne å den vestra gafvelmuren utgöras af blotta kransar, men å den östra till söder ses en bladprydd knopp till norr ett människohufvud och begge ha likadana kransar som de nyssberörda. Från kapitälerna och kragstenarna uppstå tolf enkla skarpkantiga och spetsiga skiljebågar, som uppbära nio spetsiga korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor.

Å den södra sidomuren nära vestra ändan finnes en stor ingång och å den norra är en motsvarande vida mindre sådan igemmurad och ett litet fönster deri insatt. Södra portalen har å hvarje sida haft emellan inre murhorn och yttre pilastrar tre kolonner, af hvilka skaften saknas. Hvardera af pilastrarna prydes framtill med en rundstaf. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter för kolonnerna och kapitälerna höga och bägarlika samt kransarne tjocka och hålkälade. Poster på hög tröskel uppbära ett dörrfält, som har sex flikar och deröfver sex motsvarande rundbågar. Hvardera af posterna siras med elfva rundbågar, hvilka å vestra sidan sakna, men å östra ha rosor i svicklorna. Alla bågarne prydas med runda knoppar. Öfverst å dörrfältet sitter Maria till höger och Gud fader till venster å samma tron och den förra krönes af den sednare. Rundstafviga bågar hvila på kolonnerna och skarpkantiga på murhornen och pila-

strarna. Alla bågarne äro högspetsiga. Öfver pilstrarna reser sig ett högt röste med hålkälade vattenlister. De vestra kapitälerna siras med rikt bladverk och ytterst med en dubbel ros. Å de östra kapitälerna afbildas bebådelsen, Marias besök hos Elisabeth, Christi födelse, Josef vid fotändan af Marias säng och slutligen märkes en stor dubbel ros. Öfverst i röstet sitter Christus med korsgloria på en tron och en person ses knäböja vid hvarje sida. Öfver hvardera af de knäböjande personerna ses ett rökelsekar. Röstets spets har lemningar af en knopp. I östra sidan af inre omfattningen, som är snedsmygig och lågrakspetsig, inrymmes en rundbågig vigvattensten.

Norra portalen har stora murhörn, hvilka uppgå från skeppets socklar, och derinnanför tjocka poster, som utgöras af flere qvaderstycken och stå på hög tröskel. På murhörnen hvilat en skarpkantig rundbåge och på posterna en sådan. Hvardera af murhörnen prydes med en rundstaf. Å vestra murhörnets framsida märkes en bladslinga i ett större liksom en sådan i ett mindre fält, hvilka äro fyrkantiga. Å östra murhörnets framsida finnes en rundbågig fördjupning, hvare en qvinna med hög mössa och vida ärmor står på en af tvenne ormar med sammanslingrade stjertar. Qvinnan håller med hvarje hand en af ormarna om halsen och låter dia sig. En padda uppkryper åt den venstra armhålan, och en mark uppkrälar under den högra. Från rundbågen uppslingrar sig en vinranka, hvilken omgifver en blomma. Inre omfattningen har, såsom det visar sig, varit snedsmygig och lågrakspetsig.

Å södra sidomuren finnes ett spetsbågigt fönster i midten af mellersta och ett sådant i östra hvalfafdel-

ningen. Hvardera af dessa fönster har två poster, som med motsvarande karm uppbära en trebladig spetsbåge mellan två smalare och lägre sådana. Begge fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Posterne karmarne och bågarne äro jemväl ut- och invändigt snedsmygiga, och de prydas till det yttre med fina rundstafvar. Å skeppets vestra gafvelmur synes både ut- och invändigt en stor spetsig båge, hvilken varit ärnad till öppning för ett blifvande torn, hvarföre socklarne der fått afbrytningar till förtagningar. Denne båge, hvars bredd utgör 22.6, har dynstenar, af hvilka den södra är hålkälad, men den norra hålkälad och rundstafvig. Vid norra ändan af vestra gafvelmuren inuti skeppet märkes nära takhvalfvens kragstenar en raksluten ingång till en trappa, som sträcker sig genom densamma åt söder och inleder till vinden. I skeppets sydöstra hörn qvarstår ett helgonaltare, hvarpå predikstolen till en del hvilar. Triumfbågen, hvilken håller 19.2 i bredd med ansenlig höjd, har spetsig betäckning och hålkälade dynstenar.

Koret, som invändigt håller i bredd 29.4 och i längd 55.4 samt i murtjocklek 4.5, har likadana socklar som skeppet. Ett spetsigt korshvalf med raka uppåtgående kappor utgör korets betäckning. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång med följande anordning. Portalens hvarje sida har tre kolonner mellan murhörn. Innerst stå poster på hög tröskel. Ytterst framskjuta två pilastrar. Tre grofva rundstafvar, af hvilka den mellerste är skarpryggig, bilda hvardera af dessa pilastrar. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne attiska med skyddsblad. Kapitälerna äro bägarlika och siras med hålkälar och

fasettringar, kransarne ha dubbla hålkälar med platter. På posterna hvilat ett dörrfält, som utgöres af fyra bågar, hvilka i spetsarna ha runda knoppar. De två innersta kolonnerne uppbära fyra bågar, som utbreda sig på och öfverensstämma med dörrfältet samt prydas i spetsarna med treflikiga knoppar. De öfriga kolonnerne och pilastrarne motsvaras af rundstafviga, men murhörnen af skarpkantiga spetsbågar. Märkligt är, att de skarpryggiga stafvarne ha å den motsvarande bågen ett likadant framsprång. Skaften bågarne samt posterne och dörrfältet äro slipade. Ett högspetsigt röste, hvilket uppgår från pilastrarna, har hålkälade vattenlister, och krönes med en åttkantig knopp. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öfver ingången och närmare åt öster finnes ett stort rundfönster, som både ut- och invändigt har en skarpkantig och derefter en skråkantig omfattning och midt deremellan fyra våg- och lodrätt stående ringar samt i midten deraf en fyrbladig ros och i svicklorna vanliga trekanter. Altarväggen har tre spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta, som är bredare och högre än de omgifvande, prydes innantill med en skarpryggig rundstaf, hvilken hvilat på konsoler. Dessa fönster äro liksom skeppets ut- och invändigt snedsmygiga. I södra sidomuren närmare östra ändan märkes ett litet rakspetsigt väggskåp. Jemväl ses ett litet fyrkantigt väggskåp i midten af altarväggen. Der finnes äfvenledes i södra ändan af altarväggen ett rakspetsigt väggskåp med en rosprydd gallerdörr.

Nära midten af norra sidomuren leder en ingång till sakristian. Yttre omfattningen har karnis- och stafprydda sidostycken med bladslingor och vågrät

betäckning samt derå ett halfcirkelformigt dörrfält med sammanflätade löf. Ingången, som invändigt är rätvinklig och rakbetäckt, saknar både poster och tröskel. Dörren består af furuplankor med rosigt jernbeslag samt lås ring och nyckel i den stil, hvilken begagnats omkring år 1450. Sakristian, som invändigt håller i söder och norr 15.5 samt i vester och öster 13.7, har små skråkantiga socklar. Ett rundbågigt korshvalf med nära raka och föga uppåtgående kappor betäcker sakristian. På midten af östra muren märkes ett litet fönster, hvilket till det yttre är snedsmygigt och spetsbågigt, men till det inre snedsmygigt och rakslutet. Midten af norra muren intages af en fönsterros, som utgöres af fyra ringar öfver hörn och deremellan en öppen fyrkant. Fönsterrosen, hvilken består af en enda håll, är utvändigt snedsmygig, men invändigt finnas derframför stora sueda smygar och rak betäckning. Åt vester ses ett litet väggskåp.

Vester om helt nära skeppets södra portal finnes en snedsmygig och rundbågig nich. Öfverst å bågen ses Christus, som utsträcker högra handen till välsignelse. Vid hvarje sida stå sex lärjungar, alla med glrior. Å vestra sidan om nichen märkas två fåglar öfver hvarandra, å östra ses en ryttare med spetsig sköld och falk på högra handen. Dessa figurer äro något vittrade. I södra ändan af skeppets östra gafvelmur finnes jemte korets portal en snedsmygig och rundbågig nich. Hvarje sida prydes med två rundstafvar, hvilka ha gemensamma baser och kapitåler. Bågen siras med motsvarande rundstafvar och deröfver uppslingra sig tvenne vinrankor, som öfverst i midten avslutas med ett stort blad. I de södra sidomurarna

finnas åtskilliga qvaderstycken, hvilka prydas med lätt uthuggna båg- och bildverk. Der märkas dels i dels utan rundbågar ett lejon, en man med sköld och spjut, en bågskytt, en hund, ett vildsvin, åter ett vildsvin, en ryttare, en grip, en bågskytt på knä, en hund och ett vildsvin samt en valknut, två personer, som omfamna hvarandra, en hare samt blomsterslingor m. m.

Det visar sig, att der liksom flerstädes på Gotland legat en äldre helgedom, hvilken varit väl uppförd af huggen kalksten i ren rundbågsstil, och att den förmodligen varit för liten och blifvit i grund nedbruten samt att en annan i dess ställe tillkommit i spetsbågsstil, hvadan en mängd af den gamla kyrkans huggna kalksten blifvit i den nya använd. Skeppets norra portal, för hvars inrymmande socklarnas rundstaf måst afhuggas och hvars hela hållning företer en hög ålder, har tvifvelsutan tillhört en äldre byggnad. Samma anmärkning gäller i afseende på yttre omfattningen af ingången till sakristian. Detta gäller äfvenledes i afseende på de ovanliga nicher och figurprydda qvaderstycken, som blifvit insatta i skeppets och korets yttermurar och som sakna all betydelse på sina nuvarande platser. Härtill kommer, att samma nicher och qvaderstycken röja en byggnadsart, hvilken är mycket äldre än den, hvori den nuvarande kyrkan visar sig vara hållen.

Att man ärnat här uppföra ett torn är uppenbart af bågöppningen och förtagningarna i skeppets vestra gafvelmur. Vid kyrkans ombyggnad torde medel saknats till tornets uppförande. Sedan angrepp af infödingar och öfverrumplingar af fribytare ej fordrade dylika försvarsverk, ansågos torn mindre behöfliga, enär ring-

klockor väl kunde, såsom ännu flerstädes är händelsen, anbringas i takryttare.

Från medeltiden finnes ingen underrättelse om kyrkans byggnadstid. De lemningar, som blifvit insatta i hennes yttermurar, ha begagnats till dörr- och fönsteromfattningar samt båggesimser och röja en mycket ren rundbågsstil. Alltså har den helgedom, hvartill samma lemningar hört, troligtvis uppstått i sednare hälften af tolfte seklet. Deremot visar hela hållningen af kyrkan sen spetsbågsstil, hvadan hon, tillkommit vidpass två hundra år sednare än den bortbrutna.

Altarbordet består af luggen kalksten. Midt framför bordet märkes ett fyrkantigt hål. Skifvan, hvilken har hålkälade kanter, är stor och slipad. Altartaflan, som 1699 tillkommit och utgöres af fin sandsten, röjer ett uselt arbete i rococomaner. I midten af taflan skildras nattvarden i oljemålning.

Ett helt litet altarbord ses i korets sydöstra hörn. På bordet står ett ganska litet skåp af ek, hvori Maria sitter med barnet på venstra armen. I skåpet märkes en genombruten stickbåge. Sidorna äro sneda och himmelsblåa, ryggen prydes med gyllne stjernor. Skåpet krönes med sex tinnar, af hvilka en affallit. Dörrarne bestå af enkla bräder, som varit in- och utvändigt målade. Nu synes blott å venstra dörren S. Johannes med kalk. All målning är utförd på kritgrund, hvaraf det mesta bortfallit. Der finnes jemväl ett litet skåp och ett monstranshus, hvilka äfven äro af ek och förtjena, ehuru förfallna, att vårdas. Dessa tre lemningar röja sen medeltidsstil.

En dopfunt af sandsten har fyrkantig och hålkälad grundsten, som öfvergår till rund. Foten är rund,

men skålen åttkantig. Å foten framskjuta tre mennisko- och ett vädurshufvud. Botten är skråkantig och slät. Sidorna ha på vanligt sätt åtta rundbågiga fält, hvaruti dessa figurer inrymmas, 1. en kentaur, 2. en man med svärd, 3. Simson uppbryter lejonets gap, 4. en engel med utslagna vingar, 5. en påfågel, 6. en grip, 7. en lilja, 8. döljes af väggen. Figurerne äro skadade af vittring. Sedan vi första gången undersökt detta konstverk, har man på abderitiskt sätt så öfvermetat detsamma med mörkgrön oljefärg, att figurerne numera ej kunna rätt urskiljas. Dopfontens hela höjd tillika med grundstenen utgör 3.7 och skålens yttre tvärmått 2.4.

Heide.

Inemot $\frac{1}{2}$ mil söderut från Hväte ligger Heide i en fruktbar nejd med föga skog. Sistnämnda kyrka består af skepp med kor i öster och torn i vester, hvilka äro nära fyrkantiga och uppförda af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som invändigt håller i söder och norr 26.6 samt i vester och öster 25.4, har socklar, hvilka utgöras af en skråkant med en rundstaf derpå. Skeppet betäcket med ett spetsigt korshvalf, som med raka uppåtgående kappor har åt söder och norr skarpkantiga och spetsiga kantbågar, men åt vester och öster inga sådana. Der finnas temligen grofva korsbågar med afskurra hörn och en slutsten med en sexblådig ros. Både kant- och korsbågarne hvila på hörnkolonner, af hvilka den sydvestra och nordvestra sträcka sig från golfplanen till hvalffoten, men den sydöstra och nordöstra äro hälften kortare. Orsaken till denna olikhet är, att de två sistberörda stått på altarbord, af hvilka det sydöstra uppbär predikstolen, men det nordöstra har blott svaga lemningar öfriga. Baserne äro attiska med skyddsblad, kapitälerne bägarformiga och löfprydda, kranöarne hålkälade. Nordvestra skaftet är åttkantigt, men de öfriga äro runda och alla slipade. På midten af skeppets hvarje sidomur finnes ett stort fönster, som blifvit på vanligt sätt utvidgadt.

En triumfbåge, hvilken håller 16.2 i bredd och är spetsig, har grundstenar med vanlig skråkant och liten rundstaf derpå. Dynstenarne prydas med en rundstaf

emellan två hålkälar. Denne båge uppbär skeppets östra gafvelröste. Öster derom på 6.0 afstånd finnes en annan triumfbåge, som är 24.7 bred och jemväl har spetsig betäckning, skråkantiga grundstenar samt rundstafviga och hålkälade dynstenar. Dessa bågars mellanrum betäckes med ett spetsigt tunnhvalf. Det är uppenbart, att ett mindre kor blifvit bortbrutet, och att ett större med ny triumfbåge tillkommit. Man har tvifvelsutan ärnat efter undanrödjande af den gamla triumfbågen i en framtid förlänga eller ombygga det nuvarande skeppet för beredande af mera utrymme i helgedomen och mera öfverensstämmelse i byggnaden.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 26.6 i vester och öster 30.5 och hvars murtjocklek är 5.0, har socklar, hvilka äro lika med men dubbelt högre än skeppets. Här bör äfvenledes märkas, att korets sidomurar äro några fot högre än skeppets; ett förhållande, som jemväl ådagalägger en påtänkt förändring eller ombyggnad. Koret har ett spetsigt korshvalf med raka uppåtgående kappor. Dithörande kragstenar föreställa tre människohufvuden och ett vädurshufvud. En ingång från söder har å hvarje sida tre kolonner, af hvilka fyra skaft saknas. Kolonnerne omgifvas af murhörn, som afslutas med framspringande pilastrår. Framsidan af hvarje pilaster prydes med en vanlig och dess inre hörn med en skarp-ryggig rundstaf. Härvid bör märkas, att den vestra pilasterens yttre hörn har en fin rundstaf, men den östras en rät vinkel. Grundstenarne äro lindrigt skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna bågrika å vestra sidan med lemningar efter två bevingade och sammanslingrade drakar, men å östra

med yfviga blad, krausarne äro hålkälade. Poster på hög tröskel uppbära ett dörrfält, hvilket siras med fem trebladiga spetsbågar och runda knoppar, som motsvaras af fem dylika spetsbågar och knoppar deröfver. Dessa sednare bågars svicklor fyllas med dubbla rosor, och öfverst ses en slingrande vinranka. Kolonnerne och murhörnen motsvaras af likartade spetsbågar. På pilastrarna uppstår en skarpkantig spetsbåge och derpå ett högspetsigt röste med hålkälade vattenlister. Af pilastrarnas rundstafvar, hvilka å framsidorna sträcka sig något öfver vederlagen, avslutas den vestra med en drake, men den östra med en knopp. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Portalen har hvilat på en hel bottenhäll, som sönderspruckit, och den består af illa vald kalksten, hvilken mycket förvittrat.

Öster om ingången finnes ett stort illa utvidgadt fönster. Altarväggen har ett spetsbågigt fönster, hvori två poster uppbära trenne trebladiga spetsbågar, och mellan deras svicklor ses tvenne fyrbladiga ringar och mellan desamma en trebladig sådan. I sistberörda fönster, som till det yttre och inre är snedsmygigt, finnas bjerta glasmålningar. Nederst i norra öppningen ses Adam och Eva vid kunskapens träd, deröfver deras utdrifvande ur Paradiset med ett draget svärd, öfverst föreställas deras arbeten, Adam hackar jorden och Eva spinner. Nederst i mellersta öppningen skildras hudflängningen derpå korsfästelsen samt deröfver uppståndelsen. I södra öppningen finnes blott ett måladt fack, och deri märkes en man, hvilken med ett svärd hotar en bedjande qvinna, och deröfver ses en engel, som ur en sky sänker sig och håller ett sön-

drigt språkband. Den norra liksom den mellersta öppningen har ett, men den södra tre fack med hvita rutor. I den mellersta trebladiga bågen skådas Kristus med uppslagen bok i venstra och välsignande med högra handen. En engel med utslagna vingar synes i hvardera af de omgifvande bågarne. Dessa tre figurer äro bröstbilder och Kristus har kors- men englarne rundglorior. Rosorna och svicklorna fyllas med bladverk.

Tornet, hvars socklar äro lika med och lika höga som skeppets, innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, som invändigt sträcker sig i söder och norr 23.8 samt i vester och öster 18.8 samt håller i murtjocklek 4.7, betäckes med ett kors-hvalf, hvilket har rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor. Till skeppet öppnar sig afdelningen med två spetsbågar, som hvila på en fyrkantig midtpelare och motsvarande pilastrar vid närmaste murhörn. Midtpelaren, hvars stam utgör i söder och norr 2.8 samt i vester och öster 4.4, har å södra liksom å norra och östra sidan skråkantig sockel med rundstaf, men å vestra ingen sådan. Dithörande krans består af rundstaf och hålkäl å den södra och norra sidan, men ingen sådan ses å den vestra och östra. Pilastrarne, som framspringa 1.5.5, ha samma bredd som och lika socklar och kransar med midtpelaren. De spetsbågar, hvilka hvila derpå, uppbära östra sidomuren. På midten af vestra sidomuren märkes ett illa utvidgadt fönster.

På den södra sidomuren nära östra ändan finnes en ingång och en motsvarande å den norra är mycket skadad. Södra portalen, som hvilar på en brusten bottenhäll, har å hvarje sida tre kolonner mellan murhörn,

och derinnanför stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna hålkälade och karnisade samt bladprydda, kransarne blott hålkälade. Baserne och kapitälerna samt kransarne sträcka sig äfven till posterna. Fyra spetsbågar, hvilka ha afskurna hörn, utgöra betäckningen, men de sakna dock lodrät ställning både öfver kolonnerna och murhörnen, ty i sådant fall borde der varit sex spetsbågar. Posterne uppbära en skarpkantig spetsbåge. Skaften och posterne äro slipade. Norra portalen har på det vårdslösaste sätt blifvit i sednare tid igenmurad för att deri insätta ett litet fönster. Det visar sig likväl, att portalen varit ensprängig och skarpkantig samt rundbetäckt, och att den förmodligen haft ett rakt dörrfält på poster. Begge ingångarnas inre omfattningar äro snedsmygiga och lågrakspetsiga.

En raksluten ingång i första afdelningen och vid vestra ändan af norra sidomuren inför till en trappa, som uppleder genom densamma från vester till öster och sedan något genom östra sidomuren inuti andra afdelningen. På midten af vestra sidomuren finnes en liten korsformig ljusöppning. Från andra afdelningen uppgår en stege till en ingång i ett galleri, hvilket intager södra sidan, och har två rundbågiga öppningar. En fyrkantig midtpelare motsvaras af pilastrar, och alla ha hålkälade kransar. I hvarje öppning stå tvenne kopplade midtkolonner, som ha skråkantiga baser med ringar och likadana men omvända kapitäl och uppbära rundbågar. Alla bågarne bestå af tegelsten och äro påtagligen nyare. Åt vester märkes en smal temligen hög glugg, hvilken är spetsig och utvändigt snedsmygig. Ett motsvarande galleri å norra sidan är alldeles

lika med det nyssbeskrifna. Alla kolonnerne äro oskadade. Der finnes ingen hjälpbåge för östra sidomurens uppbärning, men deremot en ingång till skeppets takhvalf, som mycket höjer sig öfver dess sidomurar. Andra afdelningen har i söder och norr breda och lågspetsiga bågar, hvilka uppbära den södra och norra sidomuren, emedan de nedra upptagas af gallerierna. Då första afdelningens korshvalf i söder och norr saknar breda kantbågar för uppbärande af södra och norra sidomuren, som måst för inrymmande af gallerierna indragas, så ha dessa bärbågar blifvit rentaf nödvändiga.

I tredje afdelningen finnas å hvarje sida två gluggar, af hvilka hvardera haft en midtkolonn, som uppburit tvenne små rundbågar. En midtkolonn åt öster är i behåll, och derpå hvila två rundbågar. Alla andra midtkolonner saknas, och få lemmingar efter dithörande rundbågar äro öfriga. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har en fyrkantig spira, hvilken är nedtill indragen och temligen hög.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan blifvit 1259 uppförd¹⁾. Detta byggnadsår kan endast gälla tornet; ty skeppet är, såsom det tyckes, något yngre och koret har troligtvis uppstått omkring 1450.

Skeppets korshvalf har någon likhet med ett och annat i Wisby helgedomar, men det saknar motstycke i alla Gotlands landskyrkor. Detta korshvalf har fått starka kantbågar åt söder och norr, men inga åt vester och öster, emedan dess ansenliga spännvidd påtagligen fordrat förstärkningar å sidomurarna, men icke

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

behöft sådana å gafvelmurarna; ty de förre sakna sträfpelare, men de sednare ha pålitliga stöd af tornet och koret. Det märkligaste är, att merberörda korshvalf fått vackra korsbågar med en prydlig slutsten, och att de uppbäras af slipade kolonner.

Da der finnas två triumfbågar, som stå på 6.0 afstånd från hvarandra och detta mellanrum betäcket med ett tunnvalf, så visar sig, att koret är yngre än skeppet, och att det sednare borde, såsom vi ofvaföre omnämnt, framdeles förlängas eller ombyggas, samt att således blott den nyare triumfbågen skulle bibehållas.

Tornets södra portal, hvars poster fått liksom kolonnerne och murhörnen attiska baser och likadana kapitåler och kransar som desamma, är i detta afseende mycket ovanlig. Att alla bågarne, som utgöra betäckningen, ha afskurna hörn, och att de blott äro fyra, då de bort för att rätt motsvara kapitålerna och murhörhörnen vara sex, röjer både i afseende på formen och antalet en ovanlig anordning. Enär tornet företer äldre öfvergångsstil, synes denne portal ha långt efter detsammes byggnad tillkommit. Denna förmodan tyckes deraf bekräfta sig, att den motsvarande portalen å norra sidomuren är hållen i enkel rundbågsstil.

Vi ha uti det föregående anmärkt, att kalkstenen blifvit med mera omtanka vald för de äldre än de yngre byggnadsverken på Gotland; ett förhållande, hvilket äfven här visar sig. Den huggna kalkstenen, som innehålles i korets yttermurar, är till största delen uppfylld med petrifikater, hvadan den, ehuru detsamma är vida yngre än skeppet, i betydlig mån söndervittrat.

Skeppets begge och korets ena fönster ha blifvit, såsom vi nyss yttrat, illa utvidgade. Å korets norra sidomur finnes en ingång, hvilken inleder till en sakristia, som har platt trätak. Dessa fuskiga arbeten liksom många dylika vid flere af nämnda ös herrliga kyrkor ådagalägga, att nutiden helt och hållet saknar klart begrepp om forntidens höga byggnadskonst.

Altarbordet är muradt och har hålkälad skifva af slipad kalksten. Vid södra ändan af altarbordet står en attisk bas med skyddsblad, hvilken är i midten genomborrad och trattformig och varit begagnad till uttömning af handvatten. På altarbordets framsida märkes ett fyrkantigt hål för relikier, som saknas. Altartaflan, hvilken är ett dåligt arbete i rococomaner af 1684, består af sandsten och föreställer nattvarden.

I kyrkan står en dopfunt af sandsten. Foten är rund och skålen åttkantig. Å foten ses ett mans- och ett qvinno- samt ett vädurs- och ett hundhufvud. Botten är skråkantig och alldeles slät. Sidorna, som ha föga utåtlutning, prydas med åtta rundbågiga fält, hvar öfver hvarje svickla fylles med en spetsig rundstaf emellan två treflikiga blad. I fälten ses dessa figurer. 1. En man rider på ett lejon. 2. Tvenne män med sköldar och svärd stå midt emot hvarandra. 3. En påfågel. 4. En man rider på en drake. 5. En engel med utslagna vingar och gloria. 6. En kentaur. 7. och 8. De två sista fälten äro söndriga. Dopfuntens hela höjd utgör 3.6 och skålens yttre tvärmått 2.5.

De utsigter, hvilka erbjudas från kyrkornas torn på Gotlands slättbygder, äro väl vidsträckta, men med ganska få undantag mycket enformiga. Från Heide torn öfverraskas man vid anblicken af Heide träsk, som lig-

ger vester om helt nära kyrkan. Ehuru denne lille sjö omgifves af sumpiga stränder, lifvas densamme af små skogbeväxta holmar, och den skimrande vattenytan gör ett intagande afbrott mot den dunkla barrskogen i bakgrunden.

Etelhem.

Ungefär 2 mil i sydost från Heide ligger Etelhem, som är annex till Garde. Detta ovanligt långa afstånd härrör deraf, att Buttle intager nära midten af detsamma. För öfrigt är trakten mindre fruktbar och glesare bebodd. Etelhem består af ett skepp, ett mindre kor i öster och ett torn i vester, hvilka äro nära fyrkantiga. Byggnaden är uppförd till hörnstycken och omfattningar m. m. af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten, dock finnes här och der qvaderstycken af sandsten.

Skeppet, som invändigt håller i bredd vid vestra ändan 53.8 och vid östra 54.8 samt i längd 56.2, har socklar, hvilka utgöras af en stor skråkant med en liten rundstaf derpå. I skeppet står en slipad midtkolonn, som uppbär fyra korshvalf med tvåsprångiga skiljebågar. Grundstenen är rätvinklig och mycket utspringande samt ovanligt hög, sockeln rundstafvig och hålkälad, basen attisk men något sammantryckt med stora yfviga skyddsblad. Å nedra ändan af skaftet, hvars omkrets utgör 6.8, uppskjuta från uppnedvända rundbågar åtta bladknoppar, som äro något olika hvarandra. Kapitålet består af en uppnedvänd attisk bas med skyddsblad. På plinten följer en hålkälad krans. Kapitålet motsvaras å sido- och gafvelmurarna af kragstenar, hvilka äro spetsiga och löfprydda samt ha hålkälade kransar. Midtkolonnen och kragstenarne uppbära skiljebågarna. Korshvalfven äro lågspetsiga med föga uppåtgående kappor. Å skeppet förmärkes intet

spår till någon ingång. Deremot finnes å södra sidomuren ett enkelt fönster åt vester och ett tvådeladt åt öster. Det vestra fönstret, som röjer förfuskning, har vanliga rutfack med hvitt glas. I det östra fönstret, hvilket är spetsbågigt, uppbär en midtpost två trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. Omfattningen samt posten och bågarne äro ut- och invändigt snedsmygiga. Bågarne och rosen ha målade bladverk. Ett nytt fönster med stickbågig betäckning har i sednare tid blifvit å norra sidomuren mot öster uppbrutet och på vanligt sätt försedt med karm poster och bågar af trä. I sydöstra hörnet står ett altarbord, hvarpå predikstolen hvilar. Triumfbågen, hvars bredd utgör 24.4, är spetsig, och den har dynstenar, som prydas med rundstaf och hålkål.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 25.5 i vester och öster 28.4 samt murtjocklek 4.4, har lika beskaffade och lika höga socklar som skeppet. Ett korshvalf, som liknar skeppets, betäcker koret, hvartill en stor ingång å södra sidomuren inleder. Portalen har å hvarje sida tre smärta kolonner mellan murhorn med skarpryggiga rundstafvar. Ett skaft på vestra sidan saknas. Innerst stå poster på hög tröskel. Ytterst framspringa pilastrar, hvilka i hörnen ha skarpryggiga rundstafvar. Grundstenarne äro skräkantiga, baserne attiska men oregelbundna med afrundade plinter och olikartade blad, kapitälerna bukiga med löfverk, kransarne hålkälade med klufna och afrundade platter i likhet med kapitälerna. Posterne uppbära ett fyrbladigt dörrfält med två treflikiga och en femflikig knopp. Derpå följer ett åttbladigt framsprång, som har vid hvarje sida en femflikig och två

trefflikiga knoppar och öfverst en nioflikig. Svieklorna fyllas med åttabladiga rosor och små stjernor, ett dubbelt alf kors och öfverst en blomma emellan två blad. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga och murhörnen af skarpkantiga spetsbågar. Pilastrarne uppbära en spetsbåge, hvars hörn prydes med en skarpryggig staf. Derpå uppstår ett högspetsigt röste med hålkälade vattenlister och öfverst en femflikig knopp. Hela portalen består af slipad kalksten. Grundstenarne baserne murhörnen skaften kapitälerna kransarne och posterne utgöras af hela block. Dörrfältet och bågarne derpå äro likaledes af en enda häll.

Å södra sidomuren och öster om ingången finnes ett smalt och högt fönster, som har spetsig betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar. Detta fönsters öfversta fack innehåller två ringar med målade kors, men de öfriga ha hvita rutor. Å altarväggen ses ett stort spetsbåigt fönster, hvare två poster uppbära trenne trebladiga spetsbågar. På midtbågen höjer sig en ros, hvilken utgöres af sex likstora ringar, som omgifva en öppen sexkant. Vid hvarje sida om samma ros och midt öfver hvarje sidobåge ses en likadan ring. Omfattningen posterne samt bågarne och rosen äro ut- och invändigt snedsmygiga. I bågarne och rosen qvarsitta målade rutor, och uti de två öfra facken af mellersta och södra öppningen ses dunkla målningar. I den södra sidomuren märkes ett rakspetsigt väggsåp och midt deremot i den norra ett sådant.

På midten af norra sidomuren finnes en rundbåggig och rätvinklig ingång till en sakristia, hvilken har platt brådtak. Ingången är lika gammal som koret, men sakristian är en nyare illa uppförd tillbyggnad.

Korets gafvelröste har en liten trebladig ljusöppning, hvars hela omfattning består af en enda håll.

Tornet innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne äro skråkantiga och lägre än skeppets och korets. Första afdelningen, som invändigt utgör i söder och norr 22.0 i vester och öster 24.4 samt i murtjocklek 5.9, betäckes med ett korshvalf, hvilket har temligen raka kappor. Å södra liksom å norra sidomuren finnes en ingång.

Södra portalen har å hvarje sida haft en kolonn emellan stora murhörn. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Af kolonnerna äro blott de veckprydda kapitälerna i behåll. På kapitälerna och murhörnen ligga tunna hålkälade kransar, och derifrån uppstå skarpkantiga rundbågar. Posterne, som utgöras af hela block, uppbära ett rakt dörrfält. Både posterne och dörrfältet äro slipade. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Uti inre omfattningens östra sida märkes en fyrkantig murfördjupning för vigvatten.

Norra portalens hvarje sida har två rätvinkliga murhörn och derinnanför poster på hög tröskel. Yttre murhörnen uppstå från tornets socklar, men de inre från mindre sådana. På murhörnen och posterna hvila skarpkantiga rundbågar.

Tornbågen, hvilken är lågspetsig, uppbär östra sidomuren. En mycket bredare och spetsigare bågöppning finnes derinnanför å skeppets vestra gafvelmur. Båda öppningarne ha hålkälade dynstenar, men den förres äro vida högre än den sednares. Första afdelningen framter åt vester ett rundbågigt fönster, som ut- och invändigt har stora smyggar.

Genom en raksluten ingång i sydvestra hörnet

uppleder en spiraltrappa på femtiofem steg af grof huggen dels sand- dels kalksten till andra och tredje afdelningen, hvilka begge ha bjelklag. I tredje afdelningen finnas å hvarje sida två mycket breda och höga gluggar, som haft midtkolonner, hvilka saknas; men de små rundbågar, som hvilat derpå, äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. De tvenne gluggarne åt öster bortskymmas der såsom flerstädes af skeppets mycket höga vattentak. Å alla fyra sidorna märkas under gluggarna skråkantiga indragningar. Tornet har i sednare tid fått en vanlig lanternan.

Å yttre sidan af skeppets vestra gafvelmur jemte tornets södra sidomur föreställes ett lejon, hvilket med tassarna fasthåller en menniska, som det biter öfver nacken. Dessa figurer äro temligen stora och bestå af sandsten.

Kyrkan skall enligt en förteckning från medeltiden blifvit 1218 uppförd¹⁾). Denna byggnadstid är i afseende på tornet antaglig, emedan deri visar sig rundbågsstil; men skeppet och koret, hvilka förete sen spetsbågsstil, äro deremot vida yngre. Der måste funnits ett mindre skepp och kor, som blifvit nedbrutna, hvarefter de nuvarande uppstått. Om skeppet härrörde från samma tid som tornet, så hade den vestra gafvelmuren icke fått någon åtminstone ingen så spetsig bågöppning som den nuvarande. De stora figurer, hvilka äro utvändigt infattade nära vestra gafvelmurens södra hörn, ha påtagligen tillhört ett äldre skepp eller kor.

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

Skeppets saknad af ingångar låter deraf förklara sig, att de varit obehöfliga, då tornet har en sådan å södra och en å norra sidan.

På ett muradt altarbord ligger en hålkälad skifva af slipad kalksten. På midten af framsidan finnes ett fyrkantigt hål. Altarprydnaden, som 1690 tillkommit och består af sandsten, är ett ganska klenf arbete i rococomaner. Midttaflan föreställer nattvar-den. Det är bedröfligt att se ett sådant fuskverk på herrans bord.

I koret står en dopfunt af ganska lös och mycket förvittrad sandsten. Både foten och skålen äro runda. Mellanstycket prydes med fyra underdjur, af hvilka hvardera gapar öfver en menniska. Mellan dessa djur stå flere människor. På det ena af samma djur ligger en man, som bitande sammantrycker dess käftar. Å skålen märkas åtta fält, hvilka åtskiljas af kolonner och betäckas med rundbågar. I dessa fält föreställes en mängd figurer rörande Christi historia. Af samma figurer äro flere söndervittrade. Dopfuntens hela höjd utgör 5.2 och skålens yttre tvärmått 2.4.

I tornets första afdelning hänger å norra sidomu-ren ett triumfkors i naturlig storlek. Korset omfattas af en bladprydd ring och ändarna intagas af fyrkantiga taflor med evangelisternas sinnebilder. Allt röjer ett klenf snidverk.

Kyrkan företer flere spår af den nya tidens för-fuskning. Tornet har tvifvelsutan haft en hög spira. Enligt en ritning, som C. F. Adelcrantz den 27 Maj 1788 påtecknat och Gustaf III den 6 December samma år gillat, har tornet fått en lanterna till betäck-ning. Detta ådagalägger liksom mycket annat, att äf-

ven de ovanligaste snillen på den tiden icke hade begrepp om kyrklig byggnadskonst. Skeppets sydvestra liksom dess norra fönster har karm samt lång- och tvärposter af trä. I korets södra fönster ses en likadan karm, ehuru några målade rutor fått der inrymmas.

Garde.

Vidpass $\frac{5}{8}$ mil i sydost från Etelhem ligger Garde å en temligen vidsträckt landhöjd, der några berghällar visa sig i dagen. Sistuämnda kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp med en förlängning åt öster och af ett likadant kor med en sakristia vid norra sidomuren samt af ett fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd till hörnstycken och omfattningar m. m. af huggen och till allt öfrigt af tuktad kalksten.

Skeppet måste åt öster haft ett litet och samtidigt kor. Mot medeltidens slut lär efter det fordna korets nedrifning det nuvarande tillkommit. Till beredande af ytterligare utrymme har det nya koret, som är i jmförelse med skeppet ganska stort, fått sitt läge vida längre åt öster än det gamla innehaft. Meningen dermed tyckes påtagligen varit att framdeles bygga ett både bredare och längre skepp än det nuvarande. För detta ändamål har det nya koret fått en egen triumfbåge. Efter bortbrytande af skeppets gamla triumfbåge märkas utåtsvängningar vid östra ändarna af detsammas sidomurar. Derifrån sträcka sig nyare sidomurar till hörnen af korets vestra gafvelmur. Både skeppet och förlängningen åt öster betäckas med platta trätak.

Skeppet, som invändigt håller i bredd 23.7 och i längd 35.9 samt i murtjocklek 3.7, saknar socklar. Förlängningens inre sträckning i söder och norr utgör 26.6 samt i vester och öster 22.5. Å skeppets södra liksom å dess norra sidomur nära vestra ändan finnes en ingång. Den södra ingången är till den yttre om-

fattningen ensprångig och rätvinklig med hög tröskel och rundbågig betäckning, till den inre lindrigt snedsmygig och rundbågig. Den norra ingången är till det yttre och inre likadan, men något mindre än den förstberörda. Å södra liksom å norra sidomuren finnas två fönster, hvilka motsvara hvarandra. Det vestra fönstret åt söder och begge åt norr ha mycket höga bröstningar och de äro rundbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga; men det östra fönstret åt söder, hvilket har spetsig betäckning med yttre och inre sneda smyggar och lägre bröstning, måste i den sednare medeltiden blifvit utvidgadt. Förlängningens hvarje sidomur har i sednare tid fått genom utvidgning ett bredt men föga högt fönster, som är stickbåigt med karn lång- och tvärposter samt bågar af trä. I skeppets sydöstra hörn står ett altarbord, hvilket utgöres af qvadersten och har å framsidan ett ganska stort skåp med jernbeslagen dörr och en skråkantig skifva af slipad kalksten. På samma altarbord är predikstolen uppsatt, hvidan detsamma fått qvarstå. Triumfbågen, som är 49.5 bred och ovanligt hög, har spetsig betäckning. Dynstenarne siras med en liten hålkäl och rundstaf och de ha derpå en stor hålkäl och platt.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 26.2 i motsatt riktning 36.0 och hvars murtjocklek är 4.4, upphär ett spetsigt korshvalf med raka uppåtgående kappor. Socklarne äro mycket höga samt skråkantiga och rundstafviga. Korets sidomurar äro ungefär 40.0 högre än skeppets och förlängningens, och det förras kroppåstak vida spetsigare än de sednares.

Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en

stor ingång. Portalen, som hvilar på tre bottenhällar, har å hvarje sida tre smärta kolonner mellan stora murhörn. Innerst stå poster på hög tröskel, och ytterst framskjuta pilastrar med halfkolonner. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna bägarlika med yfviga löfprydnader, kransarne hålkälade och rundstafviga. Hvardera af posterna framter två halfva och åtta hela rundbågar samt knoppar rosor och svickellöf. På posterna hvilar ett dörrfält, hvilket har två halfva och sex hela rundbågar, och derpå utbreder sig ett likadant framsprång. Kolonnerne uppbära rundstafviga och murhörnen skarpkantiga spetsbågar. Öfver pilastrarna höjer sig ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Å midten af röstet föreställes Christus i halfupphöjd figur och nära naturlig storlek. Christus med korsgloria sitter å en tron och håller med den venstra handen en bok på venstra knäet och upplyfter den högra till välsignelse. Hela portalen består af slipad kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öster om ingången ses ett spetsbåigt fönster, hvare en midtpost uppbär två enkla spetsbågar och derpå en fyrbladig ros utan genombrutna svicklor. På alturväggen märkes ett högt och spetsbåigt fönster, som har två poster och derpå trenne trebladiga spetsbågar. Begge dessa fönster, hvilka ha karmar, äro ut- och invändigt snedsmygiga. Posterne och karmarne äro såväl till det yttre som inre snedsmygiga och prydas utvändigt med rundstafvar. Der finnas obetydliga lemnigar af målade rutor i bågarna. Södra liksom norra sidomuren har närmare östra ändan ett rakspetsigt och alturväggen ett fyrkantigt väggskåp. Utöfver

tarväggens södra ända ses en fyrkantig murfördjupning, som innehåller en fyrbladig uttömningssten.

En ingång å norra sidomuren inför till sakristian. Den yttre omfattningen har rätvinkliga poster och trebladig betäckning, men den inre är snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, hvilken invändigt sträcker sig i söder och norr 45.9 samt i motsatt riktning 45.6, har likadana men vida lägre socklar än koret och uppbär ett rundbågigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor. Ett spesbågigt fönster åt öster ger en svag belysning. Inre omfattningen af samma fönster utgöres af en stor rakspetsig nich, hvori en slipad kalkstensskifva är infälld.

Tornet, som i likhet med skeppet saknar socklar och innehåller tre afdelningar öfver hvarandra, har blotta bjelklag. Der finnas inga trappor i sidomurarna, utan stegar tjena till uppgångar. Uti första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 44.6 i vester och öster 44.4 och i murtjocklek 4.3, ses å vestra sidomuren en ingång, som är ut- och invändigt rundbågig, men har till det yttre rätvinkliga poster på hög tröskel och till det inre lindriga smyggar. Tornbågen är ovanligt smal föga hög och har halfrund betäckning utan vederlagskransar. Under tornbågen märkes en hjert ehuru något urblekt frescomålning, hvilken föreställer ett kors inom en krans och ett helgon med rundgloria å hvarje sida derom samt border å kanterna. Teckningen, som är ovanligt ren, röjer en hög ålder och har troligtvis tillkommit kort efter tornets byggnad.

Tredje afdelningen har å hvarje sida två gluggar samt deröfver ett spetsigt röste med en sådan. En

midtkolonn har i hvarje glugg uppburit två lågspetsiga bågar. Midtkolonnerne ha blifvit ersatta med trästycken, men bågarne äro i behåll. Yttre omfattningarne, hvilka äfven äro rätvinkliga och lågspetsiga, ha blifvit förbättrade med tegelsten. I inre omfattningarna, som äro rätvinkliga och lågrakspetsiga, qvarsitta många skålbädder. Å hvarje sida under gluggarna ses en skråkantig indragning. Emellan och öfver röstena reser sig en åttkantig spira med anseelig höjd.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan blifvit 1200 uppförd ¹⁾). Tornet och skeppet, hvilka äro hållna i rundbågs- med ringa öfvergång till spetsbågsstil och hvilka sakna både socklar och takhvalf, ha troligtvis uppstått på nämnda tid. Detta är så mycket sannolikare, som målningen å tornbågen synes vara vidpass sexhundra år gammal. Koret härrör från den sednaste medeltiden och deri märkas flere spår af den högre konstens djupa förfall.

På altarbordet, som är muradt och har ett litet fyrkantigt hål å framsidan, ligger en stor hålkälad skifva af slipad kalksten. Altartaflan, hvilken består af fin sandsten, är illa arbetad och härrör från 1689. Å midten föreställes i oljemålning nattvardens instiftelse.

I triumfbågen hänger ett triumfkors i halfnaturlig storlek. Christus föreställes med åtskiljda fötter. Korset har fyrkantiga stycken i ändarna, och det har tvifvelsutän derå haft evangelisternas sinnebilder. Detta kors röjer en hög ålder.

I koret står en dopfont af sandsten. Foten, som är rund, prydes med tre mennisko- och ett vädurs-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

hufvud och deremellan ses evangelisternas sinnebilder. Skålen, hvilken är åttkantig, har skråkantig och slät botten samt raka sidor. Åtta rundbågiga fält pryda skålen. Fälten hvarje svickla fylles med en staf emellan tvenne blad. I fälten märkas nedannämnda afbildningar. 1. Guds lam håller vid högra frambenet en korsprydd stång med klufven fana. 2. Ett helgon med gloria välsignar en kalk på ett altare, och deröfver ses ett kors. 3. En lilja. 4. Ett lejon med vingar gloria och bok. 5. En grip. 6. En lilja. 7. En hjort. 8. Ett springande lejon. Dopfontens hela höjd utgör 3.4 och skålens yttre tvärmått 2.6.

På korets norra sidomur hänger en minnesvård, som utgöres af en stor tafla, hvilken är målad med oljefärg och omgifven med en sirlig ram i rococomaner. Å denna tafla skildras kyrkoherden Nils Larsson Wall, död 1664, hans hustru och tjugotvå barn; alla med dåtidens dräfter framställda i fyra rader.

Öfver yttersta bågen af korets portal ses följande inskrift med latinska bokstäfver. *Till minne af hela yttre murens reparation år 1818.* Denna förbättring har varit obetydlig, emedan få nya murstycken, som lätt åtskiljas från gamla, förmärkas. Det är ej ovanligt i våra dagar, att fåkunniga personer låta å forntida konstverk inhugga skrytsamma inskrifter.

Kyrkogården, hvilken är stor och fyrkantig, omgifves med kallmurar af kalkflisor. På midten af södra sidomuren står en temligen stor genomgång, som betäcket med ett spetsigt tunnhvalf och innehåller en rakspetsig sittnich i hvarje insida. På midten af vestra sidomuren ses en anseelig port, hvilken i hvarje insida har två rakspetsiga sittnicher samt två rundbå-

giga öppningar och ett platt brädtak. På midten af norra sidomuren märkes en mindre genomgång, hvars yttre poster prydas med rundstaf och karnis samt uppå bära en trebladig spetsbåge med två rullika knoppar. Denna genomgång, som betäckes med ett spetsigt tunn- hvalf, har jemväl två inre rakspetsiga sittniches. På midten af östra sidomuren finnes likaledes en mindre genomgång, hvilken har ett spetsigt tunn- hvalf samt ut- och invändigt spetsig omfattning. På hvarje sida om samma genomgång märkes ett väggskåp. Den yttre omfattningen är å hörnen stafprydd och den inre hålkälad. Både porten och genomgångarne, som sakna socklar, bestå till hörnen och omfattningarna af huggen men för öfrigt af tuktad kalksten, och de ha högspetsiga kroppåstak.

En inkörsport till prestgården, hvilken ligger helt nära vid och nordost från kyrkan, har framspringande poster i midten. Betäckningen är högspetsig och dynstenarne prydas med en hålkäl emellan tvenne rundstafvar. Porten, hvars bredd utgör 4.3 och höjd till vederlagen 6.3, består af huggen och tuktad kalksten.

Innanför porten låg ett uråldrigt boningshus, som hade stor källare, hvori fyra pelare uppå buro korshvalf. Detta hus, hvilket hade skråkantiga socklar, bestod af huggen och tuktad kalksten. Förre kyrkoherden, som blef öfver nittio år gammal, bebodde samma hus, hvilket nuvarande kyrkoherden låtit med mycket arbete nedbryta, ehuru väl församlingen missbilligat ett sådant företag. Porten lär snart komma under en dylik indelningshafvare att undergå en likadan förstöring.

I Garde socken finnes en berghäll, som framter flere slipfåror, hvilka äro från 4.0 till 5.0 långa spet-

siga och helt grunda vid ändarna samt från 0.1 till 0.2 breda. Dessa slipfårar, hvilkas urhålkningar äro från quart- till halfcirkelformiga och stå till bredden och djupleken i noggrannt förhållande till hvarandra, ha raka eller nära raka och mycket olika riktningar. L. Cedergren, som gifvit en teckning af samma berg-häll, har ej försökt någon förklaring deröfver ¹⁾). Att samma slipfårar tillkommit, då Gotland legat djupt under hafsytan och isberg med infrusen rullsten gått deröfver, kan ingalunda antagas; ty i sådant fall skulle dessa urhålkningar vara långa och jemnbreda samt ovilkorligen jemngående. Vid betraktande af dylika urhålkningar och de slipstenar, hvilka Nordens äldsta inbyggare brukat till hvässning af stenredskap, tyckes det med skälig säkerhet kunna antagas, att berörda berg-häll blifvit begagnad för sådant ändamål.

¹⁾ Antiquarisk-topografisk karta och beskrifning öfver fornminnen uti Ardre, Alskog, Garde och Lau m. m. handskrift i Antiquitetsmuseum med myntkabinetet i Stockholm.

Alskog.

I nordost $\frac{3}{8}$ mil ifrån Garde ligger Alskog uti en temligen fruktbar trakt. Kyrkan består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett fyrkantigt torn i vester och ett aflångfyrkantigt kor i öster med en fyrkantig sakristia vid norra sidomuren. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som betäckes med platt trätak, håller i inre bredd 22.9 och i längd 42.8 samt i murtjocklek 4.0. Socklarne äro skråkantiga. Å södra sidomuren nära vestra ändan är en ingång, hvilken utvändigt har stora murhorn med lika framsprång som socklarne och mycket breda poster på hög tröskel. Mellan murhörnen och posterna står å hvarje sida en smärt kolonn, som har hög grundsten, attisk bas med skyddsblad och bukigt kapitäl utan krans. Å vestra kapitälet ses två örnar med gemensamt hufvud, af hvilka hvardera med en fot griper om ringen och begge bita med samfällt näbb öfver densamma. Det östra kapitälet prydes med en man, som håller med begge händer en bok för bröstet. Till höger ses en nedlutande man och deröfver en engel samt derbakom en drake, till venster märkes ett lejon. Murhörnen uppbära en framspringande och skarpkantig rundbåge. Kolonnerne motsvaras af en rundstavig rundbåge, hvilken mot all vana är vida gröfre än skaften. På posterna hvilas en båge, som vid hvarje sida bildas af en liten halfcirkel och i midten af en stor stickbåge. Denne ovanlige portal har den egenheten, att vederlagen för murhör-

nens båge börja der skaften sluta, och vederlagen för posternas betäckning ha kapitalernas halfva höjd. Inre omfattningen är snedsmygig och rundbågig.

Å skeppets hvarje sidomur äro två stora spetsbågiga fönster uppbrutna, hvilka fått karmar samt lång- och tvärposter af trä. Triumfbågen har ansenlig bredd och spetsig betäckning samt hålkälade och rundstafviga dynstenar. Å skeppets vestra gafvelmur märkes en stor båge, som uppbär densammas röste.

Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, hvilken invändigt sträcker sig i söder och norr 14.2 i vester och öster 17.3 samt har i murtjocklek 5.7, betäcket med ett rundbågigt kors-half. Socklarne äro liksom skeppets skråkantiga. Å midten af vestra sidomuren finnes en ingång. Från socklarna uppstå mycket breda murhörn och derinnanför stå ganska breda poster på hög tröskel. Å hvarje sida ses mellan murhörnen och posterna en smärt kolonn, hvars bas är attisk med skyddsblad och hvars kapital är bägarformigt och bladprydt. Kransar saknas. På murhörnen hvilar en skarpkantig och på kolonnerna en rundstafvig rundbåge. Posterne uppbära en stickbågig och fyrbladig båge med tre små rullika knoppar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Tornbågen är halfcirkelformig utan vederlagskransar.

I tornbågens norra sida inleder en rundbetäckt ingång till en trappa, som sträcker sig genom norra sidomuren åt vester, der man genom en ingång med trebladig betäckning inkommer i andra afdelningen, hvarpå bjelklag och stegar följa. Andra afdelningen har på midten af södra sidomuren en ljusöppning,

hvari en midtkolonn uppburit två små rundbågar. Kolonnen saknas, men bågarne kvarstå. Den yttre omfattningen är rätvinklig men den inre snedsmygig, och begge äro rundbågiga. Tredje afdelningen har å södra sidomuren en liten snedsmygig och rundbågig ljusöppning.

I fjerde afdelningen finnes å hvarje sida en stor glugg, hvilken haft en midtkolonn och derpå tvenne små rundbågar. Den östra gluggen har sin kolonn i behåll; men alla de öfriga ha förlorat sina. Den öfverblifne kolonnen är ganska smärt och har ett lågt bågarkapt kapitäl samt uppbär tvenne små rundbågar. De yttre liksom de inre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga. Tornet uppbär en hög spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Koret, hvars inre bredd utgör 25.8 och längd 35.5 samt hvars murtjocklek är 4.2, betäckes med ett korshvalf, som är lindrigt spetsigt. Socklarne äro skråkantiga och rundstafviga. I midten af korets gavelröste märkes en snedsmygig och rundbågig ljusöppning.

Å korets södra sidomur nära vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida tre smärta kolonner mellan stora murhörn samt inre poster och yttre pilastrar. Posterne, hvilka stå på mycket hög tröskel, äro upptill något inåtlutande. Pilastrarne ha framtill skarpryggiga halfkolonner. Grundstenarne äro brant skråkantiga och baserne attiska med skyddsblad för kolonnerna. Alla kapitälerna prydas med yfviga och genombrutna löfverk, hvarpå fasettband märkas å vestra sidan. Kransarne, som äro låga, ha hålkål och rundstaf. Kolonnerne uppbära rundstafviga och

murhörnen skarpkantiga spetsbågar. På pilastrarna hvilat en skarpkantig spetsbåge utan någon motsvarighet för halfkolonnerna. På denna båge uppstår ett spetsigt röste med karnisade vattenlister. Posterne uppbära ett fyrbladigt dörrfält med två runda och deremellan en treflikig knopp. Hvarje post prydes med sju rundbågar, hvilka å dörrfältet motsvaras af åtta sådana. Alla bågarne ha i svicklorna fembladiga rosor, och knopparne utmärka sig med sådana af olika slag. Grundstenarne baserne skaften murhörnen kapitälerna kransarne posterne och dörrfältet bestå af hela block. Alla murhörnen kransarne posterne och tröskeln äro af rödaktig kalksten. Bågarne på murhörnen samt dörrfältet äro slipade. Ingången är till den inre omfattningen mycket snedsmygig med lågrakspetsig betäckning.

På midten af södra sidomuren finnes ett högt och spetsbågigt fönster. En midtpost, som i detta fönster uppburit två spetsbågar och derpå en fyrbladig ros, har blifvit bortbruten för att insätta karm och tvärposter af trä med vanliga rutor. Bågarne och rosen äro i behåll, och några svaga lemningar märkas deri efter glasmålningar. Altarväggen har tre fönster, hvilka äro lika breda, men det mellersta är något högre än de öfriga. Såväl det södra som de östra fönstren ha ut- och invändigt sneda smygar. I altarväggens mellersta och södra fönster finnas några fack med sköna glasmålningar. I södra sidomuren nära östra ändan märkes ett större rundbågigt och derjemte åt öster ett litet fyrkantigt väggskåp. I norra sidomuren nära östra ändan ses ett rakspetsigt väggskåp, hvars dörrar invändigt prydas med fyra målade figurer i ren medeltidsstil.

På norra sidomuren nära midten finnes en rätvinklig ingång med hög tröskel och trebladig betäckning till sakristian. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, hvilken invändigt håller i söder och norr 12.4 samt i vester och öster 12.7, betäcker med ett korshvalf. Socklarne likna korets. På midten af östra muren är ett fönster, som består af en hel kalkhäll och till det yttre är snedsmygigt och fyrbladigt, men till det inre snedsmygigt och rakslutet. I midten af norra muren märkes ett rakspetsigt och i midten af vestra ett bredt men lågt väggskåp med rak betäckning.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan (1259 tillkommit ¹). Då skeppet har å vestra gavelmuren en egen båge och tornet å östra sidomuren en sådan, synas de icke vara fullt samtida; men enär beggadera förete ren rundbågsstil, kan skillnaden i deras byggnadstider ej vara betydlig, och det tyckes, som den ene af dessa delar blifvit på nämnda år uppförd och den andre kort derefter. Koret och sakristian, hvilka uppstått på en och samma tid, förete ren spetsbågsstil. Der har tvifvelsutan funnits ett äldre vida mindre kor än det nuvarande, som är i jämförelse med skeppet alltför stort. Det vissa är, att koret och sakristian äro minst ett århundrade yngre än kyrkans två öfriga delar.

Altarbordet är muradt med huggna hörnstycken. Skifvan, hvilken är stor och hålkälad, består af slipad kalksten. På midten af framsidan märkes ett vanligt hål för relik, som blifvit borttagna. Altartaflan, hvil-

¹) Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

ken är mycket stor och arbetad af trä i rococomaner med en oljemålning, har tillkommit för något mer än hundra år sedan, och den visar sig vara i alla afseenden förfelad.

I kyrkan står en dopfunt af sandsten. Foten och skålen äro runda. Från foten framskjuta ett menniskohufvud och midt deremot ett vädurshufvud samt deremellan ett vilddjurshufvud med uträckt tunga och midt deremot ett vilddjurshufvud med en menniska i käftarna. Foten är skråkantig. Skålen har något bukig botten och lodräta sidor. Botten prydes med flätverk. Sidorna siras med åtta fält, hvilka ha kolonner och släta rundbågar derpå. I svicklorna ses bevingade englar och löfverk. Fälten innehålla följande föreställningar. 1. Maria och en engel med utslagna vingar, det är bebådelsen. 2. Marias barnsäng, derjemte ses oxen och åsnan. 3. Två personer omfamna hvarandra mellan tvenne torn, Marias besök hos Elisabeth. 4. En engel möter en person. 5. Tre ligga i en säng och en engel sänker sig deröfver. 6. Två af de vise männen frambära skänker. 7. En tredje af desamma framräcker en skänk till Maria, som sitter på en stol och håller barnet på venstra armen. 8. Josef leder en åsna och Maria med barnet sitter på densamma, det är flykten till Egypten. Alla personerne ha rundglorior med undantag af Josef, hvilken bär vanlig hufvudbonad, och de tre vise männen, som utmärka sig med treknoppiga kronor. Dopfuntens hela höjd utgör 2.7.5 och skålens yttre tvärmått 2.6.

Vi böra ej lemna kyrkan utan att yttra våra tankar om tvenne figurprydda kalkhällar, af hvilka den ena fanns 1844 å Tjängvide gård vidpass $\frac{1}{4}$ mil från

kyrkan och den andra upptäcktes sex år derefter i hennes golf. C. Säve har härom skrivit en utförlig afhandling och bifogat två goda teckningar af P. A. Säve¹⁾. Vi kunna således härom vara helt korta.

Vid undanröjdande af en liten sten- och grusbacke nära nämnde gård för att anlägga en källare framstod snart fast murverk i kalkbruk och under fortsatt brytning påträffades en kalkhäll, som är 4.5 bred i ena och något mindre mot andra ändan samt 5.8 lång och 1.0 tjock. Den ena sidan är skroflig, men den andra prydes med åtskilliga figurer i ett nedre och ett öfre fält. Hällen är något skadad till den nedra ändan och till den öfra halfrund. De bibehållna kanterne siras med ett flätverk, och på midten sträcker sig tvärsöfver ett lika bredt sådant, så att tvenne fält derigenom bildas. Dessa flätverk likna kantband med invirkade valknutar. Nedra fältet upptages af ett skepp, hvilket har höga spiralprydda stammar och en mast med tvenne vant samt ett rutigt segel. På däckets stå flere män, och en man sitter i bakstammen med en åra. Å skeppets ena sida ses en runrad, och å dess andra har ett motsvarande rum, som mycket lidit af vittring, tvifvelsutän haft en sådan. I öfra fältet föreställes en stor åttafotad häst och derpå en liten ryttare. Framför hästen står en större och trenne mindre människor samt ett fyrfotadjur. Öfver ryttaren ligger en man med utsträckta armar. Vid sidan märkes der äfven en runrad, hvilken dock är mycket förvittrad. Skada, att dessa runrader ej kunna med någon säkerhet utredas.

¹⁾ Denna afhandling, som kallas Alskogs-stenarne på Gotland, är intagen i Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1852, S. 171—207.

Den kalkhäll, som ligger i kyrkans golf, är 3.4 bred och 3.7 lång. Hällen, hvilken är å den ena sidan slät och företer å den andra ett fält med åtskilliga figurer, visar sig vara i de tvenne kanterna afhuggen. Innan hällen blifvit afhuggen och nedlagd i golfvet, har den varit begagnad såsom grundsten under dopfunten. För detta ändamål har man mot midten af ena sidan nära kanten inhuggit ett skålförmigt hål till uttömmande af dopvatten, så att man derigenom skadat närmaste bildverk. Likadana flätverk som de nyssbeskrifna pryda de oskadade kanterna. Nederst ses tvenne personer i vagn med en förspänd häst, och derframför gå trenne män. Öfver de åkande och hästen föreställas tvenne personer, hvilka föra runda sköldar och strida med spjut mot hvarandra. Bakom den ene ses tvenne personer i handgemäng och bakom den andre en kämpe med upplyftad yxa. Öfver männen märkes en rundbågig port, hvarifrån en person utgår, och hvari tvenne stå emot hvarandra. Öfverst finnes nära midten en oregelbunden femkant med framspringande rundlar. På hvarje sida derom nedhänger ett bågformigt flätverk. Under femkanten märkas fem fåglar. Det är uppenbart, att der afbildas en bardalek. Det är äfvenledes troligt, att femkanten skall föreställa en borg liksom porten en ingång, ehuru den står långt derifrån. Figurerne äro liksom å den förstberörda hällen ganska orediga och de ha tvifvelsutan mycket lidit af vittring.

Då de ifrågavarande bildverken icke äro såsom å hällristningarna lågnedsänkta utan lågupphöjda, så är de förras och de sednares framställningssätt helt och hållet olika. Härtill kommer, att de omgifvande flät-

verken ha intet motsvarande å hållristningarna, men att de tvärtom äro mycket vanliga i rundbågsstilen. Här bör jemväl märkas, att hållristningarne äro påtagligen inknackade och inslipade med stenredskap, men att de funna bildverken äro deremot utarbetade med jernredskap, och att en ganska lång tid förflutit mellan sten- och jernåldern. Slutligen visar sig hela hållningen af hållarnas bildverk vara sådan som på många af våra äldsta dopfuntar. Å dopfunten i Löderups kyrka i Skåne ses ett drakskepp med en mast några vant och ett segel, och derjemte strida flere män med yxor samt en med båge. Å dopfunten i Kerrstorps kyrka i samma provins föreställas hästar ryttare och djur samt ett skepp med mast och vant. Begge dessa dopfuntar, som äro arbetade i rundbågsstil, röja en hög ålder. Att man gifvit hästen å hällen i Tjängvide åtta fötter har måhända skett vid åtankan på Odens häst. Härvid bör dock erinras, att under hästen visar sig en fantastisk slinga, hvilken ingalunda röjer hedniskt ursprung. För öfrigt är det icke ovanligt, att vidunderliga äfven hedniska figurer skildras å kyrkor i äldre rundbågsstil t. ex. kentaurer gripar och harpyer.

Vår mening är således, att ifrågavarande bildverk tillkommit efter införande af christendomen på Gotland och under konstens barndom derstädes. Det vissa är, att alla figurerne äro lågupphöjda på samma sätt som figurerne å den äldre rundbågsåldrens dörrfält samt å urgamla dopfuntar ej allenast på Gotland utan äfven i Skåne och annorstädes. Det är ganska sannolikt, att hällen i Tjängvide varit vida längre och stått upprätt såsom en runsten, men att deremot hällen i Alskogs kyrka allraförst varit insatt såsom en prydnad uti

en vägg. Då kyrkan, som tillkommit 1239, haft ett mindre kor än det nuvarande, torde den sistberörda hällen, hvilken troligtvis tillhört det förra och ej kunnat lämpligen insättas i det sednare, blifvit såsom ett gammalt konstverk nedlagd under dopfunten.

Lye.

Från Alskog togs vägen tillbaka om Garde för att komma till Lye, som ligger i en slättbygd $\frac{3}{4}$ mil i sydvest från den förstnämnda kyrkan, hvartill densamma är annex. Lye utgöres af ett skepp samt ett torn i vester och ett kor i öster, hvilka äro aflångfyrkantiga. En helt liten sakristia ses vid korets norra sidomur. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som betäcket med platt brädtak, håller i inre bredd 22.2 i längd 54.5 och i murtjocklek 4.0. Socklarne äro skråkantiga. Skeppets östra gafvelmur har vid korets ombyggnad blifvit bortbruten och det förras sidomurar 11.1 förlängda, hvadan det sednare fått en ny triumfbåge, hvilken är spetsig och håller 16.7 i bredd och har ovanlig höjd.

Södra sidomuren har närmare vestra ändan en ingång. Yttre omfattningen utgöres af murhörn, som framspringa liksom pilastrar och ha skråkantiga socklar som men lägre än skeppets. Innanför murhörnen, hvilka äro mycket breda och tjocka, stå något smalare och vida tunnare poster på hög tröskel. Mellan murhörnen och posterna finnes å hvarje sida en kolonn, som har hög fyrkantig grundsten och derpå attisk bas med skyddsblad. Den vestra kolonnen har tärningformigt, men den östra bågarkapitel och beggedera bålkälade kransar. Murhörnen och kolonnerne uppbära två skarpkantiga rundbågar. På posterna hvilas en tvåbladig båge med en treflikig knopp. Portalen, hvilken

står på hel bottenhäll, utgöres af slipad kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. En motsvarande mycket mindre ingång finnes å norra sidomuren. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan två mindre murhörn, som alla uppgå från skeppets socklar. Tvenne sammanlagda ringar intaga kapitälernas och kransarnas platser. Derinnanför stå tunna poster på hög tröskel. På kolonnuerna hvilar en rundstafvig, på murhörnen skarpkantiga rundbågar och på posterna en trebladig rundbåge med två rullika knoppar. Denne portal består till största delen af huggen sandsten.

På midten och vid östra ändan af hvarje sidomur ses ett stort rundbågigt fönster med karm poster och bågar af trä samt vauliga rutor. Dessa fönster ha nyligen blifvit uppbrutna, de två vestra å skeppets ursprungliga, men de två östra å dess förlängda sidomurar. I skeppets sydöstra hörn finnes ett muradt altarbord med hålkälad skifva af huggen kalksten, och derpå hvilar predikstolen.

Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra. Socklarne äro liksom skeppets skråkantiga. Första afdelningen, som invändigt sträcker sig i söder och norr 18.6 samt i motsatt riktning 12.2 och håller i murtjocklek 4.4, har ett korshvalf med raka föga uppåtgående kappor och är under slutstenen 30.0 hög. På midten af vestra sidomuren är en större ingång, hvars yttre omfattning består af två stora och två små murhörn, af hvilka de yttre uppgå från socklarna, men de inre sakna grundstenar. Både de yttre och de inre murhörnen ha tunna kransar, som prydas med rundstaf och hålkäl. Derinnanför stå poster på hög tröskel.

På murhörnen hvila två skarpkantiga rundbågar och på posterna en sådan. Å midten af yttre murhörnet åt söder är en stor sandsten insatt. Derå ses en liten rakspetsig fördjupning, hvori Maria sitter på en stol och håller barnet på sitt sköte. Utåt ses fyra fält, hvilka utgöras af kolonner med trebladiga rundbågar derpå. I det yttersta fältet åt söder rider en ståtlig man åt motsatt håll. I det nästa fältet vandrar en man. I det följande fältet vända två gapande vilddjur ryggarna emot hvarandra. I det sista fältet strider en hund med en drake. Alla dessa figurer äro mycket vittrade. Samma figurer visa sig icke ha tillhört någon annan byggnad än den, hvarå de nu förefinnas, och de måste såsom liknande bildverk på flere dopfuntar innebära någon symbolisk betydelse, hvarom en och annan förslagsmening kunde utan svårighet framställas. Den båge, som hvilar på yttre murhörnen, består af fem rödaktiga och fyra blåaktiga kalkstenar. Posterne och bågen derpå äro slipade, det öfriga finhugget. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Midt öfver ingången finnes ett litet rundbågigt fönster, hvilket till det yttre är snedsmygigt, men till det inre har stora smygar och lågrakspetsig betäckning. Tornbågen, som är 16.3 bred, har ansenlig höjd och halfrund betäckning utan vederlagskransar.

I den vestra ändan af norra sidomuren ses en raksluten ingång till en trappa, hvilken, sträckande sig uppigenom densamma, vrider sig vid den östra i motsatt riktning, så att den utgår till ett galleri utanför andra afdelningens norra sida. Detta galleri har tvenne tvådelade öppningar. En fyrkantig midtpelare med skråkantig sockel och hålkälad krans motsvaras

af dylika pilastrar å öppningarnas motsatta sidor. I midten af hvarje öppning uppbär en kolonn tvenne små rundbågar. Kolonnerne ha tärningformiga kapitåler såsom baser, och de ha hålkålade kransar såsom kapitåler. Yttre och inre omfattningarne utgöras af dubbelt större rundbågar. Nära midten af andra afdelningens norra sidomur inför en rätvinklig och rundbågig ingång på första afdelningens takhvalf och en motsvarande genomgång å södra sidomuren utför till ett galleri, som liknar det nyssbeskrifna. Å hvarje galleris vestra ända finnes en liten glugg, hvilken utvändigt är snedsmygig och rundbågig, men invändigt har stora smygar med rak betäckning. Midt på vestra sidomuren i andra afdelningen, som har ett bjelklag, finnes en föga större glugg, hvilken utvändigt är snedsmygig och raksluten samt invändigt snedsmygig och lågrakspetsig. En likadan genomgång som de nyssberörda inleder i öster till vinden.

Tredje afdelningen, som betäckes med ett bjelklag, har en glugg på midten af vestra sidomuren. Denne glugg, hvilken består af en hel kalkhäll, är utvändigt rund och skarpkantig, men invändigt fyrkantig och snedsmygig.

Å fjerde afdelningens hvarje sida finnas två mycket smala och höga gluggar, hvori midtkolonner uppburit små rundbågar. En kolonn i norra sidans vestra glugg kvarstår. Denne kolonn har ganska smärt skaft och tärningformigt kapitål. De små rundbågarne kvarsitta. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har fyra spetsiga rösten och en sådan glugg som de nyssbeskrifna på midten af hvardera. I dessa

gluggar är ingen kolonn öfrig. Mellan och öfver röstena höjer sig en spira, som utgöres af en mycket ful sextonsidig och storbukig uppsats med en lanternaderpå.

Koret, hvars betäckning bildas af ett korshvalf, har till sin inre sträckning i söder och norr 25.4 i motsatt riktning 28.4 och i murtjocklek 4.5. Kors-hvalfvet, som har ovanlig höjd, är spetsigt med raka något uppåtgående kappor. Socklarne utgöras af en hög och brant skråkant med en rundstaf derpå.

Å korets södra sidomur nära vestra ändan finnes en stor ingång. Yttre omfattningens hvarje sida har tre kolonner mellan stora murhörn och ytterst en fram-springande pilaster med en halfkolonn. Innerst stå breda poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga. Af baserna, hvilka äro attiska, ha alla skyddsblad med undantag af tvenne på vestra sidan. Alla skaften å vestra sidan saknas, men blott ett sådant å östra. Kapitälerna äro ungefär 4.5 höga. Å östra sidans kapitäl afbildas Marias bebådelse. Den heliga jungfrun håller en bok och englen har en stor utslagen vinge. Derefter märkes Marias besök hos Elisabeth. Ytterst ses Maria till sängs och deröfver barnet i krubban samt oxen och åsnan. Josef sitter såsom vanligt vid fotändan af sängen och bakom honom ligger en herde på knä omgifven af en hjord. Mot dennes ansigte utsträcket en välsignande hand ur en sky. Å vestra sidans kapitäl föreställas de tre vise männen med kronor frambära skänker till Maria, som sitter med krona på hufvudet och håller barnet med riksäplet på venstra knäet. Den närmaste af de vise männen knäböjer. Josef sitter bakom Maria. Dernäst ses

Herodes med krona sitta på en tron och upplyfta venstra handen. Tvenne knektar med hjeimar stycka barn, och innerst står en qvinna med hopknäppta händer. Å östra kapitälerna framställas figurerna inifrån och utåt, men å venstra utifrån och inåt. Hvarken englen eller Maria eller barnet har glorior. Figurerna äro väl huggna och belupphöjda i kalksten. Krausarne äro hålkälade och rundstafviga. Af posterna, hvilka uppbära ett dörrfält, prydes hvardera med tio rundbågar och derå runda knoppar. Nedersta bågen å hvarje sida fylles med en stor ros. Dörrfältet, som är spetsigt, utmärkes med sex flikar, och deröfver utbreda sig sex bågar, hvilka motsvara posternas. Dörrfältet har öfverst en mycket stor ros och vid sidorna derom såsom fyllnader. öfver bågarne sex mindre sådana, hvaribland de nedersta äro de minsta. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga, men murhörnen och pilastrarne af skarpkantiga spetsbågar, hvilka alla äro höga. På yttre bågen uppstår ett högspetsigt röste, som har stora hålkälade vattenlister. Midt i röstet sitter Christus i naturlig storlek med korsgloria och håller en bok på det venstra knäet och den venstra handen derpå upplyftande den högra till välsignelse. Inre omfattningen är lindrigt snedsmygig och lågrakspetsig.

Å södra sidomuren midt emellan ingången och östra ändan finnes ett stort spetsbågigt fönster, hvilket är till det yttre och inre snedsmygigt. En midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar och derpå en trebladig ros. Posten motsvaras af en lika grof karm, som liksom bågarne och rosen är ut- och invändigt snedsmygig. Utanför detta fönster framskjuter en djupt karnisad vattenlist. Altarväggen har tre likadana fön-

ster, af hvilka det mellersta är något bredare och högre än de omgifvande. I midtfönstret uppbär en post två trebladiga spetsbågar och deröfver en stor fyrbladig ros. Hvardera af sidofönstren är alldeles lika med fönstret å södra sidomurnen. Genom posterna och karmarna sträcka sig tvärskenor för rutfackens sammanhållande. De östra fönstren ha å yttre bröstningen en gemensam vattenlist, som är djupt karnisad. I södra sidomurens fönster ha tvenne fack samt dithörande bågar och ros vackra glasmålningar, hvilka bestå af en större figur och några rosetter. Altarväggens tre fönster ha, med undantag af fem fack en båge och tvenne rosor, likaledes bjerta glasmålningar. I det mellersta fönstret skildras Christi lefnadshistoria, i det södra S. Paulus med svärd och en biskop med kräkla, i det norra S. Petrus med nyckel och S. Johannes med kalk, och öfver hvardera af de två sistnämnda märkes ett kapell. Dessa målningar bestå dels af berörda figurer dels af prydliga rosor och rutor i olika storlekar och förhållanden. Somliga rutor äro fyrkantiga, andra aflångfyrkantiga och några ovala.

Ur södra sidomuren framstår en skråkantig sitt-häll, som har ett sidostycke å östra ändan. Sitthällen är blott grofhuggen. Mellan sitthällen och altarväggen finnes ett stort högrakspetsigt väggskåp, och ett likadant ses i norra sidomuren. Vid vestra sidan jemte sistberörda väggskåp framskjuter ur muren ett bågarkapitel, hvilket prydes med fyra klotformiga bladknoppar. På detta kapitel står en engel med utslagna vingar hållande en krona på hvarje hand. Englen är barhufvad. Kapitlet liksom englen är af huggen kalksten. Mot norra sidomurens vestra ända märkas tre

rakspetsiga väggskåp jemte hvarandra. Dessa väggskåp äro försedda med botten- sido- och ryggstycken samt betäckningar af furuträ.

Midt på norra sidomuren är en ingång till sakristian. Denne ingång bildas af murhorn, som stå på tröskel och uppbära en trebladig båge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, hvilken invändigt håller i söder och norr liksom i motsatt riktning 11.3, betäcket med ett korshvalf, hvars kappor äro rundbågiga raka och något uppåtgående. Socklarne likna korets. I midten af östra muren finnes ett litet fönster. Den yttre omfattningen, som består af en hel kalkhäll, är åttabladig och snedsmygig, men den inre fyrkantig och snedsmygig.

Kyrkan, om hvars byggnadstid underrättelse saknas från medeltiden, är till skeppet och tornet hållen i ren rundbågsstil, men deremot till koret och sakristian i utbildad spetsbågsstil. Således äro skeppet och tornet troligtvis uppförda i sednare hälften af tolfte, men koret och sakristian omkring slutet af trettonde eller början af fjortonde seklet.

Altarbordet är muradt och betäcket med en tjock hålkälad skifva af slipad kalksten. Midt å framsidan är ett fyrkantigt hål för relik. På skifvan står ett altarskåp med flygeldörrar. I skåpets midtfack sitter Gud fader med liljekrona och håller sin törnekrönte och döde son på sitt knä. Mellan båda framflyger den Helige ande såsom en hvit dufva med gyllene gloria. Nederst vid hvarje sida stå två englar med utslagna vingar och deröfver ses fyra englar med uppåtsträckta vingar. I skåpets hvarje sidofack stå tvenne och i hvarje flygeldörr fyra lärjungar. Alla äro liksom eng-

iarne barhufvade utom tvenne med mössor, och de ha böcker och attributer, af hvilka dock några äro skadade och andra förkomna. Ingen af alla figurerna har gloria. Figurerna, som äro fullrunda och skurna af ek, stå på genombrutna upphöjningar. Öfver figurerna ses baldakiner, af hvilka hvardera bildas af tvenne rundbågar, som höja sig öfver hvarandra och äro genombrutna såsom fönsterrosor. Figurerna ha ovanligt rik förgyllning och hela grunden är starkt förgylld. Skåpet och dörrarne krönas med stora liljeknoppar. Undersatsen utgöres af ett slätt bräde, och derå finnes en temligen god oljemålning, hvilken föreställer tvenne flygande englar, som mellan sig hålla en veronicaduk, hvarpå Christi hufvud har nära naturlig storlek med uttrycksfulla anletsdrag. Dithörande korsgloria har snarlikhet af en lilja. Å hvardera af dörrarnas yttersidor ses tvenne figurer målade i olja på kritgrund. Dessa målningar äro temligen goda, men mycket skadade. Den bäst bibehållna af dessa målningar visar sig vara Olof den Helige, hvilken trampar på trollet och håller martyryxan. Vid hvarje sida om sjelfva skåpet uppstår ett fyrkantigt torn, som utgöres af tre afdelningar öfver hvarandra. Den första afdelningen å hvardera har varit tät och målad, den andra och tredje liksom spiran äro fint genombrutna med fönsterlika öppningar. De begge öfra afdelningarne ha löfprydda rösten. Spiran är fyrkantig och löfprydd och har öfverst en tredubbel korsblomma. Skåpets och dörrarnas hela bredd utgör 12.7 och deras gemensamma höjd 4.3.5. Undersatsen håller i höjd 1.4 och tornen 10.6.

Vid ett besök i kyrkan 1753 läste Langebek å altarskåpet denna inskrift: *Jon. Mangarde. anno Dni*

M.CCCC.XCVI. tunc est completum hoc opus ante festum sancti Johannis baptiste ¹⁾). Det visar sig på det tydligaste, att skåpet, som röjer ganska sen medeltidsstil, härrör från slutet af femtonde seklet.

Vid altarskåpets norra flygeldörr hänger ett processionskors, hvilket har latinsk form och består af trä med messingsbeslag samt ett kopparbandtag. På ena sidan ses Christus korsfäst och i ändarna märkas de fyra evangelisternas sinnebilder. Alla dessa figurer äro af drifven messing. Christus är belupphöjd, men de öfriga halfupphöjda. Öfver Christus står *I. H. S.* De tomma ställena prydas med flere större och mindre blåaktiga slipade glasbitar. På andra sidan ses Christus med korsgloria upphöjande högra handen till välsignelse. I ändarna märkas äfven der evangelisternas sinnebilder. Dessa figurer äro graverade i messing och ha emaljerade omfattningar. Der finnas jemväl fyra emaljerade fyrkanter med graverade stjernor. Korsets hela längd utgör 4.4 och bredd 0.9. Skaftet håller i längd 0.5. Korset, som är hållet i ren rundbågsstil, synes vara lika gammalt som skeppet och tornet.

I kyrkan står en rund dopfunt af huggen och slipad kalksten. Foten är inåtsvängd. Skålen har skräkantig botten och föga utåtlutande sidor. Hela höjden utgör 3.2.5 och skålens yttre tvärmått 2.6.5.

Vid nyssnämnda tillfälle såg Langebek en gammal trätaffa, hvilken var uppsatt å skeppets norra sidomur. Denna taffa, som nu ligger bland hvarjehanda skräp i tornets första afdelning och förtjenar att omnämnas i mera än ett afseende, har följande anordning. Taflan,

¹⁾ Langebekiana, S. 146.

hvilken består af ek och är aflångfyrkantig, håller 4.5 i bredd samt 6.4 i höjd. Tvenne flygeldörrar, som äro med gångjern fästade vid taflan, ha sammanslagna alldeles lika storlek med densamma. En korsdelning i taflan och en tvärdelning i hvarje dörr bilda åtta likstora speglar. Ramstyckena äro 0.4.5 tjocka, men speglarne något tunnare, och de förra sluta sig till de seduare med skråkanter. Det hela prydes med förgyllning och oljemålning å pålimmad väf med kritgrund. På speglarna skildras några af S. Birgittas uppenbarelser, hvilka hufvudsakligen afse Christi födelse. Målningen, som är hjert och temligen god, har genom fukt och vanvård mycket lidit. Under hvarje framställning finnes en latinsk inskrift, hvilken upplyser densamma. Af dessa inskrifter, som röja den sednare medeltidens skriftsätt, kan det mesta ännu utredas. Vi vilja blott anföra, hvad Langebek läste å öfversta spegeln till venster. *Post annum jubileum qui fuit anno Dni millesimo CCCmo Lmo beata et gloriosa virgo Maria apparens Dne Birgitte in Roma reuelavit quod sit itura in Bethleem ubi ostendit ei quomodo peperit filium ejus Ihm Xpm dominum nostrum. Ujusmodi reuelacio in presenti tabula continetur. Ave Maria gracia plena dominus tecum benedicta* ¹⁾. Troligtvis har denna tafla varit före altarskåpets tillkomst kyrkans altarprydnad. Taflan är ganska ovanlig, emedan hon liksom altarskåpen har flygeldörrar, men blott släta speglar med figurmålning och inga fördjupade fack med bildverk och baldakiner. Oss synes således taflan i hög grad förtjena att bättre tillvaratagas.

¹⁾ Langebekiana, S. 147.

I tornets första afdelning hänger ett triumfkors i naturlig storlek. Detta kors, hvilket tvifvelsutan hängt framför triumfbågen, vittnar om sednare tids vanvård. Å fotändan liksom å högra armen ses en tafla med en målad sinnebild af en ibland evangelisterna. Öfverstyckets liksom venstra armens tafla saknas. Den korsfästes fötter äro med en spik fästade öfver hvarandra.

Langebek har 1753 undersökt å kyrkogården en grafsten, som flere lärde sedan granskat och som ingalunda bör med tystnad förbigås. Denna minneshäll, hvilken nu ligger framför altaret, består af kalksten och håller vid fotändan i bredd 5.7 och vid hufvudändan 4.0 samt i längd 6.8. Ett ringkors med liljeprydda ändar intager midten, och kring kanterna finnes en runskrift. Både ringkorset och runskriften äro inristade. Der läses följande: *Dinna. sten. lit. husfru. rudvi. giera. yfir. sin. bonda. iakop. i. mannagardum. sum. skutin. ward. ihel. mid. en. bürsu. sten. af. wis. borh. da. en. kunung. erik. war. bi. stallad. pa. di. for. nemda. slot. en. da. war. lidit. af. gus. bürd. fiurtan. hundrad. ar. ok. ainu. ari. minna. den. fem. tigi. ar. bidium. det. et. gud. nadi. hans. sial. ok. allum. krisnum. sialum. amen.* Af inskriften inhemtas, att en Jakob i Mannagården blifvit ihjelskjuten med en bössesten från Wisborgs slott, då konung Erik af Pomniern 1449 der belägrades. Vi ha uti beskrifningen om nämnda slott omtalat, att flere väl tillhuggna kulor af kalk- och gråsten för finare och gröfre slangor eller såkallade bössor blifvit i sednare åren hittade vid upp-muddring af Wisby hamm. Dylika kulor ha, såsom inskriften visar, på berörda tid varit vanliga. På Man-

nagården, som är ett större bondhemman i Lye socken, skall enligt sägen en mycket ansedd slägt fordom bott. Måhända har Jon Mangarde, hvilken omnämnes uti inskriften å altarskåpet, varit son eller sonson af Jakob, som stupade för en stenkula.

Lau.

Vi måste för att komma från Lye $\frac{7}{8}$ mil i sydost till Lau färdas åter om Garde. Uti en fruktbar trakt intager Lau, annex till När, en högländ plats. Lau består af ett fyrkantigt skepp och ett likadant kor med en fyrkantig sakristia jemte norra sidomuren. Skeppet har ursprungligen haft ett mindre kor. Efter bortbrytande af triumfbågen och östra gafvelmuren samt det gamla koret har det nuvarande tillkommit.

I skeppet stå fyra kolonner och på triumfbågens ställe ha tvenne och öster derom i det nya koret tvenne sådana blifvit uppförda. Skeppet och koret, som på dylikt sätt blifvit ett enda långhus utan någon triumfbåge, fördelas af åtta kolonner i tre gångar, af hvilka den mellerste är nära dubbelt bredare och något högre än de omgifvande. Af nio korshvalf, som ursprungligen hvilat på skeppets kolonner, ha de trenne östligaste måst vid den östra gafvelmurens bortbrytning nedtagas. Nu uppbära skeppets och korets kolonner tillsammans femton korshvalf, af hvilka de trenne, som blifvit vid det nya korets uppförande återinslagna, visa sig vara yngre än skeppets och samtida med korets. Der finnas på vanligt sätt förenings- och skiljebågar.

Skeppet håller i inre-bredd 53.4 och i längd 55.0, mellangången tvärsöfver 25.9, södra sidogången 42.4 och norra 42.7. Korets inre sträckning i söder och norr utgör 55.5 samt i motsatt riktning 49.4, mellangångens bredd 24.0, men sidogångarne äro un-

gefär 1.0 bredare än skeppets. Kolonnernas afstånd i vester och öster äro mycket olika ifrån hvarandra och ifrån gafvelmurarna. Skeppets kolonner ha ett mellanrum af 15.7, skeppets östra och korets vestra 16.8 samt korets vestra och östra 24.5. Skeppet håller i murtjocklek 4.0 och koret 5.5. Då skeppet invändigt är smalare och har tunnare sidomurar än koret, så uppkommer ett missförhållande, hvilket icke bör med tystnad förbigås. Detta missförhållande består deri, att skeppets södra sidomur utvändigt öfverskjutes 4.0 och dess norra 2.0 af korets, och ökes derigenom, att det förra är vidpass 4.0 lägre än det sednare. Skaften af skeppets kolonner ha i omkrets 7.9 och korets 7.4. Höjden af korets mellangång från golfvet till takhvalfvens slutstenar utgör 42.0. Skeppet är något lägre.

Skeppets hörnstycken omfattningar kolonner och bågar m. m. bestå af finhuggen kalksten, det öfriga af tuktad sådan. Koret utgöres till det yttre af idel huggen kalksten i mycket olika skiften, men till det inre af beggedera. Sakristian är uppförd af huggen och tuktad kalksten. Alla skaften i skeppets och korets stora kolonner bestå af hela rundstycken.

Skeppets fyra kolonner, som äro lika hvarandra, ha fyrkantiga grundstenar och derpå vanliga skråkanter. Deröfver stå attiska baser, hvilka äro något sammantryckta och med nedra torerna öfverskjuta plinterna samt ha skyddsblad. Å den sydvestra basen finnas i stället för skyddsblad tre människohufvuden och å den nordöstra ses i stället för skyddsblad ett vädurshufvud och en groda. Kapitälerna, som äro låga och lindrigt utåtsvängda, sakna prydnader. På kapitälerna ligga hålkälade kransar. Korets fyra kolonner ha höga grund-

stenar och höga skråkanter samt regelrättare attiska baser. Nedra torerne, hvilka ej öfverskjuta plinterna, ha yfvigare skyddsblad. Kapitälerna äro låga med yf- viga blad. Dithörande kransar prydas med hålkäl och rundstaf. De sex vestligaste takhvalfven ha skarpkan- tiga förenings- och skiljebågar, som hvila på kragste- nar, hvilka utgöras af skråkant och hålkäl samt derpå hålkäl och platt. Föreningsbågarne äro tvåsprångiga och lågspetsiga och skiljebågarne öfver mellangången äro likadana, men deremot äro skiljebågarne öfver si- dogångarna enkla och mera spetsiga. Samma förhållan- de gäller om de nio öfriga takhvalfven, som äro yngre än de förstberörda; men deras förenings- och skiljebågar äro något spetsigare, och dithörande kragstenar likna nedhängande knoppar, af hvilka tre ha rundstafviga och en hålkälad krans. Korshvalfven äro spetsiga med raka uppåtgående kappor.

Skeppet har skråkantiga och rundstafviga socklar. Å södra sidomuren och i vestra hvalffafdelningen finnes en stor och i östra en liten ingång. Sydvestra ingån- gens portal har emellan murhörn och poster haft två kolonner å hvarje sida, af hvilka skaften saknas. De inre murhörnen äro mycket stora, men de yttre der- emot mer än hälften mindre, och de förre sakna syn- liga grundstenar, men de sednare uppgå från skeppets socklar. Baserne, som äro attiska med skyddsblad, öf- verskjuta med nedra torerna plinternas sidor. Kapi- tälerna likna krukor med löfverk. De inre murhör- nen och kapitälerna ha hålkälade kransar. På kapitäl- lerna hvila rundstafviga, men på murhörnen skarpkan- tiga rundbågar. Af posterna, hvilka äro breda och stå på hög tröskel, uppbäres en bred och skarpkantig

rundbåge. I sydöstra ingångens yttre omfattning finnas blott poster och murhörn. Posterne, som ha skråkantig tröskel och rundstafvar i yttre hörnen med knoppar å ändarna och å midten, uppbära en trebladig rundbåge. Murhörnen, hvilka stå på skeppets socklar, prydas med hålkälade kransar, och derpå hvilas en skarpkantig rundbåge, hvari rödaktiga och blåaktiga bågstenar omvexla med hvarandra.

Norra sidomuren har en ingång nära vestra ändan midt emot den sydvestra. Portalen framter å hvarje sida en kolonn emellan två murhörn, af hvilka det inre är rätvinkligt, men det yttre hålkäladt. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Kolonnerne ha fyrkantiga grundstenar, attiska baser med skyddsblad och kruklika kapitåler. Inre murhörnen sakna grundstenar, men de yttre hvila på skeppets socklar. Murhörnen och kolonnerne ha hålkälade kransar. Posterne liksom de inre murhörnen uppbära en skarpkantig, kolonnerne en rundstafvig och de yttre murhörnen en hålkälad rundbåge. Å det vestra kapitålet afbildas Guds lam med korsprydd stång och lång fyrdelad fana, och derjemte ses ett afgrundslejon, som utsträcker sin högra tass öfver en bedjande menniska, hvilken står midt emellan båda. Å det östra kapitålet märkes en örn, som har utslagna vingar och håller med klorna om och biter i ringen. Alla tre ingångarnas inre omfattningar äro snedsmygiga och lågrakspetsiga.

Tre enkla och rundbågiga fönster å södra sidomuren intaga midten af hvalffafdelningarna och ha mycket höga bröstningar. Den norra sidomurens mellersta kvadrat har ett likadant fönster. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Åt öster finnes på norra

stenar och höga skråkanter samt regelrättare attiska baser. Nedra torerne, hvilka ej öfverskjuta plinterna, ha yfvigare skyddsblad. Kapitälerna äro låga med yf- viga blad. Dithörande kransar prydas med hålkäl och rundstaf. De sex vestligaste takhvalfven ha skarpkan- tiga förenings- och skiljebågar, som hvila på kragste- nar, hvilka utgöras af skråkant och hålkäl samt derpå hålkäl och platt. Föreningsbågarne äro tvåsprångiga och lågspetsiga och skiljebågarne öfver mellangången äro likadana, men deremot äro skiljebågarne öfver si- dogångarna enkla och mera spetsiga. Samma förhållan- de gäller om de nio öfriga takhvalfven, som äro yngre än de förstberörda; men deras förenings- och skiljebågar äro något spetsigare, och dithörande kragstenar likna nedhängande knoppar, af hvilka tre ha rundstafviga och en hålkälad krans. Korshvalfven äro spetsiga med raka uppåtgående kappor.

Skeppet har skråkantiga och rundstafviga socklar. Å södra sidomuren och i vestra hvalffadningen finnes en stor och i östra en liten ingång. Sydvestra ingån- gens portal har emellan murhorn och poster haft två kolonner å hvarje sida, af hvilka skaften saknas. De inre murhörnen äro mycket stora, men de yttre der- emot mer än hälften mindre, och de förre sakna syn- liga grundstenar, men de sednare uppgå från skeppets socklar. Baserne, som äro attiska med skyddsblad, öf- verskjuta med nedra torerna plinternas sidor. Kapi- tälerna likna krukor med löfverk. De inre murhör- nen och kapitälerna ha hålkälade kransar. På kapitäl- lerna hvila rundstafviga, men på murhörnen skarpkan- tiga rundbågar. Af posterna, hvilka äro breda och stå på hög tröskel, uppbares en bred och skarpkantig

rundbåge. I sydöstra ingångens yttre omfattning finnas blott poster och murhörn. Posterne, som ha skråkantig tröskel och rundstafvar i yttre hörnen med knoppar å ändarna och å midten, uppbära en trebladig rundbåge. Murhörnen, hvilka stå på skeppets socklar, prydas med hålkälade kransar, och derpå hvilar en skarpkantig rundbåge, hvari rödaktiga och blåaktiga bågstenar omvexla med hvarandra.

Norra sidomuren har en ingång nära vestra ändan midt emot den sydvestra. Portalen framter å hvarje sida en kolonn emellan två murhörn, af hvilka det inre är rätvinkligt, men det yttre hålkäladt. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Kolonnerne ha fyrkantiga grundstenar, attiska baser med skyddsblad och kruklika kapitåler. Inre murhörnen sakna grundstenar, men de yttre hvila på skeppets socklar. Murhörnen och kolonnerne ha hålkälade kransar. Posterne liksom de inre murhörnen uppbära en skarpkantig, kolonnerne en rundstafvig och de yttre murhörnen en hålkälad rundbåge. Å det vestra kapitålet afbildas Guds lam med korsprydd stång och lång fyrdelad fana, och derjemte ses ett afgrundslejon, som utsträcker sin högra tass öfver en bedjande menniska, hvilken står midt emellan båda. Å det östra kapitålet märkes en örn, som har utslagna vingar och håller med klorna om och biter i ringen. Alla tre ingångarnas inre omfattningar äro snedsmygiga och lågrakspetsiga.

Tre enkla och rundbågiga fönster å södra sidomuren intaga midten af hvalfafdelningarna och ha mycket höga bröstningar. Den norra sidomurens mellersta kvadrat har ett likadant fönster. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Åt öster finnes på norra

större än dess hufvud, men den vestra har få spår efter konsolen och intet efter figuren. Öfver pilastrarna höjer sig ett röste med hålkälade vattenlister och derå ses öfverst ett gapande lejon i bröstbild.

Å den södra sidomuren öster om ingången finnes ett smalt och högt fönster och ett motsvarande ses å den norra. Altarväggen har på midten ett mycket högt fönster, hvarti två poster uppbära trenne trebladiga spetsbågar, af hvilka den mellerste är högst. Hvarje sidogång har å altarväggen ett motsvarande något lägre fönster, som innehåller en midtpost och derpå två enkla spetsbågar med en fyrbladig ros. Det södra fönstrets ros står vågrätt, men det norras öfver hörn. Alla fönstren äro spetsbågiga och ha karmar samt ut- och invändigt sneda smygar. Posterne bågarne och karmarne äro äfven ut- och invändigt snedsmygiga. Der märkas ringa lemningar efter glasmålningar. I altarväggen ses å hvarje sida emellan midtfönstret och sidofönstren ett väggskåp med en nyare dörr.

Å norra sidomuren mot östra ändan inleder till sakristian en rundbågig ingång, hvilken har ett murhörn å hvarje sida och derinnanför poster på skråkantig tröskel. Inre omfattningen framter lindriga smygar och rundbågig betäckning. Sakristian har hålkälade socklar, som äro något lägre än korets, och den betäcket med ett nära kupolformigt korshvalf på små hålkälade kragstenar. Ett litet rundbågigt fönster åt öster samt ett spetsbågigt och trebladigt åt norr ha invändigt raka betäckningar. Begge fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Der märkas några målningar i den sednaste medeltidens hållning. Å södra väggen ses en pelikan, hvilken öppnar sitt bröst för sina

ungar, och öfver ingången står *I. H. S.* Å vestra väggen märkes en påfågel, som utslår stjerten. På hvarje sida om norra fönstret uppstår ett fyrbladigt frodigt blomster, hvaröfver en lilja utbreder sig. Östra fönstret omgifves af två stora rosor, hvilka äro alldeles lika hvarandra. Sakristian har åt norr ett ganska spetsigt röste med en mycket smal spetsbågig ljusöppning, och öfverst ses en förvittrad bild, som liknar en helupphöjd man, hvilken sitter på en enkel kragsten.

Till förklaring af nyssberörda målningar böra några ord nämnas. Pelikanen, som öppnar sitt bröst för sina ungar, betecknar återlösningen. Under romerska hedendomen antydde påfågeln odödligheten; en sinnbild, hvilken de förste christne upptogo. Blomster och frukter tillegnades vissa helgon. Liljan betyder renlefnaden och rosen afser skönheten och oskulden o. s. v. Det berättas, att Constantinus den Store sett på himmelen ett strålkors och deröfver *τοῦτω νίκα*. Han lät sedan göra en korsfana och derå inskrifva uti ett *X* ett *P* d. ä. begynnelsebokstälver till *Χριστός*. I anledning häraf kan *I. H. S.* ej betyda *In hoc signo* utan blott *Ihesus*, såsom man under medeltiden skref *Iesus*. Slutligen har man i denna namnförkortning velat se *Iesus hominum salvator*.

På vestra ändan af skeppets kroppåstak, som har raka vattenfall åt söder och norr, reser sig en åttkantig takryttare med ett ljudhål å hvarje sida och en åttkantig och högspetsig spira. Koret, hvilket är, såsom vi omnämnt, något bredare och högre än skeppet, har öfver sidogångarna temligen låga luttak och öfver mellangången ett vida brantare kroppåstak. Om skeppet och koret till det iure stå, ehuru de röja något

olika hållning, väl tillsammans med hvarandra; så erfar en uppmärksam åskådare af det yttres stora skiljaktighet ett störande intryck.

Enligt en uppgift från medeltiden har kyrkan 1214 blifvit byggd ¹⁾. Då skeppet företer rundbågsstil, är det sannolikt, att detsamma tillkommit på nämnda tid; men koret, som deremot röjer temligen sen spetsbågsstil, är troligtvis hundrafemtio år yngre.

Midt framför mellangångens östra fönster står ett altarbord, hvilket är muradt och ganska stort. På bordet ligger en mycket tjock skifva, som prydes i kanterna med hålkäl och rundstaf och består af slipad kalksten. Öfver skifvan höjer sig ett altarskåp med flygeldörrar. I midten af skåpet sitter Christus med liljeprydd krona å en tron och håller i den venstra handen riksäplet och utsträcker den högra till välsigelse. Derjemte stå sex lärjungar i sjelfva skåpet och tre i hvarje flygeldörr, alla med nära halfupphöjda figurer under genombrutna och löfprydda baldakiner och kapeller deröfver. Alla bågar äro tudorformiga. Kran sen består af trebladiga liljor och derbakom reser sig en större gafvel med ett högt röste och derpå en hög spira. Vid hvarje sida derom uppstå tre mindre gafflar med höga rösten, af hvilka hvardera prydes med blad å kanterna och en korsblomma å spetsen. Å hvarje dörrs yttersida skönjas spår efter fyra helgon samt en och annan bokstaf. Allt röjer den sednaste medeltidens pensel. Hvarken Christus eller någon af lärjungarne har gloria, men deremot utmärkas de åtta helgonen å dörrarnas yttersidor med sådana. I midten af gafflarna

¹⁾ Script. Rev. Dan. T. VIII. P. 314.

skildras himmelsfärden och å sidorna derom scener ur frälsarens lefnad. Under alla lärjungarna stå deras namn. Under Christi tron ses tvenne fält för inskrifter, hvarest en fäfång man låtit i det ena inskrifva: *M. Georgius Oxenvalt P. et P. anno 1703*, och i det andra: *Elisabeth Jacobs D. Munch den .. September*. Skåpet företer en ganska sen medeltidsstil och är tvifvelsutän yngre än koret.

På altarbodet märkes en båtlik bädd. Derjemte stå tvenne män, af hvilka den ene håller den döde frälsarens hufvud och den andre hans fötter. Emellan dessa begge stå tvenne bedjande öfver den döde. På bädden läses: *Sepulcrum Domini* i mycket sen medeltidsstil. Hela detta snidverk håller 4.2.5 i längd och lika i höjd, samt har förgyllning och målning. Ett par hufvuden röja djup smärta.

En rund dopfunt af fin sandsten står i kyrkan. Denne dopfunt är mycket vittrad och illa öfversmetad. Å foten ses fyra män sitta. Å skålen, som saknar rundbågiga fält, skönjas Marias besök hos Elisabeth och Christi födelse samt de tre vise männen m. m. Dopfunten tyckes vara ungefär lika gammal som skeppet. Hela höjden utgör 5.2, skålens yttre tvärmått 2.2.

I skeppet på midten af den tillärnade torubågen hänger ett krucifix, hvilket har mer än naturlig storlek. Korset saknar ring å midten och tafflor å ändarna. Christusbilden är temligen väl skuren och en spik är slagen igenom båda fötterna.

I skeppet hänger en mindre och i koret en större ljuskrona af jernbleck. Tvenne helt tunna ej synnerligen breda ringar, som sammanhållas af likadana tvärskenor och prydas med pånitade rosetter samt upp-

skjutande liljor, utgöra hvardera af dessa kronor, hvilka ha, såsom det tyckes, nära samma ålder som koret.

I anseende till kyrkans mer än tillräckliga utrymme ha de två vestra hvalfafdelningarne blifvit med ett brädskrank afstängda från de östra, så att de förra begagnas till skräprum och de sednare till gudstjenst. Det tyckes dock, att en sådan helgedom som denne skäligen borde helt och hållet uppsnyggas. Framförallt borde kolonner omfattningar och bågar frigöras från öfversuddning. Vi böra dock med fägnad säga, att intet förstöres och att vattentaken väl underhållas.

Här märkas kyrkogårdsportar, som ha fina båg- och listverk och dels förlorat dels bibehålla sina omfattningar och takhvalf. Utanför och helt nära norra kyrkogårdsmuren ligger en ruin, som bildar en anseelig kulle, hvori ses lemningar af ett tunnhvalf, som enligt sägen tillhört ett kastell.

Det är ej sällsynt att finna skepp, hvilka liksom här visa, att man ärnat i vester derom uppföra torn. Bristande medel och förändrade lefnadsförhållanden ha naturligtvis vållat, att sådana torn ej tillkommit. Att man vid det ifrågavarande skeppets byggnad ej ärnat dervid uppföra ett torn för ringklockor utan till försvar, är solklart, alldenstund klockor först efter nämnda byggnadstid kommit i bruk på Gotland och en takryttare då kunnat liksom nu dertill anbringas. Enär således ett blifvande torn skulle här blott begagnas till försvarsverk, lärer man ansett detsamma mindre angeläget, helst ett pålitligt kastell, såsom vi sett af dess lemningar, legat helt nära kyrkan.

När.

Söderut $\frac{3}{8}$ mil ifrån Lau ligger När uti en bördig slättbygd. Den sistnämnda kyrkan består af ett skepp, ett något mindre kor samt ett torn i vester, som alla äro aflångfyrcantiga. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten, hvilken innehåller ovanligt många petrifikåter, hvadan flere partier blifvit ganska skadade af vittring.

Skeppet, som håller i inre bredd 41.0 och i längd 58.4 samt i murtjocklek 5.2, har skråkantiga socklar. Tvenne kolonner i skeppet uppbära sex korshvalf. Kolonnerne, hvilka stå 17.9 ifrån hvarandra, ha höga åttkantiga grundstenar och likadana socklar, men de förra äro rätvinkliga och de sednare karnisade. Baserne äro attiska, men åttkantiga. Skaften, som bestå af hela stycken, äro nederst åttkantiga sedan runda. Nederst å vestra kolonnens skaft, hvilket håller 7.6 i omkrets, ses åtta uppnedvända rundbågar, som motsvara basens åtta sidor. Å dessa bågar uppstå såsom knoppar åtta yfviga blad. Mellan bågarne börjar skaftets rundning. Östra kolonnens skaft har nyssuppgifna omkrets men små trebladiga spetsbågar med små tre- och femflikiga knoppar. Begge kapitälerna äro inåtsvängda. Vestra kolonnens kapital är fyrcantigt och har å hvarje sida en stor utspringande halfcirkel, hvilken uppbäres af en spetsig konsol å skaftet. Kransen, som bildar fyra halfcirklar mellan rätvinkliga hörn, har hålkål och rundstaf. Östra kolonnens kapital prydes med rikt och yfvigt löfverk. Kransen är fyrcantig och har likaledes

hålkål och rundstaf. Kapitälerna motsvaras å sido- och gafvelmurarna af kragstenar, hvilka likna vestra kapitålet, och de ha yfviga löfverk, och krausarne derå äro djupt hålkälade med afrundade platter. Skiljebågar, som uppgå från kolonnerna och kragstenarna äro spetsiga och ha två skarpkantiga språng. Härvid bör märkas, att de inre språngens nedersta hörn äro för att sammanpassa med vestra kapitålet och alla kragstenarna lindrigt afkantade. Korshvalfven äro spetsiga med raka och något uppåtgående kappor.

Å södra sidomuren i midten af den vestra hvalf-afdelningen finnes en stor ingång. På hvarje sida af portalen stå fem smärta kolonner mellan hålkälade murhörn. Ytterst framspringa trestafviga pilastrar. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska, plinterne afrundade, kapitälerna mycket höga och bägerlika med yfvigt löfverk, kransarne djupt hålkälade med klufna platter. Vestra och östra sidan ha något olika löfverk. På poster, som ha hög tröskel, hvilas en sexflikig och deröfver uppstår en sexbladig båge, så att fullrunda cirklar dymedelst bildas. Tre knoppar å hvarje sida äro treflikiga och en midt deröfver är femflikig. På kolonnerna höja sig rundstafviga och på murhörnen hålkälade, men på pilastrarna en grof rundstafvig och skarpryggig spetsbåge. Å ett röste deröfver ses svaga lemmingar af hålkälade och rundstafviga vattenlister. Inre omfattningen har sneda snuygar och lågrakspetsig betäckning. Både kolonnerne och posterne äro slipade.

På midten af den mellersta liksom den östra hvalf-afdelningen ses å södra sidomuren ett spetsbåigt fönster. En midtpost med motsvarande karm i hvarje fönster uppbär två spetsbågar, och i det vestra mär-

kes derpå en fyrbladig ros, men i det östra tre små ringar. Omfattningarne posterne karmarne och rosorna äro ut- och invändigt snedsmygiga. I det vestra fönstret visa sig några lenningar af rosiga glasmålningar. Norra sidomuren saknar både ingång och fönster. Triumfbågen, hvars bredd utgör 19.0, framter å sidomurarna i hörnen såväl mot skeppet som koret rundstafvar utan baser och kapitåler samt kransar. Dynstenarne äro hålkälade och rundstafviga samt betäckningen slät och spetsig med skarpa kanter. Såsom en ovanlighet bör nämnas, att skeppet, som fördelas i tvenne gångar, har ett vattentak, hvilket å hvarje sida utmärker sig med en lodrät 4.0 hög afsats.

Koret, hvars inre bredd utgör 26.7 längd 53.2 och hvars murtjocklek är 4.4, har sådana socklar som skeppet. Ett korshvalf med spetsiga raka och något uppåtgående kappor bildar korets betäckning. En stor ingång å södra sidomuren har följande anordning. Å portalens hvarje sida stå trenne kolonner mellan murhörn. På vestra sidan saknas ett skaft. Ytterst framspringa pilastrar, hvilka framtill likna skarpryggiga rundstafvar. Innerst stå poster på hög tröskel. Grundstenarne baserne kapitålerne och kransarne likna de nyssbeskrifna å skeppets portal. Posterne uppbära ett fyrbladigt dörrfält med två femflikiga och i midten en liljeartad knopp. Öfver dörrfältet utbreder sig en fyrbladig båge med trefflikiga knoppar. Sviicklorna fyllas med två dubbla och en tredubbel ros. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga, murhörnen af skarpkantiga och pilastrarne af en likartad spetsbåge. Ett högt röste, som hvilar på pilastrarna, har vattenlister, hvilka prydas med en skarpryggig rundstaf mellan två hålkä-

lar. Portalen är slipad. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öster om ingången ses ett spetsbågigt fönster, hvare en midtpost med karm uppbar två trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. Derunder finnes en stor ovanligt hög och spetsig sittnich, hvars sidor och betäckning äro i kanterna rundstafviga. Altarväggen framter i midten ett spetsbågigt fönster, hvare två ovanligt grofva poster utvändigt prydas med en, men invändigt med tre rundstafvar. Dessa poster och motsvarande karm uppbära tre släta spetsbågar, af hvilka den mellerste är högst. Begge fönstren äro till omfattningar poster karmar och bågar ut- och invändigt snedsmygiga. Tvenne högrakspetsiga väggskåp finnas närmare södra ändan af altarväggen. Det södra af dessa skåp har slät bottensten, men det norra en skålformig uttömningssten. Å norra sidomuren inleder en i sednare tid uppbruten ingång till en usel sakristia med platt bräddtak. I korets röste ses en liten spetsbågig ljusöppning.

Tornet, som inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra, har socklar, hvilka utgöras af två skråkanter, hvadan de äro ovanligt breda och höga. Den första afdelningen, som invändigt sträcker sig i söder och norr 22.2 samt i vester och öster 18.4 och håller i murtjocklek 6.4, betäcket med ett korshvalf, hvilket har spetsiga något uppåtgående kappor. På midten af vestra sidomuren finnes en ingång, som utvändigt har å hvarje sida två murhörn och derinnanför poster på hög tröskel. Yttre murhörnen hvila på tornets socklar, men de inre sakna sådana. På murhörnen ligga djupt hålkälade kransar med klufna platter. De inre murhör-

nen och posterne äro slipade. Posterne uppbära en fembladig och murhörnen skarpkantiga spetsbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öfver ingången märkes ett mindre fönster, hvilket har spetsig och trebladig betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar. Tornbågen, som är 49.0 bred och temligen hög, har spetsig betäckning samt hålkålade och rundstafviga dynstenar.

I södra sidomuren inför en raksluten ingång till en trappa, hvilken deruti uppgår från öster till vester och vidare i vestra sidomuren från söder till norr, hvarest man inkommer genom en likadan ingång i andra afdelningen, som har ett bjelklag. På midten af södra sidomuren finnes en glugg, hvilken utvändigt är snedsmygig och rakbetäckt, men invändigt snedsmygig och lågrakspetsig. Sex skålbräder, som i denna glugg luta mot hvarandra, äro ej sågade utan tillyxade och ha troligtvis qvarstått allt sedan dess byggnaden blifvit uppförd. På hvarje sida om samma glugg märkes en vida mindre, hvilken är rätvinklig och betäcket med raka hållar. På midten af vestra sidomuren är en liten rakbetäckt ljusöppning, som utvändigt har sneda smygar, hvilka sluta med en trebladig spetsbåge. I östra sidomuren nära norra ändan är en raksluten ingång till skeppets takhvalf.

Å tredje afdelningens södra och vestra samt norra sida finnas två gluggar, som utvändigt äro rätvinkliga och rundbågiga, men invändigt rätvinkliga och lågrakspetsiga. I midten af hvarje glugg har en kolonn uppburit tvenne små trebladiga spetsbågar. Ungefär 6.0 under de södra liksom de norra gluggarna är en stark indragning, hvilken betäcket med bräder. Der

saknas gallerier. I tredje afdelningens östra sidomur märkas vederlag för en stor båge, som varit ärnad till att uppbära ett röste för skeppet, men detta röste har ej tillkommit. Tornet har en hög spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant.

Enligt en förteckning från medeltiden är kyrkan 1211 uppförd ¹⁾). Då kyrkan röjer idel spetsbågsstil, torde der legat en mindre helgedom, som minst hundra år efter nämnda tid blifvit bortbruten, då den nuvarande tillkommit.

Altarbordet är muradt, och skifvan derpå har i kanterna hålkäl och rundstaf och består af kalksten. Altartafflan är illa arbetad i barockstil af sandsten.

I triumfbågen hänger ett triumfkors i halfnaturlig storlek. Detta kors har vanlig ring å midten och bladverk i kanterna samt tafkor vid ändarna. Christusbildens fötter äro fästade med en spik öfver hvarandra.

I koret står en dopfunt, hvilken är af sandsten samt till foten och skålen rund. Foten utmärkes med stora hufvuden af fyra afgrundsjur. Ett af dessa hufvuden biter öfver en menniska och de öfriga öfver mindre fyrfotadjur. Bottnen, som är skråkantig, prydes med fem mindre fält, och skålens sidor, hvilka äro raka, ha fem större sådana. I dessa fält, som utgöras af kolonner och bågar, innehållas bibliska föreställningar med halfupphöjda figurer. Så väl dopfuntens hela hållning som dess betydliga förvittring ådagalägga, att densamme är äldre än kyrkan. Dopfuntens hela höjd utgör 5.6 och dess yttre tvärmått 2.4.5.

Hilfeling har 1797 sett många väggmålningar i

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

kyrkan. Det måste högligen beklagas, att dessa målningar blifvit skonslöst öfverkalkade. Ett dylikt beteende röjer stor fäkunnighet. Det måste jemväl beklagas, att kolonnerne och posterne i skeppets portal, hvilka äro slipade, uti en sednare tid blifvit på samma sätt behandlade.

Då vi ansett oss böra här liksom på många andra ställen anmärka dylika beteenden som de nyssberörda, så kunna vi tvärtom med synnerlig fägnad omnämna, att skeppets och korets socklar, hvilka 1860 och 1861 visade sig liksom skeppets portal mycket förstörda af vittring, befunnos 1865 vara i noggrann öfverensstämmelse med deras ursprungliga hållning återställda med huggen kalksten. En dylik förbättring är ganska hedrande för kyrkans målsmän, isynnerhet som det ej sällan inträffar, att såkallade arkitekter till den grad ledas af inbiliska hugskott, att de vid skeende reparationer tillåta sig stilvidriga förändringar ej allenast i mindre detaljer utan äfvenledes i hufvudsakliga partier, då det gäller vida större och konstmessigare helgedomar än den ifrågavarande.

Der finnes åt söder en större kyrkogårdspört, som betäckes med ett spetsigt tunnhvalf och har spetsiga omfattningar samt deröfver höga rösten. Den yttre omfattningen är i kanterna rundstafvig, men den inre hålkälad. Spår skönjas efter en igenmurad sittnich i hvarje insida. Åt öster i en mindre kyrkogårdspört, hvilken har en likadan anordning, stå innanför yttre omfattningen två hålkälade poster, som hvila på hög tröskel och uppbara en trebladig och hålkälad spetsbåge med två runda knoppar och en rös. Inre omfattningen har hålkälade kanter. I hvarje insida finnes

en sittnich. Begge portarne bestå af huggen och tuk-
tad kalksten.

Öster om och nära kyrkan ligger prestgården, hvilken har en ganska märkvärdig lada, som förtjenar att tagas i närmare skärskådande. Byggnaden, hvilken är aflångfyrcantig, har temligen höga gafvelrösten åt söder och norr samt kroppåstak med vattenfall åt vester och öster. Yttre bredden utgör 34.4 och längden 140.6 samt sidomurarnas höjd 10.0. På östra sidomuren finnes en stor lågrakspetsig port. Å södra gafvelmurens röste märkas tvenne små rakslutna gluggar öfver hvarandra. Norra gafvelmuren har å midten en ansenlig glugg, som utvändigt är rätvinklig med spetsbågig och trebladig betäckning, men invändigt rätvinklig och raksluten. Byggnaden, hvilken saknar både socklar och gesimser, är uppförd till hörnstycken samt port- och gluggomfattningar af huggen, men för öfrigt af tuktrad kalksten. Denna lada har, såsom det tyckes, lika hög ålder som kyrkan.

Burs.

Vesterut nära 1 mil ifrån När ligger Burs på en ganska anseelig landhöjd, hvarifrån man njuter vidsträckta utsigter. Sistberörda kyrka utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant men mindre kor med en sakristia vid norra sidomuren samt af ett fyrkantigt torn i vester. Kyrkan har ursprungligen haft ett kortare skepp och ett mindre kor. Skeppets östra gafvelmur och triumfbåge ha vid korets ombyggnad blifvit bortbrutna och nya sådana längre åt öster uppförda. Sedan ha skeppets sidomurar blifvit genom nya något tunnare förenade med sin nya gafvelmur och triumfbåge och fått på detta sätt en ej obetydlig förlängning åt öster. Byggnaden är hufvudsakligen uppförd af huggen och tuktad kalksten, men flerstädes märkes huggen sandsten.

Skeppets inre bredd håller 30.2 längd 45.3 och murtjocklek 4.9. Förlängningen utgör i vester och öster 15.2. Såväl skeppets som förlängningens socklar äro skråkantiga. Både skeppet och förlängningen betäckas med ett tresidigt brädtak, som lämpar sig efter sparrar och handbjelkar. En ingång å den södra sidomuren nära vestra ändan motsvaras af en sådan å den norra. Södra portalen har å hvarje sida en kolonn emellan stora murhorn och breda poster. Grundstenarne äro skråkantiga såsom skeppets socklar, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna veckprydda och kransarne rundstafviga och hålkälade. Posterne stå på hög tröskel. Kolonnerne murhornen och posterne

uppbära skarpkantiga rundbågar. Norra portalen har likadan anordning, men dithörande rundbåge, hvilken uppgår från kolonnerna, prydes med rundstaf och karnis. Begge ingångarnas inre omfattningar äro sned-smygiga och lågrakspetsiga. Skeppet liksom förlängningen har ett fönster åt söder och ett sådant åt norr. I hvardera af dessa fönster, som blifvit utvidgade i en något sednare tid, uppbär en midtpost två lågrakspetsiga bågar. Triumfbågen, hvilken är mycket bred, betäckes med en hög spetsbåge, hvars dynstenar prydas med hålkäl och rundstaf.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 26.2 och i motsatt riktning 34.6 samt håller i murtjocklek 4.7, har ungefär 6.0 högre sidomurar än skeppet. Socklarne bildas af en skråkant med en rundstaf derpå. Betäckningen består af ett spetsigt kors-hvalf med nära raka och uppåtgående kappor.

Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Portalen, som hvilar på hel bottenhäll, framter å hvarje sida tre kolonner mellan murhorn och pilastrar. De innerste murhörnen äro helt tunna. Pilastrarne, hvilka äro fyrkantiga, prydas framtill med rundstafvar. Grundstenarne äro brant skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter och kapitälerna bägarlika. Kransarne ha mycket djupa framstående hålkälar och derpå djupt inskurna platter. Poster på hög tröskel uppbära ett sexflikigt dörrfält, hvarpå en sexbladig båge med runda knoppar utbreder sig. Hvardera af de innersta murhörnen, som motsvara den sexbladiga bågen, framter fem hela och två halfva rundbågar med runda knoppar. Bågarnas svicklör fyllas med tredelade löf, och på midten af desamma ses åtta-

bladiga rosor. De öfriga murhörnen och pilastrarne uppbära skarpkantiga, men kolonnerne rundstafviga spetsbågar. Öfver pilastrarna höjer sig ett spetsigt röste med karnisade vattenlister. Å vestra kapitälerna framställas de fem visa jungfrurne, af hvilka alla föra brinnande lampor och den främsta jemväl en korsprydd stång med tretungad fana. Alla förete glada anleten. På östra kapitälerna afbildas de fem fåvitska jungfrurne, alla med uppnedvända lampor och sörjande åtbörder, och den främsta bär ett böckhufvud. Den ytterste kolonnen och rundstafven å hvarje sida ha löfprydda kapitåler. Öfverst å dörrfältet sitter Christus med korsgloria och håller en bok i den venstra handen samt utsträcker den högra till välsignelse. Å vestra liksom å östra sidan om Christus ses två knäböjande personer med hopknäppta händer. De visa och de fåvitska jungfrurne ha platta mössor. Af de bedjande personerna äro två barhufvude en med hufvudkläde och en med mössa. I röstet står i nära naturlig storlek en man, som uti den venstra handen håller en bok och framräcker den högra till välsignelse. Alla figurerna äro nära helupphöjda. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Vid östra sidan om ingången ses ett spetsbågigt fönster, hvare en midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar och deröfver en trebladig ros med en svickelöppning derunder. Altarväggen har tre enkla spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta är något högre än de omgifvande. I korets fönster, som ut- och invändigt äro snedsmygiga, märkas några lemningar af sköna glasmålningar. Å korets yttre bröstningar framskjuta skråkantiga och djupt karnisade vattenlister, af

hvilka altarväggens är gemensam för alla tre dithörande fönster.

Nära altarväggens södra fönster märkas två rakspetsiga väggskåp jemte hvarandra. Det ena af dessa väggskåp har en fyrbladig uttömningssten, men det andra en platt bottenhäll. Vid östra ändan af norra sidomuren ses ett stort rakspetsigt väggskåp. Å hvardera af detta väggskåps sidor framskjuter ett bladprydt kapitäl med rundstafvig och hålkälad krans. Kapitälerna lära ursprungligen hvilat på skaft, och kransarne måste uppburit en båge.

En ingång å norra sidomuren nära midten inför till sakristian. Denne ingång, som utvändigt är rätvinklig och rundbågig med hög tröskel, har invändigt sneda smygar och lågrakspetsig betäckning. Sakristian, hvilken invändigt håller i söder och norr 16.4 samt i vester och öster 16.4, saknar socklar. Betäckningen består af ett tunnhalv på vederlag i vester och öster. Ett litet fönster åt norr har till det yttre en rundbågig, men till det inre en förfuskad omfattning. Åt norr har sakristian ett gavelröste, hvori märkes en rundbågig och deröfver en mindre fyrkantig ljusöppning.

Tornet, som innehåller tre afdelningar öfver hvarandra, har likadana socklar med skeppet och förlängningen. Första afdelningen, hvilken uppbar ett rundbågigt korshvalf med vågräta kappor, utgör i inre sträckning åt söder och norr 14.5 och åt vester och öster 14.5 samt i murtjocklek 4.5. På midten af vestra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida ett kapitäl mellan breda poster och stora murhörn. Baser och skaft saknas. Murhörnen och kapitälerna ha tunna hålkälade kransar. På kapitälerna,

som äro bladprydd, hvilat en halfcirkelformig rundstaf. Posterne stå på hög tröskel och murhörnen på tornets socklar, och de förra liksom de sednare uppbära en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Ett fönster öfver ingången är till det yttre snedsmygigt och rundbågigt, till det inre snedsmygigt och lågrakspetsigt. Der finnas två tornbågar, hvilka äro lika breda som afdelningen och ha halfrunda betäckningar. Af dessa tornbågar uppbär den högre tornets östra sidomur, men den lägre skeppets vestra gafvelmur, hvaraf inhemtas, att de ej tillkommit på samma tid.

Å första afdelningens södra liksom norra yttersida finnes en nichfördjupning, som betäckes med en rundbåge och håller 44.7 i bredd och 4.7 i djup samt har afdelningens hela höjd. Hvardera af dessa nichfördjupningar har en sittplats, hvilken är belagd med stora kalkstenshällar, som å framsprången ha uppnedvända skråkanter. Vi ha ofvanföre visat, att Valls torn har en liknande anordning, och vi vilja nu yttra några ord härom. Enhvar med något begrepp om högre byggnadskonst, hvilken icke tillåter anbringande af ett större parti utan motsvarande ändamål, inser genast, att dessa nichfördjupningar ej tillkommit såsom blotta prydnader eller såsom bara sittplatser; ty de äro i begge afseenden för djupa och för höga. Emellertid är ingenting lättare än att förklara denna ovanliga anordning. Vi ha flerstädes sett, att gallerier hvila på fulla undermurar, hvadan första afdelningens takhvalf har mycket grofva kantbågar, som uppbära de öfra afdelningarnas indragna sidomurar. Då första afdelningen för ifrågavarande torns takhvalf icke har några grofva

kantbågar å södra och norra sidomuren, och då der likväl finnas åt nämnda håll gallerier utanför andra afdelningen; så äro, enär ofantligt tjocka sidomurar ej blifvit der anbragta, samma nichfördjupningar rentaf nödvändiga.

I första afdelningens sydöstra hörn inleder en raksluten ingång till en spiraltrappa, hvilken lodrätt uppför till ett galleri å andra afdelningens södra sida. Detta galleri, som har tre rundbågiga öppningar åt söder, framter följande anordning. Två midtpelare och motsvarande pilastrar uppbära stora rundbågar och en midtkolonn i hvarje öppning tvenne små sådana. En liten spetsbågig glugg åt vester är till yttre omfattningen snedsmygig och utgöres till betäckningen af en enda kalksten. En rundbågig och rätvinklig genomgång å midten af södra sidomuren inför på första afdelningens takhvalf och en likadan och motsvarande genomgång utför derifrån till ett galleri å norra sidan. Detta galleri har sådana öppningar åt norr som det förra åt söder, och en likadan glugg som den nyssberörda åt vester. De södra pelarne och pilastrarne sakna kransar, men de norra ha dylika, hvilka äro hålkälade. Hvarje galleri håller 3.0 i bredd. De gamla midtkolonnerne äro ersatta med nya af trä och de stora rundbågarne med sådana af tegelsten. Andra afdelningen, som är mycket hög, betäcket med ett korshvalf och inrymmer två bjelklag öfver hvarandra. Detta kors-hvalf har å vestra sidan en grof kantbåge men inga sådana å de tre öfriga, och detsamma är för resten lika med första afdelningens. På midten af östra sidomuren finnes en rundbågig och rätvinklig genomgång till skeppets takhvalf. På midten af vestra sidomuren

märkes en liten fyrbladig samt öfverst på södra en liten rund ljusöppning.

I andra afdelningen uppgår jemte vestra sidomuren från söder till norr en obehväm trappa på undermurade steg till första bjelklaget. Sedan uppleder å östra sidomuren från norr till söder en trappa af utskjutna sandstenar till andra bjelklaget. Der vidtager i sydvestra hörnet en trappa, som sträcker sig genom vestra sidomuren till tredje afdelningen, hvilken å hvarje sida har två gluggar. I hvarje glugg uppbär en midtkolonn, som saknar bas men har bägarlikt och enkelt kapital, tvenne små rundbågar. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga och de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. I inre omfattningarna ses flere skålbräder, hvilka, groft tillyxade, luta mot hvarandra. Dessa skålbräder ha tvifvelsutän der kvarstått sedan den tid, då tornet tillkommit. Ett röste å hvarje sida har en likadan glugg som de nyssberörda. Å södra sidan äro alla gluggarnas kolonner ersatta med sådana af trä. Å vestra sidan finnes en kolonn med bägarlikt kapital, men de två öfriga bestå af trä. Alla tre gluggarnas kolonner på norra sidan äro oskadade. Två kolonner på östra sidan kvarstå, men en sådan utgöres af trä. Tornet, som uppbär en ausenlig spira, håller från marken till spetsen något öfver 180.0 i höjd.

Enligt en förteckning från medeltiden skall denna kyrka blifvit 1240 uppförd¹⁾. Denna uppgift synes oss vara trolig i afseende på den tid, hvarpå skeppet och tornet, hvilka förete ren rundbågsstil, tillkommit;

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

men deremot är koret en långt sednare byggnad, som, utförd i sen spetsbågsstil, måste liksom sakristian uppstått vidpass år 1400 eller några få årtionden derefter.

På altarbordet, hvilket är muradt och står framför altarväggens mellersta fönster, ligger en mycket tjock skifva, som består af slipad kalksten och är i begge ändar rätvinklig, men framtill har en hålkål emellan två rundstafvar. Å midten af bordets södra ända framskjuter en halfrund uttömningssten. På skifvan står ett ganska bredt men lågt altarskåp med flygeldörrar af ek. I midten af skåpet sitta Christus och Maria, hvilka ha höga liljeprydda kronor. Vid södra sidan derom står S. Laurentius, vid norra S. Birgitta. För öfrigt stå i skåpet och dörrarna lärjungarne. Alla bilderne inneslutas uti baldakiner, som ha trebladiga och lösprydda bågar på kolonner, af hvilka blott tre äro i behåll. Bilderne äro helupphöjda och förete liksom baldakinerne ett ganska vackert snidverk med god målning och rik förgyllning. På midten af undersatsen ses Christus med korsgloria. Vid norra sidan skådas de fem visa och vid södra de fem fåvitska jungfrune. De förra ha påsittande kronor och hålla brinnande lampor och den främsta för en korsprydd stång med en fana och en kalk. De seduare framgå med affallande kronor och uppnedvända lampor samt sorgsna anleten och den främsta bär ett bockhufvud och en afbruten fanstång. Alla dessa figurer äro särdeles väl målade på purpurgrund med gyllene stjernor. Skåpets och dörrarnas bredd utgör tillsammans 13.7.5 och deras hela höjd 4.2. Undersatsen, som har bredt framsprång, är 1.5 hög.

Ett triumfkors i naturlig storlek hänger i kyrkan.

Detta kors har å skärningen en ring med tolf runda skifvor och å ändarna fyrkantiga taflor med evangeli-sternas sinnebilder.

Emellan södra sidomuren och altarbordet står en preststol, hvilken är synnerligt väl arbetad af gråhvit marmor. Denne stol framter två breda och höga gafvelstycken, och deremellan sträcker sig en skråkantig sittställ. Vestra gafvelstycket har å yttre sidan två afdelningar öfver hvarandra. Den nedra liksom den öfra afdelningen utgör en baldakin med ett röste emellan två fialer, som alla prydas å kanterna med yfviga löf och krönas med korsblommor. Svicklorna fyllas med rosor. I nedra baldakinen stå tvenne qvinnor, hvilka kyssa och omfanna hvarandra. Der föreställes alltså Marias besök hos Elisabeth. Ehuru deri röjes mycken hjertlighet, så skönjes ej mindre ärbarhet; ty näsorna äro hvarandra närmare än munnarne. I den öfre baldakinen, som är något högre än den nedre, ses en engel med ett språkband nalkas den heliga jungfrun och en dufva nedsänka sig på hennes bufvud. Denna föreställning anger behådelsen. Östra gafvelstycket har å inre sidan en likadan baldakin som de nyssbeskrifna. I denna baldakin märkes nederst Maria ligga på en säng och Josef sitta vid hennes fötter. Deröfver afbildas Christusbarnet samt oxen och åsnan, öfverst ses en brinnande lampa. Figurerne äro halfupphöjda. Härvid bör erinras, att begge gafvelstyckena prydas å vestra, men äro alldeles slätta å östra sidorna; således har det vestra yttre, det östra inre bildverk. Denna ovanlighet är lätt förklarlig, den härrör nemligen deraf, att ornamenterna visa sig väl vid uppträdande till högaltaret, som ingen lekman fick under katholska tiden

kringgå, hvadan ingen sådan kunde då förmärka de släta sidorna. Denne stol är ganska ovanlig och mycket väl bibehållen. Gafvelstyckenas bredd utgör 2.2.5, höjd 7.5, tjocklek 0.6, sitthällens bredd 1.6.5, längd 6.1, tjocklek 0.7.

Det förtjenar uppmärksamhet, att korets hela anordning och dervarande altarskåp och preststol röja alldeles samma hållning. Der visar sig jembväl, att, då bildverken å yttre dörromfattningen och altarskåpet samt preststolen antyda med lika framställningssätt samma andemening, ett högre vetande i kyrklig symbolik vid korets uppförande och dess inredning gått förloradt på Gotland, ehuru en konstnärlig utarbetning ännu bibehållit sig derstädes.

Då det säges i åttonde upplagan af E. Tunelds geografi öfver Sverige, att tornet vid Burs kyrka 1829 nybyggdes; så röjer detta liksom mycket annat, att, ehuru kritisk forskning i våra dagar är allmän, konsthistorisk kunskap föga påaktas ¹⁾.

Vidsträckta utsigter njutas från tornets gluggar. Åt söder skådas Rone och sträckor af hafvet i sänkningar uti det aflägsna skogsbrynet, åt vester ses Linde och Hemse, åt norr Stånga Lye Garde och Alskog, åt öster Lau och När samt sträckor af hafvet.

Några hundra steg i öster från kyrkan står uti en vinkel, som bildas af två vägar, ett ringkors af kalksten. Stammen är på vanligt sätt bredare än armarne och öfverstycket. Skärningen intages af ringen. Nära marken är stammen afslagen. Stammens bredd utgör 2.2, armarne tvärs öfver hålla 5.5 och ringens

¹⁾ E. Tunelds geografi öfver Sverige, åttonde upplagan, 3 B. S. 1110.

tvärmått 3.8. Å armarnas ena liksom andra sida finnes en munkskrift och å öfverstyckets hvarje sida föreställes en kalk med ett oblat deröfver.

På vestra sidan läses:

cruce: signatus: locus: qui: morte: gravatus

. . . a: curatus: ragvaldus: lauque: locatus.

På östra sidan står:

M C D: quatuor: X: ad: octo: die: michaelis

omnipotens: o: rex: cui: pius: esse: velis.

Dessa inskrifter, hvilka ha vanliga förkortningar, innehålla tre hexametrar och en pentameter, som äro rimmade. Under medeltiden var ingenting vanligare än att skriva dålig latin och bruka oriktiga stafvelsemått, men dessa verser behäftas med ett ännu gröfre fel nemligen att icke kunna rätt förstås. Så mycket kan likväl deraf inhemtas, att korset blifvit uppsatt öfver kyrkoherden Ragvaldus, som 1448 Mikaelsdagen der omkommit, och att det bedes om den allsmäktiges miskund för honom.

Stånga.

I nordvest $\frac{5}{8}$ mil ifrån Burs ligger dess annex Stånga på en ansenlig slätt, hvilken är till betydlig del sandig. Sistnämnda kyrka består af ett aflångfyrcantigt skepp, ett fyrcantigt torn i vester, ett fyrcantigt kor med sakristia vid norra sidomuren och af ett halfrundt utsprång i öster. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten med någon inblandning af sandsten.

Skeppet, som håller i inre bredd 34.9 samt i längd 50.5, har socklar, hvilka utgöras af en stor skråkant och en öfverfalsad rundstaf derpå. Uti skeppet står en midtkolonn, som uppbär fyra korshvalf med spetsiga skiljebågar. Kolonnen har följande anordning. På en hög skråkantig grundsten ligger en attisk bas, hvars nedre tor har starka framsprång öfver plintens alla sidor och fyrcantiga stycken för blifvande skyddsblad. Skaftet, som utgöres af hela och slipade rundstycken, håller 7.6 i omkrets. Kapitålet är bägarformigt med fyra framstående och löfprydda konsoler samt derpå halfrunda och hålkälade kransar åt söder och norr samt vester och öster. Motsvarande kragstenar och kransar finnas å sido- och gafvelmurarna. Kragstenarne å södra och norra sidomuren äro smärta och löfprydda i två afsatser öfver hvarandra. Den vestra kragstenen, hvilken understödjdes af ett vidunderligt hufvud med uppspärrade ögon stora mustacher och utstående huggtänder, siras likaledes med löfverk. Den östra kragstenen är endast å knoppen löfprydd. Skiljebågarne äro tvåsprängiga och skarpkan-

tiga samt nedtill afkantade emot kapitälens kranor och emot den östra, men icke emot de öfriga kragstenarna. Korshvalfven äro spetsiga med raka och föga uppåtgående kappor. Kolonnens hela höjd utgör 23.3 och hvardera af korshvalfven håller från golfplanen till slutstenen 45.0.

En ingång å södra sidomuren nära västra ändan är i öppningen 4.5 bred och 14.2 hög. Portalen, som hvilar på hel bottenhäll, har å hvarje sida fyra kolonner emellan murhörn samt inre poster och yttre pilastrar. Af kolonnerna saknas två skaft å östra sidan. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne attiska med afrundade plinter. Pilastrarne ha framtill baldakiner med bilder rösten och fialer i två afdelningar öfver hvarandra. Af de tvenne figurer, hvilka innefattas i västra pilasterns baldakiner, är den nedra ett knästycke, den öfra en bröstbild och begge sakna attributer. De tvenne, som inrymmas i östra pilasterns baldakiner, äro begge knästycken. Inunder ses en biskop, hvilken har klufven mössa och håller en bok i venstra och välsignar med högra handen. Deröfver står Knut den Helige, som bärande krona håller med högra handen en yxa och i venstra ett riksäpplé. Alla kapitälerna äro höga. På posterna, hvilka äro tjocka och stå på hög tröskel, hvilar ett dörrfält med sex halfrunda flikar, och deröfver uppgå såsom en halfcirkel sex rundbågar med rosiga knoppar. Å västra posten motsvaras rundbågarne af ett tunnt murhörn, men å östra af fem hela och två halfva trebladiga rundbågar, som äfvenledes ha rosprydda knoppar och likna en båggesims. Dithörande svicklor fyllas med stora blad, och deremellan framstå små rosor. Kolonnerne

uppbära rundstafviga, men murhörnen och pilastrarne skarpkantiga spetsbågar. Ett högspetsigt röste, hvilket har en lodrät afsats och deröfver lika lutning, betäckes med karnisade vattenlister, och vid sidorna uppstå höga fialer. Å de östra kapitälerna föreställas bebådelsen och Marias besök hos Elisabeth. Derefter ses Maria ligga till sängs och Josef sitta vid hennes fötter samt derofvanför barnet i krubban under oxen och åsnan. Å de vestra kapitälerna afbildas barnamordet af Herodes, omskärelsen och flykten till Egypten. Kapitälernas kransar utgöras af en hålkål emellan tvenne rundstafvar och derpå en klufven platt. I dörrfältets svicklor står nederst åt vester S. Petrus med bok och nyckel samt midt deremot åt öster S. Paulus med bok och svärd. Öfver S. Petrus står S. Johannes med kalk, öfver S. Paulus ett helgon med rundgloria och en hostia prydd med Guds lam. Öfverst sitter Christus åt öster och Maria åt vester. Christus håller en bok i den ena handen och kröner sin heliga moder med den andra. I röstet ses Christus med stor korsgloria och i mera än naturlig storlek stiga naken ur grafven och hålla en fladdrande svepduk med den venstra handen och välsignande utsträcka den högra. Derunder ligga tre små afdånade knektar. Å östra sidan vid röstets början framhukar sig en människofigur, hvaraf den främre delen är borta. Denna figur är förmodligen en vattenutkastare. Å vestra sidan synas lemningar efter en dylik. Portalen består af slipad kalksten och grundstenarne kapitälerna baserne och murhörnen samt posterne m. m. äro såsom vanligt af hela block. Med undantag af Christus och ett helgon sakna alla figurerna glorior, och några få ha mössor, men de öfriga

äro barhufvade. Dörren, som härrör från medeltiden, består af furu och har rosigt jernbeslag samt är mycket affrätt genom luftens åverkan. På dörren hänger en fyrkantig aln af jern, och deri är en inlagd skifva af messing, hvarå ses två rader med munkstil, nemligen: + *hitta* + *ier* + *ret* + *gota* + *eln* + d. v. s. detta är rätta Gotlandsalnen. Längden af alnen, hvilken är afdelad i fyra kvarter, utgör nära 1.9. Dörren och alnen äro, såsom det tyckes, lika gamla. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Ungefär 5.0 öster om portalen och 10.0 öfver marken ses ett stort fantastiskt hufvud med huggtänder. På detta hufvud hvilat en inåtsvängd kragsten, som prydes med yfviga blad och uppbär en ansenlig krans, hvilken företer rundstaf och hålkäl och derpå hålkäl samt klufven platt. Å samma kragsten sitter Maria i naturlig storlek med liljekrona på hufvudet och barnet på högra knäet och håller en lilja i venstra handen. Deröfver framstår en baldakin, som har trebladiga gafvelstycken och inunder ett korshvalf med korsbågar och en dubbel midtros. Gafvelstyckena siras med löfverk. Derpå höjer sig en fyrkant och deröfver en åttkant med karnisad betäckning. Mellan portalen och Maria sträcker sig en ganska grof vattenlist, hvilken är karnisad. Derå ses de tre visa männen, som äfven i naturlig storlek ha kronor på hufvuden och rökelsekar i händerna. Den främste af dessa besökande knäböjer för Maria, de två efterföljande stå raka. Öfver de visa männen framspringer en lika grof vattenlist, hvilken prydes med en rundstaf och en karnis, och derå står Christus i naturlig storlek med korsgloria och omgifves af tvenne begabbande hudflängare.

Öfver denna grupp framstår en vattenlist, som liknar den sistberörda. Derå afbildas i lika storlek korsnedtagningen. En person till höger omfamnar den döde frälsaren, en till venster står djupt sörjande, och deremellan ses en liten person med en tång utdraga spikarna. Ytterst åt öster ses en figur med vidunderlig dräkt hänga öfver ett korsträ, förmodligen en röfware. Dessa stora bildverk äro fullrunda och bestå af kalksten.

Å östra sidan om nyssbeskrifna bildverk finnes ett högt fönster med spetsbågig betäckning samt yttre och inre sneda smygar. Två poster i detta fönster uppbära med motsvarande karm trenne trebladiga spetsbågar, af hvilka den mellerste är bredare och högre än de öfriga. Posterne karmen och bågarne äro ut- och invändigt snedsmygiga. Yttre fönsterbröstningen har en bred vattenlist med en stor karnis och derpå en rundstaf och hålkäl. Å norra sidomuren, som nära östra ändan innehåller två rakspetsiga väggskåp, förmärkes intet spår efter ingång eller fönster. Triumfbågen, hvilken är spetsig, har dynstenar, som utmärkas med en hålkäl emellan två rundstafvar.

Tornet innehåller tre afdelningar öfver hvarandra och har fyra spetsiga rösten, hvaremellan en hög åttkantig spira reser sig. Skeppets och tornets socklar bestå af en lika beskaffad och lika hög skråkant; men det förra har, det sednare saknar rundstaf derpå. Tornets hela höjd från marken till spetsen utgör 202.5. Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 21.6 samt i vester och öster 23.5, betäckes med ett korshvalf, som är spetsigt med raka och föga uppåtgående kappor. En ingång på midten af vestra sido-

muren har å yttre omfattningens hvarje sida två murhörn och derinnanför poster på hög tröskel. Emellan de inre murhörnena och posterna, hvilka beggedera äro mycket breda, har en kolonn stått. Blott tvenne veckprydda kapitäl äro öfriga. På murhörnena och kapitälerna ligga rundstafviga och hålkälade kransar. Murhörnena kapitälerna och posterne uppbära skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af södra sidomuren finnes ett spetsbågigt fönster, som ut- och invändigt har sneda smygar. I detta fönster uppbär en midtpost med motsvarande karm två trebladiga spetsbågar och derpå en trebladig ros med en svickla under och en sådan vid hvarje sida derom. Posten karmen bågarne och rosen äro der liksom i skeppets fönster ut- och invändigt snedsmygiga. Detta fönster har en vattenlist, hvilken prydes med rundstaf och hålkäl. Tornbågen har ansenlig bredd och spetsig betäckning. Dynstenarne siras med rundstaf och hålkäl.

I norra sidomuren vid östra ändan inleder en raksluten och rätvinklig ingång till en spiraltrappa, som uppför till andra afdelningen, hvarest stegar vidtaga. Å vestra sidomuren märkas tvenne små rundbågiga och midt deröfver en stor rundbågig och högre upp två rakbetäckta ljusöppningar, hvilka alla äro utvändigt rätvinkliga. Deröfver följer å hvarje yttersida en hålkälad vattenlist.

Några fot högre upp finnas å tredje afdelningens hvarje sida två stora gluggar samt deröfver i hvarje röste två något mindre och i spetsen en ännu mindre sådan. Der räknas således tjugo gluggar, hvaruti smärta och höga midtkolonner uppburit trebladiga spets-

bågar med fyrbladiga svickelrosor. De yttre omfattningarna äro rätvinkliga och spetsbågiga och ha hålkälade vederlagskransar, men de inre äro rätvinkliga och lågrakspetsiga. Blott fyra midtkolonner och svickelrosor äro i behåll. Vattenlisten derunder åt öster är nära förstörd af vittring.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 24.0 samt i vester och öster 20.3 och håller i murtjocklek 4.3, har socklar, hvilka utgöras af en vanlig skråkant. Ett korshvalf med rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor bildar betäckningen. Korets höjd ifrån golvet till takhvalfvets slutsten utgör 28.7. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en liten ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhorn. Grundstenarne äro skråkantiga och kapitälerna veckprydda. Kransar saknas. Vestra kolonnens bas är skråkantig och öfvergår från fyrkantig till rund och har öfverst en ring. Af östra kolonnen äro basen och skaftet förstörda. Posterne äro mycket breda och stå på hög tröskel. På kapitälerna och murhornen hvila skarpkantiga rundbågar samt på posterna ett trebladigt dörrfält. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På östra sidan om ingången märkes ett litet fönster, hvilket har rundbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda smyggar.

Å norra sidomuren nära östra ändan inleder en ingång till sakristian, som invändigt håller i söder och norr 10.6 samt i vester och öster 16.9 och har lika beskaffade och lika höga socklar som koret. Denne ingång är till det yttre rätvinklig och rundbågig, men till det inre snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian,

hvilken betäcker med ett tunnvalf på vederlag i söder och norr, upplyses af ett litet fyrkantigt fönster åt öster och har luttak åt norr.

Trenne trappsteg uppföra från koret till utsprånget, som betäcker med ett halft kupolhvalf och håller i bredd 18.2 i djup 15.5 samt i höjd under tribunbågens slutsten 18.7. Socklarne äro till form och höjd lika med korets och sakristians. Åt sydost liksom åt öster finnes ett rundbågigt fönster, och ett sådant åt nordost är igenmuradt. Dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga. Åt söder märkes en stor sittnich med stickbågig betäckning och i midten deraf ett litet rundbågigt fönster.

Altarbordet är muradt och derpå ligger en hålkälad skifva af kalksten. Altartaflan, hvilken företer ett dåligt arbete i rococomaner, består af sandsten och har 1690 tillkommit.

I kyrkan står en dopfunt, som är af sandsten samt både till foten och skålen rund. Foten har ett framskjutande människohufvud och tre vilddjurshufvuden, hvilka tre sistberörda gapa öfver mindre fyrfotadjur. Skålens botten, som är skråkantig, prydes med fem fält, och densammas sidor, hvilka äro nära lodräta, utmärkas med sex sådana. Kolonner och derpå rundbågar bilda fälten, som innehålla flere temligen väl arbetade figurer, hvilka angifva scener ur Christi lefnad. I bågarnas svicklor ses bladverk och djur samt englar med utslagna vingar. Dopfuntens hela höjd utgör 5.5 och skålens yttre tvärmått 2.6.

På korets norra sidomur hänger ett triumfskors i naturlig storlek. Korset, som för föga öfver ett halft sekel tillbaka hängde i triumfbågen, omgifves med en

ansenlig ring. Stammen armarne och öfverstycket äro bladprydda i begge, men ringen blott i yttre kanten. På midten ses ett stort rundstycke, hvilket utmärkes med en korsgloria. Fyrkantiga tafflor å korsets ändar inrymma inom fyrbladiga fördjupningar evangelisternas sinnebilder. Christus bär liljekrona. Hela detta snidverk består af ek med målning.

Om kyrkans ålder saknas uppgift från medeltiden. Skeppet och tornet äro utförda i spetsbågs- men koret sakristian och utsprånget i rundbågsstil. Det tyckes, som skeppet vore något yngre än tornet, ty det förra visar både till socklar och portal, att ej nämna bildverk, en mera utbildad byggnadsart än det sednare. Härvid bör dock erinras, att tornets portal visserligen är hållen i rundbågsstil, men att den tvifvelsutan tillhört ett äldre skepp eller torn och blifvit på detta sätt vid företagen ombyggnad begagnad. Skeppet måste tillkommit i sednare hälften af fjortonde seklet, och tornet har troligtvis uppstått omkring samma tid. Koret sakristian och utsprånget, hvilka röja ren rundbågsstil, äro allraminst hundra år äldre än skeppet och tornet. Att der funnits ett äldre skepp visar triumbågen, som är bredare än koret; ett förhållande, hvilket saknar exempel, då skeppet och koret härröra från samma tid. Härtill kommer, att skeppet och tornet äro ovanligt höga, helst i jämförelse med koret och utsprånget. Man har tvifvelsutan ärnat att efter korets och utsprångets undanrödjande bygga ett större kor i öfverensstämmelse med skeppets anordning.

De ovanligt stora och fullrunda bildverk, som blifvit anbragta nära östra sidan af skeppets ingång, stå illa tillsammans med det helas hållning, och de vittna,

ehuru med skicklighet utförda, om den högre konstens förfall. Det tyckes dock, som dessa bildverk ej tillhört en äldre byggnad, men det tyckes fast hellre, som de tillkommit för den plats, hvilken desamma nu inneha.

Då vi 1860 besågo kyrkan, förmärktes å korets och utsprångets takhvalf ganska betänkliga remnor, som två år derefter visade sig utvidgade. Vid vårt tredje besök i kyrkan 1863 hade remnorna i de nyssberörda takhvalfven så tilltagit, att stöttor derunder blifvit uppsatta af fruktan för instörtning. Det är för hvarje sakkunnig uppenbart, att koret och utsprånget, hvilka föga lidit af vittring, kunnat, om aukarstänger med skrufvar för några år sedan blifvit rätt anbragta, länge qvarstå. Men enär en sådan förbättring af mycket ursäktliga skäl ej blifvit vidtagen, så syntes det oss vara ganska välbetänkt att företaga en ändamålsenlig ombyggnad. Då ingenting är vanligare än att gamla konstmessiga kyrkor på det stilvidrigaste sätt repareras utvidgas och ombyggas; så länder det prosten A. J. Lyth och församlingen till synnerlig heder, att koret och utsprånget blifvit 1864 återställda enligt deras ursprungliga skick, nemligen så godt man kunnat.

Ehuru väl vi liksom hvarje sakkunnig i våra dagar högligen nitäska för bibehållande af forntida konstverks egendomliga anordning, tillåta vi oss likväl att härvidlag göra en liten anmärkning. Vi ha uti det föregående visat, att skeppet och tornet äro hållna i spetsbågs- men koret och utsprånget i rundbågsstil, och att de således icke stå rätt tillsammans med hvarandra. Vi ha äfven visat, att man vid skeppets och tornets uppförande troligtvis ärnat i en framtid om-

bygga koret och utsprånget, så att det hela skulle åtminstone i alla dess hufvuddelar få ett harmoniskt förhållande. Det tyckes således, som det embetsverk, hvilket ombestyr rikets kyrkliga byggnadsföretag, bort vid ifrågavarande ombyggnad påtänka en dylik likstälhet mellan helgedomens alla partier. Deremot kan visserligen den erinran göras, att det kan svårigen vetas, huru man för vidpass femhundra år sedan ärnat efter korets och utsprångets rifning tillbygga kyrkan. För enhvar, den der studerat medeltidens högre byggnadskonst och känner dess skaplynne på Gotland, är det dock ganska lätt att i berörda afseende lemna en temligen säker upplysning.

Halfrunda utsprång, som äro mycket vanliga å kyrkor i rundbågs-, finnas ingenstädes å sådana i spetsbågsstil. Gotlands alla landskyrkor, hvilka äro uppförda i sistnämnda byggnadsart, ha kor med raka altarväggar, om två undantagas nemligen Barlingbo och Kräklingbo, som utmärka sig med fyrkantiga utsprång. Det är således uppenbart, att man vid ombyggnad af Stånga kor och utsprång bort på följande sätt tillvägagå. Ett rymligare och högre kor med rak altarvägg, ett eller två korshvalf, en ingång och ett fönster å södra och ett sådant jemte en sakristia å norra sidomuren och slutligen ett större eller tre mindre fönster åt öster skulle, om allt hållits i ren spetsbågsstil, väl harmonierat med skeppet och tornet samt lemnat tillräckligt utrymme och skön belysning.

I vest till nord nära $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan ligger uti en bergig och skogig trakt Ulfve träsk, en liten sjö, hvilken äfven kallas Stånga träsk. En liten men hög holme med barr- och löfträd beskuggar den täcka

sjön och står i förening genom en sumpig landtunga med stranden. På holmen märkas grafvar och jordvallar, derinom ses högar af kalksten samt kol och aska men inga lemningar af murbruk. Det är mer än sannolikt, att holmen, som kallas Ulfvesta och äfven Stånga slott, blifvit genom vattenväxters förruttelse och sättning sammanbunden med stranden. Holmen har, såsom en gammal sägen förmäler, tvifvelsutan varit befästad. Att detta försvarsverk härrör från hedendomen lider intet tvifvel, dels emedan sundet under tidernas längd hunnit att igenvalla, dels emedan intet spår efter kalkbruk derå förmärkes, men deremot kol efter trähus. Det är nemligen bekant, att man under hedendomen byggde befästningar med grafvar och jordvallar samt kallmurar och derinom trähus.

Hemse.

I sydväst $\frac{7}{8}$ mil från Stånga ligger Hemse, annex till Alfva, i en bördig och något skogig trakt. Hemse utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor och ett halfrundt utsprång i öster samt ett fyrkantigt torn i vester. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad sandsten med någon tillsats af huggen kalksten, hvarför vi nedanföre skola närmare redogöra.

Skeppet, som invändigt sträcker sig i söder och norr 22.9 samt i vester och öster 52.7, har skråkantiga socklar. Två korshvalf med raka och uppåtgående kappor bilda skeppets betäckning. Kapporna äro åt vester och öster rundbågiga, men åt söder och norr spetsbågiga, emedan de ha större spänvidd i den förra än i den sednare riktningen. En skarpkantig skiljebåge, hvilken är 2.4 bred och halfcirkelformig, uppgår ifrån hålkälade dynstenar å sidomurarna. Triumfbågen är ovanligt smal och har lågspetsig betäckning med hålkälade dynstenar. I skeppet finnas två nya fönster å södra sidomuren. Spår efter en igenmurad ingång skönjes å södra sidomuren närmare vestra ändan. För öfrigt ses intet spår efter någon ingång eller något fönster.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 20.7 och i motsatt riktning 45.0, har äfven skråkantiga socklar. Betäckningen liknar ett af skeppets korshvalf. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en smal kolonn emellan ett fint murhorn utåt och

ett vida större inåt. Baserne äro attiska med skyddsblad och kapitälerna likna två dynor. Murhörnen ha skråkantiga socklar. Både kolonnernas och murhörnens kransar utgöras af uppnedvända skråkanter. Af kolonnerna uppbäres en rundstafvig och af murhörnen två skarpkantiga rundbågar. På poster, som stå på hög tröskel, hvilat en trebladig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Nyligen har å södra sidomuren och öster om ingången ett stort fönster med karm poster samt bågar af trä blifvit upptaget. Der har förmodligen varit ett litet fönster. I korets norra sidomur märkes ett litet fyrkantigt fönster, hvilket ej röjer någon hög ålder.

Utsprånget, hvars inre bredd utgör 18.4, har socklar, som likna skeppets och korets. Betäckningen består af ett halft kupolhvalf. Ett rundbågigt fönster å sydost är till det yttre och inre snedsmygigt. Måhända ha sådana fönster ursprungligen funnits å öster och nordost.

Tornet, som inrymmer fyra afdelningar öfver hvarandra, har likadana socklar som men något högre än den öfriga byggnaden. Första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 19.0 samt i motsatt riktning 18.8, betäckes med ett korshvalf, som å alla sidor har rundbågiga samt raka och uppåtgående kappor. En spetsbåge med hålkålade och rundstafviga dynstenar uppbär skeppets vestra gafvelmur. På en likadan spetsbåge, hvilken är något högre än den nysberörde och har stora hålkålade dynstenar, hvilat tornets östra sidomur. Dessa bågar äro nära lika breda som första afdelningen.

En ingång å södra och en motsvarande å norra

sidomuren införa i första afdelningen. Af dessa ingångar är den södra mycket större än den norra. Södra portalen, som hvilat på en hel bottenhäll, har emellan murhörn haft å hvarje sida två kolonner, af hvilka skaften saknas. Baserne, som icke ha särskilda grundstenar, äro attiska med skyddsblad och lika höga med socklarna. Kapitälerna äro bägarformiga och runda för kolonnerna, men fyrkantiga för murhörnen. Kransarne äro låga och hålkälade. På kapitälerna hvila rundstafviga och på de fyra yttre murhörnen två skarpkantiga spetsbågar. De två inre murhörnen uppbära en fyrbladig båge med tre löfprydda knoppar. På poster, hvilka stå på hög tröskel, hvilat ett fembladigt dörrfält med rullika knoppar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Norra portalen har stora murhörn samt breda och tunna poster och deremellan står en kolonn å hvarje sida. Murhörnen hvila på tornets socklar och posterne på hög tröskel. För kolonnerna äro grundstenarne rätvinkliga och baserne attiska med skyddsblad. Det vestra kapitålet prydes med en örn i vanlig ställning, det östra är tärningformigt med en half rundel å hvarje sida, och beggedera siras med bladverk. Murhörnen och kolonnerne uppbära skarpkantiga rundbågar, men posterne en tvåbladig sådan med en löfprydd knopp i midten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af vestra sidomuren nära takhvalfvet märkes ett smalt men högt fönster med lågspetsig betäckning samt ut- och invändigt sneda smyggar och mycket hög bröstning.

I första afdelningens sydvestra hörn inför en ingång med spetsig och trebladig betäckning till en trappa, hvilken uppleder från söder till norr genom vestra

sidomuren och sträcker sig genom nyssberörda fönsters inre smygar. Sedan vrider sig trappan inuti norra sidomuren åt öster och inför genom en raksluten ingång till andra afdelningen, som har en liten fyrkantig ljusöppning åt vester och en mindre halfrund bärbåge åt öster. Å skeppets vestra gavelmur ses innanför samma bärbåge en rundbetäckt ingång till vinden.

I den norra sidomuren fortgår trappan till den östra, hvarifrån en raksluten ingång leder till tredje afdelningen, der både golf och betäckning utgöras af hjelklag. Sedermera uppgår trappan i den östra sidomuren och inför i den vestra, hvarifrån en rakbetäckt ingång öppnar sig till fjerde afdelningen, hvilken har å hvarje sida en glugg, hvori en midtkolonn uppburit tvenne små lågspetsiga bågar. Kolonnerne saknas, men bågarne kvarstå. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har en ansenlig spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Skeppet koret och utsprånget bestå till socklar hörnstycken och omfattningar af huggen sandsten, men för öfrigt af tuktad och putsad sådan. Tornets socklar utgöras af huggen, men hela dess södra portal samt skaft och poster i dess norra af slipad kalksten, hvar emot det öfriga består af huggen och tuktad sandsten. Takhyalfven äro af sandstensflisor. Ehuru denne sandsten är fin, har den temligen väl motstått vittring.

Om kyrkans byggnadstid saknas underrättelse från medeltiden. Skeppet koret och utsprånget, hvilka äro samtida och förete rundbågsstil, ha troligtvis tillkommit omkring år 1200. Tornet, som röjer äldre öfvergångsstil, är minst ett halft århundrade yngre.

Ett muradt altarbord med skråkantig skifva af kalksten står i utsprånget. På midten af framsidan märkes ett fyrkantigt hål, hvilket är alldeles tomt. Skifvan är blott huggen i kanterna, men slipad ofvanpå. En altartaffla derpå är af sandsten och föreställer nattvarden. Denne altarpriydnad är ett eländigt arbete af år 1699.

En dopfunt af kalksten står i kyrkan. Foten är stor åttkantig och hålkälad. Mellanstycket är smalast mot midten och avslutas med en stor ring. Å midten framskjuta fyra hufvuden af underdjur. Mellan dessa hufvuden ses inom rundlar fyra små föga upphöjda figurer nemligen: en kentaur, en stående man med spjut i högra och rund sköld i venstra handen, en konung å en tron upphållande ett svärd med den högra handen och uppräckande den venstra med utsträckt pekfinger, slutligen Christus sittande å regnbågen med upplyftade armar. Skålen är halfklotformig, dock så att den utgöres af åtta utåtsvängda flikar. Bottnen är nedtill något urhålkad. Skålen prydes med sexton trebladiga spetsbågar, som omgifvas af åtta enkla. Emellan två små och en stor spetsbåge inrymmes en ring, hvilken innehåller en ros. Alla åtta rosorna äro likstora, men olikartade. De stora bågarne ha knoppar å sidorna och treflikiga löf uti svicklorna. Dopfuntens hela höjd utgör 5.7 och skålens yttre tvärmått 2.9.

Å kyrkogårdens södra sidomur ses en genomgång, som betäckes med ett tunnhvalf och har en rakspetsig sittnich i hvarje insida. Utåt stå poster på tröskel och uppbära en trebladig båge, hvilken siras med tre stora rosor och två spetsiga klöfverblad. Inåt finnes en bred och rundbågig omfattning. Genomgången,

som 1362 hade här uppgifna utseende, visade sig nästföljande år vara på ett abderitiskt sätt förstörd till sin yttre och inre omfattning, men deremot vanställd med yttre och inre smygar. Det är ganska svårt att inse, hvarföre slika förfuskningar företagas.

En port å kyrkogårdens vestra sidomur är spetsbågig samt ganska bred och hög men föga djup, och den har till det yttre två till det inre ett hörnsprång. Af de två yttre sprången har det ena rundstaf och det andra afsnedad kant. Det inre språnget prydes med två människohufvuden å första bågstenarna. Det visar sig, att dessa yttre och inre delar utgjort omfattningar till en vanlig djup port, och att de ha blifvit i sednare tid hopfuskade. Både grundstenarne och kransarne röja idel flickverk. Hela porten består af sandsten.

Alfva.

Söderut $\frac{3}{8}$ mil ifrån Hemse ligger Alfva i en slättbygd. Sistnämnda kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor, ett halfrundt utsprång i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad sandsten med ringa tillsats af kalksten.

Skeppet, hvars inre bredd utgör 23.5 och längd 35.5, har skråkantiga socklar och platt brädtak. Å norra sidomuren helt nära vestra ändan märkes en tillsluten ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan stora murhörn och breda poster. Kolonnerne och murhörnen ha grundstenar, hvilka likna socklarne. Vestra basen är attisk med skyddsblad och kapitälet krukformigt med en örn i vanlig ställning. Östra basen har likhet med ett uppnedvändt kapital, men deremot liknar kapitälet en uppnedvänd bas med skyddsblad. Kransarne äro hålkälade. Kolonnerne och murhörnen uppbära skarpkantiga rundbågar. På posterna, som stå på hög tröskel och midt emot hvarandra ha hålkälade kransar, hvilat en likadan rundbåge. Denne portal är till nedra delen jordhöjld. Inre omfattningen är igenmurad och kan således ej bestämmas. Å södra sidomuren finnas två stickbågiga fönster, hvilka påtagligen äro nyare uppbrytningar, och de ha karmar samt lång- och tvärposter af trä. Triumfbågen är halfrund med skråkantiga dynstenar.

Koret, som invändigt håller i söder och norr 17.8 samt i motsatt riktning 14.9 och i murtjocklek 4.5,

har likadana socklar som skeppet. Ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr utgör korets betäckning. Detta tunnhvalf består af huggen sandsten i temligen grofva dimensioner; ett förhållande, hvilket är ganska ovanligt på Gotland. Å södra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan breda murhörn och lika breda poster. Kolonnerne och murhörnen ha skråkantiga grundstenar, som öfverensstämma med korets socklar. Af baserna, hvilka likna uppnedvända kapitåler, ses å den vestra åt söder ett lejon och åt öster en slät yta, men å den östra märkes åt söder liksom åt vester ett lejon. Kapitålerne likna låga torer med ringar inunder och fyrkantiga platter deröfver samt små konsoler för hörnen, och de tyckas således vara uppnedvända baser. Då skaften äro huggna af samma stycken som baserne, och djuren derpå äro upprätta, så röjer uppsättningen intet misstag, helst skaften afsmalna uppåt. Kransarne bestå af uppnedvända skråkanter och sträcka sig öfver murhörnens närmaste sidor. Posterne, som stå på hög tröskel och ha utåt likadana kransar som de nyssberörda, uppbära en trebladig rundbåge. På kolonnerna och murhörnen hvila rätvinkliga rundbågar. Inre omfattningen är lindrigt snedsmygig och rundbågig. Öster om ingången har ett stickbågigt fönster lång- och tvärposter af trä och liknar skeppets och måste i sednare tid fått sin nuvarande anordning. I norra sidomuren märkes ett fyrkantigt väggskåp.

Utsprånget, hvars inre bredd utgör 15.2, har likadana socklar som skeppet och koret. Ett halft kupolhvalf bildar betäckningen. Ett litet rundbågigt fönster finnes åt sydost och ett åt öster samt ett åt nord-

ost, hvilka alla äro till det yttre och inre snedsmygiga. I norra sidan ses ett väggsåp.

Tornet, som innehåller två afdelningar öfver hvarandra, har socklar, hvilka äro skråkantiga som men större och vida högre än den öfriga byggnadens. Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 20.4 samt i vester och öster 24.8 och i murtjocklek 8.4, uppbär ett spetsigt korshvalf med raka kappor.

Från söder inleder en ingång, hvars portal är ganska ovanlig. Å vestra sidan ses tvenne kolonner mellan murhörn, å östra äro de förra förstörda, men de sednare i behåll. Innerst stå breda poster på hög tröskel. De innersta murhörnen äro skråkantiga, men de yttersta tvåsprångiga. Grundstenarne ha helt och hållet söndervittrat. Baserne, hvilka äro hålkälade, ha nederst skråkanter och öfverst ringar. Längs öfver skaften och murhörnen sträcka sig grofva tandsnitt och rätvinkliga lister, som å hvarje sida uppbära fem stora krukformiga kapitäler, af hvilka de vestra äro slätta, men de östra löfprydda. Innerst uppstår en rundstafvig, derefter en skarpkantig, sedan en rundstafvig och åter en skarpkantig spetsbåge. Ytterst höjer sig en spetsbåge, hvars hörn siras med en grof skarpryggig rundstaf. Kapitälerne äro ingalunda lämpade efter skafsten och murhörnen, och bågarne derpå äro ej heller ordnade efter någotdera. Till all denna förvirring kommer, att ytterst framskjuta löfprydda kapitäler, som icke ha under eller öfver något motsvarande. Posterne uppbära ett dörrfält, hvilket har åtta flikar och derpå sex rundbågar samt i sviicklorna bladverk. Deröfver kastar sig en tiobladig båge, och spetsen derofvanföre fylles med en mycket stor dubbel ros. Hela portalen,

som består af slipad kalksten, röjer en dålig hållning från den sednaste medeltiden. Inre omfattningen är ganska snedsmygig med lågrakspetsig betäckning.

I första afdelningen finnes åt vester ett spetsbå-
gigt och snedsmygigt fönster, hvilket haft en midtpost
och derpå två trebladiga spetsbågar och i svicklan der-
öfver en trebladig ros. Posten är bortbruten för in-
rymmande af en vanlig tråkarm med rutor, men bå-
garne och rosen qvarstå. Tornbågen, som är nära lika
bred med hela afdelningen, har mycket spetsig betäck-
ning samt hålkälade och rundstafviga dynstenar.

En raksluten ingång i första afdelningens vestra
sidomur nära norra ändan inför till en trappa, hvilken
vänder sig åt norra sidomuren och fortfar alltigenom
med ovanligt smala och mycket höga steg till östra
ändan af densamma, hvarest en likadan ingång inleder
i andra afdelningen. Sedan vidtaga stegar. Tornet,
som utvändigt är något bredare än skeppet, har litet
öfver första afdelningen en yttre skråkantig indragning
åt söder liksom en sådan åt vester och norr, men in-
gen åt öster. Å tornet höjer sig en spira, hvilken öf-
vergår från fyrkant till åttkant och har åtta gluggar,
som tjena till ljudhål.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan
1221 blifvit uppförd¹⁾). Detta byggnadsår är mer än
troligt i afseende på skeppet koret och utsprånget,
hvilka förete ren rundbågsstil. Tornet röjer ganska
sen spetsbågsstil och ett dåligt arbete och har troligt-
vis tillkommit mot medeltidens slut. Både sandstenen
och kalkstenen, som blifvit illa valda, ha mycket lidit

1) Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 514.

af vittring. Man har tvifvelsutan ärnat att ge tornet, hvars sidomurar sakna gluggar, en tredje afdelning.

Altarbordet, hvilket står i utsprånget, har skråkantiga socklar och är muradt af luggen sandsten. Midt på framsidan märkes ett fyrkantigt hål. På bordet ligger en stor hålkälad skifva af slipad kalksten. Altartafflan, som äfven är af sandsten, har i midten en oval oljemålning, hvilken föreställer nattvarden. Omfattningen är bättre än vanligt arbetad och målningen röjer skicklighet. Å altartafflan står *1671*.

Å skeppets norra sidomur hänger ett triumfkors i naturlig storlek. Korset, som i begge kanterna och i ändarna prydes med bladverk, omgifves af en mycket stor ring, hvilken i yttre kanten har likadant bladverk. Å stammen saknas taffla, men en sådan qvarsitter å hvarje arms och öfverstyckets ända. Evangelisternas sinnebilder, som funnits å desamma, äro förstörda. Christus har en krona, hvilken prydes med tre liljor. Fötterne äro fästade med en enda spik.

Rone.

En smal och krokig men jemn biväg, omgifven af ungskog, går $\frac{3}{4}$ mil österut från Alfva till Rone, som ligger på en vidsträckt landhöjd nära östra ändan af Rone myr. Sistnämnda kyrka, hvilken består af aflångfyrekanligt skepp och likadant men mindre kor med sakristia vid norra sidomuren samt fyrekanligt torn i vester, är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, hvars infre bredd utgör 35.4 och längd 48.6 samt murtjocklek 4.5, har skråkantiga och rundstafviga socklar. I skeppet står en midtkolonn, som uppbär fyra spetsiga korshvalf, hvilka från golfplanen till slutstenarna äro 40.0 höga. På grundstenen, som är stor fyrekanlig och rätvinklig, ligger en karnisad sockel och derpå en attisk bas med utomordentligt stora och yfviga skyddsblad. Skaftet, hvars omkrets håller 7.6, består af tretton hela rundstycken. Kapitäl, som är något bukigt och har yfvigt bladverk, bildar fyra halfcirklar, hvilka motsvara midten af sido- och gafvelmurarna. Kransen prydes med hålkäl och rundstaf. På sidomurarna finnas prydliga kragstenar, som äro något olika hvarandra. Dessa kragstenar siras med yfviga bladverk, och dithörande kransar likna midtkolonnens kapitäl. Takhvalfven ha fyra tvåsprångiga skiljebågar och raka föga uppåtgående kappor. Alla skiljebågarnas mellersta språng ha afkantade hörn, der de uppgå från midtkolonnen. Den vestra och östra ha äfven afkantningar vid kragstenarna. Deremot äro den södra och norra vid kragstenarne skarpkantiga,

emedan dessa ha i midten rätvinkliga ej halfrunda språng såsom de två andra kragstenarne.

På midten af vestra hvalfafdelningen å södra sidomuren finnes en stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida tre kolonner mellan stora murhörn. Innerst stå breda poster på hög tröskel, ytterst framspringa trestafviga pilastrar. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne tryckta attiska med afrundade plinter och blad eller rosor på midten af nedra torerna. Kapitälerna äro höga och bägarlika med stora och mycket framstående blad, kransarne hålkälade med afrundade platter, murhörnen äro till en höjd af 4.5 rätvinkliga, men deröfver afkantade. De innersta kolonnerne uppbära en rundstafvig spetsbåge, de mellersta en till vestra hälften åttkantig till östra rundstafvig sådan, men de yttersta ha förlorat sin spetsbåge. De mellersta murhörnen ha en spetsbåge med hålkälad, men de yttre en sådan med rundstafvig kant. På posterna hvilar ett spetsigt dörrfält med sex flikar, hvaröfver en spetsbåge med sex blad och rosiga knoppar utbreder sig. Spetsen intas af en ring. Midt öfver hvarje blad ses en stor ros, och å hvarje sida om ringen en mindre sådan. Den bladprydde spetsbågen motsvaras å sidorna af de innersta murhörnen, som äro tunna. Pilastrarne uppbära en spetsbåge, hvilken prydes med hålkäl och rundstaf, och derpå uppstår ett högspetsigt röste. Portalen, som är slipad, har i hög grad lidit af vittring. Grundstenarne samt en del af baserna och nästan alla kapitälerna äro sönderfallna. Det yttersta skaftet och kapitälet å östra sidan och pilastrarnas kapitäl äro förstörda. Den bladprydde spetsbågen å dörrfältet har förvittrade knoppar. De mellersta ko-

lonnernas spetsbåge är till östra hälften nära söndermultnad, och de yttersta kolonnernas är alldeles förstörd. Röstet har högst svaga lemmingar af sina vattenlister, men en korsblomma derå kvarstår. Hela röstet tyckes snart rasa. Inre omfattningen har starka smyggar och lågrakspetsig betäckning.

Den östra hvalfafdelningen har på midten åt söder ett bredt ganska högt spetsbågigt fönster. En midtpost med motsvarande karm uppbär två spetsbågar och derpå en rundbåge. Såväl omfattningen som karmen och bågarne äro ut- och invändigt snedsmygiga. Den ursprungliga posten är förstörd och den nuvarande består af trä. Å norra sidomuren finnes ett smalt högt och spetsbågigt fönster nära midten af hvarje hvalfafdelning. Begge fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. I det vestra af de sistberörda fönstren ses en svag lemning af målade glastrutor. Triumfbågen, hvars bredd utgör 19.4, har hålkälade och rundstafviga dynstenar samt spetsig betäckning.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 25.4 samt i vester och öster 50.8 med en murtjocklek af 4.7, har ett spetsigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor. Socklarne äro liksom skeppets skråkantiga och rundstafviga.

På södra sidomuren närmare vestra ändan finnes en stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida tre kolonner mellan murhörn. Innerst stå breda poster på hög tröskel, ytterst framspringa starka pilastrar. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna bägarformiga och ganska höga med stora yfviga bladverk, kransarne hålkälade. Pilastrarne ha framtill skarpryggiga halfkolonner med

vecklagda leder på midten. På posterna hvilar ett trebladigt dörrfält, hvilket nederst har två runda knoppar och öfverst slutar sig i en spets. På dörrfältet uppstår från de innersta murhörnen en båge, som har två halfva och fem hela blad med trenne knoppar å hvarje sida. Det öfversta bladet liknar en utinåtsvängd spetsbåge. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga och murhörnen af skarpkantiga spetsbågar. Pilastrarne uppbära en spetsbåge, hvarpå ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister uppstår. Denne portal är slipad och mindre skadad af vittring, emedan man dertill valt bättre kalksten. Inre omfattningen är starkt snedsmygig med lågrakspetsig betäckning.

Öfver ingången närmare östra ändan finnes ett stort rundfönster. Yttre liksom inre omfattningen består af ett stort skarpkantigt och ett stort snedsmygigt språng. Fönstret, som tvärs öfver håller något mer än 4.0 i ljuset, har fått karm och bågar af trä. Ett litet fullt fyrkantigt fönster har blifvit i sednare tid upptaget derunder. Å altarväggen märkas tre fönster, hvilka alla äro spetsbågiga och ut- och invändigt snedsmygiga. Mellanfönstret är något bredare och högre än de öfriga. I mellanfönstret ses svaga lemningar efter målade glastrutor, och i hvardera af sidofönstren finnas tre fack med ganska vackra sådana. Å södra liksom å norra sidomuren märkes närmare östra ändan ett väggskap.

Å norra sidomuren närmare vestra ändan är en ingång till sakristian. Yttre omfattningen utgöres af två murhorn och derpå en skarpkantig spetsbåge. Derinnanför stå poster på hög tröskel och uppbära ett trebladigt dörrfält. Inre omfattningen är rätvinklig och

nära rakbetäckt. Sakristian, som invändigt håller i söder och norr 15.6 och i vester och öster 15.4, betäckes med ett korshvalf, hvilket är rundbågigt och ganska enkelt. En ingång på midten af norra muren inför i sakristian utifrån. Detta är en ganska ovanlig företeelse. Yttre omfattningen prydes å hvarje sida med en kolonn emellan yttre murhörn och inre poster. Kolonnerne ha höga skråkantiga grundstenar och tryckta attiska baser med mycket stora och yfviga skyddsblad. Skaften äro smärta, kapitälerna höga och bägarlika. Kolonnerne och murhörnen uppbära en gemensam skarpkantig spetsbåge. På posterna, som äro breda och stå på hög tröskel, hvilat en fembladig spetsbåge. Inre omfattningen är snedsmygig, och betäckningen derå är en fortsättning af norra hvalfkappan. På midten af vestra muren ses ett rakbetäckt fönster, hvilket till det yttre har lindriga skråkanter men till det inre stora smyggar och nära rak betäckning. Å östra muren finnes ett större fönster, som i sednare tid blifvit utvidgadt. Vestra muren nära södra ändan har ett fyrkantigt väggskåp och närmare norra två sådana jemte hvarandra.

Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra. Socklarne likna skeppets och korets och alla äro lika höga. Första afdelningen betäckes med ett korshvalf. Inre sträckningen i söder och norr utgör 24.2 samt i vester och öster 24.0 och murtjockleken uti södra liksom uti norra sidomuren är 8.8 men något mindre uti vestra. Åt söder vester och norr finnas kantbågar, hvilka äro 4.6 breda och hvila i sydvestra och nordvestra hörnen på fyrkantiga lika grofva pilastrar, men utgå i de motsatta hörnen ur östra sidomuren.

Korshvalfvet är spetsigt med raka något uppåtgående kappor. De grofva kantbågarne åt söder vester och norr ha tillkommit för indragningar af sidomurarna deröfver. Af denna orsak saknas kantbåge åt öster, emedan en indragning af sidomuren deröfver varit obehöflig. En ingång å första afdelningens norra sidomur närmare vestra ändan har å hvarje sida två kolonner mellan murhörn. Derinnanför stå poster på en söndervittrad tröskel. Grundstenarne och baserne, af hvilka de förre varit skråkantiga och de sednare attiska med afrundade plinter, äro äfven förvittrade. Kapitälerna äro höga bågrika och kransarne hålkälade med randade platter. De två yttersta murhörnen ha å kapitälerna utåt två yfviga blad och hvardera af de två innersta har inåt ett sådant. Kolonnerne motsvaras af åttkantiga, murhörnen af skarpkantiga spetsbågar, och på posterna uppstår en trebladig sådan. Portalen innesfattas i en ganska stor murfördjupning med spetsbågig betäckning. Vestra dynstenen till denna betäckning framter en stor båt, hvare en qvinna sitter med en kruka, och en man sitter midt emot med en upplyftad yxa. Å östra dynstenen ligger en man i fullrund figur och halfnaturlig storlek, och håller en fisk mellan händerna. Inre omfattningen är starkt snedsmygig med lågrakspetsig betäckning. På midten af vestra sidomuren ses ett spetsbåigt fönster, hvaraf den yttre omfattningen är till betydligt djup rätvinklig och derinnanför snedsmygig, men den inre blott snedsmygig. En midtpost och motsvarande karm uppbära deri två spetsbågar under en rundbåge. Både midtposten karmen och bågarne äro ut- och invändigt snedsmygiga. Fönstret har å yttre bröstningen en ovanligt stor kar-

nisad vattenlist. Tornbågen, hvars bredd utgör 19.8, har spetsig betäckning.

Man behöfver ingen grundligare kunskap i medeltidens kyrkliga byggnadskonst för att klarligen inse, det bildverken å dynstenarna i den stora murfördjupningen icke kunna rinligtvis anses såsom tanklösa ornament. Då dessa föreställningar äro mycket ovanliga, böra de med några ord belysas. Under romerska hedendomen afbildades den allmänna välfärden såsom ett skepp med fulla segel. De christne upptogo denna framställning såsom en sinnebild af vår lefnadsfärd öfver tidens stormiga haf till evighetens lugna strand. Christi försoningsdöd blef ej sällan betecknad med ett fartyg, hvaruti den döde frälsaren nedlades på en bäddad säng. Vi ha derpå i Lau funnit en vacker framställning. Här afbildade sjöresa torde således kunna på följande sätt förklaras. De tvenne personerne i båten antyda, såsom det tyckes, en vådlig samfärdsel på lifvets osäkra djup. Den hotande mannen med yxan mot den värnlösa qvinnan angifver den otrogna grymheten, alltså hedendomen. ΙΧΘΥΣ , fisken, innehåller alla begynnelsebokstäfverna till $\text{Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Ὑιὸς Σωτῆρ}$, d. ä. Jesus Christus Guds son frälsare. Mannen med den omfattade fisken betecknar således den sanna tron eller christendomen.

Från skeppet inleder en rundbågig ingång i tornets södra sidomur till en trappa, som från öster till vester sträcker sig genom densamma och inför i andra afdelningen. Der finnes midt på östra sidomuren en ganska bred och mycket hög och spetsig hjälpbåge. På midten af södra sidomuren ses en liten fyrkantig och på midten af vestra en likadan ljusöppning. En

stickbågig genomgång på midten af norra sidomuren utleder från andra afdelningen till ett galleri derutanför. Detta galleri har tre spetsbågiga öppningar, hvilka åtskiljas af två fyrkantiga pelare, som sakna socklar, men ha hålkälade kransar, och de motsvaras af likadana pilastrar. En kolonn i midten af hvarje öppning uppbär tvenne trebladiga spetsbågar och deröfver en svickelros. Yttre och inre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga. Kolonnerne ha bågrika och släta baser samt likartade men knoppnydda kapitäler och låga hålkälade kransar. Ett galleri utanför södra sidomuren är alldeles lika med det norra och har en genomgång, hvilken motsvarar den nyssberörda. Svickelrosorna äro fyrbladiga och spetsiga i det norra, men trebladiga och runda i det södra galleriet. I det norra galleriet finnes en kolonn i det södra två sådana och i beggedera äro alla bågarne i behåll. Det norra liksom det södra galleriet håller 4.8 i inre bredd. Der ligger jemväl ett galleri åt vester, som öppnar sig åt de nyssbeskrifna och är alldeles lika med men hälften smalare än desamma. I vestra galleriet qvarstå tvenne kolonner, men der märkas blott uti en öppning bågar och svickelros, hvilka äro oskadade. Det visar sig, att svickelrosorna der varit fyrbladiga och spetsiga. Under galleriernas öppningar sträcka sig skråkantiga och uppnedvända vattenlister.

Ifrån den andra afdelningen uppgå stegar till den tredje, som har en stor rundbågig glugg på midten af vestra sidomuren. Fjerde afdelningen framter två stora gluggar å hvarje sida. I dessa gluggar ha midtkolonner uppburit små spetsbågar och svickelrosor såsom i gallerierna. Kolonnerne saknas, och föga lemningar fin-

nas af bågarna samt svickelrosorna. Yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, och alla vederlagen ha hålkälade kransar. Inre omfattningarne äro rätvinkliga och lågrakspetsiga. Ett högspetsigt röste å hvarje sida har haft två likadana men något mindre gluggar jemte hvarandra och en ännu mindre sådan i spetsen. Röstenas gluggar ha äfven förlorat alla kolonnerna och största delen af de små bågarna och svickelrosorna. Tornet uppbär en hög åttkantig spira. Röstenas spetsar ha vid spirans uppsättning blifvit något afbrutna. Tornets hela höjd från marken till spetsen skall enligt mätning utgöra 240.0.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan, hvars alla delar visa sig vara samtidiga, blifvit 1256 uppförd¹⁾. Då kyrkan företer en utbildad spetsbågsstil, så tyckes detta årtal ange en vida äldre byggnadstid än den, som hennes hela hållning låter oss förmoda. Det måste dock medges, att en yngre byggnadsart stundom användes, medan en äldre var allmänt rådande.

Altarbordet är muradt. Skifvan prydes med hålkäl och rundstaf. Altartaflan härrör från Carl XI:s tid och är arbetad af sandsten i rococomaner. Den utgöres af två afdelningar, af hvilka den nedra föreställer nattvarden och den öfra uppståndelsen.

Etj triumfkors i naturlig storlek hänger å korets norra sidomur. Korset omgifves af en stor ring. Både korset och ringen prydas med bladverk. I ändarna ses fyrkantiga stycken, som ha fördjupningar, hvaruti evangelisternas sinnebilder med namnteckningar innehållas.

¹⁾ Script. Ber. Dan. T. VIII. P. 314.

En mindre port i kyrkogårdens södra sidomur uppbär ett spetsigt tunnhvalf och innehåller i hvarje insida en stickbågig sittnich. Yttre och inre omfattningen har rundstafviga murhörn med hålkälade socklar samt hålkälade och rundstafviga kransar, hvarpå spetsbågar med rundstafviga kanter hvila. Poster, som stå på hög tröskel, ha äfven rundstafviga kanter och likadana kransar som murhörnen och de uppbära en trebladig spetsbåge. Både yttre och inre omfattningen samt posterne och bågen derpå bestå af huggen men det öfriga af tuktad kalksten.

En större port i kyrkogårdens östra sidomur är helt och hållet lik den nysberörde till tunnhvalf och sittnicher samt omfattningar; men inre murhörnen äro afkantade liksom bågen derpå. Poster tröskel och båge saknas.

Eke.

I sydvest $\frac{3}{8}$ mil från Rone ligger dess annex Eke i en slättbygd, hvilken är bördig och har någon skog. Sistberörda kyrka består af aflångfyrkantigt skepp och fyrkantigt kor samt fyrkantigt torn i vester. Kyrkan är uppförd af huggen och tuktad kalk- och sandsten.

Skeppet, som håller i inre bredd 23.6 och i längd 51.8 samt i murtjocklek 4.7, betäcker med två korshvalf. Å skeppet saknas socklar. En halfrund skiljebåge, hvilken utgör 3.5 i bredd, uppstår från hålkälade dynstenar på midten af södra och norra sidomurarna. Kapporna äro lågspetsiga raka och föga uppåtgående.

Å södra sidomuren i vestra hvalfafdelningen något åt öster finnes en stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida haft en kolonn emellan mycket stora murhorn. Derinnanför stå breda poster på hög tröskel. Kolonnernas skaft saknas, men rätvinkliga grundstenar och skråkantiga baser samt veckprydda kapitäl äro deraf öfriga. Kapitälerna och murhornen ha låga kransar, och de uppbära skarpkantiga rundbågar. På posterna hvilar ett rakt alldeles slätt dörrfält. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Posterne bågarne och dörrfältet äro slipade. Midt emot denne ingång har å norra sidomuren funnits en sådan, som är igenmurad. Sistberörde ingång har utvändigt varit rundbågig och invändigt snedsmygig och lågrakspetsig och troligtvis liknat den nyssbeskrifne.

I midten af skeppets östra hvalfafdelning är å

hvarje sida ett stort fönster nyligen uppbrutet. Begge fönstren ha lång- och tvärposter af trä samt vanliga glastrutor. Triumfbågen är lågspetsig med hålkälade dynstenar. En spetsig bågöppning å skeppets vestra gafvelmur har hålkälade dynstenar och uppbär dithörande röste.

Koret, hvars sträckning i söder och norr utgör 19.2 samt i vester och öster 20.8, betäckes med ett korshvalf, som har rundbågiga nära raka och föga uppåtgående kappor. Liksom skeppet saknar koret socklar. På södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen är något mindre än men lika med skeppets. Grundstenarne äro för murhörnen och kolonnerna skråkantiga med rätvinkliga hörn, kapitälerna bukiga alldeles slätta och dörrfältet trebladigt. Kolonnernas baser och skaft saknas. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Altarväggen har trenne rundbågiga fönster, hvilka äro ut- och invändigt snedsmygiga. Af dessa fönster, som alla ha samma bredd, är det mellersta något högre än de omgifvande.

Tornet har fyra afdelningar öfver hvarandra. Socklarne bestå af en mycket hög skråkant med en rundstaf derpå. Första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 19.4 samt i motsatt riktning 16.2 och i murtjocklek 5.2, betäckes med ett spetsigt kors-hvalf. På midten af vestra sidomuren är en ingång, som till yttre omfattningen har å hvarje sida ett ganska stort murhorn på tornets socklar. Derinnanför stå breda poster på hög tröskel. Murhörnen, hvilka ha hålkälade kransar, uppbära en spetsbåge. På posterna hvilar ett trebladigt dörrfält. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Södra sidomuren har å

midten haft ett spetsbågigt fönster, som nyligen utvidgats. Tornbågen, hvilken är lika bred med sjelfva afdelningen, har hålkälade och stafprydda dynstenar och spetsig betäckning.

I första afdelningens norra sidomur närmare östra ändan inleder en trebladig ingång till en trappa, som sträcker sig från öster åt vester och sedan uppgår i spiralform till andra afdelningen, hvilken å midten af den vestra sidomuren har en stor rundbågig glugg och midt deremot å den östra en temligen stor ingång till vinden.

Sedan fortgår från öster åt vester en trappa till tredje afdelningen, hvars golf och betäckning bestå af bjelklag. Denna trappa har på vestra sidomuren en liten ljusöppning, som utgöres af fyra runda hål uti en häll. I tredje afdelningen ses en liten fyrkantig ljusöppning på midten af den nyssberörda sidomuren.

Fjerde afdelningen har å hvarje sida två breda och höga gluggar, i hvilka midtkolonner uppburit små trebladiga spetsbågar. I hvardera af de södra bågarnas svicklor märkes en fembladig lilja, i hvardera af de vestra ett Andreaskors, i den norra af de östra en trebladig och i den södra af desamma en fyrbladig ros, men de norra bågarnas svicklor äro alldeles släta. De yttre omfattningarne ha hålkälade vederlagskransar och de äro utvändigt rätvinkliga och spetsbågiga, men invändigt rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har å södra och norra sidan öfver andra afdelningen en liten skråkantig indragning och å alla fyra sidorna under gluggarna en sådan. Tornet uppbär en spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Om denna kyrkas byggnadstid saknas uppgift från

medeltiden. Skeppet och koret, hvilka äro utförda i enkel rundbågsstil, ha troligtvis uppstått före 1200; tornet deremot, som röjer ren spetsbågsstil, är tvifvelsutan ett århundrade yngre.

Altarbordet är muradt och har hålkälad skifva af slipad kalksten. Altarprydnaden utgöres af ett litet svart kors inom en stickbåge med förgylld träsol deröfver. Detta arbete är lika krent till uppfinning som utförande.

I kyrkan finnes en dopfunt, hvilken är till foten och skålen rund och består af sandsten. Foten prydes med yfviga löfverk. Skålens botten är skråkantig och alldeles slät. Å skålens sidor, som äro raka, föreställas utan omfattningar Marias bebådelse och besökelse, hennes barnsäng samt de tre vise männens ankomst och bortridande. Dopfunten står på en fyrkantig grundsten. Fotens och skålens gemensamma höjd utgör 2.2, skålens yttre tvärmått 2.2.

En sakristia med platt trätak har i sednare tid blifvit uppförd vid korets norra sidomur. Denna lilla byggnad är i alla afseenden eländig. Ett magasin, hvilket ligger vid tornets norra sidomur är ännu vanprydligare.

Grötlingbo.

I sydväst $\frac{1}{2}$ mil från Eke ligger Grötlingbo på en temligen vidsträckt men ej synnerligen hög landrygg. Grötlingbo består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant men mindre kor och ett nära fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af fin sandsten med några omfattningar m. m. af rödaktig kalksten.

Skeppet, som håller i inre bredd 42.7 och i längd 56.5 samt i murtjocklek 8.4, har ovanligt höga socklar, hvilka utgöras af en skråkant och derpå en rundstaf. Fyra kolonner, som i skeppet uppbära nio korshvalf med skiljebågar, bilda en mellangång och två sidogångar, af hvilka den mellerste är mycket bredare och något högre än de omgifvande. Afstånden emellan södra och norra sidomurarna och de närmaste skaften utgöra 40.7, tvärs öfver mellangången 46.9, från vestra gafvelmuren till de närmaste skaften 47.4, emellan skaften i vester och öster 46.7, från östra gafvelmuren till de närmaste skaften 47.5. Kolonnerne ha höga skråkantiga grundstenar och derpå attiska baser med stora kvadratiske stycken öfver plinternas hörn för att utarbetas till skyddsblad. Skaften, som bestå af hela rundstycken, hålla 7.2 i omkrets. Kapitälerna, hvilka äro bågrika, omgifvas af stora blad med yfviga knoppar, så att ett större sådant finnes på hvarje hörn och ett mindre på midten af hvarje sida. De två vestra kransarne likna uppnedvända attiska baser, men de två östra ha hålkäl och rundstaf. Kolonnerne, som äro af rödaktig och slipad kalksten, motsvaras å sido-

och gafvelmurarna af kragstenar, hvilka likna bägarformiga kapitåler med yfviga bladverk och uppbåras af halfkoniska knoppar. Den vestra kragstenen å norra sidomuren hvilar på ett människohufvud med uträckt tunga. Östra gafvelmurens båda kragstenar sakna knoppar till följe af triumfbågens närhet. Dessa kragstenar äro bukiga. Alla kransarne ha stora hålkålar. Skiljebågarne äro spetsiga och ensprångiga. Korshvalfven ha spetsiga och uppåtgående kappor.

En ingång å södra sidomuren i midten af den vestligaste hvalfafdelningen är ovanligt stor. I portallens hvarje sida stå emellan murhörn tre kolonner, af hvilka två skaft saknas åt vester och ett åt öster. Tre halfkolonner, som åtskiljas af stafprydda hörnsprång, bilda å hvarje sida en 4.0 framspringande pilaster. Grundstenarne, hvilka ligga på hel bottenhåll, äro lindrigt skråkantiga. Baserne, som äro attiska, ha afrundade plinter för kolonnerna. Kapitålerne utgöra en fortgående sträcka af sex hela människofigurer å hvarje sida. Dessa figurer äro nära helupphöjda. Å den vestra pilastern ses ett mycket stort grinande människohufvud, hvilket visar tandraderna, å den östra ett djefvulshufvud med fyra huggtänder och vid ena sidan ett bladverk. De hela figurerne, som tillsammans äro tolf, föreställa apostlarne, af hvilka dock några sakna tydliga attributer och alla äro barhufvade och sakna glorior. Murhörnen mellan kolonnerna ha karnisade stafvar. Kransarne äro hålkålade och rundstafviga. Betäckningen består af rundstafviga och skarpkantiga spetsbågar, af hvilka de förra motsvara kolonnerna, men de sednare murhörnen. På pilastrarna inåt hvila öfverensstämmande spetsbågar och deröfver höjer sig ett spet-

sigt röste med hålkälade vattenlister. Poster, som äro breda och stå på hög tröskel, uppbära ett sexflikigt dörrfält, och deröfver utspringa sex rundbågar, så att dessa prydnader likna sex cirkelar. Bågarne ha rosprydda knoppar, hvilka framskjuta mellan flikarna. Deröfver sitter högst uppe på en bred tron Maria krönt med barnet på venstra armen. En mindre person å hvarje sida ligger på knä och svänger ett rökelsekar. Nederst åt vester står en biskop med mössa och kräkla, deröfver två personer med skänker; nederst åt öster ses en konung med krona och riksäpplé i venstra och yxa i högra handen, deröfver S. Paulus med bok i venstra och svärd i högra handen. Alla dessa figurer äro väl arbetade och sakna glorior. Allt röjer sen medeltidsstil. Hela portalen består af rödaktig och slipad kalksten. Inre omfattningen är lindrigt snedsmygig och lågrakspetsig.

Två spetsbågiga fönster med höga bröstningar in taga midten af de två öfriga hvalfafdelningarna åt söder. Det vestra fönstret har haft två poster och motsvarande karm. Två mindre trebladiga spetsbågar och deremellan en större sådan, som hvilat på berörda poster, qvarsitta. Nyligen ha poster och bågar af trä blifvit der insatta. Det östra fönstret har en midtpost med motsvarande karm och derpå två trebladiga spetsbågar samt öfverst en trebladig ros. Begge fönstren, hvilka ut- och invändigt äro till omfattningarna posterna karmarna bågarne och rosen snedsmygiga, ha å yttre bröstningarna karnisade vattenlister. Härvid bör jemväl märkas, att posterne karmarne bågarne och rosen utvändigt siras med fina rundstafvar. Å norra sidomuren märkes intet spår till ingång eller fönster.

Skeppet har på midten af vestra gafvelmuren en ganska stor bågöppning med hålkälade dynstenar och spetsig betäckning.

Triumfbågen är mycket bred och hög samt spetsig. Den har å hvarje sida två starka språng och deremellan stå kolonner samt derpå en rundstafvig spetsbåge. Höga skråkantiga och rundstafviga grundstenar, som tillhöra triumfbågen, bilda kolonnernas baser. Dynstenarne, hvilka äro rundstafviga och hålkälade, prydas med yfviga löfverk, och kransarne derpå utgöras af hålkäl och rundstaf. De höga dynstenarne dana kolonnernas kapitäl.

Koret, hvars inre bredd utgör 29.0 och längd 42.0 samt murtjocklek 5.6, har likadana socklar som skeppet. Två korskvalf bilda korets betäckning. Från fyrkantiga kragstenar, hvilka framskjutande ur sidomurarna ha fyrkantiga knoppar och bladprydnader samt hålkälade och rundstafviga kransar, uppgår en skiljebåge, som är tvåsprångig och spetsig. Kapporna äro spetsiga och uppåtgående.

En ingång på södra sidomuren i midten af vestra hvalfafsdelningen har utvändigt haft å hvarje sida tre kolonner mellan murhorn. Åt vester saknas alla skafsten och åt öster ett sådant. Grundstenarne, hvilka stå på hel bottenhäll, äro lindrigt skråkantiga. Baserne, som äro attiska, ha afrundade plinter för kolonnerna. Kapitälerna äro höga och bägarlika med yfviga blad, kransarne hålkälade och rundstafviga samt afrundade som baserne. Ytterst å hvarje sida framspringer 4.0 en fyrkantig pilaster, hvilken framtill har en halfkolonn med en led å midten. Innerst stå breda poster på hög tröskel. Kolonnerne murhornen och pilastrarne ha ge-

mensamma grundstenar baser kapitåler och kransar. Posterne, som äro ovanligt höga, uppbära ett dörrfält med sex blad, hvaröfver två halfva och sex hela rundbågar utbreda sig. Bladen ha mycket stora och rullika, men bågarne stora och rosprydda knoppar. I hvarje svickla och på hvarje båge ses en större och en mindre ros i enlighet med dörrfältets utrymme. Dessa bågar motsvara de innersta murhörnen, som äro helt tunna. Kolonnerne uppbära rundstafviga samt murhörnen och pilastrarne skarpkantiga spetsbågar. Öfver pilastrarnas båge höjer sig ett spetsigt röste med hålkålade vattenlister. I röstet föreställes Christi uppståndelse. Christus har halfnaturlig storlek och bär korsgloria samt för segerfana i den venstra handen och lyfter den högra till välsignelse. Tre knektar med spetsiga sköldar och fyra andra neddigna af förfäran. Hela portalen består af rödaktig och slipad kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och rakspetsig.

Å korets södra sidomur i midten af östra hvalffafdelningen finnes ett spetsbågigt fönster med hög bröstning. En midtpost deri uppbär två trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. Altarväggen har tre spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta är bredare och högre än de öfriga. Hvarje sidofönster har en midtpost och derpå två trebladiga spetsbågar samt öfverst en trebladig ros. Midtfönstret har två poster, som uppbära i midten en större och vid hvarje sida en mindre trebladig spetsbåge. På dessa bågar höja sig trenne trebladiga rosor. I alla fönstren motsvaras posterne af karmar och å yttre bröstningarna framstå karnisade vattenlister. Ut- och invändigt äro omfattningarne posterne karmarne bågarne och rosorna sned-

smygiga. Der förmärkas vackra lemmingar af glasmålningar, hvilka utgöras af bilder och rosor i bjerta färger. I södra sidomuren nära östra ändan finnes ett rakspetsigt och i midten af alturväggen ett fyrkantigt väggskåp. I norra sidomuren ses ett rakspetsigt väggskåp med bladprydda dörrar.

Lika vanligt det är, att sittnicher inrymmas i korens sidomurar, lika ovanligt är det, att sitthällar i deras ställen framskjuta derur. Vi ha likväl sett en dylik sitthäll i Lye. Nu visar sig detta högst sällsynta fall äfven i Grötlingbo, hvarest en sitthäll framstår ur midten af södra sidomuren i korets östra hvalfafdelning. Denna sitthäll, som består af slipad kalksten och är 4.6 bred och 5.8 lång, har hålkälade kanter. Ofvanpå långs framsidan och ändarna märkes en ofullständig runristning, hvaraf dock inhemtas, att samma sitthäll varit en grafsten. Det är således mer än sannolikt, att man vid kyrkans ombyggnad, hvarom nedanför, undanflyttat en äldre grafsten utan egare och på berörda sätt begagnat densamma.

En rätvinklig ingång med hög tröskel och trebladig betäckning finnes å norra sidomuren. Denne ingång, som är ursprunglig, inför till en nyligen illa ombyggd sakristia.

Tornet innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne, hvilka äro vida lägre än skeppets och korets, bestå af en mindre rundstaf och derpå en vanlig skråkant.

Första afdelningen, som invändigt sträcker sig i söder och norr 15.9 samt i vester och öster 20.2, betäckes med ett högt korshvalf. På midten af vestra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har å

hvarje sida två murhörn. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Yttre murhörnen uppgå från socklarna. På murhörnen och posterna hvila skarpkantiga rundbågar, af hvilka den innerste prydes å framsidan med fantastiska djur, som äro så öfverkalkade, att de ej kunna rätt urskiljas. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af södra sidomuren finnes ett ganska litet rundbågigt fönster och en liten korsformig ljusöppning, hvilka begge äro ut- och invändigt snedsmygiga. Tornbågen är lika bred som afdelningen och har skråkantiga dynstenar. Enär tornbågen blifvit igenmurad för att derinom inrätta ett magasin, kan betäckningen, som troligtvis varit rundbågig, ej bestämmas.

En rundbågig ingång vid östra ändan af första afdelningens norra sidomur inleder till en trappa, hvilken sträcker sig från öster åt vester. Man inkommer från trappan genom en rundbågig ingång vid vestra ändan af andra afdelningens norra sidomur. Den andra afdelningen har ovanlig höjd och betäckes liksom den första med ett korshvalf. Å vestra sidomuren ses en stor rundbågig och en liten rund glugg öfver hvarandra.

Vid norra sidomurens östra ända inför från andra afdelningen en rundbågig ingång till en trappa, som uppleder från öster åt vester öfver den förstberörda och svänger sig åt söder, så att man från vester inkommer i tredje afdelningen, hvilken har två gluggar å hvarje sida. Tornet företer fyra något stympade rösten och i hvardera en glugg. En midtkolonn har i hvarje glugg uppburit tvenne små rundbågar. Kolonnerne äro förstörda, men bågarne qvarstå. De yttre

omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet uppbär en åttkantig spira.

Då tornet företer rundbågs- men skeppet och koret utbildad spetsbågsstil, så visar sig det förra vara mycket äldre än de sednare. I skeppets södra yttermur finnes en anseelig mängd halfrunda gesimsbågar, som äro föga öfver 0.4 djupa. I några af dessa gesimsbågar afbildas ryttare, af hvilka två föra spända bågar. En man med spänd båge jagar ett djur. Jemväl ses åtskilliga blomster och ett grekiskt kors. Dessa och flere andra föreställningar äro lågupphöjda och visa sig härröra från den äldre rundbågstiden. Många af samma gesimsbågar äro alldeles släta. Berörda gesimsbågar ha ofelbart tillhört en äldre kyrka, som samtidig med tornet varit för liten och blifvit bortbruten. Kyrkan skall enligt en gammal förteckning blifvit 1199 byggd¹⁾. Det är ej otroligt, att tornet jenite den gamla kyrkan på nämnda tid tillkommit, men det nuvarande skeppet och koret äro ungefär halftannat århundrade yngre.

Ett muradt altarbord, å hvars framsida finnes ett fyrkantigt hål, har hålkälad skifva af slipad kalksten. En dålig altartafla derå, hvilken är 1669 illa arbetad af sandsten, innefattar en usel oljemålning, som föreställer nattvarden.

För få år sedan hittades i tornets första afdelning en nedgräfd skål till en dopfunt. Skålen, hvilken består af fin sandsten, är rund med skråkantig botten och raka sidor. Bottnen är slät. Å sidorna mellan en

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

nedre slät kantlist och en öfre repstaf ses följande föreställningar med halfupphöjda figurer. Marias bebådelse. Christi födelse. Christus med korsgloria står till midjan i en dopfunt. Ett helgon med rundgloria sitter å hvarje sida om och sträcker armarna mot Christus. De tre vise männen framträda med skänker till Maria, som sitter på en tron och håller barnet på sitt sköte. Maria med barnet på knäet afrider till Egypten, och Josef leder hästen till en stadsport. Johannes döper Christus och en man håller å andra sidan en duk. Christus har korsgloria, de två andra rundglorior. En fyrkantig fot till en dopfunt har en sittande bild i hvarje hörn, och en rundstaf uppmotkring har å hvarje sida en flätad ros. Denne fot, hvilken troligtvis tillhört skålen, består jemväl af fin sandsten. Skålens höjd utgör 4.8 och dess yttre tvärmått 2.8 samt fotens höjd 4.4 och dess yttre tvärmått 2.2.

I kyrkogårdens vestra sidomur finnes en genomgång, som ut- och invändigt är rundbågig. I midten stå tunna poster på hög tröskel och uppbära en trebladig båge. Murhörnen och posterne ha hålkälade vederlagskransar. Bredden emellan posterna utgör 3.4, höjden från tröskeln till vederlagen 5.4 och murtjockleken tvärs igenom 2.5. Betäckningen består af ett röste med vattenfall åt söder och norr. Hela omfattningen, hvilken utgöres af huggen fin sandsten, är hål-len i ren rundbågsstil och ungefär lika gammal som tornet och således äldre än skeppet och koret.

Söderut $\frac{1}{8}$ mil från Grötlingbo fann Linné helt nära vägen på en äng med omgifvande skog en rund kulle, som innehöll ett fyrkantigt rum med takhvalf. Detta rum, hvartill man inkom från söder, höll 18.0

i hvarje sida och 12.0 i höjd. Samma rum, som hade fyrkantiga väggskåp, bestod af huggen sandsten och höljdes med grus till 6.0 djuplek ¹⁾. Då Hifeling ej nämnt något om denna ruin och vi förgäfves sökt få någon reda derpå, har den troligtvis blifvit för längre tid sedan helt och hållet förstörd. Det är temligen klart, att denna byggnad varit en borg, hvilken haft två eller flere afdelningar öfver hvarandra och hvilken förmodligen blifvit nedbruten kort före eller under den tid Olof Axelson innehaft Gotland.

¹⁾ Linnæi Gothl. resa, S. 251, 252.

Fide.

Söderut $\frac{3}{4}$ mil från Gröttingbo ligger dess annex Fide, som har en temligen hög belägenhet i en skoglös trakt. Sistberörda kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp, likadant men mindre kor och fyrkantigt torn i vester. Kyrkan är uppförd af luggen och tuktad sandsten, hvilken ehuru fin ovanligt väl motstått luftens åverkan.

Skeppet, som invändigt håller i bredd 21.5 och i längd 35.5, har skråkantiga socklar. Två korshvalf med rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor utgöra skeppets betäckning. En halfrund skiljebåge, hvilken utan kragstenar uppgår ur sidomurarna, är ensprångig och ungefär 4.0 bred. En ingång finnes på södra sidomuren nära vestra ändan. Yttre omfattningen har två murhörn å hvarje sida och derinnanför poster på hög tröskel. De yttre murhörnen hvila på skeppets socklar, de inre sakna sådana, men alla ha låga hålkälade kransar. Både murhörnen och posterne uppbära skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Snedt öfver ingången åt öster märkes ett rundbågigt fönster, som intager midten af vestra hvalffafdelningen. Ett likadant men vida högre fönster ses å midten af östra hvalffafdelningen åt söder. Begge fönstren, hvilka äro ut- och invändigt snedsmygiga, ha lika afstånd från takhvalfven, men det vestra har mycket högre bröstning än det östra. Triumfbågen är temligen smal, men ganska hög och half-rund. Dynstenarne äro hålkälade.

Koret, hvars inre bredd utgör 15.5 och längd

19.4, har lika höga och lika beskaffade socklar som skeppet. Betäckningen bildas af ett korshvalf, hvare kapporna äro liksom skeppets rundbågiga raka och föga uppåtgående. För att öka takhvalfvets längd har dess vestra kappa blifvit ungefär 1.5 utdragen. Å södra sidomuren nära vestra ändan är en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida ett murhorn på korets socklar och derinnanför poster på hög tröskel. Från murhörnen liksom från posterna uppgår en båge med tre halfrunda blad. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öster om ingången finnes ett rundbågigt fönster med framstående rätvinklig karm och hög bröstning. Altarväggen har ett likadant men något högre fönster med lägre bröstning. Begge fönstren äro till det yttre och inre snedsmygiga. I södra sidomuren märkes en stor lågrakspetsig murfördjupning och i östra ändan af densamma ses en inmurad fyrkantig förhöjning och deri en skålförmig uttömningssten med hål i midten. I vestra ändan af berörda fördjupning skönjes ett inristadt kors. Denne uttömningssten begagnas för utslående af dopvatten. I södra ändan af altarväggen finnes ett litet högrakspetsigt väggskåp.

Tornet, som inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra, har likadana och lika höga socklar som skeppet och koret. Å tornet märkas två skråkantiga indragningar å alla yttersidor nemligen vid början af andra och vid början af tredje afdelningen.

Första afdelningen, hvilken invändigt sträcker sig i söder och norr 22.6 samt i vester och öster 23.8, uppbär ett spetsigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor. En ingång å norra sidomurens östra

ända har till yttre omfattningen ett murhörn å hvarje sida och derinnanför poster på hög tröskel. Murhörnen uppgå från tornets socklar och ha låga hålkälade kransar samt derpå en skarpkantig rundbåge. Posterne uppbära ett rakt dörrfält. Både posterne och dörrfältet bestå af slipad kalksten. För öfrigt är det hela ganska enkelt. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af vestra sidomuren finnes ett fönster, som till det yttre är nära rätvinkligt och spetsbågigt, men till det inre rätvinkligt och rundbågigt. En midtpost har i detta fönster uppburit små trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. Posten saknas, men bågarne och rosen äro i behåll samt ut- och invändigt snedsmygiga. Tornbågen, hvilken är lika bred som skeppet och högspetsig, har rundstafviga och djupt hålkälade dynstenar.

En rundbågig ingång i södra sidomuren nära vestra ändan inleder till en trappa, som genomgår vestra fönstrets inre smygar. Från den vestra sidomuren vänder sig trappan inuti den norra, hvarifrån en raksluten ingång öppnar sig till andra afdelningen. Der märkes åt vester en ansenlig glugg, hvilken utvändigt är rätvinklig och rundbågig, men invändigt rätvinklig och lågrakspetsig. Å södra liksom å norra sidomuren ses en helt liten ljusöppning. Sedan uppgår trappan åt öster och inuti östra sidomuren, hvarest en raksluten ingång inför i tredje afdelningen, som har två gluggar å hvarje sida. En midtkolonn har i hvarje glugg uppburit tvenne små trebladiga spetsbågar. Alla kolonnerne äro förstörda, men bågarne kvarstå. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har öfver

gluggarne haft lika många sådana och derpå fyra röststen med en glugg i hvardera. Äfven i de sistberörda gluggarne ha midtkolonner uppburit små spetsbågar. Mellan och öfver röstena har en åttkantig spira utgjort betäckningen. Denna herrlighet har 1826 blifvit nedbruten och en ömklig lanterna i dess ställe uppsatt. Då byggnaden är mycket fast, måste det högligen beklagas, att den blifvit på sådant sätt vanställd.

Från medeltiden finnes ingen underrättelse om kyrkans byggnadstid. Då likväl detta herrans hus företer rundbågs- med ringa öfvergång till spetsbågsstil, så kan man taga för temligen säkert, att detsamma uppstått i förra hälften af trettonde seklet.

I koret står ett muradt altarbord, hvilket på midten af framsidan har ett fyrkantigt hål och uppbar en hålkälad skifva af slipad kalksten. På bordet inrymmas ett enkelt skåp med flygeldörrar. I midten sitter på en prydlig tron Maria med barnet. Hon bär krona och håller barnet på högra armen och framter i venstra handen ett riksäple. Till höger ses ett qvinligt helgon, som håller en drake, och till venster ett sådant, som saknar attribut. I norra dörren står en biskop, hvilken uppräcker högra handen till välsignelse, till venster om denne står en barhufvad man med rosprydd dräkt. I södra dörren står en konung med krona och fotsid mantel, till venster om denne står S. Göran med hjälm på draken. Alla figurerne ha målade glerior och röja simpelt arbete. Baldakiner saknas; det tyckes dock, som sådana funnits. Skåpet med uppslagna dörrar håller 7.7 i bredd och 5.5 i höjd.

På norra sidomuren i tornets första afdelning hänger ett triumfkors i naturlig storlek. Korset prydes

med bladverk i begge kanterna, men ringen på vanligt sätt i yttre kanten. Uti ändarna märkas fyrkantiga taf-
lor, hvilka innehålla evangelisternas sinnebilder. Chri-
sti fötter äro med en spik fästade öfver hvarandra.
Ringen sträcker sig till ändarna af armarna och öfver-
stycket och är således ovanligt stor.

I triumfbågen under södra dynstenen är Christus
med korsgloria skildrad i naturliga färger. Märkligt
är, att ett fristående kors synes bakom Christus, som
håller med högra handen och under venstra armen
en gissel. På ett språkband å korsets öfverstycke ses
N. I. med romerska bokstäfver. Öfver denna föreställ-
ning märkes en aflångfyrkantig remsa, hvarå läses:

Edes succense gens cesa dolens ruit ense.

Uti glorian ses *D. C. C. C. D. L. II III III III III.*
Denne rimmade hexameter lyder i ordagrann öfversätt-
ning. Husen ha blifvit antända och folket har med
bedröfvelse fallit för svärdet. Der angifna årtal lär
vara 1564. Således tyckes denna inskrift åsyfta Val-
demar Atterdags grymma framfart på Gotland.

På södra sidan af kyrkogården finnes en och på
norra två portar, af hvilka hvardera är ut- och invän-
digt rätvinklig och har i midten poster på hög trö-
skel. Omfattningarne ha hålkälade socklar samt hålkä-
lade och rundstafviga kransar, som äro något olika
hvarandra, och spetsiga bågar hvila på desamma. Från
posterna uppstå spetsiga och trebladiga bågar. Hvar-
dera af betäckningarnas rösten har fem tinnar.

Några hundra steg norr om kyrkan helt nära
öster om vägen vid Odvalds ligger en ganska stor
sten- och grushög, hvilken är en lemning af ett fast
stenhus, som man omkring ett sekel tillbaka börjat

nedbryta för uppförande af bonings- och uthus å nämnde gård. Man märker, att en mängd huggen och tuk-
 tad sandsten blifvit i dessa byggnader begagnad. Det
 lider intet tvifvel, att denne sten- och grushög är en
 ruin efter en gammal borg.

Öja.

Söderut $\frac{3}{8}$ mil ifrån Fide intager Öja en stor men ej synnerligen hög landrygg uti en vidsträckt slättbygd. Öja utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett fyrkantigt kor med en halfrund altarnich men rak altarvägg i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad sandsten med någon inblandning af kalksten.

Skeppet, hvars inre bredd utgör 40.6 och längd 55.3 samt murtjocklek 5.0, har socklar, hvilka bestå af en stor skräkant och derpå en öfverfalsad rundstaf. Två grofva fyrkantiga pelare i vester och två smärta kolonner i öster uppbära nio korshvalf, som bilda skeppets betäckning. Alltså uppkomma en mellan- och två sidogångar, af hvilka den förre är mycket bredare men föga högre än de sednare. Afstånden mellan pelarnas stammar utgöra 15.2, mellan kolonnernas skaft 16.6, mellan södra pelaren och närmaste sidomuren 9.2, mellan norra pelaren och närmaste sidomuren 8.8, mellan pelarna och kolonnerna 16.4, mellan de förre och vestra gafvelmuren 17.0 samt de sednare och östra gafvelmuren 16.1. Pelarne, som hålla i hvarje sida 5.8 och äro ungefär 20.0 höga, ha höga och skräkantiga socklar samt låga och hålkälade kransar. Å sidomurarna och vestra gafvelmuren märkas låga och hålkälade kragstenar. Från kransarna och kragstenarna uppstå skiljebågar, hvilka äro lika breda som pelarne samt skarpkantiga och spetsiga. Kolonnerne, hvilka äro lika höga som pelarne, ha höga grundstenar

samt attiska något sammantryckta baser med stora men tunna skyddsblad. Skaften, som utgöras af hela rundstycken, hålla 6.5 i omkrets. Kapitälerna äro hålkälade och låga med fyra stora hörn- och fyra mellanblad. Kransarne prydas med rundstaf och hålkäl. Södra kapitålet och kransen, hvilka sönderspruckit, ha blifvit illa sammanskrufvade med två jernband. Kolonnerne motsvaras å pelarna samt sidomurarna och östra gafvelmuren af smärta kragstenar, som ha lika kransar med kapitälerna. På kolonnerna och de motsvarande kragstenarna hvila enkla ungefär 4.0 breda skarpkantiga och spetsiga skiljebågar. Korshvalfven äro spetsiga med raka och uppåtgående kappor. Pelarnas två vestra skiljebågar ha gifvit sig, hvadan de fått, såsom det tyckes, för framtida säkerhet behålla den underbyggnad, hvarpå de blifvit inslagna. Såväl pelarnas stammar som kolonnernas skaft bestå af slipad rödaktig kalksten, men deras socklar kransar och alla skiljebågar af huggen sådan.

En ingång å mellersta hvalfafdelningen från söder är mycket dragen åt vester. Yttre omfattningen har å hvarje sida två smärta kolonner mellan murhörn. Ett skaft å hvarje sida saknas. En grof skarpryggig halfkolonn bildar å hvarje sida ett framsprång. Innerst stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne attiska med skyddsblad för kolonnerna och halfkolonnerna. Kapitälerna prydas för kolonnerna och murhörnen med yfviga bladknoppar och ett krönt hufvud, men för halfkolonnerna med små fina blad. Å alla bladen märkas fasettband och en större fasettring kröner hvardera af halfkolonnernas kapitäler. Kransarne bildas af rundstaf och derpå hålkäl. Po-

sterne, som äro mycket breda och höga, uppbära ett fyrflikigt dörrfält med fem rullika knoppar. Från de innersta murhörnen, hvilka äro tunna, uppgå två halfva och fyra hela rundbågar, som nederst ha två enkla och deröfver två tredelade samt öfverst en femdelad knopp. Bågarne äro afkantade och svicklorna släta och tunna. Kolonnerne motsvaras af rundstafviga och de fyra yttre murhörnen af skarpkantiga samt halfkolonnerne af afrundade spetsbågar. Ett högspetsigt röste, hvilket uppgår öfver halfkolonnerna, har hålkälade vattenlister. Portalen, som är ovanligt stor, består af slipad rödaktig kalksten, men vattenlisterna af sandsten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Å norra sidomuren finnes en motsvarande ingång, hvilken är vida mindre. Yttre omfattningen har å hvarje sida haft en kolonn emellan murhörn. Skaften saknas. Baserne äro attiska med skyddsblad och kapitälerna bågrika. Kransarne, som äfven sträcka sig öfver murhörnen, äro hålkälade. De yttre murhörnen hvila på skeppets socklar, de inre på skråkanter. Kapitälerna motsvaras af en rundstafvig och murhörnen af skarpkantiga rundbågar. Poster, hvilka stå på hög tröskel och äro breda något inåtlutande, uppbära ett rakt och slätt dörrfält. Inre murhörnen och posterne samt dörrfältet äro slipade. Portalen består af rödaktig kalksten och någon fin sandsten, och den har troligtvis tillhört en äldre kyrka. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Vestra och östra hvalfafdelningarne ha å midten två enkla och rundbågiga fönster å södra, men inga motsvarande å norra sidomuren. Af dessa fönster, som äro ut- och invändigt snedsmygiga, har det vestra vida

högre bröstning än det östra, men begge sträcka sig lika nära takhvalfven.

Triumfbågen har åt vester liksom åt öster två murhörn och deremellan kolonner med hålkälade baser och likadana kapitäler. Kransarne, hvilka äfven sträcka sig öfver murhörnen, äro hålkälade. Kolonnerne uppbära rundstafviga bågar. Triumfbågen är ansenlig med tvåsprångig och spetsig betäckning och den består af dels finhuggen dels slipad sand- och kalksten.

Koret, som invändigt håller i söder och norr 24.4 samt i vester och öster 24.8 och i murtjocklek 5.6, har socklar, hvilka utgöras af en stor skråkant med en slät rundstaf derpå. Ett rundbågigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor bildar korets betäckning. Å södra sidomuren emot vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan murhörn. Derinnanför stå breda poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerne inåtsvängda. Kransarne, som äfven sträcka sig öfver murhörnen och posterna, äro hålkälade. Kolonnerne uppbära en rundstafvig, men murhörnen och posterne skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af södra sidomuren märkes ett enkelt rundbågigt fönster, hvilket ut- och invändigt har sneda smygar. I norra sidomuren nära vestra ändan ses ett rakspetsigt väggskåp.

Altarnichen, som håller i inre bredd 20.7 och har ansenlig höjd, är halfrund och betäckes med ett halft kupolhvalf. I midten af altarnichen åt öster finnes ett enkelt rundbågigt fönster, hvilket till det yttre och inre har sneda smygar. Härvid bör märkas, att

yttre smygen har en stor rätvinklig inskärning i yttre kanten. I sydöstra liksom i nordöstra hörnet finnes ett litet rum, hvartill en enkel ensprängig och raksluten ingång å altarnichen inleder. Hvarje rum är femsidigt och har ursprungligen haft ett tunnvalf, som i sednare tid blifvit till en del förfuskadt. Ett litet fönster åt öster i södra rummet är korsformigt, ett sådant i norra är fyrbladigt. Af dessa rum begagnas det ena till sakristia och det andra till förvaringsställe. Ett större rundbågigt fönster har i en sednare tid blifvit uppbrutet å altarnichens södra sida. Detta fönster är skeft, och derföre har södra rummets takhvalf blifvit till en del vanstäldt. Midt i korets gafvelröste finnes en korsformig ljusöppning, hvilken utvändigt är afkantad liksom södra rummets vid altarnichen. Öfverst i samma röste framskjuter 2.0 till 3.0 ett lejon, som ligger öfver och äter på en häst.

Tornet, hvilket inrymmer trenne afdelningar öfver hvarandra, har inåtdragna sidomurar. Socklarne utgöras af en stor skråkant och en slät rundstaf derpå. Härvid bör likväl erinras, att skeppets och korets socklar äro vida lägre än tornets, emedan de förras grundstenar äro lägre än det sednares. Härtill kommer, att skeppets och korets socklar bestå af fin sandsten, men tornets af rödaktig kalksten.

Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 24.7 och i motsatt riktning 23.8, uppbär ett spetsigt korshvalf med nära raka och uppåtgående kappor. Denna afdelning är vida högre än skeppet. Der finnes å skeppets vestra gafvelmur en bågöppning, och en lika bred och hög å tornets östra sidomur. Begge öppningarne äro 14.9 breda och lika

höga som skiljebågarne och tillsammans 10.5 tjocka. Härvid bör märkas, att gafvelmurens båge har hålkälade och rundstafviga, men tornmurens rundstafviga och hålkälade dynstenar.

Närmare vestra ändan af första afdelningens norra sidomur finnes en ingång, som hvilar på hel bottenhäll och emellan murhörn haft å hvarje sida tre kolonner, af hvilka blott ett skaft är öfritt. Ytterst å hvarje sida framstår en fyrkantig pilaster, som har sneda hörnstafvar. Innerst stå breda poster på hög tröskel. Grundstenarne äro brant skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter. I stället för kapitäl sträcker sig å vestra sidan en man i naturlig storlek öfver murhörnen och kolonnerna samt pilastern. Denne man håller i högra handen en hammare och framför bröstet under sig en tång. Å östra sidan ses fyra hufvuden, af hvilka de tre inre ha naturlig storlek, men det yttersta, som motsvarar pilastern, är kolossal. Det mellersta af de tre inre hufvuden afbildar Christus med korsgloria, de omgifvande ha rundglorior. Det kolossala hufvudet gapar högt och visar två huggtänder. Kransarne å båda sidor äro hålkälade och rundstafviga. Å vestra pilasterns yttre sida ses två löf- och knoppydda baldakiner öfver hvarandra. I den nedra af dessa baldakiner står S. Paulus med bok i venstra handen och stöder högra på ett svärd, i den öfra står Knut den Helige med krona och hellebard i högra samt riksäpplé i venstra handen. Likadana baldakiner ses å östra pilastern. I den nedra af dessa baldakiner står S. Petrus med bok i venstra och upplyfter en nyckel med högra handen. Öfver S. Petrus står en biskop med kräkla i venstra och välsignar

med högra handen. Rundstafviga spetsbågar uppgå från kolonnerna och skarpkantiga från murhörnen och pilastrarne. På posterna, hvilka luta mot hvarandra, hvilat ett sexbladigt dörrfält. Deröfver utbreda sig sex rundbågar, som uppbäras af de innersta helt tunna murhörnen. Bågarne ha rosiga knoppar. I svicklorna ses rosor och en mycket stor sådan öfverst. Midt på bågarnas ryggar finnas äfvenledes rosor. Uti ett anseeligt röste, hvilket höjer sig öfver pilastrarna och har hålkälade vattenlister, står Christus med korsgloria i naturlig storlek, och håller en bok i den venstra handen och upplyfter den högra till välsignelse. Denne bild är halfupphöjd. Portalen består af rödaktig kalksten, som är slipad. Inre omfattningen har lindriga smygar, men är något högrakspetsig. Å midten af vestra sidomuren märkes ett spetsbågigt till det yttre och inre snedsmygigt fönster, hvarest en midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar och derpå en trebladig ros. Posten är ersatt med ett trästycke. Bågarne och rosen prydas till det yttre med rundstafvar.

En raksluten ingång på midten af södra sidomuren leder inifrån till en spiraltrappa, som uppför till ett galleri derutanför. Samma galleri har tre öppningar, hvilka åtskiljas af två fyrkantiga pelare med motsvarande pilastrar, som alla ha stora hålkälade och rundstafviga krausar, hvarpå spetsbågar höja sig. I hvarje öppning står en midtkolonn, som har hålkälad bas och bägarlikt kapital med fyra bladknoppar. Kolonnen uppbär två trebladiga spetsbågar och derpå en trebladig ros. Både bågar och ros äro ut- och invändigt afkantade. Ett galleri utanför norra sidomuren har alldeles likadan anordning. I mellersta öppningen

af södra liksom af norra galleriet saknas kolonnen. En raksluten ingång å midten af södra liksom å norra sidomuren inleder till andra afdelningen. Der märkes en liten trebladig ljusöppning på midten af södra och en sådan på midten af norra och en likadan på midten af vestra sidomuren. Under sistberörda ljusöppning ses en stor glugg, hvilken är utvändigt rundbågig men invändigt lågrakspetsig. På midten af östra sidomuren finnes en lågrakspetsig ingång till vinden.

Stegar uppgå till tredje afdelningen, som har ett spetsigt röste å hvarje sida och deröfver en hög spira. Å hvarje sida märkas två gluggar, hvaröfver två sådana till mer än hälften uppskjuta i hvarje röste och en mindre intager midten af detsammias spets. Midtkolonner ha i gluggarna uppburit små trebladiga spetsbågar med tre- och fyrbladiga rosor. Alla kolonnerne saknas, men bågarne och rosorna äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Gluggarne ha hålkälade och rundstafviga vederlagskransar. I hörnen mellan röstena utskjuta långa vattenutkastare, af hvilka den nordöstra liknar en man, som framsträcker sig på en stång, men de trenne öfriga föreställa vilddjur, som hotande framrusa. Näst under de nedersta gluggarna finnes å hvarje yttersida en skråkantig indragning.

Ett muradt altarbord, hvilket står i altarnichen, har en hålkälad skifva af slipad kalksten. På bordet har en temligen stor altartafla af sandsten 1644 blifvit uppsatt. Ett liggande lam utgör hufvudfiguren. Denne altarprydnad, som är ej illa utförd i barockstil, bortskymmer en betydlig del af det östra fönstret. Man

lär vid nyssnämnda tid uppbrutit det nya fönstret i altarnichen åt söder.

Ett triumfkors i naturlig storlek finnes i kyrkan. En mycket stor och bred ring omfattar armarnas och öfverstyckets ändar. Fyrkantiga tafflor, hvilka intaga korsets ändar, prydas med evangelisternas sinnebilder. Korsets begge kanter och ringens yttre siras med vanligt bladverk. Å skärningen bakom Christi hufvud ses en större och derinom en mindre tafla, som äro fyrkantiga och stå öfver hörn mot hvarandra. En likadan men mindre tafla märkes under hvarje hand. Ringen företer å framsidan tolf stora rosor och deremellan spetsiga rutor. Christus bär liljekrona och dess fötter äro fästade öfver hvarandra. I den nedra kvartcirkeln åt norr föreställes syndafallet, i den motsvarande åt söder Adams och Evas utdrifvande ur Eden, i den öfra åt norr ses knäfallande englar och i den motsvarande åt söder knäfallande menniskor. Begge grupperne äro vända åt Christus. Alla dessa figurer äro väl skurna. Christus är fullrund, likaså Gud, engeln med svärdet samt Adam och Eva, jemväl trädet och ormen. De öfriga figurerna äro halfupphöjda. Detta stora kors hänger öfver triumfbågen åt vester i tre grofva jernkedjor, som äro fastgjorda i takhvalfvet.

Kyrkan företer flere ovanligheter; till följd hvaraf vi böra i afseende derpå meddela några anmärkningar. Hela byggnaden är hållen i äldre spetsbågsstil, dock tyckas skeppet och koret vara något äldre än tornet. Då skeppet har å vestra gafvelmuren en egen bågöppning, så synes det förra vara äldre än det sednare. För denna mening talar jemväl den omständigheten, att skeppets takhvalf äro vida lägre än tornets. Här-

till kommer, att skeppets och korets socklar bestå af sandsten, men tornets deremot af kalksten.

Uti skeppet stå tvenne grofva pelare i vester samt tvenne smärta kolonner i öster, af hvilka de förre uppbära mycket breda, de sednare helt smala skiljebågar. Denne helgedom är den ende, som på Gotland har en så egen anordning. Vål finnes utrikes en och annan kyrka, hvori pelare och kolonner afvexla med hvarandra, men i sådant fall uppbära de förre hufvud- och de sednare hjälpågar. Den högst ovanliga anordning, hvilken förekommer i Öja, kan icke anses för ett ändamålslost infall, emedan ett sådant, som stör det helas harmoni, ej finnes uti medeltidens bättre konstverk. De grofva pelarne med sina breda skiljebågar ha tvifvelsutän blifvit der anbragta för att i förening med vestra gafvelmuren uppbära ett torn öfver mellangångens vestligaste korshvalf. Det är troligt, att ett sådant torn verkligen der funnits; ty i annat fall låter det icke väl förklara sig, hvarföre de grofva pelarnas starka skiljebågar brustit och sjunkit, då tvärtom de smärta kolonnernas fina äro oskadade. Detta förhållande är så mycket mer betecknande, som blott de tvenne vestligaste skiljebågarne, hvarpå tornets södra och norra sidomurar hvilat, just äro de enda, som gifvit sig. Sedan det visat sig, att tornet ej kunnat kvarstå, så har man nedrifvit detsamma och genombrutit vestra gafvelmuren samt uppfört det nuvarande. Att så tillgått är desto troligare, som de timmerstockar och träbågar, hvarmed skiljebågarne blifvit understödda, äro mycket lika med den äldre medeltidens simpla timmerverk och röja en hög ålder. Såsom exempel på en dylik förändring få vi anföra följande. Peters-

kyrkan i Malmö, hvilken grundlades 1519, har i långhusets vestra ända två pelare, som äro vida starkare än de öfriga. På vestra gafvelmuren och dessa två pelare stod ett torn, hvilket 1442 nedstörtade. Sedan genombröts vestra gafvelmuren och ett nytt torn uppfördes derutanför ¹⁾).

Skeppet i Öja har äfven den ovanligheten, att en ingång finnes på midten af den södra sidomuren och en motsvarande på den norra. Det är bekant, att ingångarne nästan alltid äro anbragta nära skeppens vestra gafvelmurar.

Koret, som visar sig vara samtidigt med skeppet, har till det yttre en rak gafvelmur i öster, men till det inre en altarnich i likhet med ett halfrundt utsprång. En dylik egenhet finnes på Gotland utom Öja blott uti Helgeandskyrkan och Stenkyrka.

Det är ganska upplysande, att Öja enligt en uppgift från medeltiden 1252 tillkommit ²⁾). Härvid kan likväl den anmärkning göras, att berörda uppgift möjligtvis afser en äldre helgedom, hvilken intagit samma plats. Skeppets norra portal har, såsom vi ofvannföre omnämnt, troligtvis tillhört en äldre byggnad. I skeppets södra sidomur ses under socklarna en mängd grunda och tvåsprångiga gesimsbågar, som påtagligen äro lemningar efter en äldre byggnad. Här måste vi erinra, att man på Gotland plägar vid en äldre kyrkas ombyggnad använda hennes bästa portal å den nyas norra sidomur och begagna gamla gesimsbågar såsom qvaderstycken i nya yttermurar. Det är således

¹⁾ Se härom Brunius, Skånes Konsthistoria, S. 275—277.

²⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 514.

intet tvifvel, att i Öja funnits en äldre kyrka än den nuvarande. Men enär den här bortbrutna kyrkan säkerligen uppstått långt före nämnda byggnadsår, så måste detsamma gälla den här befintliga helgedomen. Denna mening får ytterligare stöd af följande förhållande. Stenkyrka, som invigdes 1255, har mycken likhet med Öja, ehuru den förra har bara kolonner, men den sednare både pelare och kolonner. Det är således mer än troligt, att Öja tillkommit några år före Stenkyrka, och att en och samme byggnästare uppfört dessa storartade helgedomar.

Byggnaden har tagit betydlig skada af vittring. Vid östra ändan af skeppets hvarje sidomur har en mycket grof stråpelare i sednare tid tillkommit. Af dessa murstöd, hvilka göra liten eller ingen nytta, har det norra remnat från sidomuren.

I Öja socken finnas större och mindre sten- och grushögar efter flere fasta byggnader. Om Hilfeling år 1800 ej tagit små penritningar af och gjort korta anteckningar om dessa ruiner, som då voro vida mindre förstörda än nu, skulle vi finna oss urstånd att derom meddela några upplysningar.

I nordost några hundra steg ifrån kyrkan ligger å Domararfve en anseelig sten- och grushög, hvaröfver ett stort murstycke står hotande med sina skräfliga sidor. Ruinen, hvilken enligt sägen varit ett kastell och innehållit minst tre hvälfda afdelningar öfver hvarandra, var efter Hilfelings uppgift alldeles rund och hade ungefär 142.0 i omkrets och 28.0 i sin största höjd. Murbeklädnaden, som bestått af huggen sten, har blifvit bortbruten och använd till byggnader å gården. Första afdelningen, hvilken i sednare tid begagnats till

källare, blef trenne år före Hilfelings ditkomst beröfvad sitt takhvalf. Murfyllningen, som utgöres af större och mindre kalk- och gråsten i fast murbruk, har till ej obetydlig del fått qvarstå.

Norr om ej långt ifrån nyssberörda lemning såg Hilfeling vid Unghans en ruin, hvilken varit en aflångfyrkantig byggnad och innehållit tre afdelningar öfver hvarandra. Södra gafvelmuren höll i yttre bredd 26.0 och östra sidomuren i längd 56.0, och de hade till en del nära sin hela höjd. I första afdelningen fanns en tvärvägg och å hvarje sida derom ett rum med takhvalf och rundbågig ingång från vester. Södra liksom norra rummet sträckte sig efter byggnadens längd 12.0, och det förra höll i motsatt riktning 14.0, men det sednare 18.0. En trappa från södra rummets ingång uppledde genom vestra sidomuren och södra gafvelmuren till andra afdelningen, som var mycket förstörd. Då den vestra sidomuren var för inrymmande af trappan tjockare än den östra, blef således det södra rummet något mindre än det norra. Första afdelningen, hvilken ännu qvarstår och har sina takhvalf i behåll, begagnas till källare. Östra sidomuren, som något skiljt sig ifrån takhvalfven, hotar att nedstörta.

I Öja socken ej långt från Bursviken å Bobbenarfve fann Hilfeling en aflångfyrkantig ruin, hvilken utvändigt var 24.0 bred och 72.0 lång och öfver 36.0 hög. Byggnaden, som haft tre hvälfda afdelningar öfver hvarandra, bestod af fasta omgifningsmurar med stentrappor deri. Nämdne fornforskare uppger, att byggnaden, hvilken bestått af huggen sten, blifvit nedbruten för uppförande af bonings- och uthus.

Nära sistnämnda ruin och Bursviken å Bonarfve

undersökte Hilfeling en liknande lemning af en aflångfyrkantig byggnad, som innehållit tre eller flere hvälfta afdelningar öfver hvarandra. Yttre bredden utgjorde vidpass 24.0 och längden 40.0. Första afdelningen, hvilken var i behåll, hade en tvärvägg och ett rum på hvarje sida derom. Hvardera af rummen hade en ingång ifrån samma håll, och efter byggnadens längd lika sträckning nemligen 14.0, men det ena höll i motsatt riktning 17.0, det andra 15.0. I sistberörda rum var den ena sidomuren, hvori en hvälft trappa uppförde, tjockare än den andra, hvadan olikheten i måtten tillkommit. Andra afdelningens takhvalf voro till stor del oförstörda. Att döma af Hilfelings lilla pennritning voro ingångar och takhvalf hållna i rundbågsstil.

Hilfeling säger, att i Öja socken å Roves Ronarfve Lasses och Barkarfve ses ruiner af slott. Ehuru det är ganska svårt att rätt bedöma dessa många byggnadsverk, af hvilka blott högst obetydliga lemningar nu äro öfriga, så synes det oss likväl vara mer än sannolikt, att desamma varit de borgar, *munitiones*, som under Margareta och Erik af Pommern talrikt uppstodo och som dels under berörda tid dels kort derefter ödelades. Det stora antal af fasta byggnader, hvilka blifvit uppförda i Öja, har troligtvis härrört af dess belägenhet å en lång och smal landtunga, som lemnat å båda sidor passande hamnar för Fetaliebröderna och andra sjöröfvare.

Hamra.

Nära $\frac{3}{4}$ mil söderut från Öja ligger dess annex Hamra. Vägen är smal men temligen god och alldeles slät. Rörviks träsk, en liten sjö med låga stränder, förbifares. Hamra, som höjer sig uti en flackländig trakt, består af skepp och kor med sakristia vid norra sidomuren samt torn i vester, hvilka alla äro nära fyrkantiga. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad sandsten samt någon kalksten.

Vid yttre åskådning och ännu mer vid inre genomseende visar sig denne helgedom till den grad sakna harmonisk hållning, att man deraf förstämnes. Det fordras ej allenast insigt i medeltidens kyrkliga byggnadsväsende utan äfven vana vid granskande af dess konstverk för att nöjaktigt reda sig ur den obehagliga villervalla, hvarför man der utkommer. Till åskådliggörande af detta förhållande vilja vi först framställa kyrkans ursprungliga anordning och sedan hennes nuvarande beskaffenhet, då åtskilliga partier, hvilka nu stå illa tillsammans med hvarandra, lätt kunna förklaras.

Denna kyrka har ursprungligen haft, såsom lemnningar visa, grekisk korsform och enkla skråkantiga socklar. En midtqvadrat och fyra derifrån utgående sidoqvadrater eller korsarmar ha sinsemellan varit lika breda och ungefär lika långa och uppburit fem lågspetsiga korshvalf. Det tyckes, som ett halfrundt utsprång legat i öster. På midtqvadraten har höjt sig ett ansenligt torn. Då kyrkan efter ett och annat se-

kels förlopp behöft mera utrymme, måste östra kvadraten med utsprånget blifvit bortbruten och ett fyra gånger större skepp och ett ansenligt kor tillkommit. Denna förändring har så tillgått, att man bibehållit östra kvadratens södra sidomur, som blifvit förlängd åt öster, och att en ny sidomur midt deremot blifvit i rak linie med norra kvadratens gafvelmur uppförd. På detta sätt har ett skepp tillkommit, hvilket med den ena hälften motsvarar midtkvadraten och med den andra norra kvadraten. Samtidigt med denna utvidgning har norra kvadratens östra sidomur blifvit bortbruten och nuvarande koret uppstått, som dermed företer en noggrann öfverensstämmelse. I sednare tid lär södra kvadraten blifvit nedrifven, och den portal, hvilken inlagt dess södra gafvelmur, har blifvit insatt i södra bågöppningen af midtkvadraten. Slutligen har man äfven undanröjt vestra kvadraten och igenmurat midtkvadratens bågöppning åt samma håll.

För ådagaläggande af berörda omskapning vilja vi först granska midtkvadraten, som utgör tornets första afdelning och som är, med undantag af dess öfra, det hufvudsakliga, hvilket bibehållits af den ursprungliga byggnaden. En grof pelare, som uppbär tornets nordöstra hörn, framter åt söder såsom åt vester en pilaster, hvilken håller 4.5 i bredd och 4.4 i framsprång. Midt deremot å södra liksom å vestra sidomuren framstår en lika stark pilaster, och i midtkvadratens sydvestra hörn ses två sådana, som äro alldeles likadana. Alla dessa pilastrar ha skråkantiga socklar och hålkålade kransar och förenas med lågspetsiga och likbreda rundbågar, hvarpå tornets fyra sidomurar hvila. Midtkvadraten, som invändigt håller i söder och norr 14.4

samt i motsatt riktning 15.0, har ett korshvalf med lågspetsiga föga uppåtgående kappor. Norra kvadraten har ett likadant korshvalf. Då östra kvadratens norra sidomur och norra kvadratens östra blifvit bortbrutna, ha naturligtvis de råa murhörnen måst till tornets förstärkning och det inres prydlighet på ett lämpligt sätt förses med beklädnad af qvadersten. Till följd häraf har en pilaster åt norr tillkommit, hvilken håller 3.0 i bredd och 4.5 i framsprång, samt åt öster en sådan, som är nära lika bred och har lika framsprång. Mellan begge dessa pilastrar finnes ett murhorn, hvilket i söder och norr håller 0.8, men i motsatt riktning 4.4. Dessa pilastrar ha kransar, som utgöras af hålkäl och rundstaf, och de äro således olika med och mindre väl sammanfogade än de öfriga. Det visar sig på det klaraste, att pelarens både norra och östra pilastrar äro pålappningar. Af pelarens oregelbundna anordning ses jenväl, att alla dessa pilastrar ingalunda äro samtida.

Efter bortbrytande af östra kvadraten och utsprånget ha, såsom vi redan nämnt, ett fyrkantigt skepp och ett likadant något mindre kor med en fyrkantig sakristia vid norra sidan tillkommit. Skeppet, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 59.6 samt i vester och öster 38.5, har liksom den ursprungliga byggnaden skråkantiga socklar, och en midtkolonn deri uppbär fyra korshvalf med tvåsprångiga skiljebågar. Kolonnen har en ansevärt stor fyrkantig och rätvinklig grundsten, derpå en åttkantig och skråkantig sockel vidare en åttkantig dock väl hållen attisk bas. Skaftet, som består af hela slipade rundstycken och håller 7.0 i omkrets, börjas med en åttkant, hvilken

å alla sidor prydes med uppnedvända rundbågar och stora uppskjutade blad. Kapitålet är lågt och inåtsvängdt och hvarje hörn siras med fyra stora blad och deremellan å hvarje sida med ett mindre. Kransen har hålkål och rundstaf. Kolonnen, hvars hela höjd uppgår till 17.7, motsvaras å sidomurarna samt å pilastern i vester och å gafvelmuren i öster af smärta löfprydda kragstenar, som äfvenledes ha hålkälade och rundstafviga kransar. Skiljebågarne äro fina och spetsiga. Korshvalfven ha spetsiga och uppåtgående kappor. Pelarens norra pilaster motsvaras å norra sidomuren af en kragsten, hvilken liknar en uppnedvänd attisk bas. På denna pilaster och kragsten uppstår en skarpkantig 5.0 bred rundbåge. Skeppet, som saknar ingångar, har å södra sidomuren två fönster, af hvilka det vestra är rundbågigt med hög, men det östra spetsbågigt med låg bröstning. Det vestra fönstret är enkelt och har en rätvinklig karm samt till det yttre och inre sneda smygar. I det östra fönstret står en midtpost, som med motsvarande karm uppbär två spetsbågar och derpå en trebladig ros. Omfattningarne posten bågarne samt rosen äro ut- och invändigt snedsmygiga. Triumfbågen, hvilken är mycket bred och temligen hög, har spetsig betäckning med djupt hålkälade dynstenar och klufna platter.

Koret, som invändigt håller i söder och norr 27.6 samt i motsatt riktning 53.2 och i murtjocklek 4.4, betäcks med ett korshvalf, hvilket liknar skeppets. Dithörande socklar äro lika med de nyssberörda. En ingång å södra sidomuren har å yttre omfattningens hvarje sida en smärt kolonn emellan stora murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne at-

tiska med afrundade plinter. Kapitälerna bestå af hålkäl och rundstaf och utsträcka sig äfven öfver murhörnen. Breda poster på hög tröskel betäckas med en trebladig rundbåge. Kolonnerne motsvaras af en fin rundstafvig rundbåge, som öfverst prydes med en stor midtled. På murhörnen hvila skarpkantiga rundbågar. Hela portalen är slipad. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Å östra sidan om ingången finnes ett större rundbågigt fönster med hög bröstning. Altarväggen har tre spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta är högre än de omgifvande. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. I södra sidomuren nära östra ändan märkes ett högrakspetsigt väggskåp och ett mindre sådant nära altarväggens södra ända. I spetsen af korets gafvelröste ses en snedsmygig och rundbågig glugg.

Å norra sidomuren inledde för trene år sedan en högrakspetsig och ornamentslös ingång till en liten sakristia, som betäcktes med ett tunuhalf på vederlag i vester och öster och upplystes af ett litet spetsbågigt fönster åt norr. Denna sakristia har blifvit nedrifven och i dess ställe en låg men stor sådan med platt trätak uppförd.

Den norra kvadraten, hvilken utgör en förlängning jemte tornet, har å gafvelmuren ett enkelt rundbågigt fönster, som till det yttre och inre är snedsmygigt. Derunder finnes en ingång, hvilken utvändigt företer å hvarje sida ett stort murhorn på socklarna och derinnanför breda men tunna poster på hög tröskel. Från murhörnen liksom från posterna uppstår en spetsbåge. Denna omfattning är ornamentslös. Posterne och bågen derpå äro slipade. Inre omfattningen är snedsmy-

gig och lågrakspetsig. Å vestra sidomuren vid södra ändan märkas spår efter en temligen smal men mycket hög genomgång med spetsbågig betäckning. Denne genomgång, som måste ledt till en sednare utbyggnad, är vårdslöst igenmurad. Norra kvadraten sluter sig med ett luttak till tornets norra sidomur.

Midtkvadraten, hvilken utgör tornets första afdelning, har från söder en ingång, hvars yttre omfattning å hvarje sida haft tre kolonner mellan murhörn. Af skaften är blott ett öfrigt. Innerst stå poster på hög tröskel, och ytterst framspringa femkantiga pilastrar. Grundstenarne äro lindrigt skråkantiga. Baserne äro utinåtsvängda och ha öfre ringar och afrundade plinter och sträcka sig under murhörnen och pilastrarna. Kapitälerna äro höga bågrika och bladprydda, kranarne djupt hålkälade och platterne klufna. Kolonnerne och murhörnen uppbära motsvarande spetsbågar. Från pilastrarna uppgår en spetsbåge, som siras i kanten med en skarpryggig rundstaf. På posterna, hvilka luta mot hvarandra, hvilat ett sexflikigt dörrfält, hvaröfver sex rundbågar utbreda sig. Rundbågarne ha å hvarje sida två bladprydda knoppar och öfverst i midten en rosprydd sådan. Alla svioklor fyllas med stora blad. Ett röste, som uppgår från pilastrarna, har vattenlister med hålkäl och rundstaf och å spetsen en åttkantig knopp. Inre omfattningen är snedsmyggig och lågrakspetsig.

Öfver portalen ses tydliga spår efter södra kvadratsens röste, hvilket haft vattenfall åt vester och öster. Spår märkas äfven efter södra kvadratsens bortbrutna sidomurar, liksom midtkvadratsens södra skiljebåge till en del framskjuter öfver portalen. Ännu synas efter

vestra kvadraten tydliga lemningar både af grundvalar och förtagningar, och midtkvadratens vestra bågöppning, som blifvit vårdslöst igenmurad med lerbruk, är utvändig ganska märkbar.

I norra kvadraten nära vestra ändan af norra sidomuren finnes en raksluten ingång till en dålig trappa, hvilken vrider sig inuti vestra sidomuren åt söder och inför på takhvalfvet, hvarifrån man genom en rundbågig ingång inkommer i tornets andra afdelning. Sedan vidtaga stegar. I andra afdelningen märkes en rundbågig glugg åt vester och en raksluten åt söder. Tredje afdelningen har tvenne gluggar å hvarje sida samt ett röste åt vester och ett åt öster med en sådan. Midtkolonner ha i gluggarna uppburit små spetsbågar. De förra äro förstörda, men de sednare kvarstå. De yttre omfattningarne ha rundbågiga, men de inre lågrakspetsiga betäckningar och beggedera äro rättvinkliga. Der ha förmodligen funnits fyra röstern. Tornet uppbär ett spetsigt kroppåstak med vattenfall åt söder och norr.

Socklarne och hörnstyckena m. m. bestå af huggen och murarne och takhvalfven af tuktad sandsten. Portalerne midtkolonnen samt pelaren pilastrarne och bågarne utgöras af rödaktig kalksten. I pelaren förmärkas flere slipade qvaderstycken.

Jemte de skäl, hvilka vi ofvanföre anført i afseende på kyrkans ursprungliga anordning, vilja vi andraga följande. Tornet är hållet i ren rundbågsstil med högst ringa öfvergång till spetsbågsstil. Den portal, som är inmurad i midtkvadratens södra bågöppning och ofelbart tillhört södra kvadratens gafvelmur, är utförd i spetsbågsstil och måste i sednare medel-

tiden tillkommit för att enligt vanligheten göra den södra ingången prydligare än den norra, hvilken är mycket enkel och jemväl vida äldre. Skeppets sydvestra och norra kvadratens enda fönster äro enkla och rundbågiga, emedan omgifvande mursträckor äro tvifvelsutan lika gamla som tornet. För öfrigt äro skeppet och koret uppförda i sednare spetsbågsstil och ha således uppstått långt efter tornet och norra kvadraten.

Från medeltiden saknas underrättelse om kyrkans ålder. Det visar sig likväl af hennes förhållande, att midtkvadraten och tornet derpå samt norra kvadraten troligtvis uppstått i förra hälften af trettonde seklet, och att således de tre förstörda kvadraterne måste på samma tid blifvit uppförda. Skeppet koret och den bortbrutna sakristian lära deremot tillkommit vid början af femtonde seklet.

Då kyrkan varit en regelbunden korsbyggnad och helt och hållet förlorat sin karakter genom ofvanberörda utvidgning, så bör med några ord visas, huru man kunnat på ett lämpligare sätt tillvägagå. Enär vestra kvadraten måste betraktas såsom skepp och östra såsom kor, borde den förre, men icke den sednare blifvit utvidgad; ty i sådant fall hade korsets stam icke framstått såsom en obetydlighet i jämförelse med dess utdragning åt öster. Härtill kommer, att skeppet, om det nödvändigtvis skulle haft den nuvarande storleken, ovilkorligen bort läggas midt emot midtkvadratens eller första tornafdelningens vestra eller östra bågöppning, då den störande skefheten kunnat undvikas. På dylikt sätt hade den grofva och oformliga pelaren, som uppbär tornets nordöstra hörn och som högst illa motsvarar den smärta midtkolonnen, aldrig tillkommit.

Detta missförhållande inhemtas bäst deraf, att den fina skiljebågen i vester blott intager en ringa del af den breda pilastern, och att det grofva hörnsprånget mellan densamma och norra pilastern är nödvändigt för pelarens förstärkning, men uppstår ingenting. Att, såsom man i sednare tider företagit sig, helt och hållet nedrifva både södra och vestra quadraten, röjer en bedröflig okunnighet i kyrklig byggnadskonst; ty det är uppenbart, att de närmaste delarne af sidomurarna bort qvarlemnas för sammanhållande af det höga tornets vidspända bågöppningar i första afdelningen. Man torde snart komma att bittert beklaga en sådan oskiicklighet.

Ett muradt altarbord står i kyrkan. En gammal altarpnydnad, hvaraf flere bilder äro i behåll, har blifvit utbytt mot en altartaffla af huggen sandsten. Denna altartaffla, som tillkommit mot slutet af förra seklet, är i högsta grad opassande och visar liksom mycket annat sednare tids oförmåga i dylika fall. Man har nemligen med dryg kostnad gjort ett eländigt byte.

I kyrkan finnes ett triumfkors i naturlig storlek. Korset har å midten en stor fyrkantig taffla och å hvarje arms liksom öfverstyckets ända en sådan. Af dessa taflor motsvarar den förstberörda Christi hufvud, men de öfriga innehålla evangelisternas sinnebilder. Stammens nedra ända är afsågad, hvadan dithörande taffla försvunnit. Korset prydes i begge kanterna med bladverk. En mycket stor ring, hvilken har lika bredd som armarnas hela längd, siras i yttre kanten med bladverk, som är mindre än det nyssberörda. Kristusbilden, hvilken är väl skuren, har törnekrona. Fötterne äro fästade med en spik öfver hvarandra. Korset hänger i tre jernkedjor framför triumfbågen, och

det har troligtvis tillkommit efter kyrkans utvidgning; ty detsamma röjer sen medeltidsstil.

På en mycket stor och rund grundsten står en rund dopfont, den förre af kalk- och den sednare af sandsten. Å grundstenen ses en upphöjd ring, som är platt och omgifver foten samt prydes med fjorton spetsiga blad. Å foten, hvilken är hålkälad, framskjuta ett mennisko- och tre djurhufvuden. Skålen har skråkantig botten med löfverk. Å sidorna, som äro raka, finnas åtta fält, hvilka utgöras af pelare och rundbågar derpå. I fälten ses nedannämnda föreställningar. En engel med gloria antyder Marias bebådelse. Maria besöker Elisabeth. Maria ligger till sängs och dervid märkas oxen och åsnan. De vise männen med kronor frambära skänker till Maria med barnet. Der- efter ses Maria hållande barnet på venstra armen rida på en häst, hvilken ledes af Josef, som bär en packa på axeln. En välsignande hand nedsträcket ur en sky mellan Maria och Josef. Maria har å alla ställen gloria och Elisabeth äfven en sådan. Att Josef här fått gloria är en ganska ovanlig företeelse. S. Mikael med gloria och vingar håller i den venstra handen en balja och upplyfter med den högra ett svärd emot en gapande drake, på hvilken han står. I sviicklorna märkas dels stafvar med bladverk dels englar med utslagna vingar. Grundstenen håller i tvärmått 5.0. Dopfontens hela höjd utgör 3.2 och skålens yttre tvärmått 2.4. Dopfonten, som företer ren rundbågsstil, är tvifvelsutan lika eller nära lika gammal som den ursprungliga kyrkan.

Å skeppets norra sidomur skildras i temligen stora figurer Christi dom hudflängning törnekröning korsbär-

ning korsfästelse korsnedtagning grafläggning uppståndelse himmelsfärd och audans utgjutelse öfver lärjungarna. Grupperne åtskiljas af fristående kolonner. Dessa målningar, hvilka äro utförda i vattenfärg och röja skicklighet, härröra från den sista medeltiden.

I kyrkogårdsmurens östra sida finnes en stor men låg port af huggen sandsten. Omfattningen är rätvinklig och 2.8 tjock. I midten stå poster, som förmodligen haft tröskel. Det tyckes, som dessa poster ej uppburit någon båge. Porten är spetsbågig och betäckes med nio tinnar.

Öster om ungefär 500 steg från kyrkan ligger en anseelig sten- och grushög, hvilken är en lemning af ett kastell. Det är uppenbart, att en tornlik byggnad der blifvit i en aflägsen forutid uppförd till kringboendes försvar mot oförmodade anfall.

Uti ett arbete, som synes oss göra anspråk på historisk trovärdighet, säges följande, hvilket tvifvelsutan väckt mången läsares förvåning och därför icke bör med tystnad förbigås.

”I Hamra socken, utmed hela östra stranden, som utom den större Stockvikshamnen har flera smärre hamnar och landningsställen, finnas nästan vid hvarje bondgård mer eller mindre förfallna stora stenhus med hvälfda rum, ofta 5 våningar höga med trånga uppgångstrappor i de ofantligt tjocka murarna. Dessa, jemte traktens bekväma läge för sjöfart, tyckas vittna, att här i hednatiden varit en hel vikingastad och framdeles en vigtigare handelsplats”¹⁾.

Då denna högst oväntade uppgift förekommer uti

¹⁾ Gotland och dess forminnen, S. 262.

ett arbete, hvilket vittnar om mycken förmåga, ha vi, som trenne särskilda somrar företagit konstforskningar i Hamra socken, ansett oss föranlåtne att förklara, det intet af alla dessa byggnadsverk, med undantag af berörda sten- och grushög, der förmärkes. Det skulle isanning vara mer än oförlåtligt, om vi skulle helt och hållet förbisett ett sådant under af fasta stenhus, hvilket i berörda arbete omförmäles. Det bör ej heller förtigas, att den utmärkte forskaren Hilfeing, som för öfver ett halft sekel tillbaka flere år uppehållit sig på Gotland och författat många anteckningar om det-sammas fornlemningar, nämner intet om några sådana stenhus i Hamra som de ifrågavarande. Om för öfrigt dylika byggnadsverk skulle på nämnda ställe funnits, så kunde ett sådant förhållande för ingen del bevisa, att en hel vikingastad der legat under bedendomen. Det är nemligen bekant, att vikingarne aldrig byggde, men väl förstörde städer. Härtill kommer, att fasta murverk först efter christendomens införande blifvit företagna i Norden. Det saknar slutligen all historisk grund, att i Hamra någonsin funnits en vigtigare handelsplats.

Vamlingbo.

Vesterut ungefär $\frac{3}{4}$ mil från Hamra ligger Vamlingbo. Vägen är mycket smal och krokig men alldeles slät. Trakten är lågländ och skoglös samt mindre väl odlad. Små rullstenar i myckenhet öka den kala slättens ödslighet. Vamlingbo, som ligger å en föga högländ plats, består af skepp och kor samt torn i vester, hvilka alla äro aflångfyrkantiga. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad sandsten samt till vissa delar af huggen och slipad kalksten.

Skeppet, som invändigt håller 56.4 i bredd och 49.4 i längd samt 4.7 i murtjocklek, har skråkantiga socklar af rödaktig kalksten. Fyra kolonner i skeppet uppbära nio korshvalf, hvadan tre gånger der finnas, af hvilka den mellerste är nära dubbelt bredare och något högre än de omgifvande. Mellangångens bredd håller 44.8, södra sidogångens 7.8 och norra nära 3.0. Kolonnernas inbördes afstånd i vester och öster utgör 44.4 och desammas från de närmaste gavelmurarna 44.9. Takhvalfvens höjd från golfplanen uppgår till 54.0. Kolonnerne ha följande anordning. Grundstenarne äro höga lodräta alldeles runda och mycket stora och ärnade till bönpallar. Baserne äro helt och hållet runda och likna fullkomligt stora skråkantiga socklar med mindre ringar derpå. Skaften, som utgöras af hela och halfva rundstycken, hålla 3.0 i omkrets. Kapitälerna äro ganska låga och bukiga samt ornamentslösa och krausarne hålkälade. Alla kolonnerne, hvilka bestå af slipad och rödaktig kalksten,

äro 20.0 höga och alldeles lika hvarandra. Å södra och norra sidomuren framstå hålkälade kragstenar, som motsvara pelarnas kransar. Takhvalfven, hvilka sakna skiljebågar, äro till en del rundbågiga till en del spetsbågiga, en följd af olika spänuvidd. Kapporna äro från sido- och gafvelmurarna uppåtgående, men öfver mellan- och sidogångarna från vester till öster vågräta. Takhvalfven, som äro slagna af sandstensflisor och 4.5 tjocka, ha öfvanpå blifvit så påmurade, att de likna en plattform med brant affallande sidor och ändar.

En ingång å södra sidomuren i midten af vestra hvalfaffdelningen har en motsvarande å norra. I den södra ingången, hvilken är ansenlig, står å hvarje sida en smärt kolonn emellan breda murhörn. Grundstenarne för kolonnerna äro fyrkantiga och höga, baserne attiska med vackra skyddsblad, kapitälerna veckprydda, kransarne låga och hålkälade. De yttre murhörnen stå på socklarna, men de inre sakna sådana. Poster, som äro mycket breda och stå på hög tröskel, uppbära ett rakt dörrfält. På kolonnerna och murhörnen hvila skarpkantiga rundbågar. Norra ingången har en likadan anordning. Begge portalerne bestå af slipad och rödaktig kalksten. Inre omfattningarne äro snedsmygiga och lågrakspetsiga.

Å södra liksom å norra sidomuren finnas två enkla och rundbågiga fönster, hvilka äro ut- och invändigt snedsmygiga, men ha rätvinkligna karmar. Af dessa fyra fönster intager ett åt söder liksom ett åt norr midten af den mellersta och den östra hvalfaffdelningen. Fönstrens yttre omfattningar bestå af huggen fin sandsten och rödaktig kalksten, som skiftevis omvexla med hvarandra. Triumfbågen är temligen smal,

men mycket hög med spetsig betäckning och hålkälade dynstenar. Uti triumfbågen, hvilken är af slipad sand- och kalksten, finnas likhöga skiften, som på berörda sätt ombyta förhållanden. Å hvarje sida om triumfbågen åt vester märkes en altarnich, hvilken är smal och hög samt halfrund och betäcket med ett halft kupolhvalf. Å vestra gavelmuren finnes en temligen bred ovanligt hög bågöppning med stora hålkälade dynstenar.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 28.5 i vester och öster 44.5 samt murtjocklek 5.7, framter likadana socklar som men något högre än skeppet. Två korshvalf, hvilka ha en 2.7 bred skiljebåge med hålkälade dynstenar, bildar korets betäckning. Takhvalfven ha spetsiga raka och uppåtgående kappor, och de äro lika höga och tjocka som skeppets samt öfverstiga i betydlig mån sidomurarna.

Å södra sidomuren mot vestra ändan ses en temligen stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en smärt kolonn emellan ovanligt breda murhörn. Den östra kolonnens skaft saknas. Grundstenarne äro lodräta och mycket höga, baserne skråkantiga och rundstafviga, kapitälerna veckprydda och kransarne hålkälade. Poster, som äro breda och stå på hög tröskel, uppbära ett rakt dörrfält. På kolonnerna och murhörnen hvila skarpkantiga rundbågar. Portalen utgöres af slipad rödaktig kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Å södra sidomuren i midten af östra hvalfafdelningen finnes ett stort ehuru enkelt fönster med hög bröstning och lågspetsig betäckning samt till det yttre och inre sneda smyggar. Å altarväggen ses tre dylika

fönster, af hvilka det mellersta är bredare och högre än de öfriga, och alla tre ha enligt vanligheten lägre bröstningar än det södra. Korets fyra fönster förete liksom skeppets rätvinkliga karmar. Fönstrens yttre omfattningar prydas med omvexlande skiften af fin sandsten och rödaktig kalksten. I södra sidomuren märkas ett ganska stort och ett vida mindre väggskåp, som äro rakspetsiga. I norra sidomuren nära vestra ändan ses äfven ett litet sådant. Altarväggen har mot norra ändan ett stort fyrkantigt och söder derom ett mycket större väggskåp, hvilka äro rakbetäckta. I norra ändan af altarväggen märkes ett litet monstranshus, hvars omfattning består af en enda kalkhäll, som öfver en raksluten öppning har ett rakspetsigt röste med en stor sexbladig ros. Detta monstranshus tillslutes med en rosprydd gallerdörr.

Predikstolen står i skeppets sydöstra hörn. Mellan triumfbågen och södra altarnichen är en rundbågig ingång från koret till predikstolen. Denne ingång, hvilken åt skeppet haft en fönster- eller glugglik öppning med trebladig betäckning och derunder en bröstning, omfattas af slipad kalksten. Öppningen har hållit 4.9 i bredd och 2.5 i höjd samt bröstningen 4.5 i bredd och 5.6 i höjd. Der har således under medeltiden varit en talarestol, *lectorium ambo* eller *cathedra*. Det är bekant, att predikstolar började under trettonde seklet anbringas i kyrkorna. Dock voro själsörjare under medeltiden ej förpligtade att hålla predikningar. Först tvenne år efter reformationen i Sverige nemligen 1529 blefvo presterne ålagde att på sådant sätt undervisa menigheterna. Likväl saknades ännu 1574 predikstolar i några af Sveriges landskyr-

kor; hvadan det stadgades, att denna brist borde ovilkorligen afhjelpas. Man kan således ej undra derpå, att högst få lemningar af predikstolar från medeltiden förmärkas i våra kyrkor. Oss vetterligen har ingen predikstol, som före reformationen tillkommit, intill närvarande tid bibehållit sig i Sverige. I Gotlands talrika kyrkor är nyssbeskrifne ingång den enda lemning, hvilken der finnes af en predikstol, och vi betvifla, att någon annan sådan kan framvisas i hela Skandinavien. Alla Gotlands predikstolar förete barock- eller rococomaner. Huru föga man i afseende på ifrågavarande behofs afhjelpande påaktat forntidens anordning, inses deraf, att man här bortbrutit den gamle talarestolens bröstning för att inkomma på en predikstol i dålig barockstil, då den gamla inrättningen kunnat mycket väl bibehållas.

Tornet, hvars socklar äro lika med den öfriga byggnadens, har innehållit flere afdelningar öfver hvarandra och uppburit en hög spira. Klockan 7 på aftonen den 9 februari 1847 antändes spetsen af spiran genom en åskstråle, hvadan ej allenast allt träverk förtärdes af elden utan öfra hälftens murverk grusades genom hettan. För den, som icke känner, att lös sandsten föga motstår glödning, låter denna uppgift otrolig; men den är likväl fullkomligt sannfärdig. Nu kvarstå blott tvenne afdelningar, men äfven de äro i hög grad eldskadade.

Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr håller 25.0 samt i vester och öster 35.0, uppbär ett spetsigt korshvalf med uppåtgående kappor. Ett större fönster å vestra sidomuren har spetsbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar.

Tornbågen är spetsig med hålkälade dynstenar och vida bredare men lägre än den motsvarande bågöppningen å skeppets vestra gafvelmur. Då östra tornmurens tjocklek, hvilken är anseelig, blifvit inberäknad i första afdelningens sträckning åt vester och öster, så kan det missförhållande, som der visar sig till en motsatt riktning, lätt förklaras. En raksluten ingång mot midten af norra sidomuren inför till en spiraltrappa, hvilken består af huggen sandsten och uppleder till andra afdelningen, som å vestra sidomuren har en stor rundbågig glugg. Något öfver första afdelningen har södra liksom vestra och norra yttersidan fått en skråkantig indragning.

Sedan tornmurarne blifvit mycket försvagade genom branden, ha ganska grofva sträfpelare tillkommit å den södra och den vestra sidan samt två spännbågar å den norra. Dessa murstöd äro högst vårdslöst uppförda. Betäckningen utgöres af en mycket dålig lanternerna. Man har här liksom uti de flesta landskyrkorna på Gotland i första afdelningen inrättat ett magasin, hvadan en ingång från vester blifvit uppbruten och tornbågen tillslutes med ett brädskrank.

På ett altarbord, hvilket består af slipad sandsten och har på midten af framsidan ett tomt hål för relikker, ligger en hålkälad skifva af slipad rödaktig kalksten. Skifvan, som har ovanlig storlek, är 5.4 bred och 9.2.5 lång. På skifvan står ett skåp, hvilket icke kan sammanslås. Midten intages af en smal och hög fördjupning, hvars betäckning består af en trebladig rundbåge, som har högt röste och deröfver fönsterlika genombrytningar. I denne bildnich föreställes Christus korsfäst och på hvarje sida en Maria med bok i högra

handen. Till höger och venster om samme bildnich finnas tre lika breda men något lägre sådana, af hvilka hvardera betäckes med en spetsbåge, som innehåller tvenne små trebladiga spetsbågar och deröfver en rund genombruten ros. Hvarje större båge uppbär tre fönsterlika genombrytningar. Rosorna ha olika grundtal nemligen tre fem sex sju. På ofvanberörda sätt uppkomma sex dubbelnicher och i dessa stå alla apostlarne med sina vanliga attributer. Figurerne äro helrunda och väl skurna af trä. Bakgrunden är förgylld äfvensom en stor del af drägterna, och målningen är passande. Allt väcker intresse. Der märkas lemningar efter målade glorior för Mariorna och evangelisterne. Skåpet består af furu och ek. Märkligt är, att intet rosverk finnes å öfra kanten, hvilken till midt- och sidopartier är vågrät. Skåpets bredd utgör 10.5, midtpartiets höjd 5.6 och sidopartiernas 5.6.

I kyrkan står en dopfunt af sandsten. Foten är rund och inåtsvängd, skålen åttkantig eller nära rund med skråkantig botten och lodräta sidor. Foten prydes med ett mennisko- ett vädurs- ett lejon- och ett hundhufvud i motsatta riktningar. Skålens hvarje sida har ett fält, som utgöres af kolonner under en rundbåge. I fälten föreställas: Ett lam med kors, en ren eller elg, ett lejon, en grip, en lilja, en stork med ett fat eller en kopp, en flygande drake, en slinx med människohufvud samt vingar och skägg. Hvardera af svicklorna fylles med en staf emellan tvenne blad. Dopfuntens hela höjd utgör 5.4 och skålens yttre tvär-mått 2.6.

Från medeltiden saknas underrättelse om kyrkans byggnadstid. Vi vilja derföre taga hennes förhållanden

i närmare betraktande för att utreda denna fråga. I skeppets södra sidomur näst öfver sockeln äro flere qvaderstenar med bildverk insatta. Dessa bildverk, som ofelbart tillhört en äldre kyrka, äro af fin sandsten. Kristus med korsgloria sitter der och håller en bok i venstra handen och upplyfter högra till välsignelse. Å hvarje sida ses sex apostlar med rundglorior. Apostlarne stå eller snarare sitta i baldakiner med kolonner och rundbågar. I svicklorna märkas englar djur bladverk och blomster. Å några qvaderstenar föreställas runstenslika drakslingor samt en grip och ett lam med kors vid högra sidan. Den helgedom, hvori dessa ornamentsstenar varit insatta, har troligtvis uppstått omkring medlet af tolfte seklet och vidpass hundra år derefter befunnits för liten, till följd hvaraf en ombyggnad då blifvit företagen.

Vi finna, att den nuvarande kyrkan är utförd i äldre öfvergångsstil. Skeppets sidomurar och kolonner ha blifvit mer än vanligt tjocka och sidogångarne ha hållits mycket smala för att kunna med säkerhet motstå takhvalfvens svåra påmurning. Korets sidomurar äro ännu tjockare, och dess takhvalf ha alldeles inga vågräta utan uppåtgående kappor. Detta var en temligen nödig anordning; emedan skeppets takhvalf ha vida mindre spännvidd än korets. Portalerne röja mycket mer rundbågs- än spetsbågsstil. De ha nemligen inga framsprång och således inga rösten. Att tornet, som tyckes vara något yngre än skeppet och koret, uppstått till försvar mot anfall lider intet tvifvel. Takhvalfvens utjemning har tvifvelsutan tillkommit för att derifrån kunna genom luckor å vattentaket afslå angrepp. Det vissa är, att en dylik påbyggnad å tak-

hvalfven ej rimligtvis blifvit föranledd af deras förstärkning, då en så anseelig belastning tvärtom har en menlig inverkan.

I Vamlingbo socken $\frac{1}{4}$ mil ifrån kyrkan på Kastelle såg Hilfeling en fyrkantig ruin, hvilken bestod af huggen sten och utvändigt höll ungefär 32.0 i hvarje sida. Anförda gårdsnamn antyder, att der legat ett kastell, och ruinen ådagalade, att detsamma bestått af flere afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, som var i behåll, hade på midten en tvärmur och ett litet rum med ett takhvalf å hvarje sida derom. En ingång mot midten af ena sidomuren införde i första afdelningen, och en dörröppning på midten af tvärmuren satte rummen i förening med hvarandra. Till höger uti ingången qvarsatt i sidomuren en grof ekbom som stängsel för dörren, till venster midt deremot uppgick en trappa genom sido- och närmaste gafvelmuren till andra afdelningen, hvilken likaledes haft, såsom lemningar visade, en tvärmur och två hvälfda rum. En trappa i gafvel- och sidomuren snedt emot de nyssberörda hade naturligtvis uppgått till tredje afdelningen, som var förstörd. Då byggnaden i hvarje afdelning endast haft tvenne rum, af hvilka hvardera blott hållit 12.0 i längd och ungefär hälften mindre i bredd, har densamma ej rimligtvis blifvit uppförd för att användas till beständig bostad. Enär för öfrigt bommen ej kunnat begagnas till stängsel längre än någon, som framskjutit den, qvarblifvit derinnanför, så måste byggnaden uppstått för att i händelse af öfverrumpling tjena till säkert tillflyktsställe.

Uti Vamlingbo socken finnas dessutom tre sten- och grushögar efter likartade fästen nemligen å Fred-

arfe Bills och Anderse. Om dessa ringa lemningar af fasta byggnader kan föga yttras, innan de utgrävas. Vi anse oss emellertid kunna med någon säkerhet förutsäga, det man troligtvis kommer att i sådant fall hufvudsakligen finna en likadan anordning som den vi uti det föregående framställt.

Sundre.

I sydvest $\frac{1}{2}$ mil från Vamlingbo ligger Sundre dit-hörande annex. Sedan vi ända från Grötlingbo sett föga eller ingen skog, fägnade oss kort efter utfärden från Vamlingbo en dunge, som är den sydligaste på Gotland och utgöres af små temligen frodiga tallar. Jordmånen är grusig och således tjenlig för barrträd. Från södra sidan af den täcka dungen utbreder sig en lågländ och ödslig slätt, hvilken består af tunna sandstenslager och flacka kalkhällar. Der trifves intet träd, ingen buske, intet grässtrå. Den brune mossen, som höljer sandstenslagren, visar sig vida dystrare än ljun-gen på Bohusläns hedar. Men deremot gör tolkört eller horskonung, *asclepias vincetoxicum*, hvilken i ym-nighet frodas här och med sina 2.0 höga busklika stånd och stora hvita blommor lifvar kalkhällarna, ett lika öfverraskande som angenämt intryck. Landets syd-ligaste kyrka Sundre ligger på en ojemn ej obetydlig höjd af ett framskjutande kalkberg. På $\frac{1}{2}$ mils af-stånd derifrån höjer sig Hoburg, som är ett helt li-tet, men ganska högt och tvärbrant kalkberg vid öns sydligaste udde.

Kyrkan utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden består af fin huggen och tuk-tad sandsten med någon inblandning af kalksten.

Skeppet, hvars inre bredd utgör 27.2 och längd 39.5, uppbär två korshvalf med lågspetsiga föga upp-åtgående kappor. Från en hälkälad dynsten å midten

af södra liksom af norra sidomuren uppgår en spetsig skiljebåge. Skeppet saknar socklar. En ingång å södra sidomuren intager med ringa dragnig åt öster midten af vestra hvalfadelningen. Yttre omfattningen har å hvarje sida en smärt kolonn emellan breda murhorn och lika breda poster. Af kolonnerna har den vestra förlorat sitt skaft och fått ett sådant af trä. Grundstenarne äro lodräta och fyrkantiga, baserne skråkantiga med öfre ringar, kapitälerna likartade men omvända och kransarne hålkälade. Posterne, som hvila på hög tröskel, uppbara ett rakt dörrfält. Från kolonnerna uppstår en rundstafvig och från murhörnen en skarpkantig lågspetsig båge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. I östra insidan af omfattningen märkes en rund fördjupning för vigvatten. Denna fördjupning, hvilken håller 0.9 i tvärmått, har en sufflettlik betäckning. Ett illa utvidgadt fönster med karm samt poster och bågar af trä intager midten af östra hvalfadelningen åt söder. Å norra sidomuren märkes intet spår till ingång eller fönster. Triumfbågen är mycket spetsig med hålkälade dynstenar.

Koret, som invändigt håller i bredd 22.4 och i längd 25.0, framter ett korshvalf med rundbågiga raka och uppåtgående kappor. Å koret märkas inga socklar. En ingång finnes å södra sidomuren nära vestra ändan. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan två murhorn. Begge skaften äro ersatta med trästycken. De inre murhörnen äro mycket bredare än de yttre. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Grundstenarne för kolonnerna äro fyrkantiga, baserne och kapitälerna skråkantiga med ringar, kransarne tunna och hålkälade. Kolonnerne och murhörnen

uppbära skarpkantiga och lågspetsiga bågar; men posterne en trebladig sådan. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Hela portalen, hvilken utgöres af rödaktig kalksten, är slipad. Å södra sidomuren nära östra ändan ses ett enkelt rundbågigt fönster och ett större sådant å alturväggen. Det förra har ansenligt hög, men det sednare något lägre bröstning, och begge äro ut- och invändigt snedsmygiga. På vestra sidan om ingången märkes ett rakspetsigt väggskåp och under södra fönstret äfven ett sådant. Öster om sistberörda väggskåp ses en fyrkantig murfördjupning med en skålformig uttömningssten, som ännu begagnas för dopvattens utsläende. I alturväggen mot södra ändan märkes ett fyrkantigt väggskåp. I sydöstra hörnet står ett stenkar efter en igenfylld brunn. Detta är en ganska ovanlig företeelse i en mindre landskyrka. Korets gafvelröste prydes med en glugg, hvilken utgöres af fyra ringar och deremellan en firsidig öppning. Hela omfattningen är uthuggen af en enda kalkhäll.

Tornet, som inrymmer flere afdelningar öfver hvarandra, har höga och skråkantiga socklar, hvilka utgöras af rödaktig kalksten. Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 45.8 och i motsatt riktning 45.9, uppbär ett högt korshvalf med rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor. På norra sidomuren närmare vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan ett inre murhorn och en framspringande pilaster. Derinnanför stå poster på hög tröskel. Från kolonnerna murhörnen och pilastrarna, hvilka ha höga grundstenar samt skråkantiga och rundstafviga baser och kapitäl

höja sig skarpkantiga och lågspetsiga bågar. På posterna hvilat en lågspetsig och trebladig båge. Från ytterste bågen, som hvilat på pilastrarna, uppstår ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Denne porttal utgöres af rödaktig kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af södra sidomuren finnes en liten smal hög rakspetsig glugg, hvilken invändigt har stora smygar med rak betäckning. Tornbågen är nära lika bred som afdelningen och har spetsig betäckning med hålkälade dynstenar.

En raksluten ingång i den södra sidomuren nära vestra ändan inför till en trappa, som genomgår den vestra, hvarifrån man vid norra ändan inkommer i andra afdelningen, som har en lågrakspetsig glugg åt vester och en rundbågig genomgång åt öster till vinden. Sedan märkas bjelklag för tre afdelningar, af hvilka de två ha mindre fyrkantiga gluggar åt vester, men den tredje två stora gluggar åt söder liksom åt vester och åt norr samt en sådan åt öster och å hvarje sidomur ett röste med en likadan men mindre glugg. Alla de midtkolonner, som stått i gluggarna, saknas; men alla de små rundbågar, som hvilat derpå, äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rundbågiga men de inre lågrakspetsiga och de förra liksom de sednare rätvinkliga. Hvardera af de yttre mursidorna har tvenne skråkantiga indragningar, af hvilka den öfra sträcker sig jemt under de stora gluggarna. Tornet betäckes med en hög åttkantig spira.

Uti den förteckning, som här blifvit ofta åberopad i afseende på de gotländska landskyrkornas ålder, läses vid Sundre följande: "Anno 1570 ædificatum" och der-

under några latinska hexametrar ¹⁾. I samma förteckning, hvilken sedermera utkommit i en akademisk afhandling, står under Sundre det nyssanförda och berörda verser. Men dervid anmärkes, att dessa verser saknats i den handskrift, som blifvit följd af författaren till samma afhandling ²⁾. Inom korskranket i Sundre stod enligt Hiffelings berättelse en struktur af ett gammalt positiv eller orgelverk, hvarpå fanns en pergamentslapp, hvilken innehöll ifrågavarande verser. Denna struktur, som qvarstår på uppgifna ställe, är mycket skadad och dithörande pergamentslapp har bortfallit eller blifvit borttagen. Enär Hiffelings afskrift af ett otvifvelaktigt original är påtagligen rättare än en sådan af en föga känd kopia, så vilja vi här anföra den förra för att jämföras med den sednare.

Anno milleno treceno septuageno

Hoc opus est Sundris per Vernerum fabricatum

In Brandborgh natum subtiliter arte magistrum.

Hoc procuravit hic tunc curatus Evidus

Spiritus ad sidus cujus celeste meavit.

Då inskrifter, hvilka angifva kyrkors byggmästare eller byggnadstider, äro inhuggna i portalerna eller i murarna; så inser hvarje sakkunnig, att samma verser blott åsyftat tillkomsten af ett positiv eller ett orgelverk, och att de af någon mindre kunnig afskrifvare blifvit införda uti oftaberörda förtecknings marginal. För öfrigt bör här anmärkas, att om Gotlands helgedomar, som till byggnadsår äro bekanta, noga

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 514.

²⁾ C. A. Weström, De visitationibus Episcoporum Lincopensium olim per Gothlandiam habitis.

jämföras med Sundre; så visar sig vid första anblicken, det nämnda kyrka är minst halfannat sekel äldre än nyssuppgifna årtal.

På ett altarbord, hvilket är muradt och har å midten af framsidan ett hål för relik, ligger en skifva af huggen kalksten. Den altarprydnad, som står på skifvan, är ny och saknar allt konstvärde.

Ett triumfkors, hvilket har något mer än halfnaturlig storlek, hänger i en kedja framför triumfbågen. Korset har släta och afsnedade kanter, ringen är deremot bladprydd. Christusbildens fötter äro med en spik fästade öfver hvarandra.

En dopfont, som finnes i kyrkan, består af slipad rödaktig kalksten. Foten är rund och inåtdragen och slutar med en ring. Skålen är äfven rund med skråkantig botten och lodräta sidor. Fotens och skålens hela höjd utgör 3.5.5; skålens yttre tvärmått 2.7. I skeppet ligger en grundsten, hvilken tillhört dopfonten, som nu står uti triumfbågen. Grundstenen, hvilken är rund och skarpkantig samt håller 4.4 i tjocklek och 4.4 i tvärmått, består af slipad kalksten.

I vestra liksom i östra kyrkogårdsmuren finnes en rätvinklig och spetsbågig helt liten genomgång, som å midten af sidorna har poster på hög tröskel. Uti den östra genomgången äro både poster och en trebladig spetsbåge derpå bibehållna, men uti den vestra förmärkas blott lemningar deraf. Dessa genomgångar bestå af huggen sandsten och någon kalksten. Hvardera af betäckningarna å genomgångarna har ett röste med fem tinnar. Jemte genomgångarna äro utvändigt sittstenar utskjutna ur murarna. Flere små hållar i murarna ha hål för att deri binda hästar.

I norra kyrkogårdsmuren stod en större port, hvilken var spetsbågig och uppbar sju timnar och hade lemningar af poster och tröskel. Denne port, som likaledes var uppförd af huggen sandsten och någon kalksten och 1862 var i behåll, saknades vid vårt besök följande år. Vid efterfrågan om orsaken till denna oväntade förstöring sades oss, att porten nedblåst. Då enhvar känner, att de bäst uppförda murverk kunna under tidernas längd förfalla och af bristande underhåll nedramla, så borde väl också enhvar begripa, att uppenbar vanvård af sådana konstverk som det ifrågavarande är alldeles oförsvarlig.

Ett rundt kastell på en temligen brant kalkklippa ungefär 400 steg i nordost från kyrkan håller 22.6 i inre tvärmått och 7.2 i murtjocklek. Kastellet, hvilket till sin yttre och inre beklädnad består af tuktad sandsten men till kärnan af hopvräakta småstycken af grå- sand- och kalksten i godt murbruk, är ungefär 50.0 högt och har troligtvis varit något högre. Ett kupolhvalf, som nära öfra murkanten utgör betäckningen, är slaget af sandstensflisor. Högt uppe i södra mursidan uppgår en trappa. Ett nytt bjelklag intager halfva höjden af kastellets inre, och åt nordost har en ny glugg blifvit i sednare tid uppbruten. Ehuru väl kastellet begagnats till packrum, så saknas vattentak, och troligtvis har under sednare århundraden intet annat skydd än takhvalfvet funnits mot nederbörd.

Näs.

Den enda återvägen från Sundre går om Vamlingbo, hvarifrån vi foro norrut för att skärskåda de kyrkor, som vi ännu ej besökt i den södra befallningen. Vi togo en vida större och bättre väg från Vamlingbo än den, hvarpå vi ditkommit. Öja och Fide visa sig till höger om och på $\frac{1}{8}$ mils afstånd från vägen, hvilken går nära stranden af Bursviken. Vi kringforo inre bugten af Bursviken och framkommo $\frac{3}{4}$ mil i nord-vest från Fide till Näs, som är annex till Hafdhem och ligger på en stor lågländ och bördig slätt.

Nyssnämnda annex utgöres af skepp och kor samt ofullbordadt torn i vester, hvilka alla äro nära fyrkantiga. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tukad sandsten med några få partier af huggen och slipad kalksten.

Skeppet, som håller i inre bredd 25.5 och i längd 29.1, har skråkantiga socklar och uppbär ett spetsigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång, hvars yttre omfattning har å hvarje sida två smärta kolonner och två murhörn. Derinnanför stå breda och tunna poster på hög tröskel. Grundstenarne likna socklarna, och baserne äro attiska. Ett skaft å östra sidan saknas. Kapitälerna, hvilka äro bägarlika, prydas med tre löf å vestra och med tre människohufvuden å östra sidan. Kransarne äro hålkälade och rundstafviga. Grundstenarne baserne kapitälerna och kransarne äro gemensamma för kolonnerna och mur-

hörnena. Från posterna uppstår ett trebladigt dörrfält. På de inre kolonnerna hvilar en båge, som utgöres af trenne trubbiga blad med treflikiga knoppar och som utbreder sig öfver dörrfältet. De yttre kolonnerne uppbära en rundstafvig, men murhörnena skarpkantiga spetsbågar. Portalen består af slipad rödaktig kalksten, men kolonnerne och bågarne derpå äro af fin sandsten. Inre omfattningen har sneda smygar och lågrakspetsig betäckning. Ett stort rundbågigt fönster öster om ingången är nytt och har karm samt lång- och tvärposter samt bågar af trä.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 20.0 samt i vester och öster 24.0, har liksom skeppet skråkantiga socklar och ett spetsigt korshvalf, som liknar skeppets. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida två rätvinkliga murhörn, hvilka uppgå från socklarna och prydas med hålkälade kransar. Derinnanför stå breda poster på hög tröskel. Murhörnena uppbära skarpkantiga spetsbågar, men posterne en bred rundbåge. Portalen består af slipad rödaktig kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af altarväggen ses ett litet spetsbågigt fönster, som nederst är vida bredare än öfverst samt ut- och invändigt har sneda smygar och deremellan en rätvinklig karm. Å östra sidan om ingången finnes ett utvidgad fönster, hvilket liknar skeppets. Vid denna förändring har mer än hälften af en högrakspetsig fördjupning nära södra sidomurens östra ända blifvit bortbruten. I den bibehållna delen af samma fördjupning märkes en skålformig uttömningssten, som ännu begagnas för utslående af dopvatten. På vestra sidan

om ingången är ett litet trekantigt och i norra sidomuren nära vestra ändan ett större högrakspetsigt väggskåp. Å norra sidomuren är i nyare tid en illa uppbruten ingång till en eländig sakristia derutanför.

På ett altarbord, hvilket är muradt och har på midten af framsidan ett fyrkantigt hål, ligger en hålkälad och slipad skifva af rödaktig kalksten. En altartafla, som 1692 tillkommit och består af fin sandsten, föreställer Abrahams offer. Denna tafla röjer ett dåligt arbete i rococomaner.

Tornet innehåller en enda afdelning, hvilken har liksom skeppet och koret skråkantiga socklar och uppstår ett spetsigt korshvalf med raka föga uppåtgående kappor. Invändigt sträcker sig afdelningen i söder och norr 24.5 och i motsatt riktning 17.7. Å norra sidomuren närmare östra ändan finnas spår efter en ingång, som utvändigt varit ensprångig med hålkälade kransar och spetsbågig betäckning samt troligen haft poster med en spetsbåge derpå. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Man har i en sednare tid immurat i denna ingång ett litet fyrkantigt fönster med träkarm. I södra sidomuren märkes ett litet trekantigt väggskåp. Tornbågen, hvilken har ansenlig bredd och höjd, är spetsig. En raksluten ingång i södra sidomuren nära vestra ändan inleder till en trappa, som vid östra ändan inför på afdelningens takhvalf. För trappans inrymmande har den södra sidomuren blifvit vida tjockare än den norra, hvadan tornbågen, hvilken saknar framsprång åt söder, fått ett sådant åt norr. För takhvalfvets rätta ställning efter midtlinien har en grof och spetsig kantbåge blifvit uppdragen från vestra sidomurens norra ända och tornbågens

framsprång vid norra sidomuren, så att kantbågens bredd blifvit lika med tornbågens framsprång. På västra sidomuren har ett stort rundbågigt fönster med karm samt lång- och tvärposter af trä blifvit insatt. På sidomurarna, som föga höja sig öfver afdelningens takhalf, uppstår en påbyggnad af trä, hvilken i skef inåtlutning öfvergår från fyrkant till åttkant och slutar med en spets. Enligt sägen skall tornet genom storm nedstörtat. Då afdelningen ej visar någon sättning eller remna, så har tornet troligtvis icke fått sin fullbordan. Men deremot torde en spira någon gång blifvit af storm nedkastad.

Om kyrkans ålder finnes ingen underrättelse från medeltiden. Då byggnaden är hållen i temligen sen spetsbågsstil, så tyckes den ha tillkommit i slutet af fjortonde eller början af femtonde seklet.

Det väcker förundran, att denne helgedom, som ligger i en mycket fruktbar ehuru ej väl odlad nejd, blifvit jemförelsevis obetydlig och att fullbordande af densammas torn först nu påtänkes. Vi känna alldeles icke denna påbyggnads blifvande anordning. Vi befara dock till följe af otaliga bevis på nutidens oförmåga eller övilja att lämpa sig efter medeltidens högre byggnadskonst, det en stilvidrighet här liksom annorstädes kommer i dagen. C. Hårleman, hvilken för sin skicklighet såsom bygmästare bief Sveriges förste öfverintendent och upphöjdes i friherrlig värdighet, har vanställt domkyrkan i Upsala liksom i Linköping. C. F. Adelerantz, som dernäst med mycket skäl ansetts för den utmärktaste bland Sveriges öfverintendenter, har likaledes visat, det han ingalunda förstätt medeltidens kyrkliga konstutöfning. Vi kunna således i våra prin-

cip- och regellösa tider ej vänta annat än en babylo-
nisk förbistring. Det skulle högligen glädja oss, om
efter påbyggnadens fullbordan det visade sig, att vi
misstagit oss. Emellertid torde vårt förmenande böra
skäligen ursäktas, enär Gotlands lika herrliga som fat-
tiga laudskyrkor fått i flere afseenden vidkännas den
nya tidens fäkunniga och inbiliska hugskott. Vi erin-
rade oss i afseende härfpå Horatii snillrika inledning
till hans prisade skaldestycke *De arte poetica*.

Humano capiti cervicem pictor equinam

Jungere si velit et varias inducere plumas,

Undique collatis membris, ut turpiter atrum

Desinat in piscem mulier formosa superne:

Spectatum admissi risum teneatis, amici?

Hafdhem.

I nordost $\frac{3}{4}$ mil ifrån Näs ligger Hafdhem uti en något högländ och bördig men skoglös trakt. Sistnämnde helgedom består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor och ett halfrundt utsprång i öster och ett nära fyrkantigt torn i vester. Byggnaden är till det mesta uppförd af huggen och till det öfriga af tuktad sandsten med en ringa del af huggen kalksten. Till följe af sandstenens finhet och löshet har byggnaden mycket lidit af luftens åverkan.

Skeppet, som håller i inre bredd 26.5 och i längd 51.7, har i sednare tid blifvit upphöjdt och fått ett förtryckt tunnhvalf af bräder samt en rundbågig ingång och tre rundbågiga fönster å södra samt tre sådana å norra sidomuren. Alla fönstren äro stora och ha vanliga lång- och tvärposter af trä. Å skeppet liksom å koret och utsprånget märkas inga socklar. Då mycken jord hopat sig kring kyrkan, så lära socklar döljas derunder, och i sådan händelse måste de vara skräkantiga. Ganska små halfrunda gesimsbågar sträcka sig vid tvätredjedelar af skeppets höjd längs utåt södra sidomuren. På dessa gesimsbågar, hvilka äro ungefär 0.4 djupa, sträcker sig en temligen bred rad af tandsnitt och deröfver följer en gesimslist, som liknar en uppnedvänd attisk bas. Detta visar liksom inre afsatser å sidomurarna, att skeppet, hvilket förmodligen haft takhvalf, fordom varit vida lägre än nu. Triumfbågen, som är rundbetäckt, har förfuskade dynstenar. Å skeppets nya ganska kostsamma men högst

idevidriga portal af huggen sandsten läses å östra anslagsmuren. *Nya dörrar och fönster insattes år 1841.* Vi utelenna det namn, hvilket står derunder; ty det förtjenar ej att omtalas.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 49.8 samt i vester och öster 47.8, betäcket med ett vanligt tunnhvalf af bräder. Å södra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har en kolonn å hvarje sida emellan breda poster och lika breda murhörn. Baserne stå på tärningformiga grundstenar och äro attiska med skyddsblad, kapitälerna bägarlika och hvardera prydes med ett framskjutande människohufvud och omgifvande bladslingor. Posterne, som hvila på hög tröskel, ha uppburit ett rakt dörrfält, hvilket i en sednare tid blifvit vårdslöst uthugget till en ojemu rundbåge. Likväl ha å dörrfältet, som består af fin sandsten, några halfupphöjda figurer blifvit bibehållna. Dessa figurer äro följande. S. Petrus håller två nycklar i högra och en bok i venstra handen. Jemte honom men något längre ned räcker en man från vestra sidan venstra och en från östra högra handen, af hvilka den förre håller högra handen om lifvet och den sednare venstra på bröstet. Nedanföre till vester håller en man högra handen på bröstet och en rulle i venstra. Midt deremot håller en annan venstra handen på bröstet och med högra manteln. Dessa fem personer, som stå upprätt, ha glerior och fotsida mantlar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öster om ingången har ett stort fönster, hvilket liknar skeppets, nyligen blifvit uppbrutet. Å norra sidomuren märkas spår efter ett ganska litet rundbågigt och snedsmygigt fönster med hög bröstning.

Utsprånget, som håller i inre bredd 17.1, betäcker med ett halft kupolhvalf. Utvändigt prydes utsprånget med fina lodräta rundstafvar, hvilka på lika afstånd från hvarandra förenas med skarpkantiga rundbågar. Af åtta sådana framsprång återstå blott fem, ty tre åt söder ha söndervittrat. Dessa rundstafvar ådagalägga, att utsprånget haft eller ännu har under jordfyllningen skräkantiga socklar, från hvilka de enligt vanlig anordning uppgått. Å utsprånget finnas tre fönster, som ut- och invändigt äro snedsmygiga och rundbågiga. Af dessa fönster äro det sydöstra och nordöstra utvidgade och försedda med rakslutna träkarmar.

Ett muradt altarbord står i utsprånget. En altartafla, hvilken föreställer nattvarden, är af sandsten. Detta dåliga arbete har 1667 tillkommit och förtjenar ingen beskrifning.

Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra. Socklarne, som äro temligen höga och bestå af en stor skräkant med en grof rundstaf derpå, utgöras af huggen kalksten. Första afdelningen, hvilken håller i söder och norr 24.9 samt i vester och öster 20.0, uppstår ett lågspetsigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor. En rundbågig ingång på midten af vestra sidomuren är helt och hållet vandaliserad både till sin yttre och inre omfattning. Tornbågen är i en sednare tid utvidgad, hvadan svåra sprickor tillkommit; ett farligt företag af okunniga handverkare.

En rundbågig ingång i norra sidomuren nära östra ändan inleder till en trappa, som uppgår åt vester och sedan sträcker sig genom vestra sidomuren, på midten hvaraf en likadan ingång öppnar sig till andra afdel-

ningen. Midt öfver sistberörde ingång finnes en rundbågig glugg. Något öfver första afdelningens takhvalf ligger ett bjelklag med plankor. Derifrån utför en raksluten genomgång till ett galleri å södra och en likadan till ett sådant å norra sidan. Södra galleriet har åt söder tre öppningar, hvilka åtskiljas af två fyrkantiga tjocka och korta pelare med motsvarande pilastrar. Hvarken de förra eller de sednare ha socklar, men deremot karnisade kransar. I hvarje öppning står en smärt midtkolonn med bägerlik bas och likadant kapital. På hvarje kolonn hvila tvenne små lågspetsiga bågar, som begge bestå af en enda häll. Utanför hvarje öppning finnes en rundbågig omfattning. Norra galleriet liknar det nyssbeskrifna, men detsamma har en rund och två åttkantiga kolonner. Enär gallerierne hvila på den första afdelningens södra och norra sidomurar och den andras måst i söder och norr indragas, så ha ifrån den vestra och östra sidomuren grofva rundbågar blifvit inslagna för uppbärande af den södra och norra, till hvilka galleriernas luttak sluta sig. För att stärka begge dessa bärbågars vederlag ha gallerierne blifvit åt ändarna sammantryckta, hvadan ingen glugg kunnat i någotdera öppnas åt vester. Ja, de ha vid hvarje ända blifvit upptill bröstningen igenmurade. Dock ha genom bärbågarernas svaghet och nyligen gjorda utbrytningar å tornbågen och å skeppets sidomurar ganska vådliga remnor tillkommit. Om dessa skador ej snart afhjelpas med pålitliga ankarstänger, torde en instörtning ej låta länge vänta på sig.

Från trappan i vestra sidomurens södra ända inleder en raksluten ingång i tredje afdelningen, som på midten af vestra sidan har en större glugg med tre-

bladig betäckning. Midt öfver denna glugg märkes en liten fyrbladig ljusöppning.

Fjerde afdelningen har å hvarje sida två gluggar, i hvilka flere lemningar ses af små spetsbågar, som uppburits af midtkolonner. Nu finnes blott en enda kolonn nemligen å södra sidan i behåll, men alla de öfriga äro ersatta med trästycken. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Några fot under gluggarna märkes å hvarje sida en skråkantig indragning.

Tornet har ett röste i vester och ett i öster. Att der funnits ett röste i söder och ett i norr lider intet tvifvel. Hvardera af de öfverblifna röstena här tre gluggar, af hvilka de två nedre äro temligen väl bibehållna och likna de nyssberörda, men den öfre är afbruten och vanställd. I östra röstets ena glugg qvarstår en smärt midtkolonn med bägerlikt kapital. Tornet har åttkantig spira, och murarnas hela höjd skall enligt uppgift utgöra 420.0.

Om kyrkans ålder finnes ingen uppgift från medeltiden, dock bär hennes bestämda hållning härom vittnesbörd. Skeppet koret och utsprånget, som ursprungligen blifvit utförda i temligen ren rundbågsstil, ha troligtvis uppstått vidpass år 1200, men tornet, hvilket röjer öfvergång till spetsbågsstil, är förmodligen nära ett sekel yngre.

Vid korets norra sida ses en usel sakristia, som blifvit i sednare tid uppförd, men vid tornets norra sida ligger ett ännu vanprydligare stort magasin. Det måste beklagas, att denne helgedom blifvit på många sätt vanställd.

Hablingbo.

Föga öfver $\frac{1}{2}$ mil i nordvest från Haldbem har Hablingbo ett temligen högt läge i en bördig men skoglös trakt. Sistnämnda kyrka utgöres af ett aflångfyrcantigt skepp, ett likadant men mindre kor och ett fyrcantigt torn i vester. Skeppet består af huggen, men koret och tornet af huggen och tuktad sandsten. Några partier äro utförda af huggen och slipad kalksten.

Skeppet, som invändigt håller i bredd 41.8 och i längd 53.9 samt i murtjocklek 6.7, har höga och stora socklar, hvilka äro skråkantiga och rundstafviga. Två kolonner, som stå i skeppet, uppbära sex kors-hvalf med sju skiljebågar. Kolonnerne ha höga och skråkantiga grundstenar och derpå attiska baser med fyrcantiga framsprång öfver plinternas hörn för tillämnade skyddsblad. Skaften, hvilka utgöras af hela rundstycken och hålla 8.6 i omkrets, äro ovanligt tjocka i jämförelse med sin höjd. Vestra kapitälet har fyra halfrunda konsoler, nemligen en åt söder, en åt norr, en åt vester samt en åt öster, och deremellan framskjuta fyra små hörnsprång. De förra siras med stora rosor emellan mindre blad, men de sednare med blott blad. Kransen, som består af halfva rundstycken mellan rätvinkliga hörnsprång, prydes med en hålkål och en rundstaf. Östra kapitälet har ett stort groteskt hufvud åt söder liksom ett åt norr samt ett åt vester och ett åt öster. Dessa fyra hufvuden äro alldeles lika hvarandra, och deremellan framstå små platta flikar öfver bågformiga stycken, hvilka uppåt utgå från sam-

na hufvuden. Krausen bildar halfva rundstycken öfver hufvudena, men rätvinkliga hörn öfver de små sammanbindande flikarna, och den prydes med en stor hålkäl och en liten rundstaf. Kapitälerna motsvaras å sido- och gafvelmurarna af kragstenar. Å sidomurarna äro kragstenarne långa och smärta, och hvardera siras med två stora bladknoppar. Kragstenen å vestra gafvelmuren bildas af en framåtlutande man, som stående på en rund knopp med axlar hufvud och händer uppbär ett halft rundstycke. Kragstenen å östra gafvelmuren är rund och prydes nederst med en knopp och högre upp med två rosor samt deröfver med stora blad. Derpå följer ett halft rundstycke, hvilket siras nedomkring med ett tandsnitt. Å sidomurarna äro kransarne rätvinkliga, men å gafvelmurarna halfrunda, och alla hålkälade och rundstafviga. Skiljebågarne äro spetsiga och tvåsprångiga, och de hålla ungefär 1.0 i bredd och nära lika i tjocklek. Korshvalfven äro spetsiga med nära rakt uppåtgående kappor. Kolonnerne bestå af slipad, men kragstenarne och skiljebågarne af finhuggen kalksten.

En ingång å södra och en å norra sidomuren nära vestra ändan inleda i skeppet. Den södra är dragen så åt vester, att den icke rätt intager midten af vestra hvalfafdelningen, men den norra har regelrät ställning.

Södra portalen har å hvarje sida två kolonner mellan murhörn. Ytterst framspringer å hvarje sida en fyrkantig pilaster. Innerst stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro brant skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter för kolonnerna. Murhörnen prydas med skarpryggiga rundstafvar. Alla skaften

saknas. Kapitälerna äro raka och föga framåtlutande, kransarne hålkälade och rundstafviga. Grundstenarne baserne kapitälerna och kransarne äro gemensamma för kolonnerna murhörnen och pilastrarna. Kapitälerna prydas med tolf välhuggna och nära fullrunda figurer, som äro ungefär 4.5 höga. Å vestra sidan sitter Kristus med korsgloria hållande en bok på venstra knäet och upplyftande högra handen till välsignelse. Alla lärjungarne med vanliga attributer men barhufvade och utan glorior stå raka jemte hvarandra å vestra och östra sidan. Hvarje pilaster har å framsidan två prydliga baldakiner öfver hvarandra. Röstena derpå siras å sidorna med blad och å spetsarna med stora knoppar. Omgifvande fialer framte nicher och knoppar å spirorna. Hvarje pilasters kapitäl består af ett mycket stort människohufvud, hvilket grinar och visar tänderna. Det vestra har hufvudkläde, det östra bart hår. I vestra pilasterens nedra baldakin står en biskop i full skrud med bok i venstra och kräkla i högra handen, i dess öfra sitter en person, hvars hufvud är förvitt-radt. Denna person, som håller en uppslagen bok, är förmodligen Kristus. I östra pilasterens nedra baldakin står en biskop lik den nyssbeskrifne med bok och kräkla, i dess öfra sitter en påfve, hvilken framhåller ett dubbelkors med den venstra handen och upplyfter den högra till välsignelse. Posterne, som äro mycket breda och höga, uppbära ett sirligt dörrfält. Hvardera af desamma prydes med fem tjocka rundbågar, hvilka förenas med rosiga knoppar och vända sig emot dörröppningen. Den vestra postens svicklor fyllas med stora blad, men den östras med större och mindre rossor. Dörrfältet är sexflikigt och deröfver utbreda sig

lika många rundbågar. Posternas och dörrfältets bågar bestå af hela hällar och motsvara hvarandra. I svicklorna märkas sex genom vittring oigenkänliga helgon. Kolonnerne uppbära rundstafviga, murhörnen och pilastrarne i kanterna skarpryggiga spetsbågar. På pilastrarna uppstår ett högspetsigt röste med hålkälade vattenlister. Portalen, som hvilar på hel bottenhäll, består af slipad rödaktig kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Norra portalen har å hvarje sida två rätvinkliga murhorn med skråkantiga grundstenar. Smala och tjocka poster på hög tröskel ha skråkantiga kransar och uppbära ett rakt dörrfält. I midten af dörrfältet sitter Kristus med korsgloria och håller en bok med den venstra handen och stöder densamma på venstra knäet och upplyfter den högra till välsignelse. Till venster står en hotande man, hvilken med begge händer framsträcker ett tillbygge. Bakom denne djerfves fötter märkas två fåglar i strid. Deröfver och bakom densammes rygg ses djefvulen med tufffötter hornvingar yfvig svans smala ben stor mage och uträckt tunga hålla en hacka på högra skuldran. Till höger framräcker en vanställd man med begge händer ett svin åt Kristus. Bakom denne begabbare har en missdådare med yxa dödat en neddignande man. Murhörnen uppbära på märkvärdiga dynstenar två skarpkantiga rundbågar. Den yttre dynstenen åt vester framter ett stort lejon, som ligger med öppet gap och håller ett lam i framtassarna. Den inre åt vester visar ett människohufvud, hvilket nyligen blifvit till större delen afslaget, men der märkas lemningar efter armar. Den yttre dynstenen åt öster är ett stort liggande och ga-

pande lejon, som håller en orm i framtassarna. Den inre åt öster framter ett mindre lejonhufvud, hvilket gapar öfver en menniska. Den yttre rundbågen prydes framtill med en bladslinga, den inre har i kanten en fin rundstaf och utåt en flätad bladslinga. Alla bildverken beteckna hedendomens tilltag mot christendomen. Hela portalen, som består af fin sandsten, har tvifvelsutän tillhört en äldre kyrka. Inre omfattningen är rätvinklig och rundbågig och röjer en mycket gammal anordning.

Å södra sidomuren finnes i midten af mellersta liksom af östra hvalffaldningen ett stort spetsbåigt fönster, hvilket till det yttre och inre är snedsmygigt och utvändigt har en hålkälad vattenlist. I det vestra fönstret ha två poster med motsvarande karm uppburit två mindre och i midten en större och vida högre trebladig spetsbåge. Östra fönstret har haft en midtpost och karm samt derpå två trebladiga spetsbågar och deröfver en trebladig ros. Posterne karmarne bågarne och rosen äro ut- och invändigt snedsmygiga, och de ha derjemte yttre rundstafvar. I begge fönstren äro posterne bortbrutna, men bågarne och rosen i behåll. Karmar poster och bågar af trä ha i sednare tid blifvit der insatta. Triumfbågen, som är ganska bred hög och spetsig, har skråkantiga grundstenar samt hålkälade och rundstafviga dynstenar. En motsvarande båge å vestra gafvelmuren är lika bred och hög samt till betäckning och dynstenar lika beskaffad som den nyssberörde. På denna båge hvilat vestra gafvelmurens röste.

Koret, hvars inre bredd utgör 26.5 och längd 55.5 samt murjocklek 4.8, har likadana men lägre

socklar än skeppet. Ett spetsigt korshvall med raka uppåtgående kappor bildar korets betäckning.

Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en temligen stor ingång. Yttre omfattningen prydes å hvarje sida med tre kolonner mellan vanliga murhörn. Två skaft saknas. En fyrkantig pilaster, som framspringer å hvarje sida, har framtill en halfkolonn. Innerst stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro brant skråkantiga, baserne attiska med afrundade plin- ter för kolonnerna, kapitälerna nära raka och föga framåtlutande. Kapitälerna, hvilka äro gemensamma för kolonnerna murhörnen och pilastrarna, prydas med bildverk. Till följd deraf ha djupt hålkälade och 0.8 höga kransar blifvit å kapitälerna anbragta. Å östra kapitälerna ses Marias bebådelse och besökelse samt hennes barnsäng. Barnet med korsgloria ligger i krub- ban och oxen och åsnan stå derjemte. Vid sängens fotända hänger Marias klädning och derbakom sitter Josef med mössa på hufvudet och staf i högra handen, och derbakom knäfaller en kvinna. Vestra kapitälerna ha följande föreställningar. Maria sitter med barnet på den venstra armen och framräcker den högra mot de tre vise männen, som ha kronor på hufvudena och skänker i händerna. Den främste af de vise män- nen faller på knä, men de efterföljande stå. Josef sitter bakom Maria. En del af vestra pilasterens och likaså af innersta kolonnens krans siras med bladverk. Alla figurerna äro nära helupphöjda och ungefär 1.0 höga. Posterne uppbära ett sexflikigt dörrfält, och derå uppstå sex rundbågar med rullika knoppar. Svicklorna fyllas med rosor, och bågarne prydas med sådana å midten. Kolonnerne uppbära rundstafviga, murhörnen

och pilastrarne skarpkantiga och högspetsiga bågar. På pilastrarna hvilat ett högspetsigt röste med hålkälade vattenlister. Portalen, hvilken har hel bottenhäll, består af slipad rödaktig kalksten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig samt ovanligt hög.

Öster om ingången är ett stort spetsbågigt fönster, som haft en midtpost och motsvarande karm. Två trebladiga bågar och en trebladig ros deröfver äro i behåll. Der äro karm poster och bågar af trä insatta. Å altarväggen ses tre spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta är bredare och högre än de omgifvande. Der ha äfven karmar poster och bågar af trä blifvit på ett vandaliskt sätt anbragta. Man har icke ens bibehållit bågverken. Alla fönstrens omfattningar och lemningar af karmar och bågverk äro ut- och invändigt snedsmygiga. Det södra fönstret har en yttre vattenlist, som är djupt karnisad, och de tre östra en sådan, hvilken är gemensam. Vattenlisterne utgå från fönstrens branta platter. I den södra sidomuren nära östra ändan finnes ett stort rakspetsigt väggskåp och ett sådant midt emot i den norra. Dessutom märkas två mindre likadana väggskåp nära vestra ändan af den sistberörda sidomuren.

En ingång å korets norra sidomur har yttre murhörn och derinnanför poster på hög tröskel. Murhörnen liksom posterne uppbära en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Denne ingång har tvefvelsutan inledt till en sakristia, som tillkommit vid korets uppförande. På portalen ses följande inskrift: *Anno 1730 är sakristian bygd. Dåvarande pastor Nicolaus Dahlman.* Samma sakristia är en eländig byggnad med platt trä-

tak. Den, der vid en sådan helgedom som denne ombesörjer ett fuskverk och till minne deraf på ett skrytsamt sätt inhugger sitt namn, ådagalägger en beklagansvärd brist på allt begrepp om kyrklig byggnadskonst.

På ett muradt altarbord ligger en hålkälad skifva af slipad kalksten. I midten af bordets framsida märkes ett fyrkantigt hål. Å skifvan står en stor altartafla af fin sandsten. Den nedre midtgruppen framter nattvarden och den öfre uppståndelsen. Taflan, hvilken 1645 tillkommit och är temligen väl arbetad i ren barockstil, skymmer fönstren i öster och visar sig i många afseenden vara opassande.

Tornet, som innehåller fem afdelningar öfver hvarandra, har helt låga skråkantiga socklar. Första afdelningen, hvars inre bredd i söder och norr utgör 45.2 samt i motsatt riktning 46.0, har ett lågt korshvalf med halfrunda och föga uppåtgående kappor. En ingång finnes på midten af vestra sidomuren. Yttre omfattningen har å hvarje sida två murhörn, hvilka uppgå från socklarna och uppbära skarpkantiga rundbågar. Poster, som innanför murhörnen stå på hög tröskel, uppbära jemväl en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Tornbågen, hvilken är lika bred som afdelningen men vida smalare och lägre än bågöppningen å vestra gafvelmuren, saknar vederlagskransar. I östra ändan af norra sidomuren inför en raksluten ingång till en trappa, som sträcker sig uppigenom densamma åt vester, der en likadan ingång inleder till andra afdelningen, hvilken har åt söder en stor glugg, som utvändigt är rundbågig men invändigt lågrakspetsig. Från andra afdelnin-

gen sträcker sig en trappa midt öfver den förstberörda. En raksluten ingång inför vid vestra ändan af den sednare trappan till tredje afdelningen, hvilken har en liten fyrkantig ljusöppning åt vester. Från tredje afdelningen uppgår en trappa på samma sätt ifrån öster till vester i norra sidomuren. Nära midten af den sistberörda trappan inleder en raksluten ingång till en låg afdelning, som betäckes med ett enkelt korshvalf. Derifrån fortgår trappan åt vester, hvarest man inkommer i femte afdelningen, hvilken å hvarje sida har en stor glugg. En midtkolonn med tärningformigt kapitäl står i hvarje glugg och uppbär två rundbågar. Kolonnerne och bågarne intaga mot vanligheten gluggarnas rätvinkliga ytterkanter. De inre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga. Under gluggen på södra liksom på norra yttersidan märkes en stark indragning. Tornet, som har ansenlig höjd, uppbär ett lågspetsigt tak med vattenfall åt alla sidor.

I skeppets södra sidomur är en mängd små grunda halfrunda dels en- dels tvåsprångiga gesimsbågar insatta. Flere af dessa bågar äro alldeles släta, men hvardera af de öfriga innehåller ett djur eller ett blomster af ganska olika slag. Dessa stenar äro naturligtvis lemningar af en äldre kyrka, hvilken intagit den nuvarandes plats.

Vi beklaga, att från medeltiden ingen underrättelse om kyrkans ålder förefinnes. Dock visa sig stilförhållandena i denna helgedom vara så bestämda, att hvarje sakkunnig kan på det närmaste uppge, när den tillkommit. Tornet, som företer ren rundbågsstil har förmodligen uppstått omkring slutet af tolfte eller början af trettonde seklet. Skeppets norra portal och de

gesimsbågar, hvilka äro insatta i detsamma södra sidomur, ha tvifvelsutan tillhört en kyrka, som blifvit samtidigt med tornet uppförd. Det nuvarande skeppet och koret, hvilka äro hållna i utbildad spetsbågsstil, ha troligtvis tillkommit omkring år 1500.

Silte.

Nordnordvest $\frac{3}{8}$ mil ifrån Hablingbo ligger dess annex Silte i en bördig slättbygd. Sistnämnda kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp och ett fyrkantigt kor samt ett fyrkantigt torn i vester. Byggnaden är uppförd till fot- och hörnstycken samt omfattningar af huggen men för öfrigt af tuktad sandsten.

Skeppet, som invändigt håller i bredd 27.5 och i längd 40.9, har skråkantiga socklar. Två korshvalf med en skiljebåge utgöra skeppets betäckning. Skiljebågen, hvilken är lågspetsig och ensprångig samt ungefär 4.0 bred, hvilat på små rundstafviga och hålkälade dynstenar å midten af sidomurarna. Kapporna äro nära raka och uppåtgående.

Å södra sidomuren nära vestra ändan är en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida två smärta kolonner emellan inre poster och yttre murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne runda något inåtsvängda för kolonnerna men rätvinkliga för murhörnen. Kapitälerna äro hålkälade. Kransarne likna uppnedvända attiska baser. Posterne, som äro breda, stå på en mycket hög tröskel och uppbära ett fyrbladigt dörrfält, hvilket framter i midten en treflikig knopp, men hvilket förlorat en af tvenne rullika knoppar vid sidorna. Dörrfältet siras med en stor inristad bladslinga. På de inre kolonnerna hvilat en tunn fyrbladig båge med små treflikiga knoppar, och derpå framstår en afkantad spetsbåge. De yttre kolonnerne uppbära en rundstafvig och murhörnen två skarpkantiga rund-

bågar. Inre omfattningen har sneda smygar och lågrakspetsig betäckning.

Å södra liksom å norra sidomuren finnes i midten af östra hwallafdelningen ett ganska smalt men högt fönster med hög bröstning och rundbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar. Midt emellan den yttre och inre omfattningen framstår en rätvinklig karm. Triumfbågen är spetsig med stora hålkälade dynstenar. I södra sidomuren öster om och nära intill ingången märkes ett rakspetsigt väggskåp.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 20.5 samt i vester och öster 22.9, har likadana socklar som skeppet. Ett korshvalf, hvilket liknar skeppets, bildar korets betäckning.

En ingång å södra sidomuren nära vestra ändan inleder i koret. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhörn. Baserne, som ha fyrkantiga grundstenar, bestå af en större och en mindre rundstaf med fin randlist deremellan. Kapitälerna äro hålkälade. Kransar saknas. Murhörnen hvila på socklarna. Posterne, hvilka äro mycket breda och stå på hög tröskel, uppbära en trebladig ganska bred spetsbåge. På kolonnerna hvilar en rundstafvig och på murhörnen en rätvinklig spetsbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

På midten af södra sidomuren finnes ett enkelt rundbåigt fönster med hög bröstning. Å altarväggen äro tre sådana fönster, af hvilka det mellersta är något bredare och högre än de omgifvande. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga och ha såsom skeppets rätvinkliga karmar. I södra sidomuren nära östra ändan finnes ett rakspetsigt väggskåp. Uti norra

sidomuren nära västra ändan ses ett väggskåp med trebladig och nära östra ett större sådant med rakspetsig betäckning.

Tornet, som innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra, har skråkantiga och ovanligt höga socklar. I tornet finnes intet takhvalf utan blotta bjelklag, till hvilka stegar uppleda.

Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 44.5 samt i vester och öster 47.4, har en ingång på midten af vestra sidomuren. Yttre omfattningens hvarje sida utgöres af två murhörn med hålkälade kransar. De yttre murhörnen uppbära en rund- men de inre en spetsbåge, som beggedera äro skarpkantiga. På vanliga poster har en trebladig båge hvilat. Posterne äro för icke länge sedan borthrutna och bågen skadad för insättande af en tråkarm och inre smygarna äro vanställda. Tornbågen är lika bred som första afdelningen och har stora hålkälade dynsternar och högspetsig betäckning. Andra afdelningen framter på midten af vestra sidomuren en smal temligen låg snedsmygig ljusöppning med trebladig betäckning. I tredje afdelningen midt deröfver märkes en liten rundbågig glugg med en smärt midtkolonn och derpå tvenne små rundbågar. Yttre omfattningen utgöres af en rätvinklig och spetsbågig fördjupning. I fjerde afdelningen finnas åt söder liksom åt vester två smala och höga gluggar, hvaruti midtkolonner uppburit små trebladiga spetsbågar, af hvilka de förra saknas, men de sednare qvarsitta. Yttre och inre omfattningarna äro rätvinkliga och de förra rundbågiga men de sednare lågrakspetsiga. Å samma afdelnings norra sida ha en stor rätvinklig och rundbågig och å dess östra

två helt små stickbågiga gluggar blifvit i sednare tid insatta. Tornet uppbär en spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Från medeltiden vetes intet om kyrkans ålder. Då hela byggnaden är hållen i äldre öfvergångsstil, har den troligtvis uppstått kort efter år 1250.

På ett altarbord af huggen sandsten ligger en hålkälad skifva af slipad kalksten. I midten af framsidan finnes ett fyrkantigt hål. På bordet står en mycket bred och hög altartaffla, hvilken till största delen undandöljer östra fönstren. Denna taffla, som utgöres af trä, har en dålig oljemålning, hvilken föreställer korsnedtagningen.

I kyrkan står en dopfunt af fin sandsten. Foten är nedtill fyrkantig och upptill rund. Skålen är rund med skråkantig botten och raka sidor. Foten prydes med fyra sittande personer. Skålens botten siras med bladverk och dess sidor med bågält och figurer. Allt har så lidit af vittring, att intet deraf kan numera utredas.

Ett altarskåp med flygeldörrar står i skeppets nordöstra hörn. I sjelfva skåpet föreställes Christus med korsgloria sittande å en tron och hållande i den venstra handen en bok och upplyftande den högra till välsignelse. Tre personer med rundglorior stå å hvarje sida. Bland dessa ses S. Petrus till höger och S. Paulus till venster. Samma personer, som betäckas med båg- och löfpnydda rösten, äro halfupphöjda och temligen väl skurna af ek. I högra dörren står Maria å månen med barnet på högra armen. I venstra dörren väger en engel en bedjande. En menniska står uti den ena skålen och vigter ligga i den andra och två

djeflar med långa svansar och små horn fasthålla sig derunder. Likväl sjunker människan, och engeln hotar djeflarna med ett lyftadt slagsvärd. Figurerne i dörrarna äro ej illa målade i olja och temligen väl bibehållna. Skåpet utom dörrarna håller 5.7 i bredd och 3.4 i höjd.

Sproge.

Nordnordvest $\frac{1}{2}$ mil från Silte ligger Sproge, annex till Eista, i en lågländ och fruktbar slättbygd. Sproge består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor och ett halfrundt utsprång i öster samt ett fyrkantigt torn i vester. Byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som håller i inre bredd 23.5 och i längd 54.0, har låga skråkantiga socklar. Vid första aanblicken visar sig, att skeppet fått i sednare tid vidkännas en ganska våldsam vandalisering. En midtkolonn har tvifvelsutan der uppburit fyra korshvalf, och en ingång å den södra sidomuren mot vestra ändan har troligtvis haft en motsvarande å den norra. Nu betäckes skeppet med ett lågt tunnhvalf af bräder. En ingång på midten af södra sidomuren framter lemnigar af en gammal portal, som har poster med ett trebladigt dörrfält och derutanför på skeppets socklar murhorn med en skarpkantig rundbåge. Vid portalens flyttning ha dessa partier blifvit alldeles förfuskade. Intet spår märkes efter ursprungliga fönster. Deremot har ett rundbågigt fönster tillkommit på hvarje sida om ingången och två motsvarande å norra sidomuren, hvilka ha karmar med lång- och tvärposter samt bågar af trä och vanliga rutor. Triumfbågen, som är lågspetsig och ansenligt bred men föga hög, har hålkälade dynstenar.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 17.7 samt i motsatt riktning blott 14.4, har lika-

dana socklar som skeppet. Ett korshvalf med half-runda raka och uppåtgående kappor bildar korets betäckning. En ingång å södra sidomuren mot vestra ändan och ett litet rundfönster i öster derom ha blifvit igenmurade och ett stort fönster i likhet med skeppets uppbrutet.

Utsprånget, som håller i inre bredd 15.4, har likadana socklar som skeppet och koret och betäcket med ett halft kupolhvalf. Ett litet rundfönster åt öster är till det yttre och inre snedsmygigt och har liksom de öfriga fått träkarm och träbåge.

I utsprånget står ett muradt altarbord med skråkantig och slipad skifva af kalksten. En altartafla af sandsten har 1665 tillkommit och röjer ett dåligt arbete i rococomaner.

Tornet innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne, hvilka utgöras af en stor skråkant och derpå en rundstaf, äro 3.0 högre än den öfriga byggnadens. Tornets sidomurar äro inåtdragna.

Första afdelningen, som invändigt utgör i söder och norr 16.8 samt i vester och öster 17.4, har ett spetsigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor. Å norra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida två kolonner mellan murhörn. Derinnauför stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne raka och låga med fina ringar uppomkring, kapitälerna nedåt sneda med fina ringar. Inre kolonnerne och alla murhörnen uppbära skarpkantiga spetsbågar, yttre kolonnerne ha deremot en sådan med afskuret hörn. På posterna hvilar en fyrbladig båge med tre rullika knoppar, och deröfver höjer sig en smal tunn och tandad spetsbåge. Allt

röjer en sen ålder och en dålig hållning. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Afdelningen har åt vester haft ett mindre rundfönster, hvilket blifvit uppbrutet och äfven fått karm samt poster och bågar af trä. Tornbågen är spetsig och har hålkälade och rundstafviga dynstenar.

En raksluten ingång i första afdelningens sydöstra hörn inleder till en trappa, som sträcker sig från öster åt vester i den södra sidomuren och vänder sig sedan till hälften genom den vestra, der man inkommer i andra afdelningen. Sedan uppgår en stege till tredje afdelningen, hvilken å hvarje sida har två gluggar. Deröfver höjer sig å hvarje sida ett spetsigt röste, som har två gluggar jemte hvarandra och en mindre sådan midt öfver desamma. Der finnas således fem gluggar å hvarje sida. I hvarje glugg har en midtkolonn uppburit två trebladiga spetsbågar. Kolonnerne äro utbytta mot fyrkantiga stolpar, men bågarne äro bibehållna. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Å hvarje yttersida finnes under de nedersta gluggarna en skråkantig indragning. En åttkantig spira utgör tornets betäckning.

Om kyrkans byggnadsår saknas underrättelse från medeltiden. Skeppet koret och utsprånget, hvilka äro samtida, förete rundbågsstil, och härröra, såsom det tyckes, från sednare hälften af tolfte seklet. Tornet, som deremot framter spetsbågsstil, är nära två århundraden yngre.

I kyrkogårdsmuren finnes en större ingång från söder och en sådan från vester. Hvarje sida af dessa ingångar utgöres af fyra halfva rundstycken således

sexton tillhopa, hvilka tvifvelsutan tillhört den midtkolonn, som uppburit skeppets takhvalf. Dessa stycken, af hvilka två sammanlagda hålla 6.5 i omkrets och ungefär 4.0 i tjocklek, måste på vanligt sätt bundit hvarandra.

Utvändigt öfver skeppets ingång står på en stor halfrund stentafva: *Sproge kyrka byggd 1058*. På midten af norra sidomurens inre sida ses en stor fyrkantig tafva, hvarå läses: *År 1839 då Per Wallgren var kyrkoherde m. m. blef Sproge kyrka renoverad*. Midt deremot öfver södra ingången ses äfven en likadan tafva med inskrift.

Det är en sällsam fåkunnighet att låta i en gammal helgedom inbugga ett byggnadsår, som ingalunda kan rättfärdigas hvarken af kyrko- eller konsthistorien. Ja, vi anse tillochmed ett dylikt tilltag vara otillbörligt. Sproge kyrka har, såsom vi redan uppgifvit, troligtvis uppstått minst ett århundrade efter 1058. P. Wallgren, under hvars tid kyrkan blifvit på nyssberörda sätt vandaliserad, hade isanning gjort väl, om han ej inskrifvit sitt namn med gyllene bokstäfver och ej begagnat styckena af midtkolonnen vid ingångarna till kyrkogården. Det är en lycka för Gotlands märkvärdiga kyrkor, att der funnits få så företagsamma eller rättare tilltagsna kyrkoherdar som P. Wallgren, och vi önska uppriktigt, att aldrig någon med så ringa insigt och så stor inbilskhet i kyrklig byggnadskonst måtte få någon befattning med någon gotländsk helgedom.

sidomuren fanns en stor ingång och i öster derom ett smalt och högt fönster samt ett ännu större sådant på altarväggen. Både ingången och fönstret voro spetsbågiga. Vid vestra ändan och helt nära intill ingången stod ett ganska groft murstöd, som tillkommit för att sammanhålla korets remnade takhvalf. Af ingången, hvilken vid den gjorda förändringen flyttades 6.0 åt vester, har yttre omfattningen följande anordning. Å hvarje sida inrymmas tvenne kolonner mellan murhörn. Innerst stå poster på hög tröskel, ytterst framskjuta mycket stora skarpryggiga halfkolonner. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna nära halfklotformiga med löfverk och fasettband. Det mellersta murhörnets kapitäl å vestra sidan företer en fågel. Å den vestra halfkolonnens kapitäl ses en stor fågel med en bladslinga och å den östras ett människohufvud gapande öfver en bladslinga. Posterne uppbära ett fyrflikigt dörrfält och derpå utbreder sig en fyrbladig båge. Dörrfältet har fem runda knoppar, bågen nederst två spetsiga och derpå afskurna hörn samt öfverst en fembladig knopp. Kolonnerne uppbära rundstafviga och murhörnen skarpkantiga spetsbågar. På halfkolonnerna hvilar en stor quartstafvig spetsbåge, och deröfver höjer sig ett röste med hålkälade vattenlister. Altarväggens fönster hade en midtpost med bågar eller ringar derpå.

Tornet, som lyckligtvis har till största delen undgått den nya tidens förstöring, innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne äro skråkantiga såsom skeppets, men något större och högre än detsamma. Murarne äro å alla sidor nedifrån uppåt inåtdragna.

Den första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 45.8 samt i vester och öster 24.0, betäckes med ett tunnhyalf på vederlag i förstnämnda riktning. En ingång på midten af vestra sidomuren har poster och derutanför två murhörn å hvarje sida. På posterna ligger ett dörrfält hvilat. Murhörnen ha lika beskaffade och lika höga grundstenar som tornets socklar, men inga kransar, och de uppbära skarpkantiga rundbågar. Tornbågen, som håller 44.4 i bredd, har halfcirkelformig betäckning, hvars vederlagskransar äro hortslagna.

I första afdelningens nordöstra hörn uppleder genom en raksluten ingång en trappa i norra sidomuren från öster åt vester till andra afdelningen, som äfven betäckes med ett tunnhyalf i nyssberörda riktning och har en stor rundbågig öppning åt vinden.

Andra afdelningen har i det sydvestra hörnet en raksluten ingång till en trappa, hvilken genom södra sidomuren uppgår i det sydöstra till tredje afdelningen, som är ansenligt hög och uppbär fyra spetsiga rösten. Der finnas två gluggar å hvarje sida och en sådan å hvarje röste, således tolf tillhopa. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. I hvarje glugg har en midtkolonn uppburit tvenne små rundbågar. De förre ha blifvit ersatta med fyrkantiga trästycken, men de sednare äro nästan alldeles oskadade. Tornet har en åttkantig spira.

Från medeltiden finnes ingen underrättelse om kyrkans ålder. Det ursprungliga skeppet och tornet röja rundbågsstil och de ha troligtvis tillkommit i sednare hälften af tolfte eller i början af trettonde sek-

let. Lemningarne af koret förete utbildad spetsbågsstil och äro allraminst ett århundrade yngre än de nyssberörda.

Låtom oss nu efterse, huru denna gamla välbyggda kyrka blifvit för få årtionden sedan förändrad. Det är i konsthistoriskt afseende af mycket intresse att inhemta ej allenast, huru våra förfäder utmärkt sig med storartade byggnadsverk utan äfvenväl, huru våra samtidige bete sig med vanställande af desamma. Vi anse detta vara det enda möjliga sätt att förekomma forntida konstverks förstöring genom fåkunnighetens tanklösa tilltag.

Skeppet och koret förändrades till ett aflångfyrkantigt långhus. Alla omgifningsmurarne blefvo på sådant sätt bibehållna, att skeppet höjdes lika mycket som koret sänktes och långhusets hela vattentak fick lika höjd och lika sluttning. Korets ingång förflyttades till midten af den södra långmuren och ett stort rundbågigt fönster anbragtes på hvarje sida derom. Den norra långmuren fick tre likadana fönster, som motsvara den södras ingång och fönster. Alla dessa fönster ha karmar lång- och tvärposter samt bågar af trä, och de äro insatta i yttersta murkanterna. En dylik anordning i ganska tjocka murar är i högsta grad vanprydlig och förorsakar träbråtens snara förruttelse. Långhuset uppbär ett förtryckt trähvalf med ofantligt breda gesimser å inre långsidorna. Man har till största delen igenmurat altarväggens ansenliga fönster och i dess ställe anbragt ett rundt med bågar och språtar af trä och slutligen till råga på denna vandalism har samma fönster fått ett fyrkantigt rutfack med skön glasmålning, hvori Christi franteende

i templet föreställes. Det öfriga är en usel omfattning af trä med hvita glasrutor utan all passande hållning.

Man har på det vårdslösaste sätt bortslagit å det fordna korets socklar de prydliga rundstafvarna. Det nya långhuset har utvändigt fått stora trägesimser, som äro öfverstrukna med tjära. Man har slutligen till största delen afhuggit posterna å tornets ingång, och bortbrutit dörrfältet deröfver samt i dess ställe insatt ett slags stallfönster. Altarväggen har fått en ganska enkel ingång till en sakristia, hvilken i sednare tid blifvit byggd derutanför. Denna sakristia, som är högst simpel, har kroppåstak med vattenfall åt söder och norr. Det väcker förvåning, att man föreslagit denna förstöring af ett forntida konstverk och derpå använt en dryg kostnad, ehuru väl kyrkan derigenom ej blifvit utvidgad.

Altarbordet har fått en otymplig beklädnad af trä med hörnkolonner. Altartafflan, hvilken består af trä i rococomaner, föreställer nattvarden korsfästelsen och uppståndelsen. Dessa tre skildringar äro ovanligt goda. Dopfunten är 1642 arbetad af sandsten i barockstil.

I röstet öfver södra ingången, som är hällen i utbildad spetsbågsstil, ses en rundaktig sandstensskifva, hvilken omgifves af de ömkligaste rococosirater och krönes med en snäcka emellan fruktklasar och behänges med en liten bulle och en druffklase. Å skifvan står under konglig krona: *Carl XIV Johan* och å bullen: 1838. Då ingen inskrift får utan vitterhets-historie- och antiqvitets-akademiens granskning anbringas å någon offentlig byggnad, lär den nyssanfönda på

eget bevåg tillkommit; ty denna myndighet har svårigen kunnat tillåta, att ett uråldrigt, och konstrikt byggnadsverk skulle, sedan fåkunnigheten vanställt det-samma, hedras med en regerande konungs namn.

Levide.

Österut $\frac{3}{8}$ mil från Eista ligger Levide i en fruktbar och högländ slättbygd. Ett fyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor och ett halfrundt utsprång i öster samt ett fyrkantigt torn i vester bilda sistnämnde helgedom. Skeppet koret och utsprånget bestå till allt yttre och till mycket inre af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten. Qvaderstyckena ha ganska olika höjd. Stundom har ett skifte tunnare och tjockare qvadersten, hvadan således det följande deröfver inhakas. Stundom motsvarar ett qvaderstycke tvenne på hvarandra o. s. v. Denna uraktlåtenhet är der ganska stor, dock finnas annorstädes likartade förhållanden. Tornet är till hörnstycken och omfattningar m. m. uppfördt af huggen, men till det öfriga af tuktad kalksten.

Skeppets korets utsprångets och tornets socklar utgöras af en vanlig skråkant och derpå plint rundstaf och hålkål. Å skeppet koret och utsprånget märkas halfrunda gesimsbågar, som äro skarpkantiga med hålkälade och något omvexlande kragstenar. Dessa gesimsbågar hålla 0.5 i djup och 1.5 i tvärmått. Koret har å södra liksom å norra sidomurens östra ända 1.5 bred pilaster, hvilken motsvarar gesimsbågarnas framsprång. Å skeppets och korets gafvelmurar ses vågrätt framgående gesimsbågar.

I skeppet, som invändigt sträcker sig i söder och norr 54.5 samt i vester och öster 54.2, stå fyra pelare, hvilka uppbära nio korshvalf. Pelarne, som till stammarna hålla i hvarje sida 2.5, ha 10.0 afstånd

från hvarandra och 9.5 från sido- och gafvelmurarna. Således bildas tre nära lika breda och höga gångar. Pelarne ha följande anordning. Grundstenarne äro rätvinkliga och socklarne attiska. Stammarne ha i hvarje hörn en grof rundstaf på attisk bas med skyddsblad. Både stammarne och rundstafvarne prydas med karnisade kransar. Korshvalfven sakna skiljebågar. Kaporna äro rundbågiga och vågräta. Hvalffötterne, hvilka å sido- och gafvelmurarna äro lika breda som pelarne, hvila på kragstenar, som likna hålkälade listverk, af hvilka ett siras med rundstaf. I hvalfhörnen märkas små hålkälade kragstenar.

Å södra sidomuren helt nära den vestra ändan finnes en temligen stor ingång, som har poster på hög tröskel och derutanför å hvarje sida en kolonn emellan inre och yttre murhörn. Grundstenarne äro lodräta och baserne attiska med skyddsblad. Kapitälerna, hvilka äfven sträcka sig öfver posterna, äro bägarlika. På posterna hvilat ett trebladigt dörrfält med fem stora rullika knoppar. Kolonnerne motsvaras af en rundstafvig och murhörnen af två skarpkantiga spetsbågar. Å den yttersta bågens slutsten, som uppstår öfver och är dubbelt högre än omgifningen, märkes ett fantastiskt människohufvud med uträckt tunga och derunder ett hoptryckt halfklot i likhet med en bulle. Å hvardera af kolonnernas kapitäl ses en örn med utslagna vingar stå på och bita i ringen. Hvardera af posternas och de närmaste murhörnens kapitäl prydes med ett människohufvud, hvilket biter om en bladslinga. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

På östra sidan om ingången finnes ett lågspetsigt fönster, hvare en midtpost uppbär två trebladiga spets-

bågar och deröfver en öppen ring. Å norra sidomuren ses två illa utvidgade fönster med karmar poster och bågar af trä. Triumfbågen är temligen hög och spetsig och dynstenarne rundstafviga och hålkälade. Vid södra liksom vid norra sidan om triumfbågen märkas åt vester lemningar af en temligen bred och mycket hög men ej synnerligen djup altarnich. I hvardera af dessa altarnicher, hvilka äro halfrunda, synas spår efter ett litet fönster, som i sned riktning från öster upplyst dervarande altarbord. Det södra fönstret utgöres af en fyrbladig ros, hvilken består af en enda håll. Samma fönster tillslutes af en panel för predikstolen. Det norra fönstret, som till det inre är synligt, bortskymmes till det yttre af en usel sakristia, hvilken vidpass 1780 blifvit uppförd vid korets norra sidomur.

I skeppets sydvestra hörn finnes en raksluten ingång till en trappa, som från söder åt norr uppgår igenom vestra gafvelmuren till takhvalfven. Vid öfra ändan af trappan vidtager en liten raksluten ingång till ett förvaringsrum, hvilket i gafvelmuren sträcker sig åt norr och betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Detta rum håller 4.5.5 i inre bredd 7.5.5 i längd och 6.2 från golfplanen till slutstenarna. Trappan liksom rummet upplyses från vester af en liten fyrkantig muröppning. Skeppets östra gafvelröste har för minskande af dess tryckning på triumfbågen en mycket stor och spetsig öppning, som ses å vinden.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 21.7 men i vester och öster blott 15.6, betäckes med ett lågspetsigt korshvalf, som har nära vågräta

kappor och små kragstenar i hörnen. Å södra sidomuren finnes en ingång, hvilken är mycket smal och temligen låg. Yttre omfattningen består af inre poster och yttre murhörn. Posterne, som äro tjocka, stå på hög tröskel och uppbära ett trebladigt dörrfält. Murhörnen motsvaras af en rundbåge, och de förra liksom den sednare prydas i hvarje kant med en temligen grof rundstaf utan bas och kapital. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. I östra sidan af inre omfattningen märkes en stor fördjupning för vigvatten. Öfver ingången finnes ett rundbågigt och trebladigt fönster, hvilket till det yttre och inre är snedsmygigt.

På ett altarbord, som består af huggen kalksten, ligger en stor skråkantig skifva af sådan. En altarprydnad derå saknar konstvärde.

Utsprånget, hvars inre bredd utgör 18.0, betäckes med ett halft kupolhalv. Der finnes åt öster liksom åt nordost ett litet rundbågigt fönster, som ut- och invändigt har sneda smygar. Ett liknande fönster åt sydost har i sednare tid blifvit illa utvidgadt. Korets gavelröste, hvilket hvilar på tribunbågen, har en smal öppning, som inleder till utsprångets takhalv.

Tornet inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra. Sidomurarna äro der såsom flerstädes något inåtdragna. Betäckningen utgöres af en spira, hvilken börjar med fyrkant och snart öfvergår till åttkant.

Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 19.6 samt i vester och öster 19.5, har ett spetsigt korshalv, hvilket är vida högre än skeppets. En ingång finnes på midten af vestra sidomuren. Yttre omfattningen har å hvarje sida tre kolonner mellan

murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna halfklotformiga med nedra och öfra ringar samt löfverk men utan kransar. Ett skaft å norra sidan saknas. Poster, som utgöras af hela block, stå på hög tröskel och uppbära ett femflikigt dörrfält, hvaröfver en fembladig båge, som motsvaras af de innersta kolonnerna, utbreder sig. På dylikt sätt uppkomma hela cirklar utan knoppar. De öfriga kolonnerne uppbära två åttkantiga och murhörnen skarpkantiga spetsbågar.

Ett stort rundfönster på midten af södra sidomuren är till det yttre och inre tvåsprångigt med afskurna kanter, och det innehåller sex ringar och en sexflikig midtros. Öppningen åt skeppet består af två särskilda rundbågar, af hvilka den ene uppbär tornets östra sidomur och den andre skeppets vestra gafvelmur. Dessa rundbågar ha lika spännvidd, men den förre är högre än den sednare, och begge sakna vederlagskransar.

Från skeppets takhvalf uppför en kort stege till en vid genomgång å tornets östra sidomur i andra afdelningen. På midten af vestra sidomuren finnes en liten spetsbågig och några fot deröfver en trebladig ljusöppning. Vid lika höjd med den sistberörda märkes på midten af södra sidomuren äfven en liten ljusöppning, som likuar ett Andreaskors, hvilket utgöres af en enda håll. Ofvanom de öfra ljusöppningarna ses på södra liksom på vestra och norra yttersidan en skråkantig indragning.

Ifrån den andra afdelningen uppgå stegar till den tredje, som å hvarje sidomur har två gluggar och derunder en yttre likadan indragning som den nyss-

berörda. I hvarje glugg har en hög midtkolonn uppburit tvenne små rundbågar. Kolonnerne ha bortfallit och blifvit ersatta med fyrkantiga trästycken, men bågarne, hvilka äro utarbetade af hela hällar, qvarsitta. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga.

Om kyrkans byggnadstid saknas upplysning ifrån medeltiden. Det visar sig vid första granskningen af denna helgedom, att skeppet koret och utsprånget, som äro hållna i rundbågsstil, ha förmodligen tillkommit i slutet af tolfte eller i början af trettonde seklet. Tornet företer äldre öfvergångsstil och är omkring ett århundrade yngre. Skeppets portal och fönster, hvilka röja utbildad spetsbågsstil, äro något yngre än tornet. Det är bekant, att triumfbågarne under rundbågsåldern voro smala och låga. Detta föranleddes deraf, att skeppen och koren då höllos strängt afsöndrade från hvarandra. Allteftersom man frånträdde detta bruk, blefvo triumfbågarne utvidgade. Det är alldeles solklart, att här funnits en vida mindre triumfbåge, som förmodligen blifvit vid förändring af skeppets ingång och fönster utvidgad och försedd med spetsig betäckning. Att tornets takhvalf är vida högre än skeppets, och att öppningen åt öster betäckes med två särskilda rundbågar, och att i den första afdelningen saknas uppgång till den andra, men deremot trappan i skeppets vestra gafvelmur dertill begagnas, allt detta bevisar, att skeppet är äldre än tornet.

Å kyrkogården ligger en grafsten, hvilken är 6.0 lång samt 5.5 bred i hufvud- och 2.5 i fotändan och 0.5 tjock. Denne grafsten, som består af mycket hård vitgrå kalksten, har å öfra sidan en sköld och några

bomärken iuristade. Å undra sidan af samma grafsten ses många halfrunda ingröpnings, hvilka, sträckande sig uti högst skiljaktiga riktningar, synas påtagligen ha tillkommit vid slipning af stenredskap, men ingalunda för arkitektoniska prydnader, ty dertill äro dessa ingröpnings allför oregelbundna.

Lemningar efter ett ringkors af kalksten finnas vid Dals i Levide socken. Fotstycket kvarstår i marken. Stammen är förstörd. Öfverdelen kvarligger i närheten. Stammen har vid nedra och öfra ändan varit ungefär 2.0 bred och 5.0 hög. Öfverdelen utgöres af en rund ogenombruten skifva, som håller 5.5 i tvärmått och prydes med en ring och deröfver ett kors, af hvilka den förre har 0.6 i bredd det sednare 0.4, och beggedera höja sig 0.0.5 öfver de omslutna och omslutande ytorna. De öfverblifna delarnas tjocklek utgör 0.5. Ringens och skifvans ytterkanter äro 0.4 åtskilda från hvarandra. Skifvan har för korsets hvarje arm haft ett fyrkantigt framsprång och hon har för detsammas öfverstycke ett sådant i behåll. Öfver ringen, som i inre kanten siras med fyra och i yttre med åtta liljor, sträcka sig armarne med klufna ändar. Midt öfver ringen höjer öfverstyckets ända en bröstbild med mössa på hufvudet och klubba i högra handen. Detta ringkors är ganska ovanligt, ty der saknas genombrutna svicklor. Ringens tolf liljor torde beteckna de tolf lärjungarne. Öfverstyckets bröstbild torde deremot afse en stenhuggare, hvilken fått denna minnesvård öfver sig, eller en sådan, som utarbetat densamma. Der märkes intet spår efter någon inskrift.

Gerum.

I ostnordost $\frac{1}{2}$ mil ifrån Levide ligger dithörande annex Gerum i nyssberörda trakt. Emellan dessa kyrkor är vägen till de två sista tredjedelarna mycket krokig smal och dålig, ehuruväl den går genom en bördig slättmark. Gerum utgöres af ett aflångfyrcantigt skepp ett nära fyrcantigt kor och ett halfrundt utsprång i öster samt en fyrcantig tornafdelning i vester. Kyrkan är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

I skeppet, som håller i inre bredd 29.4 och i längd 58.9 samt i murtjocklek 4.0, står en midtkolonn, hvarpå fyra korshvalf hvila. Skeppets socklar äro skråkantiga. Midtkolonnen har grundsten och derpå bas. Grundstenen är fyrcantig och hög. Basen är ganska ovanlig. Ifrån en nedre hålkäl framskjuta stora skyddsblad, af hvilka ett ej hunnit att fullbordas. Sedan följer en platt och deröfver en hög mycket grund hålkäl och slutligen en ring. Skaftet, som håller 6.4 i omkrets, utgöres af sexton hela rundstycken. Kapitäl, hvilket är bukigt och slätt med hålkälad krans, motsvaras å sido- och gafvelmurarna af enkla kragstenar med hålkälade kransar. Midtkolonnen och kragstenarne uppbära 4.0 breda skarpkantiga och spetsiga skiljebågar. Kapporna äro äfven spetsiga. Skeppet har anseelig höjd.

Å midten af vestra hvalfafdelningen åt söder är en stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida tre smärta kolonner mellan murhörn. Innerst stå breda poster på hög tröskel, ytterst framspringa pilastrar.

Grundstenarne äro brant skråkantiga och baserne attiska med afrundade plinter. Två skaft å hvarje sida saknas. Kapitälerna likna uppuedvända attiska baser med afrundade och löfprydda plinter. Kransarne bestå af en rundstaf och derpå en platt. På posterna hvilar ett fyrbladigt dörrfält med två femflikiga och i midten en sjuflikig knopp, som alla prydas med fasettband. Från de innersta murhörnen, hvilka äro helt tunna, uppstår en sexbladig båge, som utbreder sig öfver dörrfältet och på hvarje sida nederst har en femflikig, deröfver en åttabladig och rosig samt öfverst en femflikig knopp. Dessa knoppar siras äfven med fasettband. De öfriga murhörnen motsvaras af skarpkantiga, men kolonnerne af rundstafviga spetsbågar. Från pilastrarna uppgår en skarpkantig spetsbåge, hvilken uppbar ett röste med hålkälade vattenlister, och på spetsen deraf höjer sig en rund knopp. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

På midten af östra hvalfafdelningen åt söder finnes ett spetsbågigt fönster, hvarti en midtpost med motsvarande karm uppbar två trebladiga bågar och deröfver en trebladig ros med en tresidig öppning deruti. Posten är ersatt med ett trästycke, men karmen bågarne och rosen äro i behåll och till det yttre och inre snedsmygiga samt utåt stafprydda. De nedra facken ha hvita, men de öfra målade glasrutor. Å skeppets norra sida märkes intet spår efter ingång eller fönster. Skeppet har en ovanligt bred triumfbåge med hålkälade dynstenar och spetsbågig betäckning.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 16.4 men i motsatt riktning blott 11.8 och håller i murtjocklek 4.7, betäcks med ett korshvalf.

Socklarne äro skråkantiga men lägre än skeppets. Koret har emot vanligheten en egen triumfbåge, hvilken är lågspetsig med likadana dynstenar som de nyssberörda. Denne sednare triumfbåge är lika bred som koret.

På midten af södra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida ett mycket stort murhorn på korets socklar och derinnanför breda poster på hög tröskel. Mellan murhörnen och posterna har å hvarje sida stått en kolonn. Baserne och skafven saknas, men kapitälerna äro i behåll. Murhörnen kapitälerna och posterne uppbära rundbågar. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öfver ingången något åt öster ses ett litet rundbågigt fönster, som har ut- och invändigt sneda smygar. Der märkes en vacker glasmålning, hvilken föreställer ett helgon med omgifvande rosor.

Utsprånget, som håller i inre tvärmått 12.0, har äfven skråkantiga och lika höga socklar som koret och betäckes med ett halft kupolhvalf. Ett rundbågigt fönster har i sednare tid blifvit uppbrutet å utsprånget. Der finnes i södra sidan ett fyrkantigt och i norra ett rakspetsigt väggskåp.

Tornet har såsom flerstädes icke fått sin fullbordan. Första afdelningen, hvilken invändigt utgör i söder och norr 18.0 samt i vester och öster 17.5 och i murtjocklek 5.4, uppbär ett spetsigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor. Socklarne äro skråkantiga i likhet med skeppets. På midten af vestra sidomuren är en ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida två kolonner emellan inre poster och yttre murhorn. Kolonnerne, som å ena sidan förlorat sina

skaft och fått sådana af trä, äro ovanligt smärta och murhörnen små. Posterne, hvilka äro mycket breda men tunna, stå på hög tröskel. Baserne, som likna bägarformiga och uppnedvända kapitåler, hvila på tornets socklar. Kapitålerne, hvilka äro bukiga men ej utåtlutande, ha bladprydnader. Murhörnen uppbära skarpkantiga och kolonnerne rundstafviga spetsbågar. På posterna uppstår en trebladig spetsbåge, och derpå ses ett trebladigt framsprång. På midten af södra sidomuren märkes ett spetsbågigt fönster, som är enkelt samt till det yttre och inre snedsmygigt. Tornbågen har lika bredd som afdelningen och å södra sidan en hålkälad men å norra en hålkälad och rundstafvig dynsten samt spetsbågig betäckning.

I den norra sidomuren nära östra ändan finnes en ingång till en trappa, hvilken uppleder genom densamma och i den vestra inför på första afdelningens takhalv. Af andra afdelningen äro blott få fot uppförda. Tornet har en spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Om kyrkans ålder saknas underrättelse från medeltiden. Det visar sig vid första anblicken af denna helgedom, att skeppet och tornafdelningen äro samtida och hållna i sen spetsbågsstil, men att deremot koret och utsprånget blifvit samtidigt uppförda i äldre rundbågsstil. Der har tvifvelsutan funnits ett äldre vida mindre skepp med eller utan torn, efter hvilkas bortbrytande nuvarande skepp och tornafdelning uppstått. Vid denna ombyggnad har med bibehållande af den ursprungliga triumfbågen den nya å vestra sidan tillkommit för uppbärande af skeppets östra gafvelröste. Koret och utsprånget ha troligtvis blifvit uppförda om-

kring midten af tolfte seklet, då deremot skeppet och tornafdelningen tyckas vara tvåhundra år yngre.

Ett muradt altarbord med hålkälad och oslipad skifva af kalksten står i utsprånget. På detta bord finnes en altartafla, som är arbetad i dåligt rococomaner och föreställer nattvarden.

Uti kyrkan står en rund dopfunt af sandsten. På ett grundstycke, hvilket har hålkäl, följer ett mellanstycke, som är inåtsvängdt och avslutas med en flätad ring. Från midten af detta mellanstycke framskjuta på lika afstånd från hvarandra fyra vilddjurshufvuden, hvilka gapa öfver slingrande ormar. Skålen har skråkantig och slät botten. Sidorna, som äro raka, innehålla sex rundbågiga fält. Svieklorna fyllas med blad. I fälten afbildas nedannämnda föreställningar. 1. Bebådelsen. 2. Besökelsen. 3. Frälsarens födelse. 4. Herdarne. 5. De tre vise männen med kronor. 6. Maria med barnet. Dopfuntens hela höjd utgör 3.2, skålens yttre tvärmått 2.5.

En sakristia, hvilken ligger vid korets norra sidomur, är en ny tillbyggnad med raksluten ingång och platt trätak. Å korets södra och norra hörn äro grofva murstöd i en sednare tid uppdragna. Dessa murstöd ha starka framsprång och branta sluttningar.

Fardhem.

I sydsydost $\frac{7}{8}$ mil från Gerum ligger Fardhem i merberörda slättbygd. Samme dålige väg, hvilken för till Gerum, är den ende, som går derifrån. Alltså måste en ganska betydlig krok göras, hvadan nyssuppgifna afstånd emellan nämnda kyrkor är dubbelt längre än detsamma blir efter anläggning af en rak väg.

Fardhem utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor samt ett halfrunt utsprång i öster och ett nära fyrkantigt torn i vester. Kyrkan är uppförd af huggen kalksten med någon inblandning af huggen sandsten i mycket olika storlekar. En qvadersten är 3.4.5 bred och 8.4 lång.

Skeppet, som håller i inre bredd 22.7 och i längd 30.9, har skråkantiga socklar och halfrunda gesimsbåger utan kragstenar. Härvid bör anmärkas, att bågarne väl äro enligt vanligheten 4.5 breda, men endast 0.4 djupa. Betäckningen består af ett platt brädtak.

En ingång å södra sidomuren nära vestra ändan inleder i skeppet. Yttre omfattningen har å hvarje sida två stora murhörn med skråkantiga socklar och likadana dock något mindre uppnedvända kransar. Derinnanför stå tunna poster på hög tröskel. På murhörnen hvila tvenne och på posterna en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och rundbågig. På midten af hvarje sidomur synas spår efter ett litet rundbågigt fönster med hög bröstning. Nyligen ha två stora rundbetäckta fönster blifvit å hvarje sidomur upp-

brutna. Triumfbågen har halfcirkelformig betäckning med hålkälade dynstenar.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 44.8 samt i vester och öster blott 44.5, betäcket med ett tunnhvalf på vederlag åt förstnämnda håll. Å koret finnas likadana socklar och gesimsbågar som å skeppet. Södra sidomuren har en ingång. Yttre omfattningen, hvilken är rätvinklig, har lika framsprång som socklarne. Framsprången sluta sig åt mursidorna med sådana skråkanter som socklarne, och derpå hvilat en rundbåge med likadan anordning. Å vestra framsprångets yttre sida ses en uppnedvänd man, som uppsträcker armarna och håller i de uppfäktade benen. En kvinna sitter emellan benen och håller ett djur i den högra handen och har den venstra på bröstet. Till venster om kvinnan märkes äfvenledes ett djur. Midt öfver dessa figurer stå tvenne kvinnor med långt hår, hvilka omfatta hvarandra. Alla dessa figurer sakna omfattningar. Å vestra framsprånget åt dörröppningen ses nederst två personer med rundglorior. Den, som står till höger, håller högra handen på bröstet och för ett kors i venstra, men den, som står till venster, har en staf i högra handen och en väska på venstra armen. Dessa personer omgifvas af ledprydda kolonner, hvilka uppbära fialer och deremellan en rundbåge, hvarpå två trebladiga rosor höja sig. Midt emellan samma personer och under denne rundbåge framstår en kragsten, som uppbär två hälften mindre rundbågar. Öfver denne baldakin ses en framåtlutande man, hvilken håller en yxa i högra handen, och deröfver rider en man, som framräcker sina armar och bär i hvarje hand en stor ring. Å östra framsprångets yttre

sida märkes ett uppåtsträckt lejon, hvilket håller en menniska i gapet. Midt deremot eller lika högt åt dörröppningen står en biskop med krumstaf i venstra handen och håller högra på bröstet. Begge dessa figurer ha aflångfyrcantiga omfattningar, som åtskiljas i hörnet med en smärt kolonn, hvilken å midten är fristående. Öfver lejonet ses ett smalt slätverk. Alla dessa figurer äro halfupphöjda. Efter borthuggning af inre poster och hög tröskel har den rundbåge, som hvilat på desamma, blifvit genom ändarnas afbuggning förändrad till en stickbågig betäckning. Ett fönster, hvilket nyligen blifvit uppbrutet öfver ingången, afskär en del af densammas betäckning och uppgår i gesimbågarna. Ingångens inre omfattning, som förmodligen varit liksom skeppets snedsmygig och rundbågig, är så förenad med det nya fönstrets inre omfattning, att det hela utgör en fördjupning, hvilken sträcker sig från golvet upp i tunnhalvvet. Denna förändring är en bedröflig vandalism. Jemte ingången märkas spår efter ett litet igenmuradt fönster med hög bröstning och rundbågig betäckning. Om man icke helt och hållet saknat begrepp om det passande, så hade man låtit ingången förbli oförändrad, och utvidgat det gamla fönstret. Vid korets norra sidomur ligger en nyare sakristia med platt brädtak.

Utsprånget, hvars inre bredd utgör 12.0, uppbär ett halft kupolhalv. Socklarne likna skeppets och korets. Gesimserne äro skråkantiga och lika stora som socklarne men uppnedvända. Tre pilastrar, hvilka stå i sydost öster och nordost, ha lika afstånd från hvarandra och lika framsprång med socklarna och gesimserna och äro blott 0.5 breda. Under gesimserna ses

skråkantiga kragstenar, som upptill sluta sig till desamma. Tvenne kragstenar finnas i hvardera af pilastrarnas mellanrum, men trenne i hvardera af de öfriga, emedan den vestligaste kragstenen å hvarje sida motsvarar en pilaster, hvilken der saknas. Å utsprånget märkes intet spår till något samtidigt fönster. Ett fönster, som nyligen blifvit åt söder uppbrutet, är liksom skeppets och korets försedt med karm- samt lång- och tvärpost och bågar af trä. I norra sidan ses ett rakspetsigt väggskåp med gamla ekdörrar.

Törnet inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra och har lika beskaffade och lika höga socklar som den öfriga byggnaden och inåtdragna sidomurar. Första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 13.4 samt i vester och öster 20.6 samt i murtjocklek 6.2, betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i förstnämnda riktning. En ingång på midten af vestra sidomuren är till den yttre omfattningen rätvinklig och rundbågig samt alldeles ornamentslös, till den inre snedsmygig och lågrakspetsig. En dithörande tröskel är bortbruten. Första afdelningens öppning åt öster tillhör skeppets vestra gafvelmur och är nära lika bred, men vida lägre än densamma och har rundbågig betäckning med skråkantiga dynstenar.

En raksluten ingång i första afdelningens sydöstra hörn uppleder genom södra sidomuren åt vester och inför genom en likadan ingång derifrån i andra afdelningen, som är mycket hög och betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr. Andra afdelningen, hvilken invändigt håller i vester och öster 17.5 och i murtjocklek 4.3, har en stor rundbågig något förändrad glugg åt vester samt en mycket stor

halfrund bärbåge åt öster och deri en raksluten ingång till vinden. På denna bärbåge hvilat hela östra tornmuren, hvadan den första afdelningens sträckning i vester och öster är längre än den andras.

Stegar uppföra till tredje afdelningen, som å hvarje sida har en ansenlig glugg, hvaruti en midtkolonn uppburit tvenne små rundbågar. Kolonnerne ha blifvit i sednare tid ersatta med trästycken, men bågarne äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Tornet har en temligen hög spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant.

Altarbordet, som inrymmes i utsprånget, utgöres af huggen sandsten och skifvan derpå, hvilken har ovanlig tjocklek och är hälkälad, består af huggen kalksten. Altartafflan, som är arbetad af sandsten, föreställer Adam och Eva vid kunskapens träd. Det är bedröfligt, att ett eländigt arbete fått plats på Herrans bord.

Kyrkan har enligt en förteckning från medeltiden blifvit 11 .. uppförd, således under tolfte seklet ¹⁾. Ehuru kyrkan röjer ren rundbågsstil, så tyckes hon snarare ha uppstått i sednare än förra hälften af tolfte århundradet. Tornet visar sig vara något fastän ej mycket yngre än den öfriga byggnaden.

Invändigt läses öfver skeppets ingång, att kyrkan är byggd 1049. Inskriften är utförd med nymodiga bokstäfver i vattenfärg. Det är ett eget slags oförsynthet att å en gammal vördnadsbjudande helgedom teckna ett byggnadsår, för hvars riktighet intet bevis

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 314.

finnes. Öfver triumfbågen läses med lika bokstäfver som i den nyssberörda inskriften, att kyrkan blef 1854 reparerad och derjemte ses pastors och kyrkovärdars namn. Då ingen eger, såsom vi ofvanföre anmärkt, utau vederbörligt tillstånd att å någon offentlig byggnad anbringa en inskrift, så är det mer än oblygt att öfver triumfbågen, som fordom med stor vördnad betraktades och hvarunder den korsfäste frälsarens bild uppsattes, med stora bokstäfver sätta en sådan erinran om det obetydligaste arbete.

Å kyrkogårdens vestra sida finnes en stor spetsbågig port, hvilken har stafprydda omfattningar af huggen sandsten, men den saknar takhvalf och sittnicher.

Linde.

Från Fardhem ligger dess annex Linde nära $1/2$ mil norrut. Afvägen är något smal, men ganska god. Snart möter en lång och temligen brant backe och man nedskådar från höjden deraf tillbaka på den mycket vidsträckt och bördiga slätten, och man befinner sig i en fjälltrakt med dvergskog mellan kalkklippor. Man nedkommer från denna fjällsträcka utför en brant och krokig backe, vid vars slut Linde ligger i en bördig dal. Ett ganska ansenligt och tvärbrant kalkberg, hvarur ofantliga block nedstörtat i närheten af vägen, gör ett eget afbrott mot den grönskande dalen och den vördnadsbjudande helgedomen derunder.

Linde består af fyrkantigt skepp, aflångfyrkantigt kor med halfrundt utsprång i öster och fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten med någon inblandning af sandsten.

Skeppet, som invändigt håller i söder och norr 25.4 samt i motsatt riktning 26.6 och i murtjocklek 4.5, har socklar, hvilka utgöras af en skråkant och derpå en platt samt vidare en rundstaf och en hålkäl. I skeppet står en midtkolonn, som uppbär fyra kors-hvalf. Midtkolonnen, hvars skaft håller i omkrets 7.6, företer följande anordning. Grundstenen är hög och fyrkantig, basen attisk med rund plint, kapitälet bägarlikt och alldeles rundt, kransen mycket tunn och kvadratisk med afsnedade underkanter. Kransen motsvaras å sido- och gafvelmurarna af hålkälade kragstenar. Korshvalfven, som äro rundbågiga med vågräta

kappor, ha små hålkälade kragstenar i hörnen, men inga skiljebågar. Hvalffötterne äro nära 2.0 breda.

Å södra sidomuren och i midten af vestra hvalf-afdelningen är en ingång, hvars yttre omfattning har å hvarje sida en kolonn emellan två murhörn. Derinnanför stå breda poster på hög tröskel. Yttre murhörnen uppgå från socklarna. Kolonnerne och inre murhörnen ha attiska baser med skyddsblad. Kapitälerna äro bägarlika och å hvardera ses en örn stå på och framstupa bita i ringen. Yttre och inre murhörnen samt kolonnerne ha tunna och hålkälade kransar. Posterne uppbära ett dörrfält, som inunder har en helt grund rätvinklig inskränning, men som för öfrigt är alldeles slätt. Murhörnen, hvilka ha anseelig storlek, uppbära skarpkantiga rundbågar. Kolonnerne motsvaras af en lika grof rundstafvig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Midt emot denna ingång finnes å norra sidomuren en igenmurad sådan. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn emellan stora murhörn, som hvila på socklarna, och breda poster, hvilka stå på hög tröskel. Baserne äro attiska med skyddsblad, kapitälerna bägarlika och löfprydda med smala fasettband. Kransar saknas. Murhörnen och posterne uppbära skarpkantiga rundbågar. På kolonnerna hvilar en rundbåge, som har i kanten en hålkäl. Nära slutstenen af sistberörda båge ses ett gubbhufvud. Inre omfattningen har varit, såsom det visar sig, snedsmygig och lågrakspetsig. På midten af östra hvalf-afdelningen å södra liksom å norra sidomuren finnes ett nytt rundbågigt fönster, hvilket liknar alla sådana. Triumfbågen är på det oförsvarligaste sätt utvidgad genom bortbrytningar å sidomurarna och betäckningen är

vanställd genom den råaste spetsbågsform. Till följd häraf har i anseende till påtryckningen af skeppets östra gafvelröste en grof bjelke måst inläggas midt derunder. Genom denna utvidgning har triumfbågen blifvit vida bredare än koret. Skeppets vestra gafvelmur har å midten en spetsig båge, som håller 18.4 i bredd och uppbär detsamma vestra röste.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 20.7 samt i vester och öster 13.9 och hvars murtjocklek är 4.4, betäckes med ett korshvalf, som har rundbågiga och vågräta kappor med små hålkälade kragstenar. Socklarne bestå såsom skeppets af skräkant platt rundstaf och hålkäl.

Å södra sidomuren närlinre vestra ändan finnes en ingång, hvars yttre omfattning har å hvarje sida tre stora murhörn och emellan de yttre en kolonn. Murhörnen stå på socklarna. Kolonnerne ha attiska baser med rätvinkligna hörn. Baserne öfverskjuta till en tredjedel socklarna. Kolonnerne sakna kapitäl och kransar och de uppbära en rundstafvig rundbåge. Murhörnen ha skarpkantiga rundbågar. Breda men tunna poster på hög tröskel uppbära en trebladig båge. Denne portal är lika bred som hög och ehuru ganska gammal och ursprunglig ovanligt ful. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Snedt öfver denna ingång å midten af södra sidomuren finnes ett lägre fönster och å norra sidomuren ett högre motsvarande, hvilka nyligen tillkommit och vittna derom.

Utsprånget, som håller i inre tvärmått 19.0, uppbär ett halft kupolhvalf. Socklarne äro lika med skeppets och korets. Det är ganska ovanligt, att utsprånget fått åt öster ett spetsbågigt fönster, hvilket har en

midtpost och derpå två trebladiga spetsbågar samt der-
 öfver en trebladig ros. Fönstret är till det yttre och
 inre snedsmygigt. Posten och bågarne samt rosen ha
 utvändigt rundstafvar och äro invändigt snedsmygiga.
 Fönstret har en yttre vattenlist, som prydes med en
 djup karnis och består af en hel håll, hvilken svänger
 sig efter rundlen. Denna vattenlist såsom jemväl an-
 nat visar, att fönstret tillkommit i den sednare medel-
 tiden. I södra sidan ses ett större rakspetsigt vägg-
 skåp, som har omfattning och dörrar af ek med fint
 beslag i sen medeltidsstil. I norra sidan nära vestra
 ändan märkes ett fyrkantigt väggskåp.

Tornet innehåller tre afdelningar öfver hvarandra.
 Första afdelningen, hvilken invändigt sträcker sig i sö-
 der och norr 18.4 samt i vester och öster 20.9 och
 har i murtjocklek åt vester 6.2, betäckes med ett
 korshvalf, som är något spetsigt, men som har för öf-
 rigt vanlig anordning. Tornets socklar äro blott skrå-
 kantiga, men de äro 5.0 högre än de öfriga, hvilka
 äro sinsemellan vågräta. På midten af vestra sidomur-
 ren finnes en ingång, hvars yttre omfattning består af
 mycket stora murhörn, som hvila på tornets socklar.
 Derinnanför stå breda men temligen tunna poster på
 hög tröskel. Murhörnen uppbära en skarpkantig och
 posterne en trebladig rundbåge. Inre omfattningen är
 snedsmygig och lågrakspetsig. Midt öfver ingången fin-
 nes ett smalt men högt fönster, hvilket har rundbågig
 betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar. För-
 sta afdelningen saknar egen bågöppning åt öster.

I södra sidomurens vestra ända inleder en rak-
 sluten ingång till en trappa, som uppgår i vestra si-
 domuren genom dervarande fönster till norra ändan,

hvärest den efter en vridning inleder genom en likadan ingång i norra sidomurens vestra ända till andra afdelningen, hvilken har en högst ovanlig höjd och betäcks med ett korshvalf. För uppbärning af östra sidomuren, som icke har någon motsvarande i den första afdelningen, finnes i den andra en mycket bred och hög spetsbåge åt öster. Å skeppets vestra gafvelröste inför en stor raksluten ingång till vinden. Andra afdelningens vestra sidomur har på midten en fyrbladig ljusöppning, som utvändigt består af en hel håll. Inre omfattningen är snedsmygig och rakbetäckt, och derinnanför märkes en mycket vid nich med rundbågig betäckning.

Å södra sidomurens vestra ända inför en raksluten ingång till en trappa, hvilken uppleder genom vestra sidomuren, på midten hvaraf en likadan ingång öppnar sig till ett bjelklag, hvarefter blott spår synas. Således har den höga afdelningen haft tvenne rum öfver hvarandra. Trappan i vestra sidomuren fortsättes till norra ändan, hvarest den genom en vridning inleder i norra sidomuren, hvarur man mot midten inkommer till den tredje afdelningen, hvars golf består af den andras höga korshvalf. Tredje afdelningen har å hvarje sida två stora gluggar. En midtkolonn har i hvarje glugg uppburit tvenne små rundbågar. Yttre och inre omfattningarne äro rätvinkliga, men de förra rundbågiga, de sednare lågrakspetsiga. Alla kolonnerne saknas, men många af de små bågarne äro i behåll. Tornet har en hög spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant.

I kyrkan står ett muradt altarbord med en hålkälad skifva af slipad kalksten. På midten af framsi-

dan och under skifvan märkes ett fyrkantigt hål. På skifvan står ett altarskåp med flygeldörrar. Skåpet, som är af furu, innehåller trenne fack jemte hvarandra, af hvilka det mellersta är dubbelt bredare än de omgifvande. Af dörrarna har hvardera två fack öfver hvarandra. I midtfacket sitter Gud fader med liljekrona på en tron och håller den törnekrönte och blödande Christus till höger om sig. Under och vid hvarje sida å tronen ses fyra små barhufvade män knäböja på pallar. Höger om Gud faders hufvud framstår en spik, hvarå en dufva ofelbart varit fästad. Bottnen är förgylld med rosverk. Gud faders mantel och krona äro förgyllda. Gud faders och Christi samt de små människens hufvuden ha naturliga färger. Uti en gloria bakom Gud faders hufvud läses: *Sta Trinitas*. I norra sidofacket står en man, hvilken bär en biskopsmössa och håller en uppslagen bok i högra handen och har äfven haft något i venstra. Vid dennes fötter ligger en hund. I en gloria å bottnen derbakom läses *Sts Egidivs*. I södra sidofacket ses Olof den Helige med liljekrona samt gyllene mantel och rustning stå på en drake med krönt människohufvud och hålla i den högra handen en stridsyxha och i den venstra en kalk. På den förgyllda bottnen läses å en gloria *Stvs Olavs*. I norra dörren stå dessa personer med åtecknade namn på guldgrund i glorior inunder *Stvs Iacobus. S. Iohanes. Sts Mattevs. Sts Kanwtws. ofvanpå Sts Bartollomes. Sts Pavlvs. Sts Petros. Sta Brida*. I södra dörren inunder *Sts Ericws. Sts Simon. Sts Iwda. Sts Filipvs. ofvanpå Sts Georgis. Sts Andreas. Sts Mattvs. Sts Tomas*. Bokstäfverne äro alla likstora versaler och sådana, som

brukades under den sista medeltiden. Midtgruppen föreställer treenigheten med de fyra små evangelisterna såsom assistenter. De öfriga figurerna ha sina vanliga attributer. Allä figurerna äro fullrunda och temligen väl skurna af ek. Gloriorna äro runda och bestå af förgyllning och målning. De små figurerna ha gyllene mantlar, men de äro för öfrigt målade. Fäckens understycken prydas med genombrutna rosverk, och de åtskiljas af mycket grofva och plumpa kolonner med kruklika fotställningar och svällande skaft samt knoppsirade kapitäl. I dörrarna stå helt små kolonner, som för öfrigt äro alldeles lika med de nyssberörda. De särskildta facken prydas upptill med bladverk.

Skåpet har en slät undersats, hvilken består af furu och är målad med oljefärg och framter nedan nämnda föreställningar. En fyrkantig taffla å midten hålles af två knäböjande englar. Å denna taffla läses: *in. dem. iare. nach. Christi gebort. M.CCCCCXXI.* En gubbe till venster håller ett radband i begge händer, och deröfver läses: *Botel Meorink.* En gubbe till höger håller jemväl ett radband i begge händer och deröfver läses: *Jon Hellebin.* Gubbarne, som ha vanliga mössor, äro bröststycken och stå bakom englarna och se uppåt treenigheten. Namnen äro skrifna med den tidens munkbokstäfver. Målningen är ej synnerligen god.

På yttersidan af södra dörren finnas tvenne målade fack. I nedra facket ses Olof den Helige med gloria stå på ett människolikt troll, hvilket han slår med spira i högra handen, och han håller ett riksäpplé i venstra. Derjemte ses S. Jöran med gloria kämpa mot draken. I öfra facket föreställes den skjutna

hinden, som slickar handen på den heliga Genoveva, hvilken äfven har gloria. Bredvid stå en furste och en jägare med båge samt en biskop i sin skrud. På yttersidan af norra dörren ses i nedra facket en munk, som har gloria och läser i en bok framför en kyrka. I öfra facket märkes en biskop, hvilken har gloria och kräkla och besöker en eremit. Skåpets bredd tillika med dörrarnas utgör 12.2 och dess höjd 5.0 samt undersatsens höjd 4.5.

En rund dopfont af sandsten står i kyrkan. Fonten har en stor hålkäl, hvarur ett mennisko- och ett bagghufvud samt ett lejon- och ett hundhufvud framskjuta. Skålen har skråkantig botten och raka sidor samt i den öfra kanten en hålkäl, och den är för öfrigt alldeles slät. Dopfontens hela höjd utgör 2.5 och skålens yttre tvärmått 4.9.5. Under dopfonten ligger en fyrkantig grundsten.

Kyrkan, om hvars byggnadsår upplysning saknas från medeltiden, företeer ren rundbågsstil, hvadan hon förmodligen blifvit uppförd i sednare hälften af tolfte seklet. Altarskåpet är särdeles märkvärdigt, emedan derå angifves den tid, hvarpå det tillkommit. Vi kunna således deraf inhemta, huru den yngre öfvergångsstilen på Gotland var beskaffad. Jemväl bör såsom en sällsynt företeelse nämnas, att de tre nordiska rikenas tre helige konungar Olof Knut och Erik äro här sammanställda tillika med den heliga Birgitta.

Loista.

Från Linde till Loista är ungefär $\frac{1}{2}$ mil norrut. På en temligen smal men god väg öfverfäres en fjälltrakt. Till höger om helt nära vägen ligger på en brant kalkklippa en mycket stor ättehög, som utgöres af gråstensskuller med föga inblandning af kalkstensstycken.

Uti en dal, hvilken omgifves med skogbeväxta kalkberg ligger Fardhems andra annex Loista, som består af ett aflångfyrekantigt skepp, ett fyrkantigt kor i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af buggen och tuktad kalksten.

Skeppet håller till vestra hälften 22.7 och till östra 24.4 i inre bredd samt till hela sträckan 52.7 i längd. Socklarne äro skråkantiga. Tvenne korshvalf utgöra skeppets betäckning. Från hålkälade kragstenar å sidomurarna uppgår en skiljebåge, hvilken är 2.8 bred och något spetsig. Kapporna äro lågspetsiga och kupiga. Skeppet, som saknar ingångar, har på midten af södra sidomurens östra hvalffafdelning ett tvådeladt fönster med spetsbågig betäckning. En midtpost och motsvarande karm uppbära trebladiga spetsbågar och derpå en trebladig ros. Både yttre och inre omfattningen är snedsmygig. Midtposten karmen bågarne och rosen prydas utvändigt med rundstafvar och äro invändigt snedsmygiga. Yttre bröstningen har en djupt karnisad vattenlist. Triumfbågen är spetsig med hålkälade dynstenar.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 21.0 samt i motsatt riktning 24.5 och murtjock-

lek 5.9, betäckes med ett korshvalf, som har lågspetsiga och kupiga kappor i likhet med skeppets. Socklarne äro skråkantiga.

Å södra sidomuren nära vestra ändan är en ingång, hvilken utvändigt är ensprångig och har stora murhörn och derinnanför poster på hög tröskel. Emellan murhörnen och posterna står å hvarje sida en kolonn. Murhörnen hvila på korets socklar. Kolonnernas baser visa sig ingalunda vara ursprungliga; ty de äro smala och bågrika kapitåler. Skafven bestå af trästycken. Kapitålerne äro bukiga och veckprydda. Murhörnen och kapitålerne ha tunna hålkälade kransar och uppbära två skarpkantiga och lågspetsiga bågar. På posterna hvilas en trebladig båge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Å korets södra sidomur närmare östra ändan märkes ett enkelt temligen högt rundbågigt fönster, som till det yttre och inre är snedsmygigt. Å altarväggen finnas tre sådana fönster, af hvilka det mellersta är högst. Korets alla fönster ha rätvinkliga karmar samt tvärskenor för insättning af rutfack. Fönstren å altarväggen framt många glasmålningar. Norra fönstret framställer i nedra facket Marias bebådelse, i mellersta Christi födelse och i öfra de tre vise männen med skänker. Mellersta fönstret, som har i första facket hvita rutor, företer i andra korsfästelsen, i tredje uppståndelsen och i fjerde Christus sittande å en tron med upplyftad hand till välsignelse. Södra fönstret föreställer i nedra facket Josefs och Marias flykt till Egypten, i mellersta Christi frambärande i templet och i öfra Christi döpelse. Josef har spetshatt, de vise männen bära kronor och de öfriga ha rundglorior och Chri-

stus korsgloria. Knektarne, hvilka dāna vid uppstāndelsen, bāra stridshufvor och pansarskjortor. Figurerne āro tēmligen goda och fārgerne utomordentligt bjerta och vāl bibehāllna. Utanfōr fōnstren sitta kopparnāt i fina jernramar.

I sōdra sidomuren under fōnstret nārmare östra ändan märkes en större spetsbågig murfördjupning, hvori finnes en fyrbladig uttömningssten. Midt deremot i norra sidomuren ses ett rakspetsigt väggskåp. I samma sidomur nāra vestra ändan inrymmes ett helt litet väggskåp med trebladig betäckning.

Tornet har fyra afdelningar öfver hvarandra och skråkantiga socklar. Första afdelningen, som invändigt håller i sōder och norr 48.4 samt i vester och öster 49.4 och i murtjocklek 7.6, uppbär ett lågspetsigt korshvalf, hvilket liknar skeppets och korets.

Å sōdra sidomuren nāra vestra ändan är en ingång. Yttre omfattningen är ensprångig och har ganska stora murhörn på tornets socklar och derinnāför mycket breda poster på hög tröskel. Mellan murhörnen och posterna står å hvarje sida en kolonn, som har fyrkantig grundsten och derpå en fyrkantig bas med hålkālād ring. Kapitālerne āro veckprydda. Murhörnen och kolonnerne ha tunna hålkālāde kvansar och uppbāra tvā skarpkantiga rundbāgar. På posterna hvilar en trebladig rundbāge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Inre omfattningens östra sida inrymmer en rund ovanligt stor vigvattensten uti en högspetsig fördjupning. Denne sten, hvilken har något utåt lutande sidor är till urhålkningen skålformig och håller i inre tvārmått 4.5. Midt emot denne ingång finnes å norra sidomuren en sådan, som å hvarje

sida har två stora murhörn och deremellan en kolonn, hvilken liknar de nyssbeskrifna. Af vestra kolonnen är blott kapitälet öfrigt. Murhörnen och kapitälerna ha tunna hålkälade kransar, och derpå hvila tre skarpkantiga rundbågar. Breda poster på hög tröskel uppbära ett rakt dörrfält, som är alldeles slätt. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Tornbågen håller 18.4 i bredd och har lågspetsig betäckning. Dithörande dynstenar prydas med rundstaf och hålkäl. Öfver den södra dynstenens hålkäl märkes en och öfver den norras två fasettstafvar.

I första afdelningens södra sidomur vid vestra ändan inleder en rundbågig ingång till en trappa, hvilken sträcker sig genom vestra sidomuren till dess norra ända. Trappan, som har vid nedra och öfra ändan en smal raksluten och på midten en fyrbladig ljusöppning, inför till ett galleri utanför norra sidomuren. Detta galleri består af tre smala öppningar, hvilka ha två midtpelare och motsvarande pilastrar med hålkälade kransar. Midtkolonner uppbära i dessa öppningar trebladiga spetsbågar. Kolonnerne, som sakna baser, ha bågrika kapitäl med runda bladknoppar. Yttre omfattningarne äro spetsbågiga. Galleriet håller 2.0 i bredd. En stor raksluten genomgång på midten af norra sidomuren inför till andra afdelningen och en dylik på midten af södra utför till ett alldeles likadant galleri. Alla kolonnerne kvarstå. På midten af vestra sidomuren finnes en stor glugg, hvilken till det yttre är rätvinklig och rundbågig men till det inre lindrigt snedsmygig och lågrakspetsig. Å östra sidomuren närmare norra ändan finnes en raksluten ingång till vinden.

Sedan uppgå stegar till tredje och fjerde afdelningarna, som ha hjelklag. Midt öfver andra afdelningens vestra glugg finnes en stor sådan för tredje afdelningen. Denne glugg är utvändigt spetsbågig och för öfrigt lik den nyssbeskrifne.

Fjerde afdelningen har å hvarje sida två gluggar. I hvarje glugg har en midtkolonn uppburit tvänne små trebladiga spetsbågar, af hvilka dock två uti en glugg åt öster äro enkla. Alla kolonnerne ha blifvit ersatta med trästycken, men bågarne äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, de inre rätvinkliga och rakspetsiga. Å tornets hvarje sida uppstår ett högt röste, och nederst på midten deraf finnes en större glugg, och deröfver en mindre sådan. I hvardera af röstenas gluggar har en midtkolonn uppburit små spetsbågar. Kolonnerne äro der ersatta åt söder vester och norr med runda trästycken, men åt öster kvarstår en kolonn med sexkantigt skaft och bägarlikt kapital och derpå fyra bladknoppar. De små bågarne quarsitta och äro åt söder och norr enkla, men åt vester och öster trebladiga. Röstenas gluggar ha likadana omfattningar som de nyssbeskrifna. Härvid bör likväl anmärkas, att de fyra öfversta gluggarne äro utvändigt skadade. Tornet uppbär en åttkantig spira.

Från medeltiden saknas uppgift på kyrkans ålder. Skeppet koret och tornet, som äro samtida, förete äldre öfvergångsstil. Således måste denna helgedom tillkommit något efter år 1200. Då kyrkan tillhör en fjälltrakt, hvartill och hvarifrån blott sockenvägen leder på 4 mils afstånd från landsvägen, så är det märkligt, att hon blifvit så anseelig och att gallerier der blifvit

anbragta. Emellertid röjer kyrkan ett temligen torftigt byggnadssätt, ty hvarken triumf- eller tornbågen eller någon af de tre inre dörromfattningarna bestå såsom vanligt af huggen utan blott af tuktad och putsad kalksten. Ehuru skeppet invändigt är till vestra ändan nära 2.0 smalare än till östra, så stå båda deras ytter-sidor i en jemnbred ställning till hvarandra. Den vestra hälften har nemligen tjockare sidomurar än den östra. Ehuru tornets inre sträckning i söder och norr är 6.0 mindre än skeppets tvärmått i öster, så ha det för-ras södra och norra yttersidor ett snörrätt förhållande till det sednares. Orsaken härtill är, att murarne i tornets första afdelning äro 7.6 tjocka för att i dess andra lemna utrymmen för gallerierna. Det är uppenbart, att skeppets tvådelade fönster, hvilket är spetsbå-gigt och har karnisad vattenlist, i sednare medeltiden tillkommit genom utvidgning, helst korets alla fönster, som äro enkla och rundbågiga, sakna vattenlister.

Altarbordet är muradt och har en hålkälad och slipad skifva af kalksten och framtill på midten ett vanligt hål. Vid södra ändan ses en rund uttönningssten med platt botten hålkälad sida och fatformig skål samt fyrkantigt hål inåt. Altarprydnaden består af en tafla, hvilken har i midten en större och på hvarje sida derom tre mindre trebladiga spetsbågar med löf-prydda och spetsiga rösten. Midtbågen har å röstet en hög ros. Vid hvarje ända ses små torn med kors-blommor. Detta arbete, som består af ek, har i hvarje båge haft två målade figurer på kritgrund. Dessa figurer äro numera i hög grad förstörda. Likväl märkes, att i midten föreställas Christus och Maria, och att vid sidorna tvifvelsutan apostlarne varit skildrade; ty

något af deras attributer rättfärdigar denna förmodan. I mellersta röstets spets är en rund fördjupning, hvare en nedflygande dufva med gloria är utskuren. Hela taflans bredd utgör 8.5 och dess höjd utan röstena och tornen 2.1.

Kyrkan eger en rund dopfunt af sandsten. Foten utgöres af tvenne hälkälar och en ring. Ifrån den öfra hälkälen framskjuta fyra vilddjurshufvuden, som bita öfver mindre fyrfotadjur. Dessa djur äro mycket skadade af vittring. Skålen är inunder skråkantig och å sidorna något utåtlutande. Bottnen är alldeles slät. Sidorna framt lemningar af många föreställningar, hvilka äro så förvittrade, att intet deraf kan utredas. Dopfuntens hela höjd utgör 3.2 och skålens yttre tvärmått 2.2.

Fröiel.

Till och ifrån Loista finnes blott den sockenväg, hvarpå vi ditkommit. Alltså nödgades vi återvända om Linde och Fardhem samt bege oss $1\frac{1}{4}$ mil i nordvest från Levide för att komma till Fröiel. Denne ansenlige omväg medförde en motsvarande fördel. Vi hade från Burge helt nära Levide tidigt på morgonen utrest och under dagens lopp granskat Fardhem Linde och Loista, och vi återkommo sent på aftonen till nämnde gästgifvaregård, hvilken onekligen är den bästa på hela Gotland. Det var således ganska förmånligt att efter en behaglig men mödosam dag erhålla en ordentlig måltid och ett rogifvande nattläger, som sällan fås på den herrliga öns dåliga gästgifvaregårdar. Några temligen branta och långa backar nedföra från merberörda högslätt på en ganska god strandväg, hvars vestra sida förljufvas af ung barrskog med fågelsång samt det närbelägna hafvets brusande; men vid dess östra höjer sig en tvärbrant och alldeles kal bergssträcka.

Fröiel, som är annex till Klinte, ligger helt nära öster om vägen på yttersta kanten af bergssträckan, hvilken der bildar en mycket hög brådstupande backe, hvarpå man måste uppsträfva för att ankomma till kyrkan. Denne backe utgöres af söndervittrad kalksten, som hafvets brytning under många årtusendens lopp tillslipat. Der visa sig de tydligaste lemningar af strandsättningar, hvilka liksom försvarsverk beherrska hvarandra. Från den ansenliga höjden, som intages af

kyrkan, njutas öfverraskande utsigter. Man skådar på 1 sjömil's afstånd åt söder Lilla Carlsön och lika långt derifrån Stora Carlsön. Dessa öar, hvilka äro alldeles kala, höja tvärbranta bergväggar nära 200.0 öfver hafsytan och de äro ofvanpå nästan jemna. Åt samma håll ses en skogbevuxen landtunga med höga stränder bilda den skönaste vik. Deremot utbreda sig åt vester och nordvest frodiga åkrar och ängar med löfskog ända till Klintehamn, och derbortom höja sig i norr ansenliga bergväggar.

Kyrkan utgöres af ett aflångfyrcantigt skepp, ett likadant kor med en sakristia vid norra sidomuren och ett nära fyrcantigt torn i vester. Hela byggnaden är till det yttre uppförd af huggen kalksten i mycket olika skiften. Qvaderstenen står somligstädes på kant, annorstädes på ända. Mycket af det inre utgöres jemväl af huggen kalksten och allt det öfriga af tuktad sådan.

Skeppet, som håller i inre bredd 25.4 och i längd 45.5, har hålkälade socklar och betäckes med platt trätak. En ingång finnes å södra och en å norra sidomuren nära vestra ändan. Den södra ingången bildas till yttre omfattningen af murhörn, hvilka uppbära en skarpkantig rundbåge. Der finnas inga poster, men likväl en hög tröskel. Inre omfattningen är lindrigt snedsmygig och har varit lågrakspetsig, men nyligen blifvit raksluten. Den norra ingången har poster, som stå på hög tröskel och uppbära ett rakt dörrfält. På murhörn derutanför hvilas en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Två rundbågiga fönster å södra sidomuren ha blifvit i sednare tid utvidgade och fått karmar med lång- och

tvärposter samt bågar af trä. I sydöstra hörnet ses ett altarbord med en hålkälad skifva, hvarpå predikstolen står. Triumfbågen, som har ovanlig bredd och spetsig betäckning, framter åt skeppet liksom åt koret två rätvinkliga språng. Mellan sprången uppstå smärta kolonner, hvilka ha attiska baser med afrundade plinter. Dynstenarne prydas med fina rundstafvar och stora hålkälar, som bilda kapitäl.

Ett korshvalf med nära raka och uppåtgående kappor betäcker koret, hvars inre bredd uppgår till 24.7 och längd 50.4. Korets socklar utgöras af en hög skråkant med en rundstaf derpå, och de äro 2.0 högre än skeppets. En ingång finnes å södra sidomuren. Portalen, som hvilar på hel bottenhäll, har å hvarje sida tre kolonner mellan mycket små murhörn. Innerst stå breda poster på hög tröskel. Ytterst å hvarje sida framskjuter en ganska grof skarpryggig halfkolonn. Grundstenarne äro brant skråkantiga med nedåtvända rundflikar, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna krukformiga med stora blad och det yttersta åt vester med en hotande drake. Bladen och draken siras med fasettband. Kransarne äro hålkälade. Posterne uppbära ett fyrflikigt dörrfält. På de innersta kolonnerna uppstår en fyrbladig båge, hvilken har fem treflikiga knoppar och utbreder sig öfver dörrfältet. De öfriga kolonnerne uppbära rundstafviga och murhörnen skarpkantiga spetsbågar. På halfkolonnerna hvilar en spetsbågig qvartstaf och derpå höjer sig ett högspetsigt röste med hålkälade vattenlister, och öfverst ses en nedtill rund och upptill åttkantig knopp med blad. Inre omfattningen är snedsmygig med lågrakspetsig betäckning.

Vid östra sidan om ingången finnes ett spetsbågigt fönster, hvare en midtpost med motsvarande karm uppburet två släta spetsbågar och deröfver en trebladig ros med vanliga svicklor. Posten är ersatt med ett trästycke. Karmen bågarne och rosen äro i behåll och liksom omfattningarne ut- och invändigt snedsmygiga. Å altarväggen ses tre enkla spetsbåriga fönster, af hvilka det mellersta är något högre än de omgifvande. Dessa fönster ha ut- och invändigt sneda smyggar och rätvinkliga karmar. I södra sidomuren finnes åt öster ett väggskåp med trebladig betäckning. Nära östra ändan derjemte ses ett litet fyrkantigt väggskåp, som i bottnen har en skålförmig uttönningssten med hål i midten. I den vestra ändan af norra sidomuren märkes ett rakspetsigt väggskåp och vid den östra ett större sådant.

Korets sidomurar sakna förtagningar med och höja sig ungefär 5.0 öfver skeppets, och det förras gafvelröste är mycket spetsigare än det sednares, ehuru begge ha lika bredd. Å korets östra gafvelröste ses en temligen stor ljusöppning, hvilken betäcket med en trebladig rundbåge och har snedsmygig och spetsbårig omfattning.

I korets norra sidomur finnes en ingång till sakristian. Yttre omfattningen har två murhörn med hålkälade kransar och derpå en skarpkantig rundbåge. Derinnanför stå poster på hög tröskel och uppbära ett rakt dörrfält. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, som har hålkälade socklar och invändigt sträcker sig i söder och norr 9.7 samt i vester och öster 11.4, uppbär ett rundbårigt kors-half med raka och uppåtgående kappor. Der sprides

en svag dager genom ett smalt och föga högt fönster i öster. Detta fönster är ut- och invändigt snedsmygigt och har en rak täcksten med trebladig urhålkning. I sakristians vestra sida ses ett rakspetsigt väggskåp. Å sakristians norra sida höjer sig ett gafvelröste, och derå märkes en ljusöppning, hvilken betäcket med en trebladig spetsbåge och har ett framskjutande bottenstycke med en hålkälad vattenlist.

I tornet, hvars socklar äro låga och skråkantiga, finnas egentligen blott tvenne afdelningar öfver hvarandra. Den nedra afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 15.0 och i motsatt riktning 17.8, är mycket hög och betäcket med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr. En ingång från vester, som är till det yttre tillsluten, har rätvinkliga poster och derpå ett rakt dörrfält samt till det inre lindriga smyggar med vågrät betäckning. Tornbågen är lika bred som sjelfva afdelningen, och den har spetsig betäckning med hålkälade dynstenar.

I nedra afdelningen finnas två bjelklag, hvartill två trätrappor uppgå. Från andra bjelklaget inför en raksluten ingång i norra sidomuren på en trappa, hvilken från öster åt vester uppgår till öfra afdelningen, som har å hvarje sida en glugg, hvilken ut- och invändigt är rätvinklig och rundbågig. I hvarje glugg uppbär en fyrkantig midtpelare, som intager yttre murkanten, tvenne små rundbågar. Pelaren har skråkantig sockel å de inre sidorna men ingen å den yttre. Den norra gluggen har förlorat sin pelare, men bågarne äro i behåll. Å tornet höjer sig en ausenlig spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant.

I koret står ett altarbord af buggen kalksten, och

derpå ligger en slipad skifva med hålkälade kanter. Skifvans bredd utgör 3.8 och längd 8.5.5. På bordet ses en altartafla, som är temligen väl huggen af sandsten. Denna tafla, hvilken föreställer nattvarden, är hållen i vanlig barockstil, och derå märkes 1654 och Christian IV:s namnchiffer.

I triumfbågen hänger i tre jernkedjor ett triumfkors i naturlig storlek. Korsets vinklar omgifvas af en stor ring. Å armarnas och öfverstyckets ändrar ses större fyrkanter, men en sådan saknas å stammen. I fyrkanterna märkas föreställningar ur Christi lefnad. Ringen prydes med tolf rundstycken, hvarå de tolf lärjungarne föreställas i bröstbilder med språkband. I korsets vinklar och inom ringen stå nederst två krönte med segerfanor och öfverst två englar. Christi fötter äro fästade med en spik öfver hvarandra.

I kyrkan står en dopfunt. Grundstenen är fyrkantig. Foten är rund med en enkel inskärning i öfra kanten. Å mellanstycket, som äfven är rundt, framskjuta midt emot hvarandra ett mennisko- ett vädurs- och ett hundhufvud samt en otillhuggen klump. Skålen är åttkantig och nära halfklotformig och har åtta enkla och rakslutna fält med omgifvande fasettstafvar. I hvarje fält märkes ett underdjur, hvilket har fyra fötter och yfvig svans. Foten består af sandsten men skålen af kalksten. Dopfuntens hela höjd utgör 2.8 och skålens yttre tvärmått 2.5. I skålen qvarstår en tunn kopparkittel, som är hopnaglad af hel botten och fyra sidostycken och passar med skålens inre. Sådana kittlar, hvilka funnits i många likartade dopfuntar, äro numera ganska ovanliga.

Enligt en förteckning från medeltiden skall kyr-

kan tillkommit 1222¹⁾). Denna uppgift synes i afseende på skeppet och tornet sannolik; ty ehuru det förra tyckes vara något äldre än det sednare, så äro båda utförda i enkel tillochmed rå rundbågsstil. Koret är deremot vidpass två århundraden yngre än de nyssnämnda. Detta inhemtas ej allenast deraf, att koret är lika bredt och vida högre än skeppet, utan jemväl deraf, att triumfbågen och södra ingångens yttre omfattning röja sen spetsbågsstil.

Vi ha ofvanföre omnämnt kyrkans läge, som visserligen visar sig enligt forntidens bruk fördelaktigt, men icke enligt nutidens kraf. Då tornet tillkommit för att deri försvara sig mot hastiga anfall, har detta läge på en ganska ansenlig brant emot stranden varit väl passande, men för kyrkogångare från vester då liksom nu högst besvärligt. Förläggande af en stor byggnad på en mångtusenårig strandbrädd af förvittrad kalksten, borde skäligen väckt mycken betänklighet, och följden deraf har ej uteblifvit; ty ehuru man med kostnad och omsorg uppfört tornet, har detsamma fått en stark öfverlutning åt branten. För afhjelpande af denna betänklighet har vestra ingången blifvit till yttre omfattningen igenmurad och ett groft murstöd derutanför uppdraget. Detta murstöd har ungefär 12.0 framsprång och lika höjd och intager hela bredden af vestra sidomurens sträckning nemligen 22.6 och består såsom vanligt af vårdslös kallmur. Att samma murstöd är föga gagneligt, inser hvarje sakkunnig. För vådans afhjelpande måste två säkra stråfpelare med spännbågar anbringas mot sydvestra och nordvestra

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

hörnen. Vi befara, att, innan något klarare begrepp om ett bättre byggnadssätt hinnes till det fordom konstrika Gotland, tornet till skada för kyrkan och konsthistorien nedstörtar.

Uti kyrkogårdens vestra sidomur märkes en spetsbågig port, hvilken betäckes med ett korshvalf. Yttre omfattningen har skråkantiga socklar samt hålkälade och rundstafviga kransar. Bågens hörn siras med en rundstaf. Inre omfattningen saknar både socklar och kransar. Porten, som består af huggen och tuktad kalksten, har i hvarje insida en större och en mindre lågrakspetsig sittnich.

Vidpass 440 steg norr om kyrkan ligger å branten en lemning efter ett kastell, hvilket består af ett fyrkantigt torn. Vestra sidomuren, som haft en ingång, är utjennad med marken; men södra och norra samt östra sidomurarne äro så bibehållna, att de förra visa spår efter två och den sednare efter tre afdelningar med bjelklag öfver hvarandra. I den första afdelningen finnes ingen ljusöppning, i den andra en rundbågig på midten af den södra sidomuren och i den tredje en fyrkantig sådan å den östra. Yttre och inre murbeklädnaden består af tuktad kalksten och kärnan af hopvräkt kalkstensflisor och gråstenskuller, och allt röjer det vårdslösaste murningsätt. Lemningen håller invändigt 24.0 i hvarje sida och 4.9 i murtjocklek. Enär kastellets vestra sidomur helt och hållet nedrasat, så tyckes den opålitliga belägenheten vara dertill egentliga orsaken.

Klinte.

I nordost $\frac{1}{2}$ mil från Fröiel ligger Klinte i en lågländ och bördig trakt. Vägen är temligen smal men god och jemm och framgår under den ofvanberörda bergssträckan. Kyrkan ligger helt nära foten af Klinteberg, hvarifrån vidsträckta och hänförande utsigter öppna sig öfver Klintehamn och skogbeväxta nejder samt begge Carlsöarna. Det är onekligen mödosamt att bestiga detta berg, men det lönar mycket väl mödan; ty jemte de herrliga utsigter, hvilka derifrån erbjuda sig, får man ett sällsynt tillfälle att i de många och djupa stenbrotten, som tillkommit för kalkbränning, genomskåda bergets olikartade aflagringar och ej sällan hitta rätt vackra petrifikater.

Kyrkan, hvilken utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant men mindre kor med en fyrkantig sakristia vid norra sidomuren och af ett fyrkantigt torn i vester, är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som håller i inre bredd 28.0 och i längd 55.5, har socklar, hvilka bestå af en stor skråkant med rundstaf derpå. Två korshvalf med en skiljebåge bilda skeppets betäckning. En smärt och bladprydd kragsten på midten af södra och en motsvarande på midten af norra sidomuren uppå bära skiljebågen, som 2.0 bred är spetsig och tvåsprångig samt skarpkantig. Kapporna äro spetsiga nära raka och något uppåtgående. Å södra sidomuren finnes ett smalt och högt samt ett bredt och lika högt fönster, af hvilka det förra motsvarar midten af vestra och det sednare

midten af östra hvalfafdelningen. Det vestra fönstret är enkelt och har en rätvinklig karm. I östra fönstret uppbär en midtpost med motsvarande karm två trebladiga spetsbågar, hvarpå en fyrbladig ros intager en vågrät ställning. Begge fönstren, som äro spetsbåggiga, ha ut- och invändigt sneda smygar. Posten i östra fönstret är ersatt med ett trästycke, men karmen bågarne och rosen qvarsitta och äro snedsmygiga. I skeppets sydöstra hörn märkes ett muradt altarbord med hålkälad skifva af huggen kalksten. På bordet är predikstolen uppsatt. Triumfbågen, hvilken är lika bred med koret, har högspetsig betäckning och rundstafviga och hålkälade dynstenar.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 24.5 samt i vester och öster 28.5, har lika beskaffade och lika höga socklar som skeppet. Ett kors-hvalf, som liknar skeppets, bildar korets betäckning. Å södra sidomuren nära vestra ändan finnes en ganska ansenlig ingång. Yttre omfattningen har 4.5 framsprång och är bredare nedtill än upptill samt mycket hög. Portalen har å hvarje sida tre smärta kolonner samt tre skarpryggiga rundstafvar, hvilka afvexla med hvarandra och åtskiljas af fina murhörn. Ytterst å hvarje sida står en pilaster, som utgöres af tre rundstafvar, af hvilka den mellerste är skarpryggig. Grundstenarne ligga på hel bottenhäll och äro nära lodräta. De vestra grundstenarne prydas med nedåtvända spetsbågar och deröfver med bladverk, de östra siras med nedåtlutande och uppåtgående löfverk. Baserne, som utgöras af en rundstaf och en hålkäl med en fin ring, ha afrundade plinter för kolonnerna och skarpa ryggar för rundstafvarna. Kapitälerna äro höga och bägarfor-

miga dels runda dels skarpryggiga för att liksom baserne motsvara skaften och rundstafvarna, och de prydas med starkt utspringande bladknoppar. Kransarne äro afrundade och hålkälade. Poster, hvilka stå på hög tröskel, uppbära ett spetsigt dörrfält, som har å hvarje sida tre konsollika flikar och öfverst en femdelad knopp, hvilka alla äro löfpnydda. Å hvarje sida prunkar dörrfältet med fyra höga och likartade bågar, som siras med fasettband och ha löfpnydda knoppar, af hvilka den mellerste är störst. Bågarnas svicklor fyllas med mindre och större rosor. Betäckningen är högspetsig och öfverensstämmer till bågarna med kolonnerna och rundstafvarna samt murhörnen och pilastrarna. Öfver kransen på hvarje pilasters skarpryggiga rundstaf uppstår en liten likadan förhöjning, som avslutas med en kon och ett klot. Det hela krönes med ett röste, hvilket har karnisade vattenlister och en rund knopp å spetsen. Hela portalen, hvari ett skaft saknas å hvarje sida, är slipad. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öster om ingången ses ett enkelt spetsbågigt fönster, som till det yttre och inre är snedsmygigt samt har rätvinklig och trebladig karm. Uti midten af altarväggen finnes ett fönster, hvari två poster med motsvarande karm uppbära trenne trebladiga spetsbågar och deröfver en ros, hvilken utgöres af sex ringar med en sexkant mellan desamma. Vid hvarje sida om denna ros fyller en öppning med en likadan ring som de nyssberörda. Detta fönster, som är spetsbågigt, har till det yttre och inre sneda smyggar. Posterne karmen bågarne och rosen äro utvändigt stafprydda och invändigt snedsmygiga. Inre omfattningen siras med en

skarpryggig rundstaf emellan två platter. Målade rutor i rosen föreställa å midten Guds lam med segerfana och öfverst Christus och några andra personer. Alla öfriga rutor äro hvita. Midt under södra fönstret finnes en ovanligt stor lågrakspetsig murfördjupning, hvaren bottensten har en rund skålförmig urhålkning med hål. I altärväggen nära södra ändan märkes ett rakspetsigt väggskåp, hvars omfattning utgöres af trä och framspringer 0.5. Skåpet har två dörrar. Omfattningen prydes nederst med knoppar och å betäckningen med bladverk samt öfverst med en liljespira. Gångjernen bestå af fint bladverk. Hela omfattningen härrör från medeltiden.

Å norra sidomuren inleder en ingång till sakristian, hvilken har skråkantiga socklar och invändigt sträcker sig i söder och norr 11.1 samt i vester och öster 10.8 och uppbär ett spetsigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor. Ingången, som har hög tröskel, är utåt rätvinklig och rundbågig, men inåt snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian upplyses från öster af ett litet smalt och lågt fönster, hvilket ut- och invändigt har rak betäckning, men till det yttre prydes med en inluggen rakspetsig båge. I södra liksom i norra muren finnes ett fyrkantigt väggskåp.

Tornet, som innehåller tre afdelningar öfver hvarandra, har skråkantiga socklar och fyra högspetsiga rösterna samt uppbär deremellan och deröfver en ganska hög åttkantig spira. Tornets och spirans höjd tillhopa skall enligt uppgift utgöra 160.0.

Första afdelningen, hvilken invändigt utgör i söder och norr 20.2 samt i vester och öster 19.8 och i murtjocklek 4.0, har till betäckning ett spetsigt kors-

hvalf med nära raka och uppåtgående kappor. Tornbågen, som är lika bred med afdelningen, har hålkälade dynstenar och spetsig betäckning. Å skeppets vestra gafvelmur märkes en egen öppning, hvilken är något bredare och högre än den nyssberörde och hvilken både till sidor och betäckning öfverensstämmer med densamme, men saknar vederlagskransar.

I första afdelningen finnes å södra liksom å norra sidomuren nära östra ändan en ingång. Södra portalen har å hvarje sida en kolonn emellan breda murhörn. Baserne, som varit hålkälade med vanliga plinter inunder och ringar ofvanpå, äro till stor del söndervittrade. Kapitälerna äro bägarlika och kransarne hålkälade. På breda poster, hvilka stå på hög tröskel, hvilas ett rakt dörrfält. Kolonnerne och murhörnen uppbära skarpkantiga rundbågar. Posterne och inre murhörnen äro liksom kolonnerne kransarne dörrfältet och bågarne slipade. I portalen bestå bågarne af röd- och blåaktiga kalkstenar, som afvexla med hvarandra. Norra portalen är ensprängig och skarpkantig samt rundbetäckt. Poster stå äfven der på hög tröskel och uppbära ett rakt dörrfält. Norra portalen är såsom vanligt blott finhuggen. De inre omfattningarne äro snedsmygiga och lågrakspetsiga. Ett enkelt fönster å vestra sidomuren har rundbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda snygar.

I den första afdelningens nordvestra hörn uppgår en spiraltrappa med trettio två 4.0 höga steg till den andra, der en ingång finnes till skeppets takhvalf, hvilka mycket höja sig öfver sidomurarna. Å tredje afdelningens hvarje sida stå fyra gluggar par om par öfver hvarandra och på midten af hvarje röste ses äfvenle-

des en sådan. Härvid bör märkas, att öfra parens gluggar med den ena hälften inrymmas i sidomurarna och med den andra i röstena. Hvarje par åtskiljes af en fyrkantig pelare. I hvarje glugg uppbär en smärt och hög midtkolonn tvenne små trebladiga spetsbågar. Yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga med hålkälade vederlagskransar. Inre omfattningarne äro rätvinkliga och lågrakspetsiga. På alla yttersidor och nära inunder de nedersta gluggarne ha murarne skråkantiga indragningar. Många midtkolonner ha utfallit och blifvit ersatta med trästycken.

Kyrkan har enligt en förteckning från medeltiden blifvit 1251 uppförd ¹⁾). Denna uppgift synes i afseende på tornet, som företer äldre öfvergångsstil, vara sannolik; men icke med hänseende till skeppet, hvilket är hållet i äldre spetsbågs- och ännu mindre i fråga om koret, som röjer sen spetsbågsstil.

På ett altarbord af huggen kalksten ligger en skifva af slipad sådan. Denna skifva har hålkälade kanter och håller 3.8 i bredd och 8.2 i längd. På midten af bordets södra ända nära skifvan framskjuter en halfklotformig men mycket grund uttömningssten, hvarunder två händer liksom uppbära densamma. Denne uttömningssten, hvilken jemväl består af kalksten, håller 0.8 i yttre tvärmått. En altartaffla, som är illa arbetad af fin sandsten och i dålig barockstil, härrör från år 1645.

Ett triumfskors är uppsatt å korets norra sidomur. Christusbilden har naturlig storlek, och fötterne äro fästade med en spik öfver hvarandra. Korset har

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

såsom vanligt en stor midtring och prydes i kanterna med bladverk och i ändarna med evangelisternas sinbilder. Der förekommer den egenheten, att ringen icke har vinkelöppningar utan brädfyllningar, hvarå följande föreställningar äro målade. Inunder till höger ses Christus bedja i örtagården och midt deröfver en engel nedflyga med korset. Inunder till venster skildras uppståndelsen och midt deröfver himmelsfärden.

Från kyrkan till Klintehamn går vesterut en nästan rak och alldeles jemn väg, hvilken är $\frac{1}{4}$ mil lång. Erik, son af konung Albrekt, anlade vid Klintehamn ett fäste, som kallades Landskrona och äfven Kronovall, hvarest denne prins 1597 afled. Nu märkas inga lemningar efter detta fäste.

Linné berättar, att Klintehamn hade flere fartyg än han sett i någon annan hamn på Gotland, och att der inlastades kalk bjelkar och bräder. Samme naturforskare säger, att bönderne den ena dagen fälla, den andra hemköra och behugga samt den tredje nedföra bjelkar till hamnen, då en sådan merendels betalas med 10 till 14 styfver, således för skog arbete och forsling. Han gör dervid den anmärkningen, att bönderne försumma sitt gårdsbruk och låta ängarne öfverväxa med buskar, men likväl beklaga sig öfver ringa höfångst ¹⁾).

I Klintehamn finnes ett postkontor, ty deremellan och Böda hamn vid Ölands norra udde har i längre tid varit postföring. Klintehamn liknar en liten stad. Dervarande hamn är alldeles öppen för sydliga vindar och den är ganska långgrund. En hamnväg, hvilken

¹⁾ Linnæi Gothl. resa S. 290.

har samma bredd som en smal landsväg, utgår med en stor krökning till en hamnplats eller en helt liten holme. Denne hamnväg, som håller 1000 steg i längd, hinner dock icke så djupt vatten, att något större fartyg kan lägga sig jemte nyssberörda lille holme.

Sanda.

I nordnordost $\frac{1}{2}$ mil ifrån Klintehamn ligger Sanda i en slät mindre fruktbar och skogig trakt, hvilken är lågländ och utgör början af den ausenliga dalgång, som sträcker sig mellan Klinte- och Slitehamn. Kyrkan består af ett aflångfyrkantigt skepp och ett likadant men något mindre kor med en sakristia vid norra sidomuren samt af ett nära fyrkantigt torn i vester, och hon är till det yttre uppförd af huggen men till det inre af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, hvars inre bredd utgör 56.2 och längd 47.4, har skråkantiga och rundstafviga socklar. I skeppet stå tvenne kolonner, som hålla 5.8 i omkrets och ha lika afstånd från hvarandra samt från sido- och gavelmurarna. Kolonnerne, hvilka uppbära sex korshvalf med sju skiljebågar, ha följande anordning. Grundstenarne äro fyrkantiga, socklarne karnisade och baserne attiska med skyddsblad. Kapitälerna äro bågarformiga, och det vestra har en stafprydd, men det östra en hålkälad och stafprydd krans. Vestra kapitålet företer å det nordvestra hörnet en framåtlutande man, som håller i ringen med begge händerna och sträcker högra foten åt det nordöstra; å det sydvestra hörnet ses ett trebladigt blomster, å det sydöstra märkes en örn, hvilken med utslagna vingar står på och biter i ringen; emellan blomstret och örnen står Christus med korsgloria och håller en bok i den venstra handen och uträcker den högra till välsignelse. Östra kapitålet siras med låga bladverk. Alla skiljebågarne äro två-

språngiga och spetsiga samt hvila på smärta kragstenar, som sluta med blomster och en människofigur. Kapporna äro spetsiga samt nära raka och något uppåtgående.

Å södra sidomuren ses två spetsbågiga fönster, af hvilka det vestra har en midtpost, som uppbär två trebladiga spetsbågar och derpå en fyrbladig ros i vågrät ställning, det östra har en midtpost, på hvilken två spetsbågar med en mellanstående ring hvila. Ett rundfönster, som intager midten af norra sidomuren och har mycket hög bröstning, består af en stor ring, hvilken omfattar tre små sådana. Alla tre fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. På södra sidomuren nära vestra ändan märkas yttre spår efter en ingång. Triumfbågen är bred och spetsig. Dynstenarne prydas med en djup hålkäl emellan en mindre och en större rundstaf.

Koret, som invändigt håller 28.2 i bredd och 59.8 i längd, har likadana socklar med skeppet. På midten af södra liksom norra sidomuren uppstår en inre tresprångig pilaster, hvilken har tvenne karnisade hörn och deremellan en stor karnisstaf, som alla prydas med baser och kapitåler. Baserne ha attiska men godtyckliga former och afrundade plinter. Kapitålerne äro löfprydda och bekransas med uppnedvända attiska baser. En skiljebåge, hvilken hvilar på dessa pilastrar, är spetsig och har en dermed öfverensstämmande anordning. Två spetsiga korshvalf, som med raka uppåtgående kappor sluta sig till omgifningsmurarna och skiljebågen, utgöra korets betäckning.

Å södra sidomuren finnes en ingång, hvars portal å hvarje sida har fyra kolonner mellan murhörn. In-

nerst stå poster på hög tröskel, och ytterst å hvarje sida framspringer en pilaster med rundstaf och hålkål. Alla murhörnen äro i kanterna hålkälade. Grundstenarne äro skråkantiga och löfprydda, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna bägarlika med knoppformiga blad. Kransarne likna uppnedvända attiska baser med afrundade hörn. Posterne uppbära på löfprydda konsoler ett dörrfält, som å hvarje sida siras med en half och två hela flikar, och deröfver uppstå sex hela åsneryggar. Dessa bågar ha löfprydda knoppar, och öfverst märkes en sulförmig urhålkning med spetsen nedåt och en trebladig ros vid klacken. Kolonnerne uppbära rundstafviga och murhörnen afkantade spetsbågar. Från pilastrarnas rundstafvar uppgår en rundstafvig och skarpryggig spetsbåge, och deröfver höjer sig ett ansenligt röste, hvilket har hålkälade vattenlister och öfverst en femflikig knopp.

Öster om ingången ses ett spetsbågigt fönster med en midtpost, som uppbär två trebladiga spetsbågar och derpå en femdelad ring. Altarväggen har tre spetsbågiga fönster, af hvilka det mellersta är högst och trebladigt. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Uti de inre omfattningarna af de östra fönstren framstå hålkälade bottenstycken, och derpå hvila pilastrar, som uppbära spetsbågar. Pilastrarne bestå af en gröfre skarpryggig mellan två smalare enkla rundstafvar, hvilka alla sakna baser, men ha bägarlika till stor del löfprydda kapitäl. Bågarne utgöras af likadana rundstafvar. I södra sidomuren under fönstret märkes en stor rakspetsig sittnich. Jemte altarväggens sydligaste fönster ses en rakspetsig monstransnich, som tillslutes med en rosprydd gallerdörr,

hvilken troligtvis härrör från samma tid som sjelfva koret. I spetsen af korets gafvelröste märkes i yttre murkanten en fyrbladig ljusöppning, hvars ställning liknar ett Andreakors.

En ingång å norra sidomuren inleder i sakristian. Yttre omfattningen är rätvinklig och betäckes med två runda och ett spetsigt blad, hvaröfver tre rundbågar med knoppar utbreda sig. Inre omfattningen är liudrigt snedsmygig och lågrakspetsig. Sakristian, hvilken har lika beskaffade och lika höga socklar som skeppet och koret samt invändigt håller i söder och norr 12.6 samt i vester och öster 12.8, uppbär ett kors-hvalf med rundbågiga raka och uppåtgående kappor. Der finnes ett fönster åt öster och ett åt norr. Dessa fönsters omfattningar äro till det yttre snedsmygiga och rundbågiga, men till det inre snedsmygiga och rakbetäckta. I den östra muren märkes en fyrkantig fördjupning med en rund uttömningssten och i den norra ett rakspetsigt samt i den vestra ett större rakslutet väggskåp.

Tornet, som innehåller tre afdelningar öfver hvarandra, har skråkantiga socklar, hvilka äro något högre än den öfriga byggnadens. Första afdelningen, som invändigt sträcker sig i söder och norr 23.8 samt i vester och öster 30.4, har ett spetsbågigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor. Der finnes en ingång å södra och en midt deremot å norra sidomuren närmare östra ändan. I södra ingångens yttre omfattning har å hvarje sida stått emellan stora murhorn en kolonn, hvars skaft saknas. Baserne äro attiska med skyddsblad, kapitälerna veckprydda och kransarne hålkälade. Östra kapitalet har af tryckning nedfallit. På

murhörnen och kapitälerna hvila skarpkantiga spetsbågar. Poster på hög tröskel uppbära ett rakt dörrfält, hvaröfver två halfva och en hel rundbåge utbreder sig. Norra ingången är ensprångig. Murhörnen, som äro stora, uppbära en skarpkantig rundbåge. På poster, hvilka äro breda och stå på hög tröskel, hvilat ett rakt dörrfält. Begge ingångarnas inre omfattningar äro snedsmygiga och lågrakspetsiga. Ett fönster å vestra sidomuren är spetsbågit samt till det yttre och inre snedsmygigt. Tornbågen, som är lika bred med afdelningen, har lågspetsig betäckning och hålkälade dynsternar. Å skeppets vestra gafvelmur finnes en mycket lägre och spetsigare båge, hvars vederlagskransar äro karnisade.

En rundbågit ingång i första afdelningens nordvestra hörn inleder till en trappa, som uppgår i norra sidomuren till andra afdelningen, der stegar vidtaga. Åt vester märkes en ljusöppning i grekisk korsform och åt öster en genomgång till skeppets takhvalf.

Tredje afdelningen har å hvarje sida två gluggar, af hvilka hvardera har en midtkolonn med bågarkantigt kapital och derpå två spetsbågar. Å den södra liksom norra och vestra sidomuren äro både kolonnerne och bågarna i behåll, men å den östra äro ej allenast kolonnerne utan äfven bågarna förstörda. Yttre och inre omfattningarne äro rätvinkliga, men de förra spetsbågit och de sednare lågrakspetsiga. Hvarje sidomur har under och helt nära gluggarna en skråkantig indragning. Tornet uppbär en hög spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

I skeppets södra sidomur under begge fönstren ses ett skifte, hvarå slingor och löfverk samt deröfver

en figur äro lätt uthuggna. Dessa prydnader, som visa sig vara mycket gamla, äro lemningar efter en äldre byggnad.

Kyrkan skall enligt en förteckning från medeltiden ha 1221 tillkommit ¹⁾. Tornet, hvilket företer äldre spetsbågsstil, tyckes vara från nämnde tid. Skeppet, som har en egen bågöppning i vester och framter utbildad spetsbågsstil samt visar lemningar af vida äldre konstformer, är en något sednare ombyggnad; men koret, hvilket röjer en ganska sen hållning, kan med visshet sägas minst vara hundra år yngre än skeppet.

På ett muradt altarbord ligger en hålkälad skifva af slipad kalksten. I bordets södra ända framstår en uttömningssten, som företer en karnisstaf mellan två rundstafvar och en trebladig skål. På midten af bordets framsida märkes spår efter ett igenmuradt hål för relikier. En altarprydnad af sandsten är 1664 illa utförd i rococomaner.

I kyrkan finnes ett triumfkors i naturlig storlek med omgifvande ring. Korset och ringen siras med bladverk. Christus, hvars fötter äro fästade med en spik öfver hvarandra, har korsgloria och krona med trebladiga liljeknoppar. Å korsets ändar ses fyrkantiga taflor, af hvilka den öfversta framter Johannes, den högra Markus, den venstra Lukas och den nedersta Mattheus, alla i vanliga sinnebilder inom fyrbladiga omfattningar med bladsirade hörn. Korset tyckes vara från samma tid som koret.

En dopfunt af sandsten står i kyrkan. Både fo-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

ten och mellanstycket äro runda. Foten liknar en at-tisk bas. Å mellanstycket, som utgöres af en skråkant en platt och en rundstaf, framskjuta ett mans- och ett qvinnohufvud samt ett hund- och ett vädurshufvud midt emot hvarandra. Skålen, hvilken är åttkantig, har hål-kälad botten och raka sidor. Åtta rundbågiga fält å sidorna innehålla följande föreställningar. Marias bebådelse. Maria ligger till sängs och Josef sitter vid hennes fötter. Christus frambäres i templet. Den korsfäste frälsaren omgifves af begge Mariorna. Ett fyrfotadjur med vingar. En man rider på en drake. En man rider på ett lejon. Ett fyrfotadjur uppkastas af ett lejon. Fältens svicklor äro på vanligt sätt fyllda med spetsiga stafvar mellan spetsiga blad. Hela höjden utgör 5.3, skålens yttre tvärmått 2.4.

Det måste isanning beklagas, att den välhuggne kalkstenen ut- och invändigt blifvit i sednare tid öf-verkalkad.

Linné omtalar en ruin af ett gammalt fyrkantigt hus eller torn, som qvarstod i närheten af kyrkan och innehöll två våningar, af hvilka den nedra hade tvenne, men den öfra ett takhvalf med en skön pelare i midten. Alla gluggarne i nedra våningen voro smala. De kringboende trodde, att detta hus tillkommit för att deri kunna, då sjöröfveri föröfvades, i hast rädda sig och sin egendom¹⁾. Denna ovanliga lemning har beklagligtvis blifvit för ungefär två årtionden sedan alldeles förstörd, och vi ha derpå icke fått någon nöjaktig beskrifning. Så mycket kan likväl af nämnde naturforskares korta framställning med skälig visshet in-

¹⁾ Linnæi Gothl. resa S. 290, 291.

hemtas, att denna byggnad varit ett kastell eller en borg, hvilken i den nedra afdelningen haft å midten en tvärvägg med tvenne kors- eller tunnhvalf och i den öfra en kolonn samt derpå fyra korshvalf. Att nedra afdelningen såsom mången af ofvanberörda ruiner haft en tvärmur är solklart; ty derpå måste takhvalfvets midtstöd i öfra afdelningen hvilat. Då Linné ej säger kolonn utan pelare, är denna benämning ovetenskaplig; ty han kallar jemväl kyrkans kolonner för pelare. Vi böra ingalunda undra öfver en dylik förvexling, enär mången ännu kallar en kolonn för pelare, ehuruväl både Greker och Romare efter begagnande af kolonner i förening med pelare läto de förre behålla sin forntida benämning, men bestämde för de sednare en helt annan.

Vid Gunilde i Sanda socken står ett lutande ringkors af kalksten. Hela höjden utgör 7.0 och bredden tvärsöfver armarna 5.9 samt tjockleken vidpass 0.5. På stammen, som är vida bredare i nedra än öfra ändan, följer en rund ogenombruten skifva, hvarifrån ett fyrkantigt framsprång å hvarje sida bildar armarna och ett sådant å midten deremellan öfverstycket. Stammens bredd på midten och skifvans tvärmått äro lika märkliga. Ytterkanterne af skifvan ha framtill en mycket smal och föga upphöjd ring. En cirkel i midten af ringen prydes med en sluten sexkant, hvori märkes en fyrbladig ros. Inom ringen ses fyra trebladiga rosor, som utgå från cirkelns ytterkanter och motsvara stammen armarna och öfverstycket, hvadan de således bilda en korsform. Der förmärkes intet spår efter någon inskrift. Detta ringkors är isanning ej mindre ovärdigt än det, som finnes vid Dals i Levide socken. Å

här beskrifna ringkors är stammen mycket stor, men skifvan deremot ganska liten. Ringen är jämförelsevis högst obetydlig. Det märkvärdigaste är, att ett midtkors helt och hållet saknas.

Vestergarn.

I vestnordvest $\frac{3}{8}$ mil från Sanda intager dess annex Vestergarn en lågländ och föga behaglig plats helt nära kusten. Ditvägen, som är alldeles jemn, lifvas af barrskog. Sistnämnda kyrka utgöres af ett aflång-fyrkantigt skepp, hvilket saknar både kor och tron. Kyrkan är uppförd af huggen och tuktad kalksten, som innehåller en mängd petrifikater, och därför är mycket söndervittrad.

Skeppet har i inre bredd 28.6 och i längd 56.4 samt håller i murtjocklek 4.5. Socklarne bestå af en stor skråkant och derpå en grof rundstaf. Ett åttade-ladt korshvalf, hvilket bildar skeppets betäckning, är vida högre än sidomurarne, så att slutstenen stannar mot handbjelken deröfver. Takhvalfvet, som har spetsiga nära raka och uppåtgående kappor, består af kalkflisor och är illa slaget. Skeppets höjd ifrån golfplanen till slutstenen utgör 40.2 och takhvalfvets tjocklek 4.2.

En ingång på midten af vestra gafvelmuren och en sådan på södra sidomuren nära vestra ändan införa i kyrkan. Vestra portalen har å hvarje sida haft en kolonn emellan breda murhörn. Derinnanför stå breda och tunna poster. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna bågrika och bladprydda. Skaften saknas. Posterne, hvilka förlorat en hög tröskel, uppbära ett dörrfält, som varit trebladigt, men söndersprungit. På murhörnen och kapitälerna hvila rundbågar, af hvilka de förra äro skarp-

kantiga, men den sednare rundstafvig. Södra portalen har å hvarje sida haft en kolonn emellan yttre murhörn och inre poster. Äfven der äro skafteu förstörda. För öfrigt är anordningen lika med den vestra portalens. Inre omfattningarne, som varit snedsmygiga och lågrakspetsiga, äro nu förfuskade.

Ett stort spetsbåigt fönster med hög bröstning å södra sidomuren öster om ingången och ett sådant på midten af östra gafvelmuren äro ut- och invändigt snedsmygiga. Begge fönstren ha i sednare tid fått karmar poster och bågar af trä samt raka betäckningar. Mot östra ändan af södra sidomuren ses spår efter ett rundbåigt fönster, hvilket är igenmuradt. Icke långt derifrån märkes ett rakspetsigt väggskåp. Å vestra gafvelmurens yttre och inre sida skönjes en mycket bred och hög spetsbåge, som varit ärnad till en blifvande tornbåge. Midt öfver denne båge ses ett stort gubbhufvud.

I norra sidomuren, hvilken är något tjockare än de öfriga omgifningsmurarne, finnes nära vestra ändan en liten rundbåig och enkel ingång, som utifrån inför till en trappa, hvilken uppgår från vester åt öster till takhvalfvet. I norra sidomurens östra ända inleder en raksluten ingång inifrån till en sakristia, som inrymmes i sjelfva murtjockleken. Sakristian, hvilken håller i söder och norr 5.0 samt i vester och öster 9.9, betäcket med ett stickbåigt tunnhvalf på vederlag i söder och norr och har ett fönster åt öster.

Å kroppåsens vestra ända står en liten åttkantig takryttare, hvari en temligen stor ringklocka hänger.

Kyrkan, som är föga betydlig, har likväl några egenheter, hvilka förtjena att med några ord belysas.

Denne helgedom är på Gotland den ende, som utgöres af ett skepp, hvilket saknar kor och alla spår efter en afstängning till ett sådant. Härtill kommer, att skeppet är äfven det enda, som bland alla Gotlands kyrkor betäckes med ett åttadeladt korshvalf. Väl finnas i Lärbro torn tvenne åttadelade korshvalf, men enär samma torn är åttkantigt, så har en dylik anordning blifvit deraf föranledd. Kyrkan är jemväl derföre ganska ovanlig, att man inkommer utifrån på en trappa, hvilken uppleder på takhvalfvet, och att en sakristia inrymmes i ena sidomuren.

Under sådana förhållanden är den uppgift från medeltiden, att kyrkan blifvit 1289 uppförd, af mycket intresse ¹⁾. Då byggnaden framter äldre öfvergångsstil, så synes samma uppgift vara mer än sannolik. De spetsbågiga fönstren ha, såsom det tyckes, ett sekel efter kyrkans uppförande blifvit insatta för att erhålla en ökad belysning.

Altarbordet, som förmodligen består af sten, har en beklädnad af bräder. Altartaflan är hållen i dåligt rococomaner. Enär helgedomen aldrig haft någon trimmbåge, så har den aldrig kunnat få något triumfkors.

En dopfunt af sandsten har skråkantig fot, hvilken öfvergår från fyrkant till rundning. Derå framstå fyra större bladprydda knoppar emellan fyra mindre sådana. Utanpå är skålen till den nedre delen rund, till den öfre fyrkantig med inskurna rundstafvar i hörnen och med upprättstående löf å sidorna. Skålen är inuti åttkantig. Å ena sidan ses: *Anno 15.9.2*. Hela höjden utgör 3.3 och skålens yttre tvärmått 2.2. Vi

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

skulle ej omnämnt denne dopfunt, om den icke vore ganska ovanlig. Ehuru samme dopfunt tillkommit öfver ett halft sekel efter reformationens införande på Gotland, röjer sig deri ett slags medeltidsstil, som likväl förräder mycken förvirring genom inflytande af en nyare byggnadsart. Detta konststykke, hvilket företer en ringa uppfinningsgäfvä men deremot ett vackert arbete, har synnerligt värde, emedan årtal derå finnes.

Vidpass 150 steg från kyrkans norra sida ligger en rund sten och grushög, som håller ungefär 100.0 i tvärmått och 25.0 i höjd. Denne hög är en lemning af en fast byggnad, hvilken varit ett kastell. Murarne, som haft ansenlig tjocklek, ha bestått till yttre och inre beklädnad af tuktad kalksten med mellanaufyllning af kullersten i kalkbruk. I vester några steg ifrån samme hög ligger en mindre sådan, hvilken äfvenledes varit en fast byggnad af likadant murverk.

Mästerby.

I nordost $\frac{3}{4}$ mil ifrån Sanda ligger Mästerby, som jemväl är en dithörande annex. Vägen till sistnämnda kyrka, som har en lågländ belägenhet uti en någorlunda bördig trakt, genomgår utan någon backe en vacker barrskog. Kyrkan består af ett aflångfyrkantigt skepp, ett nära fyrkantigt kor med ett halfrunt utsprång i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är till allt yttre uppförd af huggen kalksten i stora och mycket olika dimensioner, men till det inre af huggen och tuktad sådan. Kyrkans socklar, hvilka utgöras af en skråkant och vidare en hög platt samt derpå en temligen stor rundstaf, äro alla sinsemellan lika höga.

Skeppet, som håller i inre bredd 22.0 och i längd 57.2 samt i murtjocklek 4.0, uppbär två lågspetsiga korshvalf med föga uppåtgående kappor. En skiljebåge, hvilken är lågspetsig och vidpass 4.0 bred, uppgår från hålkälade kragstenar å sidomurarna. Det vestra korshvalfvet har åt vester två hålkälade kragstenar, som inunder siras med små människohufvuden. Det östra korshvalfvet har åt öster två kragstenar, af hvilka den södra prydes med en knopp och derpå en hålkäl samt deröfver med en rundstafvig och hålkälad krans, den norra består af en femflikig knopp och derpå en trekantig krans med inåtsvängda sidor och fasettband.

Å norra sidomuren och vestra hvalffadelningen med någon dragning åt öster finnes en ingång. Por-

talén har å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhörn. Posterne stå på hög tröskel, men murhörnen på byggnadens socklar. Kolonnernas grundstenar äro skråkantiga och deras baser ha vanliga plinter men platta torer med skyddsblad och derpå rundstafviga ringar. Grundstenarne och baserne ha således nära likadan anordning som socklarne. Kapitälerna äro tärningformiga och ovanligt höga. Kransarne äro gemensamma för kolonnerna murhörnen och posterna. Den vestra kransen är skråkantig, men den östra rundstafvig och hålkälad. Posterne kolonnerne och murhörnen uppbära skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen, som är förfuskad, har förmodligen varit snedsmygig och rundbågig. Kolonnerne äro dragna 0.6 fram om dynstenarna för att lemna rum för socklarnas öfra delar och för att icke få den motsvarande bågen bredare än de öfriga.

Å södra sidomuren finnas två fönster. Det vestra fönstret, hvilket härrörde från en sednare tid och hade skef ställning mot vestra hvalfafdelningen och rak betäckning samt eländiga smygar o. s. v., har nyligen fått en mera passande anordning, men företer likväl karm med lång- och tvärposter af trä samt fyrkantiga rutor af hvitt glas. Det östra fönstret intager midten af östra hvalfafdelningen och har ut- och invändigt sneda smygar och spetsbågig betäckning. En midtpost med motsvarande karm har deri uppburit två trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. En karm med en lång- och två tvärposter samt rakt öfverstycke af trä har blifvit efter postens bortbrytning der insatt, men bågarne och rosen äro bibehållna och ha målade rutor. I midten af rosen föreställes Chri-

stus med korsgloria och deromkring de fyra evangelisterne. Bågarne innehålla blott bladverk. Triumfbågen är temligen smal och hög samt halfeirkelformig och har skråkantiga dynstenar. Å hvarje sida om triumfbågen åt vester ses en någorlunda bred men låg och rätvinklig altarnich med halfrund betäckning.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 17.4 samt i vester och öster blott 13.0, har ett rundbågigt korshvalf med föga uppåtgående kappor. Å södra sidomuren något närmare vestra ändan finnes en ingång. Yttre omfattningen framter å hvarje sida ett stort murhorn och derinnanför breda poster på hög tröskel. På murhörnen, hvilka uppgå från socklarna, hvilas en skarpkantig rundbåge. Posterne uppbära ett rakt dörrfält. Allt är ornamentslöst. Inre omfattningen är lindrigt snedsmygig och rundbågig. Öster om ingången har ett mycket stort och illa uppbrutet fönster i seduare tid tillkommit, men i dess ställe har ett fyrbladigt rundfönster nyligen blifvit insatt. Den norra sidomuren, i hvars vestra ända märkes ett litet fyrkantigt väggskåp, har en illa uppbruten helt liten ingång till en dålig ej synnerligen gammal sakristia.

Utsprånget, som håller i inre bredd 15.4, betäckes med ett halft kupolhvalf. Der finnes ett litet rundbågigt fönster åt sydost och ett aldeles rundt åt öster. Begge fönstren ha till det yttre grunda och sneda smygar, men till det inre mycket djupa sådana. I den södra muren märkes ett litet fyrkantigt och midt deremot i den norra ett något större högrakspetsigt väggskåp.

Å utsprångets inre mur- och hvalfytter finnes en märkvärdig målning, hvilken är utförd i bjerta färger

och väl bibehållen. I midten af hvalfkupan sitter Kristus på regnbågen inom en spetsig oval. Kristus har korsgloria och håller en bok i den venstra handen och stöder den högra på det högra knäet. Utanför ovalen i svicklorna ses evangelisternas sinnebilder med påskrifna namn. Men härvid bör märkas, att Johannes och Mattheus blifvit förväxlade. Vid den södra sidan stå tre personer med korsglorior och en utan någon, vid den norra tre personer med sådana. Inunder detta parti sitta tolf personer med korsglorior och böcker, förmodligen lärjungarne. Af dessa personer sitta sex på hvarje sida om det runda fönstret, hvaröfver tre mindre bröstbilder ses med följande påskrifter: *Europa Asia Africa*. Tribunbågen har vid slutstenen en stor ros och i hvarje sida tre personer inom baldakiner. Den nederste å hvarje sida sitter och bär krona, de två andra stå och ha korsglorior. Högst märkligt är, att helgonen fått korsglorior, och att lärjungarne sakna attributer. Målningen måste vara temligen gammal åtminstone äldre än Amerikas upptäckt.

Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, som invändigt utgör i söder och norr 24.6 samt i vester och öster 22.9, har ett rundbågigt korshvalf med raka föga uppåtgående kappor. Då tornets sidomurar äro vida tjockare än skeppets, så öfverskjuta det förras yttersidor 2.2 det sednares. En ingång å första afdelningens södra sidomur närmare östra ändan är ansenligt stor. Yttre omfattningen har å hvarje sida haft en kolonn mellan breda murhörn. Begge skaften samt grundstenarne och baserne saknas. Kapitälerna äro veckprydda. Kransarne, hvilka äro gemensamma för kolonnerna och murhör-

nen, äro hålkälade. På kapitälerna och murhörnen hvilat skarpkantiga rundbågar. Poster, som stå på hög tröskel, uppbära en trebladig båge. Allt saknar ornament. Å midten af vestra sidomuren finnes ett smalt och högt fönster, hvilket har rundbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda smygar med temligen hög bröstning. Tornbågen har afdelningens bredd samt hålkälade dynstenar och lågspetsig betäckning.

I första afdelningens vestra sidomur nära norra ändan inleder en rundbågig ingång till en trappa, som genomgår norra sidomuren, så att en raksluten ingång inför vid densamma östra ända i andra afdelningen, hvilken har en stor spetsig hjälphåge åt öster. Vid vederlagen sträcker sig tvärs öfver bågen en temligen grof furubjelke, som obestriddigen ditkommit vid tornets byggnad och som märkvärdigt nog ännu synes alldeles frisk. Bågen är ej afputsad och någon del af skålvirke qvarsitter. Alltså kan ett misstag härom ej ega rum. En dylik förankring var nödvändig, då östra sidomuren är 5.4 tjock och således starkt påkänner bågens vederlag.

I andra afdelningen är å södra sidomurens östra ända en raksluten ingång till en trappa, hvilken uppgår genom densamma, så att en likadan ingång vid vestra ändan inför i tredje afdelningen, som på midten af vestra sidomuren har en ganska liten rundbågig ljusöppning. Vid vestra ändan af norra sidomuren i tredje afdelningen öppnar sig en raksluten ingång till en trappa, hvilken uppleder genom densamma, så att man nära östra ändan inkommer i fjerde afdelningen, som är ansenligt hög och uppbär fyra spetsiga rösten. Fjerde afdelningen har å hvarje sida två ovanligt breda

och höga gluggar. En midtkolonn har i hvarje glugg uppburit två lågspetsiga bågar. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och lågspetsiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. I hvarje röste finnes en lika stor och lika beskaffad glugg. Det mesta af de inre bågarnas skålvirke är i behåll och temligen friskt. Enär der aldrig funnits några luckor, har det starka luftdraget varit orsaken till trävirkets bibehållande. Alla kolonnerne ha blifvit ersatta med trästycken. Trapporna äro ovanligt ljusa, emedan de ha vid ändarna små fyrkantiga öppningar och få derjemte dager från ingångarna. Tornet, som å hvarje sida har under de nedra gluggarna en skråkantig indragning, uppbär en åttkantig spira.

Kyrkans alla delar visa sig vara samtidiga, och hela hennes hållning röjer äldre öfvergångsstil. I en förteckning från medeltiden uppgifves kyrkans byggnadstid vara 12..¹⁾ Man har således vid författande af denna förteckning vetat, att kyrkan tillkommit under trettonde seklet, men ej kunnat närmare bestämma hennes byggnadsår. Att döma af likartade helgedomar på Gotland, hvilkas byggnadsår äro bestämdt uppgifna, har kyrkan blifvit uppförd omkring 1250.

I utsprånget står ett muradt altarbord med en skråkantig och grofhuggen skifva af kalksten. Derå finnes en altartafla, som 1638 tillkommit och föreställer nattvarden. Denna tafla är ganska illa arbetad af fin sandsten och ledsam att påse och ännu mer att närmare beskrifva.

En dopfunt af fin sandsten står i kyrkan. Foten,

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

hvilken är rund, prydes med ett mennisko- och ett vädurshufvud samt ett lejon- och ett hundhufvud. Skålen, som är åttkantig, har skråkantig botten och lodräta sidor. Bottnen är slät, men de åtta sidorna ha lika många rundbågiga fält med enkla svickelfyllningar. Ehuru figurerna mycket vittrat, så skönjas der nedan nämnda afbildningar. 1. Maria med gloria ligger till sängs, barnet ses deröfver i krubban framför oxen och åsnan och Josef sitter vid sängens fotända. 2. Maria besöker Elisabeth. 3. Ett helgon med gloria sitter till häst. 4. Derefter föreställes bebådelsen. 5. Bakom en hund märkas ett träd och en fågel. 6. Två englar stå vid ett altare. 7. En man sitter till häst. 8. Slutligen ses två vandrande personer, öfver hvilka en engel sväfvar. Midt i bottnen på skålen finnes ett litet hål för att tillslutas vid döpelse och öppnas vid uttömmande af vatten. Dopfontens hela höjd utgör 5.5 och skålens yttre tvärmått 2.5. Utanför tornet vid södra sidan ligger en rund väl arbetad kalksten. Kanterne äro lodräta, öfversidan slät, och ett stort hål märkes i midten. Stenen, som håller 4.5 i tvärmått och 1.2 i tjocklek, har tvifvelsutän legat under den nyssbeskrifne dopfonten.

Vi ha ofvanföre anmärkt, att vid denne liksom vid de fleste af Gotlands helgedomar några förändringar i sednare tid blifvit gjorda. Vi anse oss ej böra här förtiga, att kyrkan helt nyligen undergått en större reparation, hvarvid hon berömligen fått till stor del nya vattentak, men hvarvid hon jemväl måst vidkännas den nya tidens fäkunniga behandling. Såsom exempel härpå få vi anföra följande.

I tornets portal låg 1861 en bottenhäll, hvarå

halfrunda och oregelbundna ränder tydligen utvisade, att densamma under den äldsta hedendomen blifvit begagnad till slipning af stenredskap. Denna håll, som genom sättning sönderspruckit i tre stycken, har hellit 5.9 i bredd och 9.4 i längd. Samma håll, hvilken således var både i arkeologiskt och arkitektoniskt afseende ganska märkvärdig, har nyligen blifvit bortbruten och två nya trappsteg i dess ställe inlagda. Korets och tornets gamla dörrar, som hade bladprydda jernbeslag från medeltiden, ha på auktion blifvit försålda för 4 riksdaler stycket, och portalerna ha deremot fått nya brädbeklädda dörrar, hvilka äro passande för ett magasin. Ehuru väl hela byggnaden till det yttre består af buggen kalksten, har densamma blifvit besiningslöst öfverkalkad.

Då Valdemar Atterdag med en krigshär 1164 landsteg vid Klintehamn, blef han förgäfvat angripen af gottländska bönderne. Konungen framryckte till Fjäle myr, som ligger söder om och ungefär $\frac{1}{4}$ mil från Mästerby kyrka. Vid denna myr kom det till en drabbning, hvori bönderne voro underlägsna. Sedan en strid följande dagen blifvit af bönderna företagen, så erhöll Valdemar en fullkomlig seger och ryckte till Wisby. Derutanför ledo borgrarne ett stort nederlag, hvarpå Valdemar inryckte i staden och utplundrade densamma. Efter fäktningen vid Fjäle myr lät Valdemar der uppsätta ett stenkors, hvilket skall enligt Strelows uppgift vara detsamma, som står vid Grens gård ¹⁾. Denne gård ligger ungefär midt emellan Fjäle myr och kyrkan, och der står ett ringkors af kalksten. Stammen

¹⁾ Strelow, S. 170.

är ovanligt bred och hög i jämförelse med ringen och armarna. Bredden af stammen utgör 2.2 och hela höjden af korset 11.5 samt tjockleken 0.6. Korset saknar inskrift.

Eskelhem.

I nordvest ungefär $\frac{3}{4}$ mil ifrån Mästerby ligger Eskelhem uti en lågländ jemn och skogig trakt. Sistnämnda kyrka utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant föga mindre kor med en fyrkantig sakristia vid norra sidomuren samt af ett nära fyrkantigt torn i vester. Skeppet och koret äro utvändigt uppförda af huggen, men invändigt af huggen och tuktad kalksten. Tornet och sakristian bestå både till det yttre och inre af samma stenart, hvilken är dels huggen dels tuktad.

Skeppet, som håller i inre bredd 26.7 och i längd 38.5 samt i murtjocklek 4.5, betäckes med två korshvalf, hvilkas skiljebåge är spetsig och uppgår från tunna och hålkälade kragstenar å sidomurarna. Korshvalfven äro spetsiga med raka och föga uppåtgående kappor. Socklarne äro skråkantiga och rundstafviga. Små halfrunda och föga framspringande gesimsbågar ses å södra sidomuren vidpass 3.0 under takfoten, men för öfrigt märkes intet spår efter sådana. Å södra sidomuren finnas två smala höga och enkla fönster, som ha rundbågiga betäckningar och äro ut- och invändigt snedsmygiga. I sydöstra hörnet står ett altarbord med skråkantig skifva, och derpå hvilar predikstolen. I södra sidomuren ej långt derifrån ses ett rakspetsigt väggskåp, hvarur en rund uttömningssten med fyra fördjupade blad framskjuter. Dessutom finnes i hvarje sidomur nära vestra ändan ett väggskåp. Mot midten af södra sidomuren märkes utvändigt spår efter

en rundbågig ingång, som är igenmurad. Triumfbågen, hvilken är spetsig, har dynstenar, som prydas med små rundstafvar och en djup hålkål. Det visar sig tydligen, att triumfbågen, hvilken är dubbelt tjockare än vanligt, har på två olika tider tillkommit. Den vestra hälften är nemligen samtidig med skeppet, men den östra med koret. Dynstenarne äro väl lika höga, men icke alldeles lika örnerade.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 26.5 och i vester och öster 37.2 och hvars murtjocklek håller 5.7, har lika socklar med men vida högre än skeppets. Två korshalf med spetsiga uppåtgående kappor bilda korets betäckning. Två pilastrar, af hvilka hvardera består af tre stafvar med bukiga baser och likartade men högre kapitåler, framstå på sidomurarna och uppbära en spetsig skiljebåge. Sidostafvarne äro hålkälade, men midtstafven skarprygig. Skiljebågen har en likadan anordning. Kapitålerne siras med olikartade blommor, och de norra förete jemväl fasettband.

Å södra sidomuren finnes en ingång, hvars yttre omfattning har å hvarje sida tre kolonner mellan murhörn. Ett skaft å hvarje sida saknas. Ytterst stå fyrkantiga pilastrar och innerst breda poster på hög tröskel. Grundstenarne äro rätvinkliga, baserne bukiga utan plinter, kapitålerne hålkälade med yfviga blad. Den vestra pilasterns kapitäl prydes med fyra små liljor, men den östras med ett stort trebladigt blomster. Kransarne äro hålkälade. På posterna hvilar ett spetsigt dörrfält med sex stora och sju små flikar, hvar öfver två halfva och sju hela rundbågar med knoppar utbreda sig. De stora flikarne motsvaras af bå-

garna och de små af knopparna. Bågarne omgifvas af fasettband. Således prydes dörrfältet med sex cirkelformer. De bågar, hvilka utgöra betäckningen, ha samma anordning som kolonnerne murhörnen och pilastrarne, och de äro högspetsiga. Pilastrarne, som framskjuta 1.7, uppbära ett röste med hålkälade vattenlister. Öfverst står en fembladig knopp. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öster om ingången ses ett spetsbågigt fönster, hvari en midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar och deremellan en fyrbladig ros med lemningar af glasmålningar. Å altärväggen finnes ett spetsbågigt fönster, hvilket innehåller en gröfre midtpost emellan två vida smärtare sidoposter. På den förre hvila två rundbågar och på de sednare fyra trebladiga spetsbågar. Till rundbågarna sluta sig spetsbågarne, så att tresidiga öppningar bildas i midten. Mellan rundbågarna höjer sig en oval, som uppskjuter till betäckningens spets. Fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga. I södra sidomuren närmare östra ändan märkes en stor rakspetsig sittnich och nära midten af altärväggen ett fyrkantigt väggskåp.

I norra sidomuren midt emot sittnichen fanns för fem år sedan ett högspetsigt väggskåp, efter hvars förstörande öppningen blifvit vårdslöst igenmurad. Väggskåpet hade följande anordning. Omfattningen, som bestod af trä, utgjordes af botten- och sidostycken samt deröfver ett högt röste emellan två fialer. Till omfattningen hörde flygeldörrar med jernbeslag. Bottenstyckets kant pryddes med nedhängande men röstets med uppstående bladverk. Hvardera af fialerna hade en korsblomma och röstets spets en sådan. Dörrarne

voro enkla och beslagen arbetade i rosverk. Allt röjde den sednare medeltidens konstutöfning. Hvertill förstöringen af ett dylikt konststykke skulle tjena, är ganska svårt att inse. Oss förekommer ett dylikt beteende såsom bevis på en oförlätlig okunnighet om våra förfäders kyrkliga byggnadsväsende.

Nära midten af norra sidomuren finnes en rätvinklig ingång, som har poster och tröskel samt en tudorbåge och derå en trebladig prydnad med två runda knoppar. Denne ingång, hvilken till det inre är snedsmygig och lågrakspetsig, leder till sakristian, som invändigt sträcker sig i söder och norr 12.4 och i vester och öster 11.4 och har likadana socklar som skeppet och koret. Sakristian, hvars betäckning består af ett spetsigt korshvalf med föga uppåtgående kappor, upplyses af ett litet fönster åt öster, hvilket till det yttre är snedsmygigt och rundbågigt, men till det inre snedsmygigt och lågrakspetsigt. Ett nyare fönster är uppbrutet åt norr.

Tornet, hvars socklar äro skråkantiga och ovanligt höga, inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 26.7 och i motsatt riktning 22.5 samt i murtjocklek 7.2, har ett korshvalf, hvilket är lika högt som skeppets. Tornbågen är lika bred som afdelningen och har spetsig betäckning med hålkälade dynsternar. Å den södra liksom å den norra sidomuren något åt öster finnes en ingång. Södra portalen, som är ganska anseelig, har emellan stora murhörn haft en kolonn å hvarje sida. Baserne och skaften saknas. Kapitälerna, hvilka qvarsitta, äro bukiga och löfprydda. Kransarne prydas med små rundstafvar och derpå hål-

kälar. Breda poster på hög tröskel uppbära ett rakt dörrfält, som siras med en stor inristad lilja. Alla bågarne äro halfcirkelformiga och skarpkantiga. Å hvarje sida af norra portalen står en kolonn emellan yttre murhorn och inre poster. Murhörnen hvila på tornets socklar. Kolonnerne ha fyrkantiga grundstenar, attiska baser med skyddsblad och veckprydda kapitäl utan kransar. Posterne, hvilka äro mycket breda, stå på hög tröskel. Kolonnerne murhörnen och posterne uppbära skarpkantiga rundbågar. Begge ingångarne äro till det inre snedsmygiga och lågrakspetsiga. Vestra sidomuren framter ett enkelt fönster, som har ut- och invändigt sneda smygar och lågspetsig betäckning.

I sydvestra hörnet af första afdelningen ses en rundbågig ingång till en trappa, hvilken igenom den vestra sidomuren uppgår till ett galleri vid den norra. Ett motsvarande galleri finnes vid den södra sidomuren. Af dessa gallerier, som höja sig några steg öfver första afdelningens takhvalf, har det norra genom bortbrytningar förlorat både kolonner och bågar, men det södra har sina i behåll. Södra galleriet har tre öppningar, hvilka åtskiljas af två fyrkantiga pelare med motsvarande pilastrar. I hvarje öppning står en midtkolonn med hägarlik och uppnedvänd bas samt med likadant kapitel och hålkälad krans, och derpå hvila två små lågspetsiga bågar. Öppningarnas yttre betäckningar utgöras af stora lågspetsiga och deras inre af lika stora rakspetsiga bågar. Invändigt qvarsitta illa tillyxade skälbräder. Å midten af norra liksom å södra sidomuren nedför en raksluten genomgång med några få trappsteg från motsvarande galleri till andra afdelningen. En rund ljusöppning på midten af vestra

sidomuren har en skön fyrbladig ros med knoppar. Denna ros, hvilken håller 3.2 i tvärmått, är arbetad af en enda håll. Midt emot samma ros å östra sidomuren finnes en stor och högspetsig hjälpbåge.

Tredje afdelningens hvarje sida framter två gluggar, som haft midtkolonner och derpå små spetsbågar. Alla kolonnerne saknas, men bågarne äro i behåll. Härifrån måste dock gluggarne å södra sidan undantagas, ty de äro helt och hållet vanställda genom bortbrytningar. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsbågiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Hvarje sida nära under gluggarna har en skråkantig indragning. Tornet uppbär en låg spira, hvilken öfvergår från fyrkant till åttkant.

Enligt en förteckning från medeltiden är Eskelhems kyrka byggd 1196¹⁾). Denna uppgift synes oss vara sannolik i afseende på skeppet och tornet, men icke i fråga om koret och sakristian; ty de förra äro utförda i äldre öfvergångsstil, men de sednare i spetsbågsstil. Att tornet tillkommit såsom försvarsverk, är uppenbart. I södra galleriet quarligger en stor myckenhet grof klappersten, som ofelbart varit ärnad till att nedkastas på stormlöpande fiender. Det kan ingalunda antagas, att denne klappersten, hvilken är synnerligen passande för stenkastning, blifvit med urval sammansökt på stränderna och af ett infall hopad i galleriet, hvarest den omöjligen kunnat begagnas för något annat ändamål än det nyssberörda.

På ett muradt altarbord ligger en skifva af slipad kalksten. Ur midten af bordets södra ända framskjuter

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

en rund uttömningssten, som utvändigt siras med sju upphöjda blad. Skifvan prydes i kanterna med en karnis och derunder en fasettstaf. Altartaflan, hvilken är ett dåligt arbete i rococomaner från Carl XII:s tid, består af sandsten och föreställer nattvarden.

I kyrkan står en dopfunt af sandsten. Grundstenen är fyrkantig och foten rund. Skålen, som är åttkantig, innehåller en gammal kopparkittel. Foten prydes med två mennisko- ett vädurs- och ett hundhufvud. Bottnen är skråkantig och slät. Sidorna äro raka. Hvarje sida har ett rundbågigt fält. Sviicklorna framte vanliga stafvar och blad. I fälten ses dessa föreställningar. 1. Marias bebådelse. 2. En engel står jemte en qvinna. 3. Marias barnsäng. 4. Kristus på korset och derjemte Maria och Johannes. 5. Tvenne helgon. 6. Ett rofdjur håller ett annat i gapet. 7. En man trampar på en drake. 8. Ett fält döljes af muren. Dopfuntens hela höjd med grundstenen utgör 3.5 och skålens yttre tvärmått 2.4.

Skeppet, hvarå några remnor yppat sig, har i sednare tid fått ett ganska groft murstöd på midten af hvarje sidomur. Dessa murstöd äro nu borttagna. Skeppet har nyligen fått två och koret tre ankarstänger, som synas under takhvalfven. Triumfbågen och koret förete jemväl svåra remnor, ehuru hegederas murtjocklek är ganska ansenlig. Kyrkan har för kort tid sedan blifvit utvändigt öfverkalkad. Sjelfva portalerne ha likaledes blifvit skonslöst öfverstrukna. Kyrkans stengolf, hvilket innehållit många grafstenar, har nyligen blifvit utbytt mot ett trägolf.

Tofta.

Vidpass $\frac{1}{2}$ mil i nordvest ifrån Eskelhem ligger dess annex Tofta å en lågländ slätt med angränsande barrskog. Sistberörde helgedom består af ett skepp och ett kor samt ett torn i vester, som alla äro nära fyrkantiga och uppförda af huggen och tuktad kalksten. Skeppets och korets omgifningsmurar och ännu mer tornets äro temligen mycket inåtdragna.

Skeppet, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 55.2 samt i vester och öster 59.4, har socklar, som bestå af en stor skråkant med en rundstaf derpå. I skeppet står en midtkolonn, hvilken tillika med knopplika kragstenar å sido- och gafvelmurarna uppbär fyra tvåsprångiga skiljebågar och deremellan fyra kors-hvalf. Midtkolonnen har en hög grundsten och derpå en liten lindrigt hålkälad sockel samt attisk bas med skyddsblad. Skaftet, som bildas af tretton hela rundstycken, håller 6.0 i omkrets. Dithörande kapitäl är tärningformigt och bladprydt med hålkälad krans. Skiljebågarne äro lågspetsiga, och kapporna äro äfven lågspetsiga samt raka och föga uppåtgående.

Skeppet har å södra liksom å norra sidomuren nära västra ändan en ingång. I södra portalen, hvilken är slipad, ses på hvarje sida tre kolonner mellan murhörn, och ytterst framspringer en pilaster 4.0. Af kolonnerna saknas ett skaft å vestra och två å östra sidan. Innerst stå poster på hög tröskel. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna hålkälade. De vestra kapitälerna

prydas för skaften med människohufvuden och för innersta murhörnet med ett djurhufvud. De östra kapitälerna siras med idel yfviga blad. Vestra pilasterns kapitäl framter åt söder en stor lilja och åt vester ett människohufvud med en lilja i munnen. Å östra pilastern ses ett helupphöjdt djur och fyra yfviga bladknoppar. Kolonnerne uppbära rundstafviga, men murhörnen och pilastrarne skarpkantiga och alla lågspetsiga bågar. På posterna hvilar ett trebladigt dörrfält, hvarpå ett trebladigt framsprång utbreder sig. Både dörrfältet och framsprånget ha stora treflikiga knoppar. Öfver pilastrarna höjer sig ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Norra portalen, hvilken är blott huggen, framter å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhorn. Östra kolonnen har hålkälad grundsten, attisk bas med skyddsblad och tärningformigt kapitäl. Vestra kolonnen saknar grundsten bas och skaft. På posterna, som stå på hög tröskel, hvilar ett trebladigt dörrfält. Kapitälerna och murhörnen uppbära skarpkantiga spetsbågar. Inre omfattningen, hvilken haft sneda snygar och lågrakspetsig betäckning, har nyligen blifvit igenmurad.

Öster om södra ingången finnes ett spetsbågigt fönster, hvare en midtpost med motsvarande karm uppbär två trebladiga spetsbågar samt deröfver en fyrbladig ros. Omfattningen posten bågarne och rosen äro ut- och invändigt snedsmygiga. I rosen ses en glas-målning, hvilken föreställer Guds lam med segerfana. Alla de öfriga glasrutorna äro hvita. Å norra sidomuren märkes intet spår efter något fönster. Triumfbågen är mycket bred och spetsig, och dithörande dyn-

stenar prydas med en ganska djup hålkål emellan en mindre och en större rundstaf.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 23.6 samt i vester och öster 27.5, har likadana socklar som men något högre än skeppet. Ett lågspetsigt korshvalf med raka och uppåtgående kappor betäcker koret, hvilket har en ingång från söder. I portalen, som är slipad, ses tvenne kolonner å hvarje sida och deremellan ett murhorn. Innerst stå poster på hög tröskel och ytterst framspringa två grofva kolonner. Grundstenarne äro sneda, baserne attiska, kapitälerna bägarlika och kransarne hålkälade. De vstra kapitälerna siras med båg- och löfverk och de östra med bladknoppar. Posterne uppbära ett trebladigt dörrfält. Betäckningen, hvilken öfverensstämmer med de inre kolonnerna och murhörnen, är spetsbågig. De framspringande kolonnerne motsvaras af en skarpkantig spetsbåge och derpå uppstår ett spetsigt röste med hålkälade vattenlister. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Öster om ingången märkes ett lågspetsigt fönster, hvaruti en midtpost och motsvarande karm uppbära två trebladiga spetsbågar och deröfver en trebladig ros. Altarväggen har ett lågspetsigt fönster, hvilket inrymmer två poster med motsvarande karm och derpå tre lika stora och lika höga trebladiga spetsbågar. Ett vågrätt tvärstycke, som hvilar på samma spetsbågar, uppbär två helt korta poster med en trebladig spetsbåge. Vid hvarje sida om dessa små poster bildas en kvartcirkelformig öppning. Begge fönstrens omfattningar poster och bågar äro ut- och invändigt snedsmygiga. Der märkas få men vackra lemningar af målade

glasrutor. Under södra fönstret och närmare åt öster inrymmes en stor rakspetsig sittnich. Söder om och under östra fönstret ses en rakspetsig murfördjupning med en fyrbladig uttömningssten. Norr om och helt nära denna fördjupning finnes ett mindre rakbetäckt väggskåp. I norra sidomurens vestra ända märkas två rakspetsiga väggskåp jemte hvarandra, hvilka äro beklädda med bräder. Ett större väggskåp innehålles i östra ändan af den sistberörda sidomuren, der intet spår skönjes efter ingång eller fönster.

Skeppet och koret ha höga rösten. I skeppets röste sågs 1860 en spetsbågig glugg, som haft en midtkolonn och derpå tvenne små spetsbågar. Kolonnen saknades, men bågarne voro i behåll. Korets röste hade en helt smal ljusöppning. Både gluggen och ljusöppningen äro nu igenmurade.

Tornet, hvilket inrymmer tre afdelningar öfver hvarandra, har skråkantiga socklar. Första afdelningen, som invändigt håller i söder och norr 16.5 samt i vester och öster 18.8, betäckes med ett spetsigt korshvalf. Å södra sidomuren finnes ett temligen stort rundfönster, hvilket är tvåsprångigt. Afdelningen öppnar sig åt öster med en spetsbågig genomgång, som är lika bred med densamma. Der märkas två särskilda spetsbågar, af hvilka den ene uppbär tornets östra sidomur, den andre skeppets vestra gafvelmur. Tornets båge är smalare och högre än skeppets, till följd hvaraf den förre har högre, men den sednare lägre dynstenar, som för beggedera äro hålkälade.

En raksluten ingång i sydöstra hörnet inför till en trappa, hvilken uppleder i södra sidomuren från öster åt vester, och i vestra från söder åt norr, samt

i norra från vester åt öster till andra och tredje afdelningarna. Tornets hvarje sida har två gluggar och under desamma en helt liten skråkantig indragning. Å hvarje sidomur uppstår ett högspetsigt röste, som äfven har en stor glugg. Midtkolonner ha i alla gluggarna uppburit små lågspetsiga bågar. Blott östra röstets midtkolonn, hvilken har bägerlikt kapital, kvarstår, men alla de små bågarne äro i behåll. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och lågspetsiga, men de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Emellan och öfver röstena uppskjuter en hög åttkantig spira.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan tillkommit 1244 ¹⁾). Detta årtal synes oss gälla för tornet, som röjer yngre rundbågs-, men icke för skeppet och koret, hvilka äro hållna i sednare spetsbågsstil.

Ett altarbord af huggen kalksten har en slipad skifva af sådan. På midten af kordets framsida finnes såsom vanligt ett litet fyrkantigt hål. Skifvan siras i kanterna med två hålkälar och deröfver en rundstaf. Altarprydnaden saknar allt konstvärde.

I kyrkan finnes en dopfunt af sandsten. Grundstenen, som är stor och fyrkantig, prydes med löfverk och omgifves af en ring. Foten, hvilken är rund, framter ett mennisko- och tre djurhufvuden och deröfver en flätad ring. Skålen, som äfven är rund, har skråkantig botten och raka sidor. Bottnen siras med bladverk. Å sidorna i åtta rundbågiga fält med svickelblad ses figurer, hvilka angifva Christi lefnadsförhållanden. Nemligen Marias bebådelse, hennes besök hos Elisabeth, Christi födelse, de vise männen med skän-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

ker, Josefs och Marias affärd till Egypten m. m. Hela höjden utgör 5.2 och skålens yttre tvärmått 2.2. Dopfunten visar sig vara äldre än skeppet och koret.

I kyrkan står en flyttbar bänk, som är mycket väl bibehållen och förtjenar att omnämnas. Denne bänk, hvilken är affångfyrkantig, utgöres af fyra runda hörnstolpar, som framtill liksom vid hvarje ända sammanhållas af tvenne tvärsålar samt ett högt ryggstycke och låga sidostycken. Sitsen är 2.0 hög och 1.4 bred samt 4.0 lång. Stolparne, hvilka ha många lätt insvarfvade ringar och helt platta knoppar i öfra ändarna, hålla 1.0 i omkrets och de främre 3.0 de bakre 4.0 i höjd. Framtill är nedra slån jemnbred och afkantad, men den öfra prydes med fyra trebladiga tudorbågar. Tre kolonner, som stå på den nedra slån och ha lika afstånd från framstolparna och sinsemellan, siras med mittleder och sluta sig till den öfras bågar samt motsvaras af svickelknoppar. Vid ändarna äro alla slåarne jemnbreda och afkantade och förenas med kolonnlika språtar. Ryggstycket består af två nära fyrkantiga rutor, af hvilka hvardera är sammansatt med sexton runda språtar, så att en liten nära fyrkantig öppning bildas i midten. Språtarne, som äro helt fina och tätt hoppassade, prydas med många lätt insvarfvade ringar. Dessa rutor likna flätverk och åtskiljas af en språte i midten och sluta sig vid sitsen till en dubbelt längre sådan. Öppningen i hvarje ruta siras med en midt- och tvenne sidokolonner, hvilka förenas med rundbågar. På detta språtverk följer ett ganska lågspetsigt röste, som på midten afdelas med en tresidig pilaster, hvilken uppbär en inutåtvängd knopp. Å hvarje fält emellan pilastern och bakstol-

parna sträcka sig sex hela och två halfva rundbågar, som skära hvarandra, och deröfver ses tre hela och två halfva mindre och större fyrkanter, och en språte lik de nyssberörda bildar kantlisten. Både rundbågarne och de hela och halfva fyrkanterne äro lätt inskurna mellan släta fördjupningar. En aflångfyrkantig ruta, hvilken utgöres af elfva likadana språtar utan någon öppning i midten, bildar nedre delen af hvarje sidostycke. Öfver denna ruta uppstår ett ganska lågt framåtlutande halft röste, som prydes med sex lätt inskurna och deremellan sex släta trekanter. Denne bänk, hvilken består af furuträ, är på det brokigaste sätt målad med grön gul röd blå och hvit oljefärg. Att detta slags bänkar, hvaraf några få ännu förefinnas på Gotland, varit begagnade såsom kor- eller preststolar och härröra från den sista medeltiden lider intet tvifvel. Att ifrågavarande bänk fått benämning af brudstol och begagnas af brudpar har säkerligen långt efter reformationen tillkommit genom någon tillfällighet, som öfvergått till ett vanligt bruk, hvaraf den bondpråliga målningen troligtvis blifvit föranledd.

Skeppets vestra gafvelmur har mycket gifvit sig och sönderspruckit. Man har för afhjelpande af denna bristfällighet uppfört å skeppets södra yttersida nära vestra ändan ett ganska groft och eländigt murstöd, som är i hög grad vanprydligt och föga gagneligt. Der borde naturligtvis anbringas en ankarstång med skrufvar.

Mången torde med största skäl fråga, hvartill det tjenat att invändigt igenmura skeppets norra portal, som väl kunnat, om denne ingång varit öfverflödig, på ett lämpligare sätt tillslutas. Att igenmura öppnin-

garna å skeppets och korets gafvelrösten röjer stor fäkunnighet; ty sådana äro högst nödvändiga för att vid vattentakens lagning ha å vindarna någon dager och för att bereda nödig luftvexling till takstolarnas skyddande mot mask och röta. Då man öfverkalkat den välarbetade qvaderstenen och tillochmed portalerna, ehuru två äro slipade, har man brutit stafven öfver allt konstbegrepp. Ja, man har lika skonslöst öfverstrukit Herrans bord, hvilket består af huggen kalksten.

Stenkumla.

I nordost $\frac{3}{4}$ mil från Tofta ligger Stenkumla. En ganska god väg med omgifvande barrskog uppför på Stenkumla backe, som är en anseelig bergshöjd, hvarå sistnämnda kyrka höjer sig. Sedan vi kringrest Gotland i de mest olika riktningar och med uppmärksamhet tagit dess ovanliga naturförhållanden och herrliga konstverk i betraktande; så erforo vi, uppkomne på denna bergshöjd, omvexlande känslor. Stenkumla backe utgör sydligaste delen af den höga och släta bergskedja, hvilken med betydlig bredd fortgår norrut till Halla klint och å den vestra sidan bildar hafskusten, men å den östra begränsar den stora dalgången mellan Klinte- och Slitehamn. Flere större och mindre bergklintar, som äro i hög grad söndervittrade, och några dvergtallar, hvilka uppskjuta ur gråa bergklyftor göra ett mindre behagligt intryck. En myckenhet stor rullsten, som kommit från nordost och stannat mot dessa bergklintar, ökar stället dysterhet. Den djupe och bördige dalgången, hvilken sträcker sig jemte bergshöjdens östra sida, gör deremot ett öfverraskande afbrott. Då denna bergshöjd var uti sitt slag den sista, som vi kunde hoppas att i vår lefnad få betrakta, så eftersågo vi de olikartade lagren och luftens skiljaktiga inverkan på desamma. Vi hade jemväl ett godt tillfälle att betrakta en mängd olikartade petrifikater, af hvilka dock alla rarare exemplar tycktes redan ha blifvit bortplockade. Då vi eftersinnade den oberäkneliga tidslängd, som förflutit, innan Gotland hunnit afsätta

sig på hafsbottnen och innan det höjande sig emottagit från öfvergående isberg sin stora myckenhet rullsten och innan detsamma uppnått sin nuvarande höjd, vändes tanken på den inskränkta tid, vi lefva, och det obetydliga, vi uträtta. Den der vid en sådan betraktelse ej känner skaparens oändliga storhet och sin egen utsägliga ringhet, han saknar all förmåga att uppfatta det helas omätlighet och inse sin egen obetydlighet.

Vi begåfvo oss till kyrkan, som består af ett skepp, ett mindre kor med en sakristia vid norra sidomuren och ett torn i vester, hvilka alla äro nära fyrkantiga. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som invändigt sträcker sig i söder och norr 35.5 samt i vester och öster 38.2, har socklar, hvilka utgöras af en bred skråkant med en rundstaf derpå. I skeppet uppbär en midtkolonn fyra korshvalf. Kolonnen har ovanlig smärthet i jemförelse med sin höjd. Grundstenen är hög med flat hålkäl, basen attisk med yfviga skyddsblad samt med en smal och kantig ring öfverst, kapitälet lågt och föga inåtvängdt med blad och fasettband, kransen hålkälad. Grundstenen och basen äro tillhoppa 2.7.5 höga och kapitälet 1.0. Skaftet, som håller 6.4 i omkrets, består af fjorton hela rundstycken, af hvilka hvardera har ungefär 1.5 i tjocklek. Således utgör hela kolonnens höjd tillsammans 22.0. Å sido- och gafvelmurarna framstå spetsiga kragstenar, som siras med löfverk och fasettband och ha hålkälade kransar. Lågspetsiga skiljebågar med karnisade kanter kasta sig från kolonnen och kragstenarna och sammanhålla takhvalfvens lågspetsiga samt raka och föga uppåtgående kappor.

En gauska hög ingång finnes på midten af södra sidomurens vestra hvalfafdelning. Portalen hvilar på en sammansatt bottenhäll. Hvarje sida har trenne kolonner mellan murhörn. Kolonnerne sakna två skaft. Innerst stå poster på hög tröskel. Ytterst å hvarje sida framstår en pilaster med en skarpryggig rundstaf i hvarje hörn. Posterne äro mycket höga och ha stark inåtlutning och de uppbära ett trebladigt samt högspetsigt dörrfält med sju runda knoppar, af hvilka en saknas. Derpå utbreda sig fyra förtryckta bågar, som ha tre femflikiga knoppar och i yttre kanterna fina fasettband. Grundstenarne äro brant skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter, kapitälerna krukformiga med olikartade storblad och fasettband, kransarne höga och djupt hålkälade med en rundstaf derpå åt vester men en klufven platt åt öster. Kolonnerne uppbära rundstafviga och murhörnen skarpkantiga bågar, men pilastrarne en båge med skarpryggigt hörn, hvilka alla äro högspetsiga. Öfver pilastrarna uppstår ett högt röste med hålkälade vattenlister och å spetsen ses en knopp. Den inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

Ett spetsbåigt fönster intager midten af södra sidomurens östra hvalfafdelning. En midtpost i detta fönster uppbär två trebladiga spetsbågar med en femdelad ring deröfver. Fönstret är till det yttre och inre snedsmygigt och posten består af trä. På norra sidomuren märkes hvarken ingång eller fönster. Triumfbågen är spetsig och mycket bred, men jämförelsevis låg. Dynstenarne prydas med rundstaf och hålkäl. Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 26.4 samt i vester och öster 28.6, har lika be-

skaffade och lika höga socklar som skeppet och upp-
 bär ett spetsigt korshvalf med raka och uppåtgåen-
 de kappor. På södra sidomuren närmare vestra än-
 dan finnes en ingång, hvori yttre omfattningen har po-
 ster på hög tröskel och derutanför två murhörn å
 hvarje sida. De yttre murhörnen stå på korets sock-
 lar, men de inre ha lägre sådana. Posterne uppbära
 en skarpkantig rundbåge. På murhörnen, som siras
 med skarpryggiga rundstafvar, hvilat skarpkantiga rund-
 bågar med likadana stafvar. Der finnas inga kransar.
 Den inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspet-
 sig. Å södra sidomuren och öster om ingången mär-
 mes ett smalt högt och spetsbågigt fönster, hvilket till
 det yttre och inre är snedsmygigt och inrymmer en
 rätvinklig karm med en trebladig båge. På midten
 af alturväggen ses ett spetsbågigt samt till det yttre
 och inre snedsmygigt fönster, hvori två poster uppbära
 trenne trebladiga spetsbågar, och derpå stå sex ringar
 med en sexsidig öppning i midten och två omgifvande
 ringar samt svicklor. Både i bågarna och ringarna
 äro enkla målade rutor infattade. I södra sidomuren
 nära östra ändan märkes en stor rakspetsig sittnich
 och i alturväggen ett litet rakspetsigt samt i norra si-
 domuren nära östra ändan ett fyrkantigt väggskåp.

En rätvinklig och raksluten ingång med hög trö-
 skel nära midten af norra sidomuren inför till sakri-
 stian, som invändigt håller i söder och norr 10.4 och
 i vester och öster 9.2. Sakristian, hvilken saknar
 socklar, betäckes med ett lågspetsigt korshvalf och har
 åt öster ett litet rundbågigt fönster, som till det yttre
 och inre är snedsmygigt. Ett större fönster åt norr
 har i sednare tid tillkommit.

I tornet finnas tre afdelningar öfver hvarandra. Socklarne äro skråkantiga och vida lägre än skeppets och korets. Första afdelningen, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 14.5 samt i vester och öster 15.2, har ett korshvalf med rundbågiga och vågräta kappor. En ingång upptager midten af vestra sidomuren. I yttre omfattningen hvilat på hvarje sida ett stort murhorn på tornets socklar. Derinnanför stå breda men tunna poster på hög tröskel. Murhörnen liksom posterne uppbära en skarpkantig rundbåge. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Första afdelningens öppning till skeppet är lika bred som densamma. I öppningen står en midtkolonn, hvilken har fyrkantig ovanligt stor grundsten, hålkälad föga framspringande bas, bägerlikt lågt kapital och hålkälad krans. Å södra och norra murhörnen framskjuta hålkälade dynstenar, som motsvara berörda krans och tillika med densamma uppbära två rundbågar, på hvilka östra tornmuren hvilat. Ehuru väl kolonnen, hvars skaft håller blott 7.8 i omkrets, är temligen fin i jämförelse med den påtryckande murmassan, så förmärkes derå ingen skada. Innanför dessa bågar har skeppets vestra gafvelmur en mer än dubbelt större båge, hvilken uppbär dess vestra gafvelröste. Denna sednare båge, som är samtidig med skeppet, har hålkälade dynstenar och spetsig betäckning.

I första afdelningens sydöstra hörn märkes en raksluten ingång till en trappa, hvilken uppleder i södra sidomuren från öster åt vester till andra afdelningen, hvare den södra sidomuren hvilat på inre hälften af den dubbelt tjockare derunder och den norra på en grof rundbåge, så att starka indragningar blifvit

bildade för inrymmande af gallerier derutanför. Andra afdelningen, som är mycket hög, betäckes med ett korshvalf, hvilket har halfrunda och vågräta kappor. Å midten af vestra sidomuren märkes en fönsterros, som består af fyra runda blad med runda knoppar, hvilka omfattas af en ring. Denna fönsterros är väl arbetad af en enda häll. Den yttre omfattningen är alldeles rund och skarpkantig, men den inre lindrigt snedsmygig och lågrakspetsig. En raksluten genomgång i södra sidomurens östra ända uppför på fem trappsteg till galleriet, som ligger derutanför och är till största delen igenmuradt. Från södra galleriet har en raksluten genomgång på midten af södra sidomuren med några trappsteg uppfört till ett bjelklag, hvarifrån en motsvarande men rundbågig genomgång å norra nedfört till galleriet derutanför. Hvarje galleri har en fyrkantig midtpelare och motsvarande pilastrar, som uppbära två rundbågar. I södra galleriets hvarje öppning står en smärt åttkantig midtkolonn, hvarpå två rundbågar hvila. Uti midten af norra galleriets hvarje öppning uppbära tvenne kopplade kolonner två rundbågar. Både baserne och kapitälerna äro bägerlika och krausarne lindrigt hålkälade. I hvarje galleri märkes åt vester en smal rundbågig glugg. Alla bågarne ha i sednare tid blifvit illa omslagna med tegelsten.

En stege i andra afdelningen uppför till ett bjelklag, och derifrån vidtaga utskjutna trappstenar. Tredje afdelningen har å hvarje sida en glugg, hvari en midtkolonn med bägerformig bas och likadant kapital samt hålkälad krans uppbär tvenne små rundbågar. Den yttre omfattningen är rätvinklig och rundbågig, men den inre rätvinklig och lågrakspetsig. Östra sidans

glugg bortskymmes af skeppets höga vattentak. Ett röste å hvarje sida har en något mindre glugg, hvilken är spetsbågig, och deri har en midtkolonn uppburit tvenne små spetsbågar. Dessa fyra mindre gluggar ha förlorat sina midtkolonner, men de bibehålla sina små spetsbågar och rätvinkligna omfattningar. Tornet uppbär en hög åttkantig spira.

Enligt en förteckning från medeltiden har kyrkan blifvit 1240 uppförd¹⁾. Då tornet framter rundbågsmed ringa öfvergång till spetsbågsstil, tyckes nämnda byggnadsår vara i afseende på detsamma ganska sannolikt. Deremot visa skeppet och koret till många hufvudsakliga delar idel spetsbågsstil nemligen till socklar fönsteromfattningar m. m. Skeppets portal röjer till ochmed ganska sen spetsbågsstil. Men väl kunde korets portal ha tornets ålder. Det synes oss således vara mest troligt, att der funnits ett mindre skepp och ett mindre kor måhända med utsprång i öster, som blifvit omkring år 1400 nedrifna och ersatta med nuvarande skepp och kor. Vid en sådan ombyggnad torde, såsom flerstädes skett, det gamla skeppets dörr-omfattning blifvit använd till det nya korets ingång. Det kunde väl äfven förmodas, att det nuvarande skeppet erhållit en ny, men koret fått behålla sin gamla dörr-omfattning, samt att beggaderas fönster blifvit utvidgade enligt dåtidens fordringar. Vi ha ofvanföre visat, att tornets genomgång åt öster är hållen i rundbågsstil, och att skeppet derinnanför har å vestra gafvelmuren en egen båge, hvilken företer spetsbågsstil, hvadan det förra tvifvelsutän är äldre än det sednare.

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

Härtill kommer, att skeppets höga vattentak bortskymmer tornets östra glugg; ett missförhållande, som ofelbart härrör från en ombyggnad.

Ett muradt altarbord har hålkälad skifva af slipad kalksten. På midten af framsidan finnes ett fyrkantigt hål. Altartaflan består af sandsten och företer ett dåligt arbete i rococomaner af 1684.

Å altarväggens norra ända hänger ett triumfkors i något mer än halfnaturlig storlek. Frälsarens fötter äro åtskiljda. I ändarna inom ringar ses evangelisternas sinnebilder. Detta konstverk röjer en hög ålder.

Tornets tredje afdelning erbjuder ganska herrliga utsigter. På närmare håll ses vackra åkerfält samt ängar och löfskog. På afstånd begränsas den vida synkretsen af täta barrskogar, öfver hvilka femton kyrkotorn uppskjuta sina smärta spiror. Man ser äfven några sträckor af Östersjön, hvarur Carlsöarne höja sina tvärbranta klippväggar och kala bergslätter.

Träkumla.

I nordost $\frac{3}{8}$ mil ifrån Stenkumla ligger en dithörande annex nemligen Träkumla. En smal sockenväg med stora backar nedför till sistnämnda kyrka, som anspråkslös visar sig uti den bördiga och skoglösa dalgången.

Kyrkan utgöres af ett allångfyrkantigt skepp och ett nära fyrkantigt kor samt ett fyrkantigt ej färdigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, hvars iure sträckning i söder och norr håller 24.0 samt i vester och öster 16.5, har stora skråkantiga socklar. Betäckningen består af ett lågspetsigt korshvalf med raka och föga uppåtgående kappor. Skeppet, som saknar ingång, har å södra sidomuren ett enkelt fönster, hvilket är rundbågigt samt till det yttre och inre snedsmygigt med en rätvinklig karm. Uti sydöstra hörnet står predikstolen på en lemning af ett altarbord, och uti det nordöstra är ett sådant i behåll. Triumfbågen är smal hög och spetsig, och den har hålkälade dynstenar.

Koret, som invändigt utgör i söder och norr 16.9 samt i vester och öster 13.8, har skråkantiga något mindre socklar än skeppet. Ett korshvalf, hvilket liknar skeppets, bildar korets betäckning. Vid vester ändan af södra sidomuren finnes en ingång. Yttre omfattningen har en hel bottenhäll och är ensprångig. På stora murhörn, som uppgå från korets socklar, hvilat en rundbåge, och poster, hvilka derinnanför stå på

hög tröskel, uppbära en trebladig båge med två rullika knoppar. Murhörnen och posterne samt den trebladiga bågen bestå af slipad kalksten, den yttre bågen är nyare och utgöres af tegelsten. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Dörren består till den ena hälften af furu till den andra af ek, och hon har rosigt jernbeslag och är mycket angripen af luftens inverkan. Öster om ingången ses ett rundbågigt fönster med hög bröstning och å altärväggen ett sådant med något lägre bröstning. Dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga och ha liksom skeppets fönster smala och rätvinkliga karmar. Under södra fönstret och närmare åt öster märkas två fyrkantiga väggskåp jemte hvarandra. I norra sidomuren finnes ett större och ett mindre rakbetäckt väggskåp. En större ljusöppning å korets gävelröste liknar ett latinskt kors.

Tornet, som invändigt sträcker sig i söder och norr 20.5 samt i vester och öster 20.0, har skråkantiga och lika stora socklar med skeppet samt ett likadant korshvalf med detsamma. En ingång å södra sidomuren nära östra ändan motsvaras af en sådan å norra. Södra portalen hvilar på hel bottenhäll och har på hvarje sida två kolonner mellan murhörn. Innerst stå tjocka poster på hög tröskel. Baserne äro attiska, men nedra torerne äro för kolonnerna liksom allestädes för murhörnen rätvinkliga. Af skäften, hvilka äro smärta och jemntjocka, saknas ett å hvarje sida. Kapitälerna äro bägarformiga, och hvardera af desamma prydes med ett yfvigt blad och ett fasettband. Kranarne äro låga och hålkälade. På posterna hvilar en trebladig båge med tre rosprydda knoppar. Från inre murhörnen, som äro mycket tunna, uppgår en trebla-

dig båge. Kolonnerne uppbära rundstafviga spetsbågar, af hvilka den yttre är skadad. På murhörnen uppstå skarpkantiga spetsbågar. Portalen framter slipad kalksten. Norra ingången är ensprångig. På murhorn, som uppgå från socklarna, hvilat en skarpkantig rundbåge. Poster, hvilka derinnanför stå på hög tröskel, uppbära ett rakt dörrfält. Allt är ornamentslöst och utgöres af huggen kalksten. Tornets begge ingångar äro till det inre snedsmygiga och lågrakspetsiga. På midten af vestra sidomuren finnes ett spetsbåigt fönster, som ut- och invändigt har sneda smygar samt en rätvinklig karm. Tornbågen har afdelningens bredd och spetsig betäckning samt hålkälade dynstenar. I norra ändan af vestra sidomuren inför en raksluten ingång till en trappa, hvilken åt söder uppgår genom densamma. Denna trappa, som genomsör nyssberörda fönster, inleder i andra afdelningen, hvilken fått vidpass halfva höjden. Emellan första och andra afdelningen finnes å södra liksom å norra yttersidan en skråkantig indragning. Betäckningen utgöres af en temligen hög spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant.

Kyrkan har till sina hufvuddelar uppstått på en och samma tid och hon företer rundbågs- med ringa spår af spetsbågsstil. Det är således af stort intresse att enligt en förteckning från medeltiden veta, det kyrkan blifvit den 16 September 1276 invigd¹⁾). Här af inhämtas, att rundbågsstilen länge användes på Gotland. Vi vilja dock icke förneka, att spetsbågsstilen ett halft sekel dessförinnan dit inkommit. Härvid bör likväl anmärkas, att man vid mindre byggnader merendels vid-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 313.

blef den äldre, men vid större antog den nyare byggnadsarten. Vid denne lille helgedom bör nog påaktas, att skeppet till det inre tyckes utgöra ett helt med tornets första afdelning, helst det förra saknar, men det sednare har tvenne ingångar. Det visar sig, att tornet aldrig varit högre, men att man ärnat gedsamma tre afdelningar öfver hvarandra.

Ett muradt altarbord, hvilket står i koret, har en hålkälad skifva af slipad kalksten. En altartaffla i rocomaner har 1685 tillkommit. I denna tafla ha grupper ur ett gammalt altarskåp blifvit godtyckligt inpassade. Fastän det hela således saknar konstvärde, vilja vi likväl skärskåda de gamla partier, som der förefinnas. I midten sitter Gud fader under en trebladig spetsbåge på en tron och kröner Maria. Deröfver skådas under en likadan båge Christus med korsgloria. Till höger liksom till venster ses under en trebladig spetsbåge tvenne personer, af hvilka den södra håller en bok, den norra en kalk, och vid sidorna derom märkes åt söder en biskop med klufven mössa och åt norr en barhufvad person med staf. Å det mellersta partiet höjer sig ett krucifix, och å de två omgifvande ses S. Mikael och S. Göran, som nedstöta drakar. Öfver de två yttersta figurerna uppgå baldakiner med höga fialer. Alla bågar prydas med bladverk.

En dopfunt af sandsten finnes i kyrkan. Från foten, hvilken är rund, framskjuta ett människohufvud med och ett utan mustacher samt ett vädurs- och ett hundhufvud. Skålen är till bottnen och sidorna åttkantig. Bottnen är skråkantig och slät, men sidorna lodräta med ett rundbågigt fält å hvardera. Fältens hvarje svickla fylles såsom vanligt med en liten staf

emellan tvenne blad. I fälten innehållas nedannämnda föreställningar. 1. En liten man med rundgloria står bedjande och en vida större lyfter foten mot honom. 2. En kentauer med rund sköld anfallas i ryggen af ett lejon. 3. Två helgon stå vid ett dubbelkors. 4. På en stor hund sitter en liten hund, och de ha emellan sig ett blad och bakom sig ett träd. 5. En engel med rundgloria och utslagna vingar och Maria äfven med en sådan framräcka högra händerna mot hvarandra. Der afbildas alltså bebådelsen. 6. En hynda, som dias af en valp, hugges i ryggen af en grip. 7. Ett lejon håller en åsna i ryggen och upplyfter henne med uppåtvända ben. Ett drakhufvud derjemte gapar öfver lejonets nacke. 8. En man, hvilken rider på en grip, har en ofantlig hårpiska, som slutar med en ännu större ros. Skålen har i botten ett hål. Dopfontens hela höjd utgör 5.0 och skålens yttre tvärmått 2.5.5. Utanför skeppets södra sidomur ligga stycken af en sönderslagen stor rund och skarpkantig grundsten, hvarpå dopfonten stått.

Ett stort sockenmagasin, hvilket är illa byggt, intager en del af tornets och skeppets norra sidor och bortskymmer norra portalen. Kyrkan är så illa underhållen, att stora droppfläckar märkas å takhvalfven.

Vi ha med synnerligt vemod förspott, det orsaken till en sådan vanvård är, att denne helgedom skall såsom obehöflig lemnas åt sitt förfall och således bli en öde kyrka. Då Stenkumla prestgäll, som endast innehåller $26\frac{1}{8}$ hemman, har tre kyrkor, hvilka ligga på föga afstånd från hvarandra, så tyckes Träkumla socken, som blott räknar $5\frac{1}{2}$ hemman, väl kunna sammanslås med de två öfriga, enär den mindre väl

lönte kyrkoherden på dylikt sätt får mycken lättnad i sin embetsutöfning och den lilla församlingen undgår ett kostsamt underhåll af egen kyrka. Häremot kan man likvisst med mycket skäl anföra följande omständigheter. Då kyrkan nära sex århundraden ansetts vara behöflig och kunnat under långvariga fejder mellan Svenskar Danskar och Tyskar, under Fetaliebrödernas hemsökelse och under tryckande förlänningar samt under förödande pesttider upprätthållas; så synes det, som hon ganska väl kunde och borde bibehållas, då Gotland alltjemt tilltager i välmåga, och hon efter blifvande enskiftning och förbättrad odling samt ökad folkmängd snart blir rentaf nödvändig. Sedan ingen gudstjenst numera hålles i kyrkan och meningen är att låta henne förfalla, så hedrar det stiftets biskop, att en och annan nattvardsgång får der förrättas och kyrkogården begagnas till begravingar, hvadan således ingen rifning nu ifrågakommer. Skeppets och korets vattentak samt tornets spira äro beklädda med bräder, hvilka till stor del äro förruttnade. Fastän omgifningsmurarne och takhvalfven äro föga skadade, så kunna de likväl genom nederbörd inom få årtionden förderivas. Det tyckes alltså vara för kyrkans bibehållande lika välbetänkt som föga kostsamt att nedtaga den odugliga spiran och i dess ställe upplägga ett simpelt kroppstak och på samma sätt skydda den öfriga byggnaden. Om tegelpannor skulle falla sig för kostsamma, så kunde enligt landets bruk ag uppläggas. I händelse spiran nedstörtar, så krossas ringklockan och mähända jemväl takhvalfven.

Vesterheide.

I nordost ungefär $\frac{1}{2}$ mil ifrån Träkumla ligger på samma bergssträcka, hvilken vi nyligen lemnat, Vesterheide, som äfvenledes är annex till Stenkumla. Liksom en smal sockenväg med stora backar nedfört i den djupa dalgången, uppförde en likadan på den höga bergssträckan. Den trakt, hvilken omger Vesterheide, är något skogig men ej synnerligen bördig.

Sistnämnda kyrka utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett fyrkantigt och mindre kor med halfrundt utsprång i öster samt af ett fyrkantigt torn i vester och är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Skeppet, som invändigt håller i bredd 20.8 och i längd 27.3, har skråkantiga socklar. Betäckningen, hvilken nyligen varit ett platt trätak med bjerta målningar, är nu ett hvitt gipstak med stora gesimser. Å södra liksom å norra sidomuren nära vestra ändan finnes en ingång. Södra portalen har emellan breda poster och stora murhörn en smärt kolonn å hvarje sida. Baserne äro skråkantiga hålkälade och rundstafviga, kapitälerna veckprydda samt kransarne rundstafviga och hålkälade. På posterna, som ha hög tröskel, hvilat ett trebladigt dörrfält. Kolonnerne och murhörnen uppbära skarpkantiga rundbågar. Posterne och kolonnerne äro slipade. Uti inre omfattningen, hvilken är snedsmygig och lågrakspetsig, märkes åt öster en liten rund fördjupning för vigvatten. Norra portalen har å hvarje sida två murhörn, som hvila på skeppets socklar. Derinnanför stå tunna poster på hög tröskel. Murhörnen

och posterne uppbära skarpkantiga rundbågar. Inre omfattningen är igenmurad.

Å östra sidan om södra ingången finnes ett stort fönster, hvilket i sednare tid blifvit på ett opassande sätt utvidgadt och fått tråkarm och träbågar med vanliga glastrutor. Triumfbågen, som är temligen bred och hög, har spetsig betäckning och karnisade dynstenar. Det måste isanning beklagas, att triumfbågen onödigtvis blifvit genom afhuggningar vanställd.

Koret, hvars inre sträckning i söder och norr utgör 15.5 samt i vester och öster 16.4, har äfven skråkantiga socklar. Ett rundbågigt-korshvalf med vågräta kappor bildar korets betäckning. Ett fönster å södra sidomuren har vid en sednare utvidgning fått tråkarm och träbågar med vanliga glastrutor. Både skeppets och korets fönster ha troligtvis varit små och rundbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga. Å skeppets liksom å korets norra sidomur förmärkes intet spår efter något fönster. I korets norra sidomur nära östra ändan finnes ett högt rakspetsigt väggskåp.

Utsprånget, som invändigt sträcker sig i söder och norr 12.5 och likaledes framter skråkantiga socklar, har ursprungligen haft ett halft kupolhvalf, hvilket nyligen blifvit vanställdt genom afhuggning, så att det fått en förtryckt bågform och flere remnor. I utsprånget märkes åt öster ett litet rundfönster, hvars omfattning består af en enda häll. Åt söder ses ett litet rundbågigt väggskåp.

Tornet, som har skråkantiga men vida högre socklar än den öfriga byggnaden, innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, hvilken invändigt utgör i söder och norr 17.6 samt i vester och öster

16.6, uppbär ett korshvalf med rundbågiga raka och föga uppåtgående kappor. På midten af södra sidomuren finnes ett uppbrutet fönster, som liknar de nyss-omtalta. Tornbågen, hvilken är lika bred som afdelningen och temligen hög, har hålkälade dynstenar och lågspetsig betäckning. En rundbågig ingång i första afdelningens nordvestra hörn inleder till en trappa, som uppför i vestra och södra sidomurarna genom en raksluten ingång till andra afdelningen, hvare en stor rakspetsig hjälpbåge uppbär östra sidomuren. En lång stege uppleder till tredje afdelningen, som å hvarje sida har två gluggar. Midtkolonner, af hvilka ingen är öfrig, ha i gluggarna uppburit små rundbågar, som qvarsitta. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och rundbågiga, de inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Å södra liksom å norra yttersidan märkes helt nära inunder gluggarna en liten indragning. En hög spira, hvilken 1856 utgjorde tornets betäckning, har enligt en vanlig embetsritning blifvit utbytt mot tinnade rösten i söder och norr samt ett kroppåstak deremellan.

Från medeltiden finnes ingen uppgift rörande kyrkans ålder. Derpå kan mindre undras, när hon är ibland de äldsta af Gotlands landskyrkor. Skeppet koret utsprånget och tornet, som alla äro samtidiga, förete enkel rundbågsstil och ange den äldre ritualens anordning. Det vittnar om hög ålder, att skeppet haft platt trätak, och att koret har rundbådigt korshvalf med vågräta kappor, och att der finnes ett halfrundt utsprång. Denne helgedom har troligtvis uppstått i sednare hälften af tolfte seklet.

Altarbordet och skifvan derpå bestå af huggen kalksten. Altartaflan är illa arbetad af trä i rococomaner.

En dopfunt af sandsten har för några år sedan funnits under gräfning på kyrkogården. Foten saknas. Mellanstycket är rundt med vridna ränder. Skålen är halfklotformig med tolf rundslutna bladprydnader. Mellanstyckets och skålens sammantagna höjd utgör 2.4 och skålens yttre tvärmått 2.5. Dopfunten, hvilken nu står vid en närbelägen bondgård, är uppfylld med jord, hvori några blomster växa. Således måste en from lutheran ansett sig böra genom dopfuntens nedgräfning undanskaffa en katholsk styggelse, och en konstföraktare i våra dagar måste tanklöst medgifvit dess begagnande till blomkruka. Nu finnes i kyrkan en liten dopfunt af sandsten. Denne dopfunt har 1681 tillkommit och är hållen i uselt rococomaner.

Det måste högligen beklagas, att en så märkvärdig kyrka som denna i många afseenden blifvit vanställd. Det är lika obestriddigt, att skeppets målade trätak med sina bjerta färger förededde en urgammal hållning, som detsammas hvitmenade gipstak med sina stora gesimser är rentaf nymodigt och passande för en salong. Afhuggning å utsprångets båge röjer ej allenast den största okunnighet om våra förfäders kyrkliga byggnadskonst utan jemväl om murverks bärningsförmåga. Ingenting är naturligare än att, då utsprångets främre omfattning eller den såkallade tribumbågen blifvit afhuggen, korets gafvelröste, som hvilat derpå, måste genom sin tyugd förorsaka en fortfarande sättning och en framtida instörtning. Vestra portalen i södra portalen har till halfva bredden blifvit afslagen och tröskeln förändrad för genomgångens utvidgande. Ett dylikt beteende vittnar om rå vandalism. Om genomgången varit öfver sex århundraden nog rymlig, så

tyckes man äfven i våra dagar kunnat af aktning för ett uråldrigt konstverk skäligen vara dermed belåten. Koret har nära södra sidomurens vestra ända haft en ingång, hvars yttre omfattning bestått af stora murhörn med en skarpkantig rundbåge derpå och af poster med ett rakt dörrfält derinnanför. Nu förmärkes intet spår efter denne ingång, som skäligen bort till det yttre bibehållas och väl kunnat till det inre tillslutas. Fönstrens nya anordning står i uppenbar strid med kyrkans forntida byggnadssätt. Enär fönstren måst för erhållande af mera dager utvidgas, så hade de bort anordnas i noggrann öfverensstämmelse med deras ursprungliga hållning. Då ingen enda af Gotlands talrika helgedomar visar det ringaste spår efter tinnade rösten, så hade den ifrågavarande kyrkan skäligen bort förskonas för en dylik ovanlighet. Härtill kommer, att de tinnar, hvilka blifvit anbragta å hennes torn, ha vågräta, ehuru väl de ovilkorligen bort ha ut- eller inåtlutande betäckningar dels för att bättre motstå nederbörd dels för att framte forntida hållning. Att kyrkogården blifvit omhägnad, såsom vi funnit vid Roma och Björke, synes oss deremot kunna med mycket skäl berömmas.

Sedan vi granskat Vesterheide, så fanns på hela Gotland ingen enda kyrka, hvarom vi icke sökt att enligt förmåga taga kännedom. Vi återvände alltså med fägnad och vemod till Wisby, som ligger $\frac{3}{4}$ mil i nordnordost derifrån. Det medförde en synnerlig hugnad, att vi omsider kunnat genomforska den konstrika öns herrliga byggnadsverk, men det väckte deremot en dyster betraktelse, att vi i anseende till vår höga ålder ingalunda kunde få ännu en gång återse något af dessa

sköna konstverk, ja icke ens få vidare skildra något sådant. Vi återsågo mot aftonen Wisby vidsträckt ringmur och talrika torn. Vi tyckte oss liksom se dystra vålnader från en aflägsen forntid uppstå vid en väldig tempelmur. Om denne ringmur och dessa torn fordom visade sig hotande, så likna desamma nu grå spöken på ljusa dagen. Snart sågo vi den nedgående solen beglänsa hafvets klara vattenspegel. Vid anblicken deraf glädde oss tanken att innan kort få en behaglig öfverfärd till Sveriges natursköna fastland.

Förklaring öfver konstord.

ALTARNICH, *Altarnische*, är en halfrund eller en rätvinklig murfördjupning, af hvilka den förra har ett halft kupolhvalf, den sednare en rund- eller spetsbågig betäckning. En sådan nich, som tillkommit för inrymmande af ett altare, har deraf fått sin benämning. Det bör noga skiljas emellan ett utsprång, **absis**, **concha**, hvilket inrymmer ett hufvudaltare, och en nich, *niche*, *niche*, som intages af ett sidoaltare.

ALTARSKÅP, *Altarschrein*, *retable*, *altar-screen*, utgöres af ett mellan- och två sidopartier, som alla äro lika höga och djupa, men det förra dubbelt bredare än de sednare. Mellanpartiet, hvilket är ett fyrkantigt skåp, har vanligtvis lika bredd och höjd samt håller ungefär 0.5 i djup. Sidopartierna bilda merendels passande flygeldörrar, men deremot sällan fasta flygelstycken. Skåpet, som står upprätt på altarbordets östra kant, hvilar vanligtvis på en undersats eller ett fotstycke och krönes med en uppsats eller båg- och bladverk. Dörrarne, hvilka äro med breda gångjern fästade vid skåpets yttre sidor, kunna med lätthet öppnas och stängas. Stundom finnas två tunna flygelstycken, som ha lika höjd och bredd som dörrarne, hvarmed de äro medelst gångjern fästade, så att äfven de kunna ganska lätt upptagas och tillslutas. Flygeldörrarne och flygelstyckena skulle äfven kunna kallas hufvud- och flygeldörrar eller innan- och ytterdörrar. Skåpet och dörrarne innehålla half- eller helupphöjda bilder under baldakiner. Dörrarnas utsidor samt flygelstyckenas in- och utsidor prydas med målade figurer. Både bildverk och målningar framställa dels bibelscener dels legender. De bilder, hvilka inrymmas i skåpet och dörrarna, framte någon hel föreställning, och de fingo vid stora högtider beskådas. Dörrarnas utsidor och flygelstyckenas insidor skildra i särskilda taflor äfvenledes något helt och sammanhängande,

- och de utgjorde en mindre högtidlig altarprydnad. Vid hvardagliga tillfällen voro flygelstyckena, som å yttersidorna merendels framte några helgon, sammanslagna.
- ALTARVÄGG** kallas korets eller utsprångets östra gafvelmur, hvafs mellersta del intages af helgedomens hufvudaltare. En rak altarpvägg är rätvinklig, en tre- eller flersidig sådan utgöres af tre eller flere sidor i en ått- eller mångkant.
- BALDAKIN**, Baldachin, baldaquin, dais, ciel de lit, *capony*, är en betäckning eller himmel öfver altare predikstol bildverk tron säng m. m. En baldakin öfver bildverk framter en rund- eller spetsbåge, som hvilar på kolonner eller konsoler.
- BANDLIST**, Gurtband, Gurtgefmis, cordon, *string-course*, utgöres af ett båg- eller listverk och sträcker sig tvärsöfver en byggnad för att stärka och pryda densamma.
- BAS**, βάσις, **basis**, Base, base, *base*, är foten till eller nedersta delen af en kolonn och hvilar merendels på en fyrkantig grundsten. Basen, som vanligtvis har attisk form med fri behandling, utgöres alltså af en rätvinklig plint en större och en mindre tor eller dyna samt deremellan en hålkäl, hvilka åtskiljas af randlister eller platter. Vanligtvis är plinten kvadratisk, men de öfriga delarne runda. Merendels framskjuta från nedre toren öfver plintens hörn fyra blad, som somligstädes utbytas mot fågelnäbbar eller mennisko- och djurfigurer. Dessa blad, hvilka tillkommit för skyddande af plintens hörn, kallas derföre skyddsblad. Samma blad benämnas stundom hörnblad, emedan de intaga plintens hörn. II. 11. 12. 13.
- BLAD** är en liten rund- eller spetsbåge, som pryder ett dörrfält eller en fönsteröppning m. m. V. 1.
- BOTTENHÄLL** kallas en slät jemntjock stenskifva, som ligger inunder och sträcker sig emellan en portals sidomurar och bildar i dess fördjupning en golfplan utanför och ända intill dithörande tröskel.
- BRÖSTNING**, Brustwehr, Brüstung, parapet, mur d'appui, *parapet*, är nedre delen af en vägg eller omstängning, hvilken från marken eller golfplanen räcker till en menniskas bröst, t. ex. fönster- trapp- och predikstolsbröstning.
- BÅGE**, arcus, Bogen, arc, arcade, *arch*, är en betäckning öfver en öppning och kan vara rundbågig, styltad, stickbågig, förtryckt, lågrakspetsig, högrakspetsig, spetsbågig, lågspetsig, högspetsig, åsneryggig, trebladig utan och med näsor, o. s. v. III. 4—16.
- BÅGGESIMS**, Bogenfries, består af små rundbågar, som med eller utan kragstenar bilda bandlister eller uppbära listverk och

i förening dermed utgöra taklister. Sådana bågar äro en- eller tvåsprångiga och kallas derföre enkla eller dubbla. Då en båggesims tillhör rundbågsåldern, kan den kallas rundbågsgesims, Rundbogenfries, arcade demi-circulaire, *circular arched moulding*. Stundom utgöres en båggesims af större rundbågar, hvilka skära hvarandra och således bilda mindre spetsbågar, hvadan en sådan fått benämning af Spitzbogenfries. Någon gång består en båggesims af små stickbågar och härrör från sista medeltiden och således röjer yngre öfvergångsstil. II. 9. 10.

BÄR- eller HJELPBÅGE uppbär en indragen tornmur, hvarutanför ett galleri sträcker sig. En sådan båge är ej sällan uppdragen öfver en torn- eller triumfbåge för att minska och uppbära murmassor deröfver.

BÄRSTEN är en konsolartad sträcksten, som bildar krans på en midtkolonn uti en glugg eller ljusöppning och utgör vederlag för tvenne små sammanstötande rundbågar.

DYNSTEN, som dels saknar dels har framspringande listverk, utgör fotstycke eller vederlag för en båge eller ett hvalf.

DÖRRFÄLT, Thürbogenfeld, tympan, *tympanum*, är en betäckning, hvilken uppbäres af poster uti en dörröppning. Ett dörrfält i rundbågsstilen är inunder rakt eller vågrätt och sluter sig till en rundbåge deröfver samt bildar således ett halft rundstycke; men ett sådant i spetsbågsstilen är inunder tre- och flerbladigt eller fyr- och flerflikigt och sluter sig till en spetsbågig betäckning. Rundbågsålderns dörrfält äro oftast slätta, men de prydas stundom med figurer. Spetsbågsålderns dörrfält deremot siras med bågar och bladverk samt stundom med figurer. IV. 1. 3. V. 1. 2.

DÖRRÖFATTNING, som närmast omgifver en dörröppning, består af yttre och inre smygar samt tröskel poster och betäckning. IV. 1—7. V. 1. 2.

EN- TVÅ- eller FLERSPRÅNGIG. Se språng.

FASSETTBAND är en list eller remsa, hvilken prydes med fyr- och skråkantiga upphöjningar i likhet med slipade ädelstenar. Fasetterad, Facettirt, à facettes, *with facets*. Sådant utsmyckning, som kallas äfven diamantprydnad, Diamantverzierung, pointe de diamant, *nail-head, diamond moulding*, förekommer både i äldre och yngre medeltidsstil. I. 12.

FIAL, Fiale, aiguille, pinnacle, clocheton, *pinnacle*, en smal tornlik prydnad, som kröner en yttre stråfpelare eller som uppstår jemte ett dithörande röste. Å en pilaster vid en dörr- eller skåpomfattning är en sådan prydnad ingen ovanlighet. En fristående fial utgöres af en fyrkantig

fotställning med listverk och en likadan stam med baldakiner samt derpå fyra löfprydda rösten och en fyrkantig spira med bladverk å kanterna och en enkel eller dubbel korsblomma å spetsen. En icke fristående fial framter vanligtvis hälften af en fristående. VIII. 2.

FLIK liknar ett framstående halft rundstycke. Många bågformiga dörrfält prydas med flere eller färre flikar, och likstora rundbågar äro ej sällan anbragta öfver desamma, så att hela rundstycken dymedelst bildas. V. 2. Denna ordning å dörrfält är utom Gotland högst ovanlig, hvadan författaren icke kan erinra sig att ha i det öfriga Sverige sett någon sådan med undantag af en likartad å en portal mot sydvestra ändan af Linköpings domkyrka. Då denne portal, hvilken troligtvis tillkommit i sednare hälften af femtonde seklet och är lika anseelig som praktfull, företer ej allenast till sin hufvudsakliga anordning utan jemväl till list- blad- och bildverk stor likhet med många af Gotlands prydligaste dörrromfattningar; tyckes det, som densamme blifvit utförd af en byggmästare från nämnda ö, som ända till reformationen tillhört Linköpings stift.

FOG, *Fuge*, *joint*, *commissure*, *joint*, rum mellan stenar i ett murverk. Sådana rum fyllas merendels med murbruk. Liggfog, *Fagerfuge*, kallas rum emellan två skiften; stötfog, *Stoßfuge*, är deremot ett rum emellan två stenar i samma skifte.

FRAMSPRÅNG, *Ausladung*, *Vorlage*, *Vorsprung*, *saillie*, *jutting out*, är en framskjutande eller framstående byggnadsdel. Se språng.

FYRSTAFVIG. Se staf.

FÖNSTEROMFATTNING, hvilken omger en fönsteröppning, består af yttre och inre platt sidostycken och betäckning med och utan poster. VI. 1. 2. 3.

FÖRBAND, *Verband*, *appareil*, *bond*, kallas en förtagning eller sammanbindning af stenar i murverk.

FÖRKROPPNING, *Verkröpfung*, är ett framsprång, som bildas af en gesims omkring en pilaster eller en sträfpelare.

GAFVEL- eller TAKRYTTARE, *Giebelreiter*, *Dachreiter*, är ett litet torn, hvilket hvilar på ett gafvelröste eller en kroppås och inrymmer en klocka.

GALLERI, *galeria*, *Galerie*, *galerie*, *gallery*, är i allmänhet ett rum, hvilket har ojemförligt mindre bredd än längd. I medeltidens kyrkliga byggnadskonst utgöras gallerier af gångar, som ligga i murarna, och ha ut- eller inåt bågöppningar med eller utan kolonner. Gallerier, hvilka öppna sig utåt, finnas i många torn på Gotland. Gallerier, som

öppna sig inåt, äro deremot högst ovanliga i Norden, hvadan grundritningar af S. Lars i Wisby här meddelas.
IX. 1. 2.

GESIMS, Gefims, Sims, Simswerk, moulure, *moulding*, kallas ett afdelande eller krönande listverk, således en både band- och taklist, som hopsättes med eller utan bågar af skråkant staf hålkäl eller karnis med randlist och platt. Dessa partier frante enligt olika byggnadsarter olika former, så att stafven är utförd än såsom quart- än såsom halfcirkel med och utan tryckning, och att hålkälen har mer och mindre djup och skiljaktig inåtvängning, samt att karnisen är rät eller omvänd, och slutligen att randlisten är smalare eller bredare med rät spetsig eller trubbig vinkel och plattan lägre eller högre. II. 1—8.

GESIMSBÅGE är en liten rundbåge dels med dels utan kragstenar. Små rundbågar, hvilka ha vågrät sträckning och uppbära listverk, bilda vanligtvis taklister å byggnader i rundbågsstil. II. 9. 10.

GLORIA eller HELGONSKEN, *nimbus, gloria, aureola, Glorie, Heiligenschein, gloire, auréole, nimbus, glory*. Många religiösa föreställningar ha öfvergått från hedendomen till christendomen. Flere århundraden före vår tidräkning betraktades ett ljussken omkring ett människohufvud såsom ett betydelsefullt underverk. Derpå är berättelsen om Servius Tullius, en af Roms konungar, det klaraste bevis. Det var mycket vanligt att framställa Roms bortgångna och förgudade kejsare med strålände hufvuden. Ganska tidigt målades englar med ljussken kring deras hufvuden. Snart blefvo Gud Christus apostlarne och helgonen på dylikt sätt skildrade. Under nästan hela medeltiden framställdes helgonsken både i målning och bildhuggeri såsom en rund skifva. Mot medeltidens slut anbragtes i dess ställe en strålgians, hvilken ej sällan omgaf en person. Vi ha derföre trott oss böra kalla den äldsta formen å helgonsken rundgloria och kunde med lika skäl benämna den yngre strålgloria. Helgonsken, som först kallades nimbus, fick omsider benämningen af gloria. Förmodligen har man derföre velat anse nimbus blott beteckna ett helgonsken omkring hufvudet och gloria ett sådant omkring hela kroppen. En dylik åtskilnad mellan nimbus och gloria kan minst antagas i svenskan, hvori den förra benämningen är ingalunda allmän, men den sednare deremot ganska vanlig.

GRUNDSTENAR. Ej sällan hvila baser för murhörn och kolonner på rät- eller snedvinkliga stycken, som vi kalla grundstenar.

GÜRDELBÅGE är staf å kupol.

HALFKUPOL. Se kupol.

HJELMHVALF. Se kupol.

HJELPBÅGE. Se bärbåge.

HVALF, *καμάρα*, **camera**, **testudo**, **fornix**, Gewölbe, voûte, *vault*, *stone roof*, hvilket är en bågformig eller kupig betäckning öfver ett rum, har skiljaktiga former och deraf olika benämningar. Se kors- kupol- stjern- och tunnhvalf. III. 17—20.

HVALFFOT utgör början eller vederlag för ett hvalf.

HÅLKÄL, *σχοτία*, **scotia**, *ἑοχλή*, *scotie*, *cymaise*, *rond-creux*, *gorge*, *scotia*, *casement*, är en inåtsvängd list i grundare eller djupare bågform. I. 1. 2.

HÖRNPILASTER. Se pilaster.

HÖNSPRÅNG. Se språng.

KANTBÅGE begränsar en sida af ett kors- eller stjernhvalf, så att fyra sådana vanligtvis utgöra hela dess omfattning, och de äro skråkantiga rätvinkliga eller rundstafviga.

KAPITÄL, *κεφαλή*, **capitulum**, **capitellum**, *Capitäl*, *Capital*, *Capitell*, *chapiteau*, *capital*, *chapiter*, *chapetrel*, som utgör öfversta delen af eller hufvudet på en kolonn, är tärning- bägar- eller krukformigt. Ett tärningformigt kapital har inunder afrundade hörn, hvilka sluta sig till en ring. Ett krukformigt kapital, som är bukigt, prydes i rundbågsstil med veck i spetsbågsstil med figurer. Ett bägarlikt kapital, hvilket är inåtsvängdt, dels har dels saknar bladverk. II. 11. 12. 13.

KAPPA, *Gewölbefappe*, *lunette*, *triangle de voûte*, *vaulting-cell*, utgör ett hvalffält, så att ett vanligt korshvalf har fyra sådana. Kappor äro rund- eller spetsbågiga, raka eller kupiga, vågräta eller uppåtgående. III. 17—20.

KARM. Under hela medeltiden fingo kyrkofönster hvarken karmar poster eller bågar af trä utan af sten för insättande af rutfack. Flerstädes saknas karmar, hvaremot falsar märkas i midten af omfattningarna. De karmar, som tillkommit under rundbågsåldern, äro rätvinkliga och ungefär 0.4 tjocka och framskjuta vidpass 0.5 från midten af omfattningarnas sidor och betäckningar. De karmar deremot, hvilka härröra från spetsbågsåldern, äro lämpade efter omfattningarnas och posternas sneda vinklar och framstå blott 0.3 från midten af de förra och ha lika bredd som och svara midt emot de sednare. VI. 1. 2. 3.

KARNIS. En rät eller vanlig karnis, *κίμα*, **cyma recta**, *Karnies*, *Ἰννελεϊσταν*, *doucine*, *ressaunt*, *ogee*, är en utinåtsvängd list. I. 3. 5.

KARNIS. En omvänd karnis, *cyma reversa*, *Rehlfleisten*, *talon*, *ogee*, är en inutåsvängd list. I. 4. 6.

KARNISSTAF är en rundstaf, som å hvarje sida prydes med en karnis och med en framtill förenande platt. I. 11.

KNEKTAR, *Dienste*, *perches*, *vaulting-shafts*, kallas kolonner, hvilka stå jemte pelare eller på kragstenar i väggar och uppbära kors- eller kantbågar i byggnader, som tillkommit i rundbågs- eller äldre öfvergångsstil. Knektar äro deremot i byggnader, hvilka härröra från spetsbågsåldern, murfasta halfkolonner, som tjena till nyssberörda ändamål.

KNOPP, hvilken äfven kan kallas knapp, är egentligen klotformig. Ej sällan prydas kapitälernas blad med knoppar å spetsarna. Stundom bestå kragstenarne under gesimsbågar af knoppar. En rullik knapp liknar ett stycke af en rundstaf och prydes stundom framtill med en ros. En tre- eller flerflikig knapp liknar ett stycke af en dylik staf och är framtill tre- eller flerflikig. I. 15.

KOLONN, *κίον*, *στυλος*, *columna*, *Säule*, *colonne*, *column*, är ett rundt sällan åttkantigt murstöd, som uppbär en båge eller ett takhvalf. En kolonn, hvilken består af bas skaft och kapital, var väl i forntiden vida mångfaldigare än man enligt de såkallade ordningarnas inskränkta regler antager, men den blef dock under medeltiden vida friare både i anseende till styrka och hållning. II. 11. 12. 13.

KONSOL, *Console*, *console*, *console*, har ungefär samma betydelse som kragsten.

KORS, *crux*, *Kreuz*, *croix*, *cross*, företer fyra hufvudformer, nemligen ett Andreaskors liknar ett X, ett Antoniuskors har utseende af ett T, ett röfvarkors är lika med ett Y och ett vanligt kors består af stam armar och öfverstycke. Detta sistberörda kors, som bildar räta vinklar, är af tvenne slag, nemligen ett grekist, hvars alla utgreningar äro lika långa, och ett latinskt, hvars stam är vida längre än dess öfriga utgreningar, som äro lika långa.

KORSARM eller **KORSFLYGEL**, *Kreuzarm*, *Kreuzflügel*, *transept*, *branche de croix*, *transept*, *aisle*, utgör ett tvärskepps södra eller norra framsprång.

KORSBLOMMA, *Kreuzblume*, *panache*, *bouquet*, *finial*, är en korsformig och liljeartad prydnad på spetsen af en båge, ett röste, en fial eller en spira. VIII. 2.

KORSBÅGE, *Kreuzgurt*, *croisée d'ogive*, *diagonal rib*. Tvenne korsbågar, hvilka uppgå från alla fyra hörnen af ett korshvalf, skära hvarandra å midten och åtskilja fyra trekantiga fält eller kappor. III. 17—20.

- KORSGLORIA, Kreuznimbus, nimbe crucifère, är en rundgloria, hvarå bakom Christi hufvud ses armar och öfverstycke af ett latinskt kors. En korsgloria tillkommer blott Gud fader och Guds son. Se gloria.
- KORSHVALF, Kreuzgewölbe, *cross vaulting*. Ett korshvalf i rundbågsstil bildas af två tunnhvalf, som vinkel- och vågrätt skära hvarandra och sakna kant- och korsbågar. Ett korshvalf i spetsbågsstil har fyra mer eller mindre kupiga fält eller kappor med eller utan kant- eller korsbågar. III. 17—20.
- KORSKYRKA, Kreuzkirche, *cross-church, cross-aisled church*, består af lång- och tvärhus samt kor.
- KRAGSTEN, Kragstein, corbeau, *corbel*, är en bärsten, hvilken framskjuter ur en muryta och uppbar en båge eller ett dörrfält o. s. v.
- KRANS, corona, Kranzgesims, *corniche, cornice*, är ett listverk, som vanligtvis utgöres af hålkäl eller karnis eller af beggedera med rundstaf inunder och randlist deremellan och platt deröfver och som kröner en kolonn, en pelare eller en pilaster och utmärker en dynsten eller ett vederlag. En krans kan jemväl bestå af en uppnedvänd skråkant och af en hålkäl emellan två rundstafvar med randlister deremellan och platt derpå, o. s. v. II. 1—8.
- KROPPÅSTAK, Satteldach, comble à deux égouts, en batière, *saddle-roof, span-roof*, har lika vattenfall åt två motsatta sidor, och sluter sig till två gafvelrösten åt motsatta håll.
- KRUCIFIX. Se triumfkors.
- KUPOL eller KUPOLHVALF, *θόλος, tholus, trulla, Kuppel, Kuppelgewölbe, coupole, dôme, cupola, dome*, är ett halfklotformigt hvalf, hvilket merendels betäcker ett rundt någon gång ett mångkantigt och tillochmed ett fyrkantigt rum. En sådan betäckning kallas äfven hjälmhvalf. Halfkupol är ett qvartklotformigt takhvalf å ett halfrundt utsprång eller å en likartad altarnich.
- LUTTAK, Pultdach, Halbdach, comble en potence, en ap-pentis, *shed-roof*, är ett halft kroppåstak t. ex. en betäckning på ett sidoskepp.
- LÅNGHUS, Langhaus, vesseau, *body*, är en kyrkas långskepp. Om en kyrka har ett två eller flere långskepp, så utgöra de tillsammans hennes långhus, hvartill således hvarken tvärskepp kor eller torn räknas.
- MELLANSKEPP. Se skepp.
- MOTSTÅNDSLINIE. Se vederlagslinie.
- MURHÖRN kallas stundom pelarhorn äfven hörnsprång eller

språng och är rätvinkligt afkantadt hålkäladt stafprydt eller snedsmygigt. I. 22—25.

NICH, *Nische*, *niche*, *niche*, är en smal och hög murfördjupning med bågformig betäckning.

OMFATTNING. Se dörr- och fönsteromfattning.

OMGIFNINGSMUR kallas en yttermur till skilnad från mellan- eller skiljemur.

PELARE, *πεσός*, *pila*, *pilare*, *Pfeiler*, *pilier*, *pillar*, är en fristående bärare af en båge eller ett hvalf och består af sockel stam samt krans och den är merendels fyrkantig, stundom åttkantig, sällan rund. Om en pelare är åttkantig eller rund, kan densamme lätt skiljas från en kolonn, emedan den förre har vida större massa och friare form än den sednare. III. 1. 2. 3.

PILASTER, *Pilaster*, *pilastre*, *pilaster*, är ett väggfast framsprång, som ut- eller invändigt har lodrät ställning och tjenar till prydnad eller förstärkning. En pilaster, hvilken anbringas i ett hörn eller å en sida, kallas hörn- eller sidopilaster. Å byggnader i rundbågsstil äro yttre pilastrar, som 0.3 till 0.5 tjocka och 1.0 till 2.0 breda samt utan baser och kransar uppgå från murarnas socklar och förena sig med deras båggesimser eller avslutas med fina skrånkanter, ganska vanliga. Att dessa framsprång tillkommit mera för de grofva murarnas prydnad än deras förstärkning är uti sig uppenbart. Då deremot yttre pilastrar äro 1.0 tjocka samt 4.0 och deröfver breda, så visa de sig härröra från ett motsatt ändamål. Såsom ett bevis härpå kan anföras, att sex lika grofva pilastrar som de sistberörda finnas på den norra sidomuren af S. Catharina i Wisby, men ingen å den södra; ty den förre saknar, men den sednare har deremot haft tillräckliga stöd af ett kapell och en omgång. Inre pilastrar, hvilka mindre uppstått för att pryda än för att förstärka murarna, ha socklar och kransar och uppbära skiljebågar, hvaremellan kors-hvalf äro inslagna. Ej sällan förstärkas dessa pilastrar, som likna quart- och halfpelare, med en eller flere sådana, hvilka äro smalare och bilda murhörn. Pilastrar bli således en- två- tre- eller flersprångiga. Stundom anbringas mellan murhörnen och å framsidorna kolonner med baser och kapitäl. Äfven användas pilastrar med kolonner till pelares prydnad och förstärkning. Portaler i spetsbågsstil ha merendels framspringande pilastrar, som prydas med baser och kapitäl samt baldakiner och uppbära höga röst. Stundom siras omfattningar af väggskåp med likartade pilastrar, hvilka uppbära fialer med

korsblommor och omgifva spetsiga rösten med löfverk. Således äro pilastrar sins emellan ganska skiljaktiga.

PLATT, Platte, en rätvinklig smalare eller bredare mindre eller mer framstående band- mellan- eller slutlist.

PLINT, πλίνθος, **plinthus**, Plinthe, plinthe, *plinth*, är nedersta delen af en bas, och den är merendels fyrkantig, stundom åttkantig men sällan rund.

PORTAL, **porta**, **portale**, Portal, portail, *doorway*, kallas en hufvudingång till ett mellanskepp uti en katedral. Samma benämning kan med mycket skäl användas i afseende på en praktfullare omfattning af en ingång, det vare sig till skepp eller kor uti en mindre helgedom. V. 1. 2.

POST, Pfost, meneau, *mullion*. Både dörr- och fönsteromfattningar ha i midten af murarna poster, som tjena till anslag eller falsar. Dörröppningar ha murfasta sidoposter och ganska sällan fristående midtposter; somliga fönsteröppningar ha deremot föga framskjutande karmar samt stundom fristående sido- och midtposter. VI. 2. 3.

QVARTSTAF. Se staf.

RAKBETÄCKT eller RAKSLUTEN kallas en dörr- fönster- eller ljusöppning med vågrät betäckning.

RANDBLIST är en mycket smal och rätvinklig eller skråkantig list emellan rundstaf och hålkäl eller emellan rundstaf och karnis o. s. v.

REPSTAF, Schiffstauberzierung, cable, torsade, *cable-moulding*, liknar ett rep eller tåg. I. 13.

RIKSÄPLE, πόλος, **globus imperialis**, **palla**, **pomum**, Reichsapfel, globe impérial, royal, *globe*, orb. Redan under hedendomen bar romerska kejsaren i venstra handen ett klot såsom sinnebild af dess verldsvälde. Efter christendomens antagande blef ett kors insatt i detta klot, hvilket derföre kallades **globus crucifer**. Såsom bevis härpå kan följande anföras. En kolossal bildstod till häst uppsattes i Konstantinopel omkring midten af sjetta århundradet. Denne bildstod föreställde kejsar Justinianus med korsprydt klot i venstra handen. Enligt Procopius, en samtidig väl underrättad häfdetecknare, antydde klotet nämnde kejsares herravälde öfver hela jorden samt hafvet och korset betecknade medlet till hans upphöjelse och hjeltebragder. Sedan har ett sådant klot tillika med svärd lans spira och krona antagits såsom regenters herrskaretecken och fått benämning af riksäple. Då många hedniska sinnebilder tidigt öfvergått till de christna, är det uppenbart, att ett korsprydt riksäple i Christusbarnets venstra hand betecknar dess himmelska konungarrike.

RING, **annulus**, Ring, anneau, *ring*, kallas en halfrund staf uppomkring en bas eller nedomkring ett kapital.

RULLIK. Se knapp.

RUND- och SPETSBÅGSSTIL. Af medeltidens olika byggnadsarter, hvilka fått flere ganska olika benämningar, har den äldre blifvit i sednare tid kallad romanisk och den yngre götisk. Dessa benämningar synas ingalunda vara till sina begrepp nog bestämda, hvadan berörda stilar tyckas med mera skäl kunna enligt deras hufvudsakliga karakterer kallas rund- och spetsbågsstil, enär rundbågen råder i den ena och spetsbågen i den andra.

RUND- och SPETSBÅGSÅLDERN beteckna de särskilda tidrymder, hvarunder rund- och spetsbågsstilen hufvudsakligen användes.

RUNDFÖNSTER, Rundfenster, *oeil*, *circular window*, har en cirkelrund omfattning. I den äldre rundbågsstilen voro sådana fönster helt små och alldeles öppna. Sedermera gjordes detta slags fönster större och pryddes med bladverk. VI. 4. VII. 1. 2. Slutligen blefvo dylika ansenligt stora, och fingo midtringar och poster, som liknade naf och eckrar, hvadan de kallades hjulfönster. I spetsbågsstilen blefvo de utomordentligt stora och uppfylldes med olikartade båg- och rosverk.

RUNDGLORIA. Se gloria.

RUNDSTAF. Se staf.

RUNDSTAFVIG. Liksom en rundstafvig båge till formen liknar en rundstaf, så öfverensstämmer den till tjockleken med skaften af de kolonner, hvarpå densamme hvilat.

RUNDSTYCKE. Ehuru ett litet kopparmynt fått denna benämning, tyckes densamma vara ganska passande för en cirkelrund sten med tvenne parallela sidor.

RÄTVINKLIG säges om en omfattning med vinkelrätta hörn. Skarpkantig har likadan betydelse i fråga om en båge, hvars hörn äro rätvinkliga.

SIDOPILASTER. Se pilaster.

SIDOSKEPP. Se skepp.

SKAFT, *σάκος*, **scapus**, Schaft, *fût*, *shaft*, *scape*, som utgör mellerste delen af en kolonn, är merendels rundt sällan åttkantigt, och det är vanligtvis något tjockare i nedra än i öfra ändan och afsmalnar med en rätlinig uppåtdragning. Ett skaft är stundom jemntjockt och ett sådant består någon gång af fyra sammanhållande eller särskilda rundstafvar.

SKARPKANTIG. Se rätvinklig.

SKARPRYGGIG kallas en rundstaf, hvilken framtill har en lin-

drig upphöjning liksom en bösspipa, som kallas svinrygg. I. 9.

SKJEPP, navis, Schiff, nef, nave. En kyrkas hufvudsakliga beståndsdelar äro skepp och kor. Om en kyrka utgöres af två tre eller fem gånger, har densamma två tre eller fem skepp, hvilka tillsammans kallas långhus. Af dessa skepp heter det mellersta hufvud- eller mellanskepp, de öfriga sidoskepp. Mången större kyrka har emellan långhus och kor en tvärbyggnad, som kallas tvärskepp eller tvärhus, hvilket består af en midtqvadrat och en korsarm eller korsflygel å hvarje sida.

SKIFTE, Schicht, assise, course, vågrätt stenlag uti ett murverk. **SKILJEBÅGE** sträcker sig emellan två korshvalf, hvarigenom de, ehuru utgörande en betäckning, framte två särskilda afdelningar.

SKRÅKANT, som bildas genom ett vinkelrätt hörns afskärning, har i rundbågsstilen 45 graders lutning och användes å socklar samt någon gång å kransar och gesimsar. I spetsbågsstilen finnas ej sällan socklar, hvilka utgöras af breda och långsluttande liksom af höga och tvärbranta skråkanter. I. 16. 19. 20.

SKYDDSBLAD eller **HÖENBLAD, Edblatt, Edfnolle, Edfnagge, patte, griffe, base ornament.** Se bas.

SMYG kallas en fördjupning uti en dörr- eller fönsteromfattning och kan vara ut- och invändigt rätvinklig eller snedsmygig. Den förre har rätvinkliga, men den sednare sneda sidor.

SOCKEL, Sockel, Fußgestims, socle, socle, är fot eller fotlist å en byggnad eller å en pelare o. s. v. En sockel i rundbågsstil består merendels af en låg grundsten, som utspringer 0.5 och sluter sig till yttermuren med en skråkant, hvilken har 45 graders lutning. Någon gång märkes på en prydligare byggnad och temligen ofta på en pelare från rundbågsåldern en sockel, som utgöres af en attisk bas, sällan af en uppnedvänd karnis med rundstaf. En byggnad från spetsbågsåldern har merendels en sockel, hvilken består af en mycket bred men låg skråkant och derpå en rundstaf. Somligstädes utgöres en sockel af en hög och tvärbrant skråkant och derpå en rundstaf. Stundom bildas en sockel af en större hålhäl med rundstaf och stundom af två eller flere små lister. I. 16—21.

SPETSBAGSSTIL. Se rundbågsstil.

SPRÅNG eller framsprång heter en framskjutande rätvinklig murförstärkning, som är fyrkantig eller aflångfyrkantig enkel eller sammansatt. Ett hörnsprång liknar ett hörn

på en fyrkantig pelare. Yttre dörromfattningar i rundbågsstil och fönsteromfattningar i spetsbågsstil äro flerstädes utförda med idel hörnsprång, hvilka merendels hålla vidpass 0.5 i hvarje sida. Deraf sägas dylika omfattningar vara liksom pilastrar en- eller flersprångiga. I. 26.

SPÄNNBÅGE, Strebebogen, arc-boutant, *flying buttress*, är en half rund- eller spetsbåge, som kastar sig ifrån en sträfpelare mot yttersidan af en omgifningsmur till förstärkande af ett takhvalfs motståndslinier.

STAF eller rundstaf är en framstående list, hvars genomskärning bildar en kvart- half- eller trekvartscirkel. I. 8. Ett parti, hvilket utgöres af en staf, kallas enstafvig, och ett sådant, som är liksom sammansatt af tre stafvar, säges vara trestafvig o. s. v.

STICKBÅGE, Sticksbogen, arc en segment, arc bombé, *segmental arch*, *scheme arch*, består af ett cirkelstycke, som är mindre än en halfcirkel. En betäckning, hvilken har en sådan form, kallas stickbågig. III. 6.

STJERNHALF är ett sammansatt korshalf, hvars korsbågar bilda en fyr- eller mångstrålig stjerna.

STRÄFPELARE, Strebepfeiler, contrefort, *buttress*, är en väggfast pelare, som utvändigt men sällan invändigt framskjuter ur en omgifningsmur och tjänar till förstärkning af densamma å hörn eller emellan dörrar och fönster. Dylika murstöd äro mindre vanliga i rundbågsstil, men saknas sällan i spetsbågsstil. Dock finnas å Gotland inga sträfpelare utan i Wisby vid två kor och ett kapell.

STYLTAD kallas en båge, hvilken har öfver sina vederlagskran-sar mer eller mindre höga och lodrätta stycken, hvarpå densamme hvilat. III. 5.

SVICKLA, Zwickel, är en tresidig muryta emellan två sammanstötande bågar eller kappor.

SVICKELKOLONN är en väggfast hörn- eller sidokolonn, hvilken liksom en kragsten uppbär en kant- eller korsbåge. Se knektar.

TAKRYTTARE. Se gafvelryttare.

TANDSNITT, Zahnschnitt, kallas murfördjupningar, som ha sned-smygiga sidor samt vågrätta botten- och öfverstycken. Dessa fördjupningar, hvilka i vågrät linie stå alldeles intill hvarandra, bilda liksom deras mellanstycken liksidiga trianglar. Sådana prydnader hålla ungefär 0.5 i bredd och 1.0 i höjd, och de äro temligen vanliga i äldre och yngre medeltidsstil I. 14. Ett annat slags tandsnitt, som användes till staf- och bågsirater, utgöra liksom deras mellanstycken liksidiga trianglar, men de äro helt små och

mycket grunda utåt och temligen djupa inåt. Denna tandning, *Spitzahnverzierung*, *dents de scie*, *indented moulding*, *trowel point moulding*, är ej ovanlig i England å byggnader i rundbågsstil, men den saknas på Gotland.

TINNAR, *Zinnen*, *créneaux*, *merlons*, *battlements*, *coupis*, *cops*, utgöra tandade bröstningar eller murkransar å fästningstorn eller ringmurar till försvar mot anfall. Sådana tinnar blefvo jemväl under medeltiden anbragta till prydnader å gafvelrösten.

TOR eller dyna. Se bas.

TORNBÅGE har halfrund- eller spetsig betäckning och lemnar en stor öppning emellan torn och skepp. Vanligtvis är den nedre delen af tornets östra sidomur gemensam med den motsvarande delen af skeppets vestra gafvelmur. Alltså är tornbågen inrymd i skeppets vestra gafvelmur, hvarpå tornets östra sidomur hvilar. Om skeppet är äldre än tornet, så finnas merendels två rund- eller spetsbågiga öppningar, af hvilka den ena tillhör skeppets vestra gafvelmur, men den andra tornets östra sidomur. Då berörda gafvel- och sidomurar kunde menligt inverka på tornbågen, har en hjälpbåge deröfver i andra afdelningen tillkommit för att minska murmassan och säkrare motstå påtryckningen.

TRE- eller MÅNGBLADIG. Se blad.

TRESPRÅNGIG. Se språng.

TRESTAFVIG. Se staf.

TRIBUNBÅGE är en rundbågig öppning emellan kor och utsprång.

TRIUMFBÅGE, *ἀψὶς τροπαιοφόρος*, *arcus triumphalis*, *porta triumphalis*, *Triumphbogen*, *Triumphthor*, *arc triumphal*, *chancel-arch*, *rood-arch*, är en rund- eller spetsbågig öppning mellan skepp och kor. Denne båge tillhör skeppets östra gafvelmur och bör ingalunda kallas, såsom en professor i konsthistorien velat, korbåge. Då denna öppning finnes mellan gremium och sanctuarium, och då den triumferande frälsaren deröfver skildrades samt då ett triumfkors framför eller uti densamma anbragtes; så tyckes den förra ej den sednare benämningen vara passande. Enär triumfbågen merendels har ansenlig spännvidd, så har ej sällan en stor hjälpbåge blifvit deröfver anbragt för uppbärande af skeppets östra gafvelröste.

TRIUMFKORS, *crux triumphalis*, *Triumphkreuz*, *croix triomphale*, *rood*, är ett krucifix, som enligt urgammal ritual fått sin plats i triumfbågen, hvaraf benämningen härrör. Christus är helupphöjd eller fullrund och afbildad i hel- eller halfnaturlig storlek. Korset dels har, dels saknar en

omgifvande ring eller segerkrans. VIII. 1. Af de talrika triumfkors, som finnas på Gotland, ha de allrafleste blifvit flyttade från sina ursprungliga ställen och dels uppsatta å väggarna dels undanlagda i vråna.

TUDORBÅGE, Tudorbogen, arc Tudor, *Tudor-arch, four centred arch*, är en utinåtsvängd låg spetsbåge och mycket vanlig i Englands yngre öfvergångsstil.

TUNNHVALF är en halfrund eller spetsig betäckning, hvilken uppbäres af två vågrätta vederlag i motsatt riktning och sluter sig till släta mursidor.

TVÅSPRÅNGIG. Se språng.

TVÄRSKEPP eller TVÄRHUS, *transseptum*, Querhaus, transept, *transept*, finnes å en korsformig kyrka och utgöres af en midtqvadrat och korsarmar eller flyglar.

TVÄRSTEN har vågrät sträckning tvärsöfver en muröppning och utgör således dess betäckning.

TÄRNINGKAPITÄL, Würfelscapitäl, *chapiteau cubique, cubical capital, cushion-capital*, är ett kubiskt eller nära kubiskt kapitäl, som med fyra afrundade hörn och en vanlig ring sluter sig till dithörande skaft. II. 11.

UTSPRÅNG är en fyrkantig halfrund tre- eller mångsidig utbyggnad vid korets östra gafvelmur. Ett halfrundt utsprång, *ἀψίς, absis, absida, concha, corona*, *Αψίς, abside, hémicycle, apse*, betäckes med ett halft kupolhvalf och tillhör rundbågsåldern.

UTTÖMNINGSSTEN är trattformig och har fordom tjenat till utslående af handvatten.

VECKKAPITÄL, *Faltencapitäl, chapiteau godronné, invected, indented capital*, är ett tärningformigt kapitäl, som ned omkring prydes med veck, hvilka likna uppnedvända käglor. II. 12.

VEDERLAG utgör en båges och ett hvalfs fot- och sidostöd.

VEDERLAGSKRANS är ett framstående listverk å en dynsten.

VEDERLAGSLINIE betraktas såsom dragen emellan en båges eller ett hvalfs begge vederlag.

VERONICADUK. Då frälsaren under korsets börda dignade på utvandringen till Golgatha, räcktes honom enligt en legend en svettduk af den heliga Veronica, som derigenom fick en sann afbild af hans anlete. Från fjortonde ini sextonde seklet blef denne svettduk, hvilken föreställde Christi törnekrönta hufvud och framhölls af knäböjande englar, afmålad i oljefärg.

ÅSNERYGG, *Eselsrücken*, arc en talon, en *accolade, ogee arch, four centred arch*, är en utinåtsvängd spetsbåge, som är högre än en Tudorbåge, III. 12.

ÖFVERFALSAD RUNDSTAF har en framstående kant liksom en smal rulle af tjockt läder. I. 10.

ÖFVERGÅNGSSTIL, öfvergångsstil, style de transition, *period of transition*. Under öfvergången från rund- till spetsbågsstilen inträdde ett vacklande i användning af rund- och spetsbågsformer, hvadan en blandad byggnadsart inträdde, hvilken med skäl kan kallas öfvergångsstil. Då spetsbågsstilen mot medeltidens slut började småningom utträngas af cinquecento- renaissance- och barockstilarna, yppade sig ett nytt skaplynnne i arkitekturen, hvadan mången bland dåtidens byggnader åter röjer en öfvergång. Till följe af dessa förhållanden uppkommo en äldre och en yngre öfvergångsstil, af hvilka den förre är ojemförligt ädlare än den sednare.

Öfversigt af bifogade plancher.

Enär afhandlingar rörande arkitekturen liksom hvarje annan vetenskap ej kunna rätt förstås utan noga bestämda konstord, så måste i korthet redogöras för härom upplysande plancher för att ytterligare lätta läsarens uppfattning af desamma; helst det är föga behagligt att vid genomseende af figurer, hvilka åtfölja ett större arbete, finna åtskilligt, hvarom man icke kan utan en tidsödande bläddring få någon närmare förklaring. Det är naturligtvis rentaf nödvändigt att väl känna enkla och vanliga konstformer för att kunna med säkerhet inse deras olikartade sammansättningar, hvadan en därför erforderlig uppställning af dessa plancher blifvit iakttagen. Det torde knappt behövas att härvid erinra, det jag för undvikande af en onödig vidlöftighet blott framställt sådana föremål, som erfordras för bibringande af ett klart begrepp om de konstverk, hvilka beskrivas i detta arbete. Här bör jemväl anmärkas, att om samma slags konstformer under den klassiska forntiden ej sällan fingo skiljaktiga förhållanden, så voro under medeltiden dylika egenheter ännu vanligare. Slutligen måste noga påaktas, att vid beskrifning af en sockel en krans en gesims eller ett annat listverk de särskilda konstformerne nämnas efter hvarandra nedifrån och alltuppåt. Utan en bestämd ordning i berörda afseende kan författaren icke meddela och läsaren icke göra sig en säker föreställning om olika konstformers skiljaktiga sammansättningar.

I.

1 och 2 hålkälar. 3 och 5 räta, men 4 och 6 omvända karniser. 7 platt. 8 vanlig och 9 skarpryggig samt 10 öfverfalsad rundstaf. 11 karnisstaf. 12 fasettstaf. 13 repeller tågstaf. 14 grund- och uppritning af tandsnitt. 15 skarpkantig rundbåge med rullika knoppar.

16 sockel, som består af regelbunden skråkant med 45 graders lutningsvinkel. 17 sockel, hvilken utgöres af vanlig attisk bas. 18 sockel, som bildas af uppnedvänd karnis med rundstaf. 19 sockel, hvilken har långsluttande skråkant med rundstaf. 20 sockel, som framter brant skråkant och rundstaf. 21 sockel, hvilken utgöres af hålkäl och rundstaf.

22 murhörn eller rätvinkligt språng. 23 afkantadt murhörn. 24 hålkäladt murhörn. 25 rundstafvigt murhörn. 26 tre likstora murhörn eller språng. 27 tre murhörn med två mellanstående kolonner.

II.

1—8 kransar eller gesimser. 1 uppnedvänd skråkant. 2 hålkäl. 3 rät karnis. 4 omvänd karnis. 5 rundstaf och hålkäl. 6 hålkäl och rundstaf med åtskiljande randlist. 7 omvänd karnis och hålkäl. 8 hålkäl och rät karnis med mellangående randlist. Hvardera af dessa åtta listverk afslutas med en större platt.

9 och 10 bäggesimser. 9 består af enkla rundbågar, som hvila på kragstenar och uppbära rundstaf hålkäl och platt. 10 bildas af dubbla trebladiga rundbågar på kragstenar samt af karnis och större platt deröfver.

11 kolonn, hvilken har fyrkantig och lodrät grundsten, attisk bas med skyddsblad och tärningformigt kapital med skråkantig krans. 12 kolonn, som utgöres af sammantryckt attisk bas med skyddsblad och veckpryddt kapital med karnisad krans. 13 kolonn, hvilken företer åttkantig och skråkantig sockel med åttkantig och attisk bas. Dithörande skaft, som nedtill är åttkantigt och öfvergår med åtta uppnedvända rundbågar och lika många blad till vanlig rundning, uppbär ett bägarformigt kapital med fyra knoppryddade blad samt hålkälad och rundstafvig krans.

III.

1 fyrkantig pelare. Grundstenen är lodrät, sockeln liknar en attisk bas, stammen har i hvarje hörn en smal kolonn med attisk bas och tärningformigt kapital, det hela krönes med karnisad krans. 2 fyrkantig pelare har stundom fått å hvarje sida en förstärkande pilaster, så att åtta murhörn derigenom bildas, emellan hvilka fyra smärta kolonner uppstå, och hvarje pilaster prydes å framsidan med en grof halfkolonn. På sockeln, som är skråkantig, ha kolonnerne och halfkolonnerne attiska baser med skyddsblad, och de uppbära bägarlika kapitäl med löfverk. Omkring det hela sträcker sig en rundstafvig och karnisad krans. 3 åttkantig pelare. Sockeln

utgöres af stora men grunda hålkälar med fina rundstafvar derpå i två afsatser öfver hvarandra. Stammen är jemntjock. Kransen består till nedra hälften af rundstaf hålkäl och platt och till öfra af en uppnedvänd attisk bas.

4—16 olikartade bågar. 4 vanlig och 5 styltad rundbåge. 6 stickbåge. 7 förtryckt båge. 8 låg- och 9 högrakspetsig båge. 10 vanlig och 11 låg spetsbåge. 12 åsnerbygg. 13 trebladig rundbåge. 14 rundbåge med trenne blad, hvilka siras med näsor. 15 trebladig spetsbåge. 16 spetsbåge, som innehåller två trebladiga spetsbågar och deröfver en trebladig ring.

17—20 olikartade korshvalf, hvilka föreställas i grundritningar och genomskärningar. 17 korshvalf, som utan kant- och korsbågar har rundbågiga och vågräta kappor och liknar två halfcylindrar, hvilka med räta vinklar skära hvarandra. 18 korshvalf, som jemväl saknar kant- och korsbågar och företer raka uppåtgående kappor. 19 korshvalf med enkla kant- och korsbågar samt kupiga kappor. 20 korshvalf, hvilket med enkla kant- och trestafviga korsbågar har kupiga kappor, som tillsammans likna ett kupohvalf.

IV.

1. 3. 5. 6 äro yttre och 2. 4. 7 inre dörromfattningar i rundbågsstil med grund- och uppritningar. 1 yttre omfattningen, hvilken är rundbågig, har å hvarje sida ett murhörn, som uppgår från och företer lika framsprång med sockeln och sluter sig med en vanlig skråkant till omgifningsmuren. Breda poster på hög tröskel intaga midten af murtjockleken och uppbara ett rakt dörrfält. 2 inre omfattningen är rundbågig och såväl å sidorna som betäckningen nedsmygig. 3 yttre omfattningen är tvåsprångig och rundbågig. På hög tröskel derinnanför stå breda poster med konsoler, och derpå hvilat ett rakt dörrfält. 4 inre omfattningen är lågrakspetsig och till sidorna nedsmygig, men till betäckningen skarpkantig. 5 yttre omfattningen har å hvarje sida tre murhörn, hvilka uppgå från skråkantiga socklar och uppbara tre skarpkantiga rundbågar. Från breda poster, som stå på hög tröskel, höjer sig en likadan rundbåge med tre rullika knoppar. Inre omfattningen liknar den sistberörda. 6 yttre omfattningen framter å hvarje sida tre murhörn med två kolonner deremellan. Murhörnen sakna socklar. Kolonnerne ha attiska baser med skyddsblad och tärningformiga kapitåler. Både murhörnen och kolonnerne uppbara hålkälade kransar. Öfver murhörnen uppstå skarpkantiga, men öfver kolonnerna rundstafviga rundbågar. På breda poster å hög troskel hvilat en

skarpkantig och trebladig rundbåge med två rullika knoppar. 7 inre omfattningen är till sidorna snedsmygig, men till betäckningen skarpkantig och lågrakspetsig.

V.

1. 2 äro yttre dörrömfattningar i spetsbågsstil. För att tydligare ange portalernas väsendtligaste delar uteslutas deras nedersta partier samt planer och inre omfattningar, hvilka kunna utan svårighet uppfattas af följande ehuru helt korta beskrifning.

1. I midten af murtjockleken stå breda poster på hög tröskel. Derutanför ses å hvarje sida två murhörn och ytterst framspringer en fyrkantig pilaster samt deremellan stå tre kolonner. Enligt vanligheten äro grundstenarne och baserne samt kapitälerna och kransarne gemensamma för murhörnen pilastrarna och kolonnerna, men mot vanligheten äro här kapitälerna och kransarne äfven gemensamma för posterna. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad för kolonnerna och kapitälerna krukformiga med löfverk samt kransarne rundstafviga och hålkälade. Öfver posterna, som siras med rundbågar, uppstår ett spetsbåigt och trebladigt dörrfält med tre rosprydda knoppar och deröfver utbreda sig sex rundbågar, hvilka motsvara de nyssberörda. Alla bågarne ha rosiga knoppar och hvarje svickla fylles med ett yfvigt blad. Murhörnen och pilastrarne uppbära skarpkantiga, men kolonnerne rundstafviga spetsbågar. Öfver pilastrarna uppstår ett spetsigt röste med rundstafviga och hålkälade vattenlister, som krönas med en liten knopp. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

2. Portalen har i midten af murtjockleken poster på hög tröskel och derutanför två murhörn å hvarje sida samt en framspringande pilaster. Emellan posterna murhörnen och pilastrarna ses å hvarje sida tre kolonner. Hvardera af pilastrarna prydes framtill med en kolonn. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med afrundade plinter för kolonnerna och kapitälerna bågrika med bladprydnader och kransarne hålkälade. Från murhörnen och pilastrarna uppgå skarpkantiga från kolonnerne rundstafviga spetsbågar, men öfver kolonnerne å pilastrarna höja sig helt korta rundstafvar med spetsar och kulor. Från pilastrarna uppstår ett högt röste med hålkälade vattenlister och derpå en liten knopp. På posterna, hvilka ha knopprydda rundbågar, hvilas ett dörrfält, som framter sex flikar och deröfver sex rundbågar, så att de förre motsvaras af de sednare, hvadan sex rundstycken bildas. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig.

VI.

1 och 2 äro grund- och uppritningar af tvenne fönsteromfattningar i rundbågsstil. 1 en mycket vanlig omfattning, hvilken är rundbågig och har till det yttre och inre sneda platter och smygar samt i midten af murtjockleken en liten fals för insättande af rutfack. 2 är en likadan omfattning med den skilnad, att i midten af murtjockleken finnes å begge sidor och å betäckningen en rätvinklig karm, som består af sten och tjenar till fästande af rutfack. Här bör erinras, att rundbågsålderns fönster äro merendels helt små och odelade med undantag af somliga å stora korskyrkors gafvelmurar.

3 är grund- och uppritning af en fönsteromfattning i spetsbågsstil. Denna omfattning, hvilken jemväl är ganska vanlig, har spetsbågig betäckning samt ut- och invändigt sneda platter och smygar med en temligen bred men föga framstående karm och en motsvarande midtpost, som nppbär två spetsbågar och derpå en ring. Både karmen posten bågarne och ringen, hvilka intaga midten af murtjockleken och bestå af sten, ha likaledes till det yttre och inre sneda smygar och falsar för anbringande af rutfack. Här bör anmärkas, att enkla odelade fönster utan karmar äfven tillkommit under spetsbågsåldern, men att de vanligtvis äro mycket större än de, som härröra från rundbågsåldern.

4 uppritning af ett rundfönster. Omfattningen, hvilken ut- och invändigt är likadan, består, såsom uppritningen visar, af två skarpkantiga och derinnanför ett snedsmygigt språng. Rosverket, som står i midten af murtjockleken, är till det yttre och inre snedsmygigt. Se vidare härom Första delen och sidan 178.

VII.

1 och 2 äro uppritningar af rundfönster, hvilka till omfattningar och till deri inneslutna ringar utgöras af sten. 1. Denna omfattning, som ut- och invändigt är snedsmygig, upptages af tre ringar, hvilka bilda en helt liten midtöppning, men tre stora svickelöppningar. 2. Till det yttre liksom till det inre består denna omfattning af tvenne afkantade språng och deri inrymmas sex ringar, som i midten ha en större ros och utomkring sex små genombrytningar.

Flere af Gotlands kyrkor prydas med rundfönster, hvilka hålla från 10.0 till 2.0 i inre tvärmått. Dithörande rosverk äro mycket olikartade och till följe af större eller mindre utrymmen mer eller mindre tillkonstlade. Både omfattningarne och rosverken ha falsar för fasthållande af rutfack. Små rund-

fönster, som bestå af hela hållar, äro snedsmygiga och sakna rosverk.

3 och 4 äro grund- och uppritningar af gluggar i rundbågsstil. De yttre omfattningarne äro rundbågiga, men de inre merendels lågrakspetsiga och utan undantag både ut- och invändigt rätvinkligna. I midten af murarna, men ganska sällan i deras ytterkanter stå snärta kolonner, hvilka ha attiska baser med skyddsblad och tärningformiga kapitäl med kransar och uppbära små rundbågar. Någon gång äro omfattningarne till det yttre tvåsprångiga, men aldrig till det inre.

5 och 6 grund- och uppritningar af en glugg i spetsbågsstil. Af uppritningarna visar 5 gluggens yttre och 6 dess inre utseende. Äfven här är hela omfattningen rätvinklig, men betäckningen utåt spetsbågig och inåt lågrakspetsig. I midten af murtjockleken står en kolonn, hvars bas utgöres af en hålkål med ring derpå och hvars kapital är bägarlikt med knopprydde blad och derpå krans. Kolonnen uppbär två små spetsbågar, och deröfver ses en fyrbladig ros. Gluggarne, som vanligtvis äro föga mindre än dörröppningarne i rund- och spetsbågsstil, räknas i hvardera af tornen från fyra ända till tjuuguätta.

7—12 äro ljusöppningar, hvilka merendels hålla vidpass 2.0 i inre tvärmått. Dessa omfattningar, som utgöras af hela hållar, intaga murarnas ytterkanter och äro utåt snedsmygiga, men öppna sig inåt mot stora rätvinkligna fördjupningar med lågrakspetsiga betäckningar. 7 och 8 äro fyrbladiga ljusöppningar, af hvilka den förra står öfver hörn, men den sednare våg- och lodrätt. 12 är trebladig med vanlig ställning. 9 har grekisk och 10 latinsk korsform, som någon gång begagnas till mindre fönster. 11 liknar ett inutåsvängdt Andreaskors, hvilket är ganska ovanligt.

VIII.

1 uppritning af ett triumfkors. Kristusbilden framter lifstorlek och har liljekrona och korsgloria samt en spik genom begge fötterna. Ringen betecknar en segerkrans, och föreställer alltså frälsarens segervinring. Korsets ändar prydas med fyrbladiga fördjupningar, och deri inrymmas evangelisternas sinnebilder. Se Tredje delen sid. 360, 361.

2 grund- och uppritning af en fial, som företer höga baldakiner och löfprydde rösten och knoppar samt en fyrkantig spira med bladverk å kanterna och en större och en mindre korsblomma å spetsen. Se Tredje delen sid. 349, 350.

3 uppritning af en inkörsport. Liksom Gotlands kyrkogårdar under medeltiden fått större och mindre portar, måste

sådana då blifvit uppförda vid prestgårdar och bättre hemman. Vi ha ofvanföre sett vid kyrkogårdar ganska många portar, af hvilka de fleste likna små byggnader med rösten och kroppåstak och ha tunn- eller korshvalf samt sittnicher och poster med dörrfält. Af portar, som infört till boningshus, äro deremot få öfriga, och af dessa stå de fleste enstaka utan tillstötande hägnader eller närbelägna bostäder. Här angifne inkörspport ses ett stycke vester om Bro kyrkogård och är synnerligen väl bibehållen både till sidomurar båge och tinnar samt ett krönande ringkors. Se Andra delen sid. 6, 7.

IX.

1 och 2 äro grundritningar af S. Laurentius eller S. Lars i Wisby. Då kyrkan företer ganska sällsynta egendomligheter, hvilka ingalunda kunna rätt uppfattas af perspektiviska teckningar, ha vi ansett oss böra här meddela säkra grundritningar, helst inga sådana hittills blifvit bekantgjorda. Vål framter kyrkan en grekisk korsform, men då södra vestra och norra korsarmarne äro nära dubbelt så breda som långa och ett vida lägre kor med halfrundt utsprång intager östra korsarmens plats, så visar sig denna anordning vara högst ovanlig. Härtill kommer, att fyra grofva pelare blifvit så uppförda, att de ha öfver hälften mindre afstånd från korsarmarnas hörn än sinsemellan. På detta sätt har den egentliga korsbyggnaden fått fyra mycket stora och ett hälften mindre korshvalf, och de fyra kvadraterne, som bildas af korsarmarnas vinklar och samma pelare, ha deremot blifvit betäckta med fyra synnerligen små sådana. Då korshvalfven ha högst olika storlek men alldeles lika höjd, visar sig denna betäckning både ovanlig och oharmonisk. I ganska betydlig mån ökas dessa egenheter genom vidsträckta gallerier, hvilka inåt ha mycket olika bågöppningar och från golfplanen ej mindre olika höjd. Oss veterligen är Thronhjems domkyrka i Skandinavien den enda, som framter liknande, men ingalunda fullt likadana gallerier. För att åskådliggöra denna egna anordning i S. Lars lemnas en nedre och en öfre grundritning, af hvilka man kan ej allenast få ett klart begrepp om samma anordning utan jemväl noggsamt inse byggnadens öfriga förhållanden till dörr- och fönsteröppningar samt uppgång till korets takhvalf m. m. Se vidare härom Första delen sid. 227—244.

Rättelser.

Första del. sid.	1 r. 18	står	Jöns	läs	Hans
— — —	7 — 29	—	krigskollegii	—	fortifikationens
— — —	11 — 23	—	—————	—	—————
— — —	178 — 17	—	6.0	—	10.0
— — —	255 — 5	—	6.0	—	5.0
Andra — — —	40 — 5	—	half	—	half rundbåge
— — —	121 — 31	—	krigskollegii	—	fortifikationens
— — —	158 — 14	—	sandsten	—	kalksten
— — —	180 — 29	—	sferisk	—	flikig
— — —	320 — 26	—	sferiska	—	flikiga

Slutord.

Enär en och annan forn- och konstforskare af mig begärt uppgifter på mina skrifter och jag derom lemnat upplysningar, får jag till undvikande af ömsesidigt besvär här meddela, att jag utom akademiska disputationer och programmer författat och utgifvit nedannämnda arbeten.

Elegi sæculares in reformationem Lutheranam Lundæ recitati 1817. $1\frac{1}{8}$ ark. Holmiæ 1820.

De Diis Arctois libri sex. $8\frac{3}{4}$ ark. Holmiæ 1822.

Nordiska fornlemningar med J. G. Liljegren såsom medarbetare. 14 ark med 100 plancher. Stockholm 1823.

Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Lunds domkyrka. 23 ark med 6 plancher. Lund 1836.

Omarbetad och mycket tillökad upplaga. $38\frac{1}{2}$ ark med 6 plancher. Lund 1854.

Antiqvarisk och arkitektonisk resa genom Halland Bohuslän Dalsland Vermland och Vestergötland år 1838. $23\frac{3}{8}$ ark. Lund 1839.

Kort Efterretning om Dalby Kirke og Kloster i Skaane. $1\frac{1}{8}$ ark. Glimminge faste Steenhuus i Christianstads Lehn i Skaane. $3\frac{1}{8}$ ark med tre Tegninger.

Anm. Begge sistnämnda beskrifningar i Historisk Tidsskrift. Kiöbenhavn 1840, 1844.

Historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Helsingborgs Kärna. 8 ark med 5 plancher. Lund 1845.

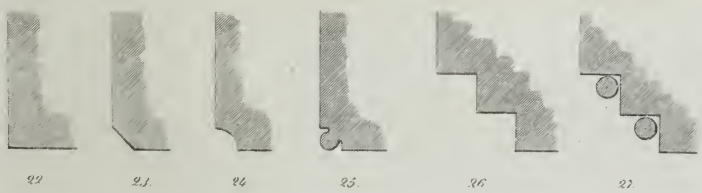
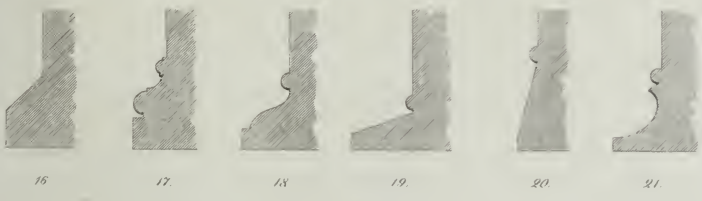
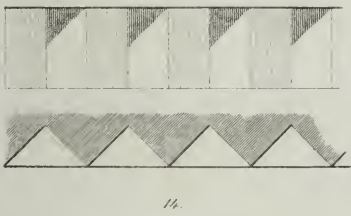
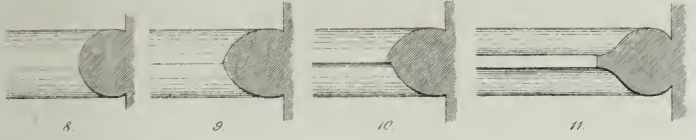
Tal vid en minnesfest öfver Lunds domkyrkas invigning för 700 år sedan. $3\frac{3}{4}$ ark. Lund 1845.

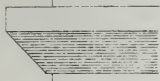
Skånes konsthistoria för medeltiden. 45 ark med 16 plancher. Lund 1850.

Konstanteckningar under en resa år 1849 från Lund om Linköping och Strengnäs till Fahlun och åter om Upsala Stockholm och Vexiö. 50 ark. Lund 1851.

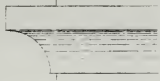
S:t Olofs kyrka i Skåne. 1 ark med plancher.

- Christianstads kyrka. 1 ark med plancher.
 Tullstorps nya kyrka. $\frac{1}{2}$ ark med plancher.
 Anm. Tre sistnämnda beskrifningar i Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik m. m. Stockholm 1851, 1852.
- Om renaissans- eller barockstilen i Skåne, inträdestal 1853 i Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitets-Akademien. $2\frac{1}{2}$ ark. I Kongl. Akademiens handlingar. Ny följd. Första delen. Stockholm 1857.
- Poëmata, partim jam ante, partim nunc primum edita. 16 ark. Lundæ 1857.
- Korta anteckningar på en genomresa af Blekinge till Kalmar 1854. 2 ark.
- Blick på domkyrkan i Throndhjem, $1\frac{1}{2}$ ark.
 Anm. Begge sistnämnda beskrifningar i Nordisk Universitets-tidskrift. Lund 1859, 1860.
- Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857. $15\frac{1}{8}$ ark. Lund 1860.
- Om de allmänna grunderna för en sanitär byggnadslag, föredrag på den hygieniska kongressen i Köpenhamn i Juli 1858. 1 ark.
- Genarps kyrka i Skåne. 1 ark med plancher.
 Christinehamns nya kyrka. $2\frac{3}{4}$ ark med 5 plancher.
 Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka under sistförflutna tre årtionden. $3\frac{1}{4}$ ark med plancher.
- Kjellstorps nya kyrka. 1 ark med plancher.
 Iståndsättning och utvidgning af Lackalänga kyrka i Malmöhus län. $\frac{1}{2}$ ark med plancher.
 Anm. Sex sistnämnda afhandlingar i Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörvetenskap. Stockholm 1859, 1860, 1861, 1863.
- Gotlands konsthistoria. Första delen $21\frac{3}{4}$ ark. Lund 1864. Andra delen $25\frac{3}{4}$ ark. Lund 1865. Tredje delen med förklaring öfver konstord. 24 ark med 9 plancher. Lund 1866.
- Försök till förklaringar öfver hållristningar är en färdigskrifven men outgifven afhandling, som kommer att utgöra omkring 10 tryckta ark med många plancher.

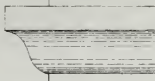

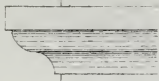
1.

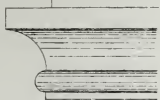
2.

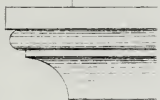
3.

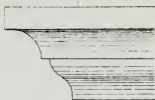
4.

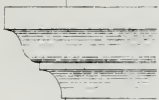
5.

6.

7.

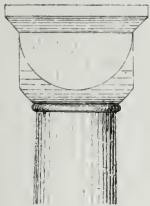
8.

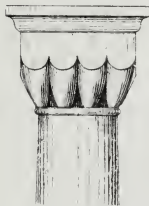
9.

10.

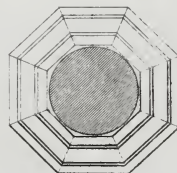
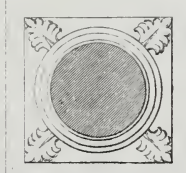
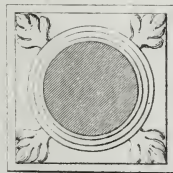
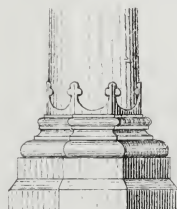
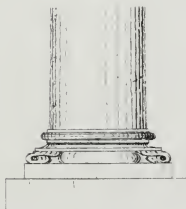
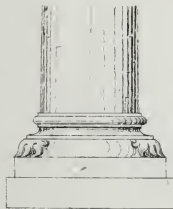
11.

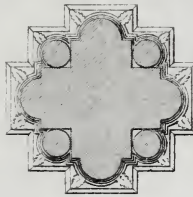
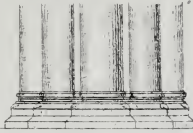
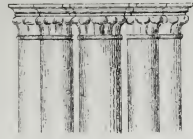

12.

13.

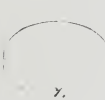

1.

2.

3.

4.

5.

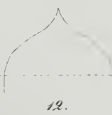
6.

7.

8.

9.

10.

11.

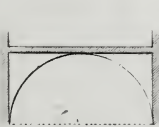
12.

13.

14.

15.

16.

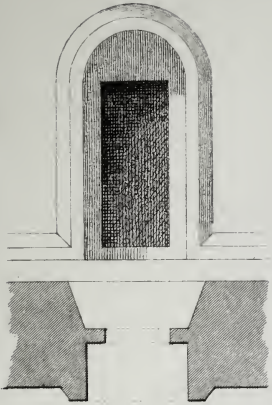
17.

18.

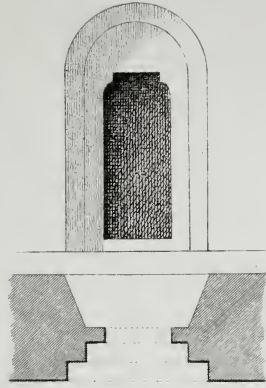
19.

20.

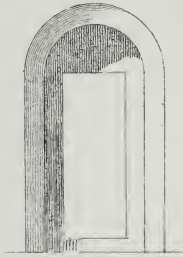

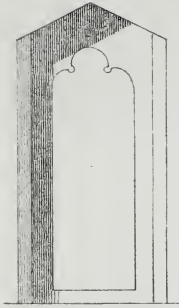
1.

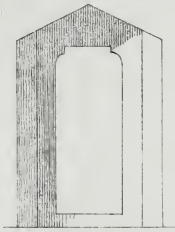
3.

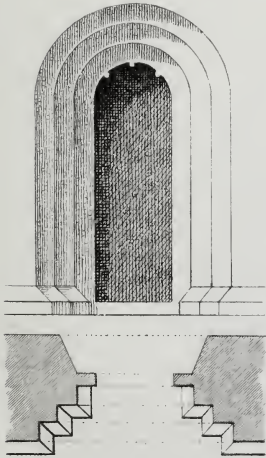
2.

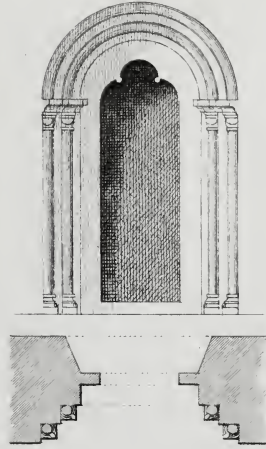
7.

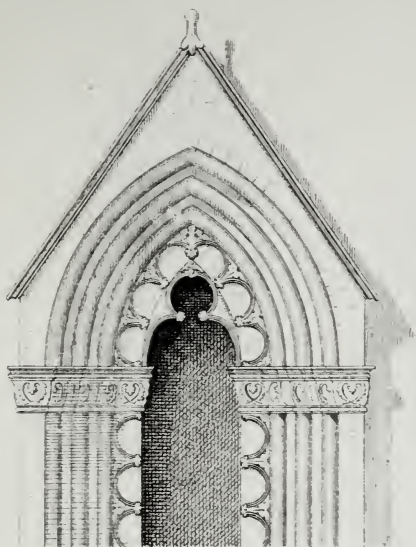
4.

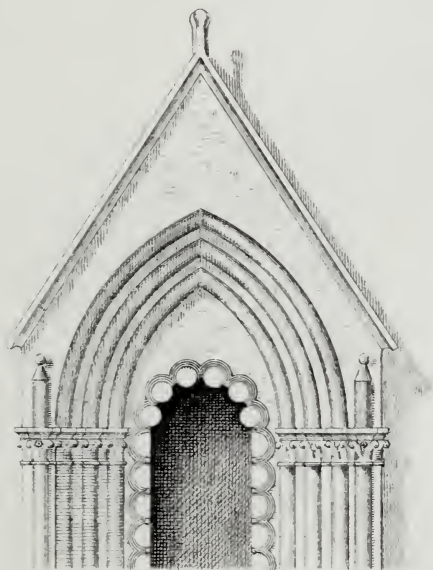
5.

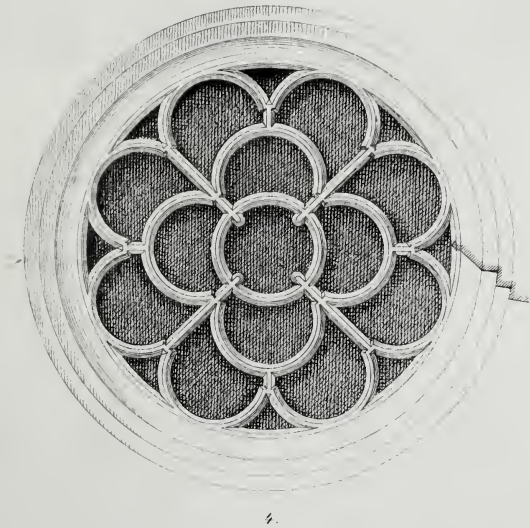
6.

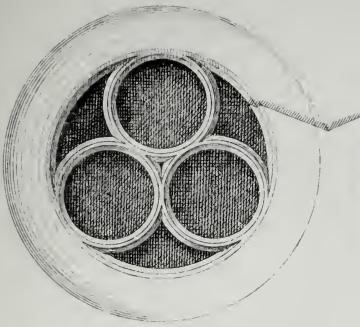

1.

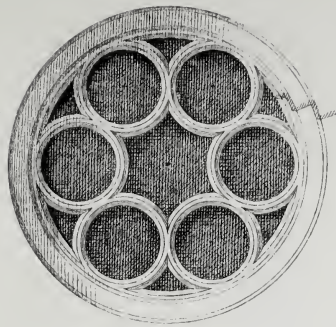

2.

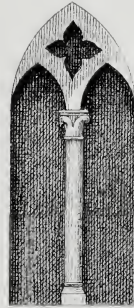
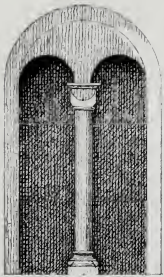
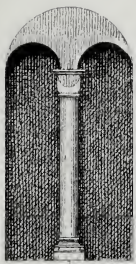

1.

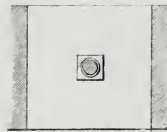
2.

3.

4.

5.

7.

8.

9.

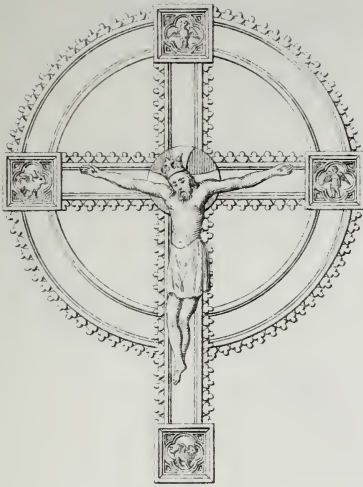
10.

11.

12.

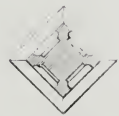
1.

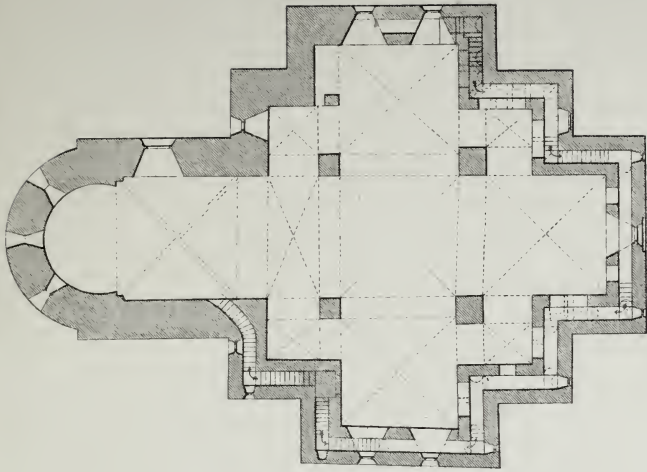

2.

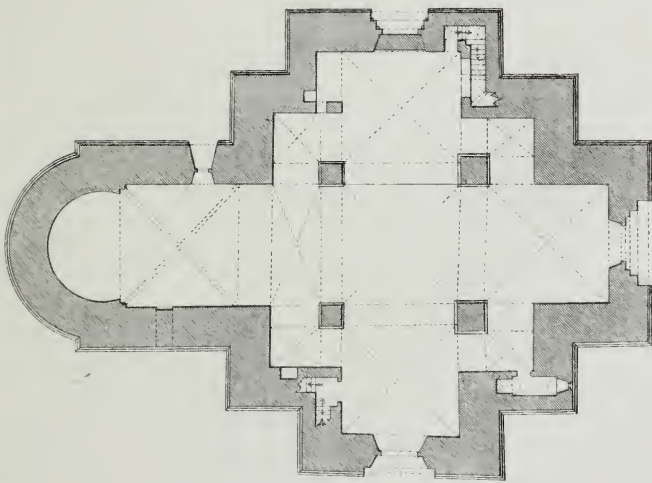

3.

2.

1.

10 20 30 40 50 *fo.*

SPECIAL

88-B

5/97

v.3

Pris: 4 R:dr R:mt.